AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- iran / federal almanya güvenlik yasası / almanya'daki mesleki kısıtlamalarla ilgili bir belge
- maraş'dan sonra...? / CHP / MSP
- teknolojik bakımdan geri ülkelerde ideolojik ögelerin toplumsal değişme açısından belirleyiciliği üzerine bir deneme emre kongar
- ideoloji üstüne murat belge
- faşizm ve ideoloji ernesto laclau
- polis sorunu ve pol-der olayı
- polis, sınıf ve siyasa robert reiner
- bir huzursuzluğun romanı: huzur berna moran
- ...değinmeler...

46/47

ARALIK 1978-OCAK 1979
50 LİRA

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL.ŞTİ.

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
OCAK 1979
CİLT 7 / SAYI 46-47

İRAN/
FEDERAL ALMANYA
GÜVENLİK YASASI/
ALMANYA'DAKİ MESLEKİ
KISITLAMALARLA İLGİLİ
BİR BELGE — 13

MARAŞ'DAN SONRA...?/
CHP/
MSP — 32

TEKNOLOJİK BAKIMDAN GERİ
ÜLKELERDE İDEOLOJİK ÖGELERİN
TOPLUMSAL DEĞİŞME AÇISINDAN
BELİRLEYİCİLİĞİ ÜZERİNE BİR DENEME — 64 — EMRE KONGAR

İDEOLOJİ ÜSTÜNE — 70 — MURAT BELGE

FAŞİZM VE İDEOLOJİ — 81 — ERNESTO LACLAU

POLİS SORUNU VE
POL-DER OLAYI — 96

POLİS, SINIF VE SİYASA — 101 — ROBERT REINER

BİR HUZURSUZLUĞUN ROMANI: HUZUR — 111 — BERNA MORAN

YENİ ÜNİVERSİTELER
YASA TASLAĞI ÜZERİNE/
«AMERICA, AMERICA» VE
«THE ARRANGEMENT» (KADER
DEĞİŞMEZ) ÜSTÜNE BİRKAÇ SÖZ/
TÜRKİYE'DEN ELIA KAZAN GEÇTİ — 123

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
M. Kâmil Yüksel

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yöneten
Murat Belge

Kurucular
Onat Kutlar, Murat Belge, Yavuz Çizmeci
Ömer Laçiner, Can Yücel

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul. Tel.: 27 99 58

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 350 TL., Altı aylık 175 TL.
Dış ülkelere Yıllık 700 TL., Altı aylık 350 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap No: 92991

İlân
Tam sayfa 800 • ½ sayfa 400 TL. • ¼ sayfa 200 TL.

Dizgi / Baskı
Kent Basımevi

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Ergün Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
ANKARA / AYDIN SAMİ
İSTANBUL / ÖZGÜR DAĞITIM

Basıldığı Tarih
22/OCAK/1979

Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır. Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez. Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.

Ecevit hükümetinin başlıca yedi yasada, özellikle Dernekler ve Polisin yetkilerini düzenleyen yasalarda yapmak istediği değişiklikler geniş tepkilere yol açtı. CHP'nin bir kanadı ve genel sosyalist hareketin tüm eğilimleri bu yasa değişikliklerine karşı çıkarken, öncelikle belirtiyorlardı ki, örgütlenme, örgütsel faaliyetler ve kişisel özgürlüklerde geniş kısıtlamalar getiren bu tasarıları önermekle CHP hükümeti yakın zamanlara kadar savunur gözüktüğü bir yaklaşımla çelişkiye düşmekte, özgürlükleri kısıtlayıcı yasalara gerek olmadığı biçimindeki görüşünü terk etmektedir. CHP grubunda tasarıları savunan Ecevit hernekadar sözkonusu tasarıların «özgürlükleri kısıtlayıcı» ve baskıcı devlet uygulamalarına imkân hazırlayan niteliğini yadsıyamamışsa da, birtakım yasal güvenceler getirdiklerini, böylece «denge»yi sağladıklarını iddia etmiş; ama daha önceki görüşleriyle şimdi baskı önlemleri getiren tutumları arasında çelişki olmadığını savunmuştur.

Türkiye'de zaten kısıtlı olan burjuva demokratik hakları («özgürlükler»i) daha da kısıtlayan yasa tasarılarına ne kadar karşı çıkarsak çıkalım, Ecevit'in önceki ve şimdiki yaklaşımları arasında bir çelişki olmadığı yargısına aynen katılıyoruz. Ecevit ve ekibince temsil edilen CHP anlayışının sözkonusu yasa değişikliklerini getirmekle kendisiyle çelişkiye düşmediğini, tersine bu yasa değişikliklerini önermekle sahip olduğu anlayışa tamamen uyarlı davrandığını biz de savunuyoruz. Ecevit ve onun temsil ettiği CHP'nin bir sosyal-demokrat parti olarak benimsediği «demokrasi» anlayışı için bu devleti daha da güçlü ve etkin hale getiren, böylece «demokrasi»yi yeni baştan düzenleyip onu «koruyan», sağlamlaştıran yasa tasarılarından daha doğal bir öneri beklenemez. Ecevit konuşmasında «demokrasileri çok daha köklü bazı ülkeler»e atıf yaparak onların Ecevit'in öne sürdüğü gerekçelerin daha hafifleri nedeniyle çok daha ağır hükümler taşıyan yasalar getirdiklerini söylemiştir. Bu kanıt da doğrudur. Hatırlanacağı üzere örneğin Federal Almanya'da, bu «köklü demokrasi» ülkesinde, Türkiye gibi bir durum olmamasına karşın, hepsi de «demokrasi»ye içten bağlı partiler, sosyal-demokrat parti hükümetinin getirdiği ve polisin, devlet güçlerinin eline sınırsız yetkiler veren yasaları kabul etmişlerdir (bu sayımızda bunlara ilişkin iki yazı yer almaktadır). Bilinmektedir ki, Ecevit Türkiye'de de bu «köklü demokrasi»lere benzer bir düzenin kurulmasının candan savunucusudur ve CHP'nin de bu «köklü demokrasi»lerin her birinde bulunan sosyal-demokrat partiler gibi olmasını, onlara benzer bir yapıya, temele kavuşmasını arzulamaktadır. Bu özlemini defalarca dile getirmiştir. Bu bakımdan tutumu çok tutarlıdır. Kaldı ki, CHP hükümeti «cumhuriyet döneminin en ağır bunalımından geçmekte olan» Türkiye'deki düzeni restore etmek misyonunu başarmak için kurulmuştur. CHP ağırlıklı hükümetin üstlendiği bu misyonu «devletin etkin ve tarafsız gücü» sayesinde başaracağını defalarca ilan ettiği de hatırlanmalıdır. O halde eğer CHP'li hükümet, şimdi devlet güç-

lerinin «sivil» örgütler ve bireylerin her türlü faaliyetlerine müdahale imkânını artırıcı yasalar getiriyorsa, böylece devleti daha etkin kılıyorsa, bu ancak onun verdiği söze, öteden beri savunduğu «bunalım»ı giderme stratejisine uyarlı davrandığını gösterir.

O halde CHP ve Ecevit'e, sözkonusu tasarılar nedeniyle «demokratik programıyla çeliştiği» veya sosyalist hareketi ve kendisini oylarıyla destekleyen geniş toplum kesimlerini «aldattığı» temalarına dayalı bir eleştiri yöneltilemez. CHP'nin, şimdi getirilen önlemlerin benzerlerini getirmek isteyen MC hükümetlerine, bunlara gerek olmadığı yolunda karşı çıkışları ve bu demokratik haklar savunucusu rolüyle hayli geniş bir kesimin desteğini ve oylarını topladığı hatırlanırsa şüphesiz ortada «aldatma»ya benzer bir durum var demektir. Ama dikkate alınmalıdır ki, bu sözler muhalefetteki bir CHP'nin sözleridir. Burjuva demokrasilerinde muhalefet ağzı ve tavrıyla iktidar ağzı ve tavrının her zaman değişik olduğunu özellikle bu «demokrasi»nin niteliğini, işleyişini kavramış olan sosyalistler bilmek zorundadırlar. Bu bakımdan sosyalistler belli siyasal hareketlere karşı tutumlarının vurgu noktalarını tespit ederlerken, öncelikle ve asıl olarak bu, şimdi genel olarak demokrasiyi savunan hareketlerin nasıl bir demokrasi anlayışından yola çıktıklarını gözönüne almalıdırlar. Birileriyle hem aynı genel demokrasi cephesinde yer almak, hem de bunlarla kendi nitelikçe farklı sosyalist demokrasi anlayışı arasındaki açık farkı belirtmek gibi çifte görevi aynı zamanda yerine getirmek durumundadır sosyalistler. Ne var ki bu çifte görevin ikinci ve asıl belirleyici yönünün gerekleri, CHP ile sosyalist hareketin MC karşısında aynı safta bulunduğu yıllar içinde yerine getirilmemiştir. Türkiye'de sosyalist hareketin geniş bölümü için hâlâ sosyalist demokrasi konusunun önemi, hayati önemi kavranmış değildir. Ve açıkça itiraf etmek gerekir ki, «demokrasi» kavramına burjuva anlayıştan ayrı bir içerik tanımayan bir anlayış egemendir. Bu egemen anlayış aynı zamanda demokrasiyi sırf «bize» uygun bazı araçlar sağlayan bir «taktik hedef» olarak algılamakta ve bu araççı yorum içinde demokratik bir siyasal düzen «bizim» iktidarı tamamen ele geçirecek durumda olmadığımız dönemlere özgü bir düzen sayılabilmekte, iktidarı tamamen ele geçirecek güce eriştiğimizde yerini «proletarya diktatörlüğü»ne terk edeceği varsayılmaktadır.

Şüphesiz bu egemen anlayış için sosyalist demokrasinin demokrasi olarak niteliksel üstünlüğü —ki proletarya diktatörlüğü bu nitelikle belirlenir— ve tüm burjuva anlayıştan köklü farklılığı sorunu ve bunun hayati önemi kavranamadığı gibi; birlikte şu veya bu tarihî durumda aynı safta olunan bir burjuva demokrat partiye yönelik —orta ve uzun dönem için kesinlikle zorunlu olan— eleştiri ve siyasal aydınlatma görevi de yerine getirilemez. Ve ayrıca genel burjuva demokrasi anlayışının çeşitli eğilimleri arasındaki farklılık da görülemez — ki bu nokta özellikle şimdi, CHP Türkiye'deki öteki burjuva demokrat partilerden hayli farklı ve dikkate değer bir demokrasi yorumuna sahipken ve bu yoruma uyarlı bir demokratik düzeni oluşturmaya çalışırken son derece önem kazanmaktadır.

Az sonra CHP'nin Ecevit ve ekibinde temsil edilen demokrasi yorumu ve bunun uygulamaya sokuluşu üzerinde duracağız. **Birikim**'in daha henüz CHP hükümeti işbaşına gelmeden epey önce sergileyip birçok yazısında yeniden açıkladığı bu nokta, CHP'nin son iktidar sürecindeki uygulamalarıyla iyice berraklaşmıştır.

Buraya kadar yazılanları toparlarsak; CHP hükümetinin son girişimleri sosyalist hareketin geniş bir demokrasi mücadelesi vermesini artık kesin bir zorunluluk, hayati bir ödev haline getirmiştir. Bu ödev, CHP hükümetinin şimdilerde birçok ilgiye değer «yeni» görüşleri ile birlikte iyice açık biçimde gösterdiği demokrasi anlayışının köklü bir eleştirisini, geniş bir siyasal teşhir kampanyası içinde sergilemek yolunda sos-

yalizmin özgün demokrasi anlayışının tüm boyutlarıyla açıklanmasını da içeriyor olmalıdır. Türkiye toplumunun geçen sayımızda ana hatlarıyla çizilen durumu içinde, bu demokrasi mücadelesi, elbette sırf bir siyasal bilgilendirme çerçevesi içinde olamaz ve zorunlu olarak bu «teorik boyut» örgütsel düzeyle tamamlanmalıdır. Sosyalist demokrasinin «hayata geçirilmesi», bu kurucu işlev, kapitalizmin kendi kurumsal yapısını henüz yerleştiremediği ama geleneksel yapıyı kökünden sarstığı bu ortamda, bundan doğan derin bunalım sürecinde gerekli potansiyellerden hiç de yoksun değildir. Bu konu üzerinde özel olarak dergimizin 42/43/44. sayısında etraflıca durulduğu için o yazıya yeniden atıf yapmayı yeterli buluyoruz.

*

Atatürkçü CHP içinde 1960 ortalarında Ecevit popülist temaları kullanan bir hareket başlatıp başarıya ulaştığında partinin ideolojik görünümü bir hayli değişmiş. ama seçkinci niteliği olduğu gibi kalmıştı. Değişiklik, partinin seçkin siyasal kadrolarının, artık önceki gibi bürokrat nitelikleri ağır basan kadroların yerini ülkede gelişen kapitalizme uyarlı olarak oluşan yeni «sivil» aydın ve yönetici ekiplerin almasıydı. Bu kadrolar aynı tarihlerde hem Feyzioğlu'nun temsil ettiği, tekel burjuvazisine baş eğip onun belirleyiciliğini kabul eden «Atatürkçü eğilim»le, hem de «asker-sivil bürokrasi»nin Osmanlı- Cumhuriyet dönemlerindeki «özerk» üst konumlarına dayalı bir siyasal düzen yorumuna sahip «Kemalist»lerle mücadele ederek 12 Mart döneminin ortasında partiye tamamen egemen oldular.

1973 seçimlerine kadar genel popülist temaları özellikle ülkenin oy deposu köylülere dönük olarak işleyen ve soyut düzen önerileriyle oy toplamaya çalışan CHP'nin bu yeni kadrolarının siyasal görüşlerindeki bulanıklık yavaş yavaş belli alternatifler planında açılmaya başlamış, «demokratik sol»dan «demokratik sosyalizm»e kadar görece farklı eğilimler doğmuştu. 1973 seçimleriyle birlikte beklenmedik bir güç ve yaygınlıkta ortaya çıkan toplumsal muhalefet hareketi hem parti içindeki bu alternatifler tartışmasını hızlandırmış hem de «seçim»in hangi doğrultuda yapılacağının ipuçlarını vermişti. Bu «ipuçları»nın en önemlisi o tarihe kadar Demokrat Parti ve onun devamı AP'nin kaleleri olan sanayi metropollerindeki işçilerin yoğun bir hareketlilik ve siyasal tavır değişimi içine girmiş olmalarıydı. CHP'nin «demokratik sol» propagandasının işçilere dönük biçimde düzenlenmesi gereği ve imkânı doğmuştu. CHP'de örneği Kuzey Avrupa ülkelerinde görülen, sosyal-demokratik partilerin yapı ve işleyişine sahip bir parti haline gelinmesi eğilimi güçlendi ve bir yandan alelacele bu partileri «tetkik» gezileri düzenlenirken, öte yandan da sendikalar planında harekete geçildi.

Burada dikkate değer bir noktadan söz etmeliyiz. Yükselen toplumsal muhalefet hareketi yeni örgütler içinde değil, varolan ekonomik-meslekî örgütler içinde gitgide güçlenen bir hareketlilik halinde kendini gösterdi. «Taban»ın bu siyasallaşması karşısında o tarihe kadar açık siyasal tercihe ve o yönde çalışmaya gerek duymamış olan sendika yönetici kadrolarının çoğu hemen CHP'lileşerek, sosyal-demokratlaşarak hızlı bir uyum yeteneği gösterdiler ve dikkat edilirse bunların çoğu bu sayede konumlarını korudular. Sendikaların ve bu durumda sendikalistlerin varolan siyasal düzende önemleri arttı. DİSK gibi, kuruluşunda siyasal tercihin önemli bir payı bulunan Konfederasyon'da bile varolan sendikacı kadrolar bu yeni görev ve role hazır değillerdi. Bu yüzden ilk başlarda hayli bocaladılarsa da «açık»larını kapatmaya gönüllü «ileri» uzmanların «ithali» ile bu «geçiş evresi»ni atlattılar. **Birikim**'in 33. (Kasım 1977) sayısında hem bu DİSK'deki süreç hem de CHP'nin genel olarak sendikalara ilişkin sosyal-demokrat programı ve bunun uygulanışı üzerinde yeterince geniş biçimde durulduğu için burada sırf değinmekle bırakıyoruz konunun bu yanını.

Şimdi özellikle önem kazanan nokta CHP'nin sosyal-demokrat anlayışını billurlaştırma sürecidir. Bütün bir 1973-77 döneminde CHP, İskandinav ülkelerinde ve Federal Almanya'daki sosyal-demokrat partilerdeki görece farklı uygulama biçimlerinden, Yugoslavya'daki «özyönetim»ci, demokratik sosyalizm uyarlamasına kadar birçok alternatifi «tetkik» etme çabasını sürdürdü. Bu tetkikler hâlâ daha CHP'nin Türkiye koşullarına uygun somut bir model oluşturması sonucuna vardırılamamıştır belki, ama CHP'nin «çağdaş demokrasi»nin hangi yönde «ilerlediği»ni ve bu yöne pek kolaylıkla ve güvenle adapte olabileceğini görmesine yetmiştir.

CHP klasik burjuva demokrasisinin geleneksel kurumlarının hâlâ varolmaya devam ettiğini ancak resmi siyasal oyunun hâlâ bu kurumlar içinde oynanıyor gibi gözükmesine karşın gerçek durumun böyle olmadığını görmüştür. Onun her şeye karşın —hiç değilse CHP ile karşı karşıya geldiğinde— klasik «demokrasi» anlayışını savunan AP gibi partilerden farkı, bu tespite dayalı burjuva demokrasisinin yeni işleyişine uymakta daha bir ön almış olmasıdır.

CHP'nin Ecevit'de temsil edilen bu «farklı» ve burjuva demokrasisinin vardığı yeni işleyiş düzenine uyarlı «model»ini tanımak için 1977 seçimlerinin hemen ertesinde Ecevit ile Demirel arasında yapılan kısa ama anlamlı polemikten başlamak aydınlatıcı olur.

Hatırlanacağı üzere seçimler ertesinde CHP tek başına hükümet kurma girişiminde bulunmuş, Demirel de demokrasinin sayısal üstünlüğe dayandığını ileri sürerek, buna sahip olmayan CHP'nin sözkonusu tutumunu ağır biçimde suçlamıştı.

Girişimini savunan Ecevit ise CHP'nin hernekadar gerekli sayısal üstünlüğe sahip değilse de «siyasal üstünlüğe» sahip olduğunu ve bu nedenle hükümeti kurmaya girişebileceğini ileri sürdü. Şüphesiz bu gerekçe parlamenterlerin «siyasal üstünlüğe» sahip bu partiye «yasal» —ki bu durumda usûlen demek gerekir— sayı ihtiyacını vermek zorunda olduklarını dolaylı biçimde empoze etmek demekti.

Ecevit'in o güne kadar duyulmadık bu «siyasal üstünlük» gerekçesi altında nasıl bir demokrasi anlayışı, işleyişini savunduğu ve bunu hangi tespitlere dayandırdığı **Birikim**'in 32. (Ekim 1977) sayısındaki Başyazıda ana hatlarıyla sergilenmeye çalışılmıştı. Orada bunun son yıllarda Batı'da çokça sözü edilmeye başlanan plüralist «demokrasi» yorum ve uygulamasına uyarlı olduğu açıklanmakta ve sözkonusu modelin mantığı şöyle tanıtılmaktaydı:

> «...plüralizm, toplumun çeşitli sınıflarının ekonomik-mesleki örgütlerinin —örneğin işveren örgütleri ve gruplarıyla sendikaların— yönetici ekiplerini devletin üst-kademe bürokratlarını, basın, sanat, kültür faaliyetlerinin örgütlendiği kurumların önde gelenlerini vb. seçkin unsurlarının da tıpkı parlamentonun seçilmiş üyeleri ve partilerin profesyonel ekipleri gibi politikaya etkin olarak katılmalarını ister. Toplum içinde sayılarının üstünde nüfuza sahip bu çevrelerin istemlerinin asıl belirleyici olduğunu temel alır. Ecevit 1977 Haziran'ında 'siyasal üstünlük' bizdedir derken işte bu çevrelerin çoğunun o günlerde CHP'yi istediklerini ima etmek istiyordu. (...) 'Çevre'lerin, 'kamuoyu'nun içinde daha güçlü olmanın parlanmentoda güçlü olmaktan önde geldiği yolunda henüz tam açıklanmayan eğilim; işte CHP'nin 'çağdaş demokrasi' talebi» (**Birikim**, Sayı 32, s. 4-5).

Klasik burjuva demokratik anlayışta parlamentoya verilen merkezî önem ve anlam bilinir. Görüldüğü üzere plüralizm bu noktada farklıdır. Parlamentoyu yadsımamakta ama onu üst siyasal kurumlar içinde herhangi bir kurum olarak ele almaktadır. Gerçi parlamento biçimsel olarak hâlâ bu merkezî konumdaymış gibi gözükmekte, önemli siyasal kararların orada ilan edilmesine devam edilmektedir. Ama bu görünüm

kararların orada oluşturulmadığı, yukarda başlıca ögeleri sayılan çevrenin en seçkin kesimleri arasında yapılan pazarlıklar, bunlara yönelik kulis çalışmaları içinde oluşturulduğu gerçeğini çoğu kez örtmeye bile yetmemektedir. Parlamento ve dolayısıyla partilerin «milletin temsilcisi» ünvanlı sıradan milletvekilleri törensel bir işlemi yerine getirir durumdadırlar.

Belirtmek gerekir ki, parlamentonun bu «düşüşü» öznel nedenlerin ürünü değildir. Kapitalizmin ilk evrelerinde henüz kapitalist toplumun örgütsel yapısı oluşum halindeyken parlamentoların ve parlamenterlerin kendileriyle «seçmenleri» arasındaki bağıntı büyük ölçüde dolaysız nitelikteydi. Bunun sonucu hem parlamento ve parlamenterler «toplumun temsilcisi» ünvanını rahatça öne sürebilecek durumdaydılar, hem de —bundan dolayı— siyasal etkinlik ve önemleri şimdikinden tartışılmayacak biçimde fazlaydı. Ancak kapitalizm gelişip örgütlenmesini yetkinleştirdikçe «seçmen»lerle «temsilci»ler arasına yığınla örgütten oluşan —başlıcaları ekonomik-meslekî örgütler ve düzen siyasal partileri— bir «dolayım» kanalı kuruldu. «Seçilen»ler «parti»yi meslekî-ekonomik örgütler de «seçmen»leri temsil eder hale geldikçe asıl «seçme» parti üst yöneticileriyle başlıca meslekî-ekonomik örgütlerin yönetim kademesi arasında yapılır oldu. Dolayısıyla eski temsilci ve seçmen ilişkisi ve karşılıklı yetki ve sorumluluk bağı yerini fiilen parti ve meslekî-ekonomik örgüt yönetim kademeleri arasında kurulan bağıntılara bıraktı.

Gerçek durum budur ve bu yüzden «çağdaş demokrasi»nin temsilî demokrasi olma iddiasından söz edilemez.

Parlamentonun işlevini yitirmesi olgusu, devlet mekanizmasının etkinliğini giderek artırması olgusuyla birliktedir ve aynı sürecin birbiriyle orantılı, ilişkili iki olgusudurlar. Bu konuda yeterli sayılabilecek açıklamaları **Birikim**'in 37. (Mart 1978) sayısında yer alan ve CHP'nin kontr-gerilla olayı karşısındaki tavrını konu edinen Başyazıda yapmıştık. Burjuva demokratik düzenin çağdaş gerçekliğinin anlaşılması için mutlaka gözönüne alınması gereken bu genel ve temel tespitler de dikkate alındığında plüralist anlayışın aslında yeni bir değişiklik getirmediğini yalnızca varolan gerçekliği tanımladığını söylemeliyiz. Şüphesiz o kendini daha yetkin bir demokrasi olarak sunarken hiç de gülünç olmayan bir aldatmacaya başvurmuyor değildir. Ama onun bu aldatmacası kendisine düzen içinde yer verilen «işçi sınıfı temsilcileri»nce «ileri demokrasi» vb. şatafatlı sözcüklerle herkesten fazla kutsanırken ve yığınla «işçi sınıfı temsilcisi akım» bu «ileri» işleyişteki tahsisli yeri kapmak için Marksizmin ufkunu toz duman içinde bırakan bir yarışın hırsını yaşarlarken elbette görünmeyecektir.

Bilindiği üzere CHP hükümeti, «toplumsal anlaşma» projesi içinde işçilerin «yönetime katılması» önerisini yerleştirerek sözkonusu plüralist demokrasi uygulamasının ilk resmileştirilme girişimini başlatmıştır. Plüralist demokrasinin üzerinde Türkiye sosyalist hareketinde birkaç istisna dışında pek durulduğu söylenemez. Gerek CHP'nin elinde tam biçimlenmiş bir plan olmadığı için, gerekse «yönetime katılacak» sendikalist kadrolar bu uygulamaya şimdilik yeterince hazır olmadıkları için sözkonusu düzenlemeler yolunda somut gelişmelerle henüz karşı karşıya değiliz. Ancak eğer CHP ağırlıklı hükümet tahmin edildiği üzere 1981 seçimlerine kadar şöyle ya da böyle iktidarda kalırsa, sanırız en geç bir yıl sonra bu gözde koz geniş bir kampanyayla gündeme getirilecektir. Belirtmek gerekir ki, CHP'li hükümet bu önerisini gündeme getirirken «çağdaş demokrasi»nin kurumlarını oluşturmak tezi altında asıl olarak sosyalist hareketin geniş toplum kesimlerine yönelik sosyalist demokrasi yönündeki muhtemel girişimini engelleyebileceğini veya bu yöndeki potansiyeli sekteye uğratabileceğini hesaplamaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyal-demokrat partilerce benimsendiği görülen bu plüralist «demokra-

si» anlayışı; ünlü «yönetime katılma» uygulamasını yalnızca işçi sınıfına ilişkin olarak işletmelerde değil, son üniversiteler yasa tasarısında görüldüğü üzere, öteki alanlarda da «hayata geçirilmek» istenmektedir.

İşletmelerin, kurumların kapitalist işbölümü ve genelde kapitalist toplum düzeni içinde belirlenmiş yapılarını veri kabul ederek, bunların sistem içinde kurum olarak yerine getirdikleri işlevi doğal sayarak, o kurumlar içinde yürütülen faaliyete çok geniş yığınların kesinlikle edilgen, mekanik bir parça gibi «katıldığı» temel gerçeği gözardı edilerek bütün bunların zorunlu olarak başeğilmesi gereken kurallar olduğu varsayılarak gündeme getiriliyor bu «yönetime katılma» tezi. Geniş yığınlar kendilerinin her düzeyde karşılaştıkları sorunların, bunalımların kaynaklandığı işleyişin, yapının «yeniden-üretilmesi»nde temsilcileri kanalıyla sorumluluk üstleneceklerdir. Bir mahkuma hücresinin duvarlarını sağlamlaştırmak görevi verilmesine pek benzeyen bu formül özellikle işçi sınıfına bir «demokratik zafer» kazandıkları empoze edilerek sunulmuş oluyor böylece. Bu insafsız bir ironidir.

Bu bakımdan Türkiye sosyalist hareketi sosyal-demokrasinin «yönetime katılma» projesinin içyüzünü sergileyen ve aynı zamanda işçilere, geniş yığınlara toplumsal faaliyetlere ve onların yönlendirilmesi işine, siyasal faaliyete gerçek ve etkin bir katılımı sağlayan alternatif bir programı acilen oluşturmak durumundadır. «Yönetime katılma» paravanası altında getirilen plüralizmin, çağdaş sosyal-demokrasinin drijanlığını yaptığı bu yeni düzenin nasıl tam bir «seçkinler demokrasisi», apolitik yığınlar üzerinde çok yönlü bir baskı, egemenlik kurulmasını sağlayan, bir «seçkinler diktası» olduğu gösterilmelidir.

Zaten Bay Ecevit ve ekibi özellikle son bir yıl içinde uyguladıkları politikalar ve bunlara ilişkin açıklamalarında bize bu «çok demokratik» siyasal anlayışlarının asli yönelimini görme fırsatlarını bol bol vermişlerdir.

«Asayişi sağlama» tasarılarının ortaöğretime ilişkin yeni yönetmeliğin ve son aylardaki polis, jandarma operasyonlarının açık biçimde yansıttığı baskıcı, anti-demokratik yönü bir yana bırakalım.

İşçilere öğrencilere «yönetime katılma» imkânları hazırlayan, demokrasi savunucusu Bay Ecevit ve ekibi, bu kesimleri yönetime katmadan önce kendi CHP örgütünün, politika dışı tutulduklarını, politik işlevlerinden uzaklaştırıldıklarını söyleyen tepkileri, yakınmaları hakkında doyurucu bir açıklama yapıp yapamayacağını düşünmelidir.

CHP parlamento grupları gerek «asayiş» tasarıları ve gerekse Dördüncü Beş Yıllık Plan'ı görüşmeme kararı alırlarken gerekçeleri bunların içeriklerinden çok, CHP ağırlıklı hükümetin önemli siyasal kararlar alırken kendilerini «devre dışı» bırakıyor oluşuydu. Gruplar tasdikçi durumuna düşürülmelerine tepki gösteriyorlardı. Bu tepkilerini bir bakan hakkında gensoru açarak bir güç gösterisine bile dönüştürdüler.

Yalnızca CHP parlamento grupları değil CHP parti örgütü de bu CHP ağırlıklı hükümet döneminde «devre dışı» bırakılmışlardır. Ecevit ve ekibi Kurultayı erteleyerek sağlamışlardır bunu.

CHP «Cumhuriyet tarihinin en ağır bunalımından geçildiği» bir dönemde iktidara gelmiştir. İktidar olmakla nasıl bir görevi üstlendiği, üzerine aldığı «düzeni restore» etmek göreviyle sosyal-demokrasinin «düzeni değiştirmek» yollu propaganda temaları arasındaki çıplak, aydınlatıcı bağıntıyı düşünmelerini saf sosyal-demokratlara bırakalım. Her ne hal ise bu «demokratik parti «en ağır bunalım»da, «en ağır bir görevi», kaderini belirleyecek önemde bir görevi üstlenmiştir. Eğer CHP parti programı böylesi bir göreve ilişkin stratejiyi saptamış, gerekli politikaları tespit etmiş olsaydı sorun olmazdı. Oysa bilindiği üzere CHP programı bu «ağır görevi» bağlamında oluşturulmamıştır. Dolayısıyla «demokrasiye» saygı ve bağlılığını her şeyden önce kendi iç yapısında göstermesi gereken bir partinin bu yeni du-

rum karşısında yapacağı iş, bu «hayati önemde görevin nasıl başarılacağını» olağanüstü dönemin olağanüstü önemde politikalarını, üyelerinin bilinçli katkılarıyla saptamaktır. Bay Ecevit ve ekibi, hükümetin kuruluşunun ertesinde bir olağanüstü kurultay toplayarak bu yola girmediği gibi, üstelik zamanı gelen kurultayı erteleyerek doğal demokratik işleyişi «dondurmuş»lardır.

«Demokrasiye çok saygılı» burjuva demokratlarının «zor dönem»lerde —«demokrasi'yi korumak» için— demokratik işleyişi «dondurma» ve demokratik hakların kullanılmaması yolunda öneriler getirmeleri, «demokrasi»yi bu önlemlerle «kurtarma»ya çalışmaları, hiç de paradoks değildir.

«Demokrasiye çok saygılı» olan Bay Ecevit, örneğin faşistlerin tüm ülkede kitle katliamlarına hız verdikleri 1978 Mart'ında DİSK'in düzenlediği anti-faşist protesto eylemini öfkeyle suçlarken bu tipik tavrı göstermekteydi. Ecevit bu anti-faşist eylemi «demokratik tutumla bağdaştıramadığını» söylüyor ve DİSK'i kendisinin (Ecevit'in) «iyi niyetlerinden kuşku duymadığı» «bir kısım üyelerini baskı altına almaya çalışarak» bu eylemi düzenlemekle suçluyordu.

Ecevit'in «demokrasi»yi demokratik hakları ve tepki biçimlerini kısıtlayarak «kurtarma» anlayışı **Birikim**'in 38. (Nisan 1978) sayısında sergilendiği için burada ayrıca üzerinde durmuyoruz. Fakat bu örnek bize Ecevit hükümetinin demokratik hakları yasayla kısıtlama girişiminin hiç de yeni bir tutum olmadığını, bir anlayış, yaklaşım terki ile bu «yasal» yola başvurulmadığını, ortada tutarlı bir çizginin bulunduğunu göstermesi bakımından ilgiye değerdir. İktidara gelişinin ilk evresinde ideolojik-politik baskılarla sağlanmak istenen «kısıtlama» şimdi «hukuk» yoluyla «siyasal düzenleme» ile yapılmak isteniyor. Değişen araçlardır, amaç değil.

O ilk dönemde Bay Ecevit, «kısıtlama» gerekçesi olarak «dış neden»leri göstermekteydi. Yani faşist hareketin «demokrasiyi yıkarak kendi hayal etikleri rejime ortam hazırlamak» için kurdukları «bazı tuzaklar»a düşmemek için demokratik hakların kullanılmamasını, fiilen kısıtlanmasını talep ediyordu.

Oysa son konuşmasında yasal kısıtlama tasarılarını savunurken gerekçe değişiktir. Genel demokratik cepheye ilişkin nedenler sıralamaktadır. Hemen belirtilmelidir ki Ecevit böyle bir cepheyi kabul etmemektedir ve bilindiği üzere bu hiç de yeni bir görüşü değildir. Yeni olan Ecevit'in ilk kez resmen «CHP'nin solundaki» güçlerin önemli bir bölümünü «terörist» olarak nitelemesidir. DİSK'in otuzu aşkın dernek ve kuruluşla yaptığı «demokratik platform» toplantısını, «kendisi bu türlü şiddet eylemlerinin dışında kalmış», «bir büyük örgüt»ün «bu şiddet eylemlerinde hem de büyük rolü olan bazı kuruluşlarla» «adeta bir cephe» kurması olarak tanımlamış ve «esef verici» olarak nitelediği bu toplanmanın ürünü olan bildiriyi, önerileri dikkate almayacaklarını ilân etmiştir.

Bu konuşma, ilkin ülkedeki genel toplumsal-siyasal durumu sağ teröristlerle sol teröristler arası çatışma olarak değerlendirmenin ürünüdür. Nitekim Ecevit, «asayiş» tasarılarını savunurken bunlara karşı tepkilerin sağ ve sol terörizmin sorumlularından geleceğini söyleyebilmekteydi. Zımmen belirtilen, bu «sorumlular» dışındakilerin tepki göstermemeleri gerektiğidir.

Ecevit'in ilk kez bu denli içten ve açık biçimde dile getirdiği durum değerlendirmesinin demogojik niteliği ve altında yatan sosyal-demokrat —otokrat— anlayış ve hesap üzerinde durmadan önce bir noktayı belirtmek gerek.

Bugün gerçekten de Türkiye'de bazı «sol» gruplar vardır ki bunlar kendilerince bir «devrimci şiddet» politikası uyguluyorlar ve bu yolla «oligarşi»ye karşı bir «öncü savaşı» veriyorlar. Yayımladıkları «illegal» bildirilerde eylemlerini anlatıyorlar ve görüyoruz ki onlar, banka şubelerinde, Amerikan lojistik ve ticarî kuruluşlarında ve bazı iş adamlarının evlerinde geçen bir «öncü savaşı» sürdürmektedirler.

Bu, kendileriyle oligarşileri arasında yukarda belirtilen «savaş alanları»nda geçen bir «savaş»tır ve düşüncelerini anlattıkları yayınlarda kendileri de çok açık biçimde belirtmektedirler ki bu «öncü savaş»ları ile şu anda Türkiye düzeyinde faşist saldırılara karşı verilen meşru direnmeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Nitekim onlar bu direnmeye karışmayıp kendi öncü savaşları ile uğraşıyorlar.

Ecevit'in «şiddet eylemlerinde büyük rolü olan kuruluşlar» olarak niteledikleri bu tür bir «öncü savaşı» veren, bu anlayışı benimsemiş kuruluşlar değil. Kuşkusuz, DİSK'in düzenlediği «demokratik platform»da yeralan birçok örgüt ve kuruluşun silahlı bir eylem nedeniyle tutuklanmış olan üyeleri yok değil. Ancak bunlar, faşist terör ve cinayet eylemleri kitlesel katliamlar boyutuna vardığında, zorunlu olarak doğan meşru savunma ve direnme ortamında bu yola başvurmuş kişilerdir. Yukarıda belirtilen «öncü savaş»lardan çok farklı bir olayı yaşayarak, bu nedenle tutuklanmışlardı. Bay Ecevit kendisi, iktidar olmadan önce bütün bunları, bu meşru direnme, savunma ortamını anlayabileceği birçok durumu yaşamış olduğunu unutuyor. Seçim konuşmaları için gittiği birçok yerde kendisini ceketini çıkartmaya zorlayan nedenin hiç de havanın sıcaklığı olmadığını bilir.

Ama artık iktidarda olan Ecevit bunları unutabilir. Devlet ve düzen adına o, faşizmin ülke çapında yürüttüğü terör, sindirme eylemini göğüsleyen; bu tarihî görevi zorunlu bırakıldıkları karşı koyma biçimleriyle yerine getirmeye çalışan sosyalistleri «sol teröristler» olarak niteleyip, faşistlerle aynı kefeye koyabilir.

Daha doğrusu ancak iktidara geldikten sonra bu değerlendirmesini bu kadar açık ve fütursuz ilân edebilir. Çünkü artık CHP'nin gönülsüzce, toplumsal muhalefeti güdümde tutmak hesabıyla sürdürdüğü «zoraki» ittifakın gereği kalmamıştır. «Genel sosyalist» hareketin içindeki birtakım «ilericiler»le, «yurtseverler»le kurduğu karşılıklı kullanmaya dayalı ilişkiyi her zaman sürdürecektir elbette. Bu «ilerici» ve «yurtsever» kutupların dışında kalıp, faşist teröre direnenler, bu zorunlu ve meşru görevin ön safında yer alanlar, eğer Bay Ecevit tarafından «sol terörist» sıfatına lâyık görülüyorsa, böylece tecrit edilmek isteniyorlarsa, bunun asıl nedeni hiç de bazı üyelerinin silahlı eylemlerden ötürü tutuklanmış olmaları değildir. Asıl neden, bu kesimin Türkiye toplumunda gerçek bir devrimci demokrasiyi oluşturabilecek arayışı her şeye karşın sürdürebilmesi, bu potansiyele sahip olmasıdır. CHP'de Ecevit ekibinin temsil ettiği anlayışın gördüğü «tehlike» budur.

Bay Ecevit, kuşkusuz bu noktaya değinmeyecektir. «Asayişi sağlama» tasarılarına neden gerek olduğunu açıklarken; DİSK'in düzenlediği platformdan ve genel sosyalist hareketin dernekleşme girişimlerinden söz etme gereğini duyan ve böylece «önlemlerin» asıl neye karşı getirildiğini yeterince açık biçimde ima etmiş olan Ecevit, DİSK'e yaptığı «ikaz»ın, onun «sol terörsitler»le cephe kurmasından ötürü yapıldığını söylerse, örgütlenme hakkını kısıtlayan yasaların «dernekçiliğin yozlaştırılması»nı engellemek için getirildiğini savunursa, belki «toplumun geniş bir kesimini» ikna ettiğini, edeceğini düşünebilir, ama Bay Ecevit'in bir yıla yakın iktidarı dönemindeki tutumunun gelişmelerini gözönüne alanlar için bu gerekçeler, yalnızca saf sosyal-demokratlara yönelik «demogoji»ler olarak nitelenecektir.

Bay Ecevit, bu, «toplumun geniş bir kesimi»nin isteklerine kulak vermekten yana olduğunu, CHP'nin Ekim ayı başlarında yapılan Küçük Kurultay'ında açıklamıştı. Hatırlanacağı üzere CGP'nin hükümetten çekilmesinin arefesinde yapılmıştı bu kurultay. Aynı günlerde faşist yayınlar «yetki ve sorumluluğu» ordunun üstlendiği bir sıkıyönetim çağrısını, «yeni bir 27 Mayıs» imalarıyla birlikte yapıyorlardı. İşte bu sırada Bay Ecevit, CHP temsilcilerinden toplumun % 56'sının —yani «geniş kesi-

min»— kimlere oy verdiğini hatırlamalarını istiyor ve bir yanda bu % 56 —yani AP, MSP ve MHP'ye oy verenler— varken CHP'nin, % 1,5 —sosyalist olup CHP'ye oy verenler— için bu «geniş kesim»i ihmal edemeyeceğini söylüyordu.

Sorun % 56 ve % 1,5 sorunu olarak konulduğunda CHP'nin «sol ve sağ teröristler»den söz etmesi oldukça anlaşılır bir şeydir. Ve yine Ecevit'in bu % 56'ya % 6,5 ile katkıda bulunan faşist hareketin partisini, bakanlarını göndererek iknaya çalışması da şaşırtıcı karşılanamaz bu durumda

Faşist hareketin «demokrasi» içinde yeralabileceğine inanmaya hazır Ecevit'in orta öğretim gençliğinin örgütlenmesini kabul edememesi, bunu «dernekçilik» ve «yozlaşma» gibi kelimelerle tanımlaması, inanıyoruz ki sahip olduğu «demokratik anlayış» gereğidir

Demek istediğimiz şu ki; Bay Ecevit, demokratik hakları kısıtlayan bir dizi yasa getirmesinin gerekçesi olarak «işlerin, olayların **bugünkü noktaya** getirilmesi»ni göstermemelidir. Yani iktidara geldiği zamanda, iktidarının ilk evresinde, şimdi «geçmişte» diye nitelediği o dönemde, bu «önlemlere» gerek olmadığını, ama **bugün**, yani 1978'in Kasım'ında olayların nitelik değiştirip sözkonusu önlemlere gerek duyurtur hale geldiğini söylememelidir. Kendisinin o **geçmişte** de bugünkü gibi düşündüğünü ancak bu düşüncesini açıklama zaman ve fırsatını ancak şimdi bulduğunu, ancak bu düşüncesini açıklama zaranmış olacaktı. Geçmişte «yasal önlemlere gerek yoktur» demesi ile şimdi yasal önlemlerin gerekliliğini savunan sözleri ancak sözde bir farklılıktır.

Tıpkı 1978 Mart'ında «faşizme ihtar» eylemi düzenleyen DİSK yönetimini eleştiren ifadeleri ile 1978 Kasım'ında «demokratik platform» düzenleyen DİSK yönetimini eleştiren ifadelerinin sözde farklı olması gibi. 1978 Mart'ında Ecevit DİSK yönetimini «iyi niyetli üyelerini baskı altına almak»la suçluyordu. 1978 Kasım'ında da DİSK yönetiminin tavrına karşı çıkıyor, ama bu kez «iyi olan» DİSK yönetimidir. Tıpkı 1978 Mart'ındaki «iyi niyetli üyeler»i gibi DİSK yöneticileri de kendileri şiddet eylemlerinin tamamen dışında kalmış olmalarına karşın «maalesef», «bu şiddet eylemlerinde hem de büyük rolü olanlar»la biraraya gelme hatasını işlemişlerdir.

«Böl ve yönet» geleneksel siyaset anlayışının ilk ve temel kuralı budur. Bölme ölçütlerini «zamana ve zemine» göre kendi amacı ışığında tespit eden siyasetçi Ecevit, 1978 Mart'ında «iyi niyetli üyelerini baskı altına almak» gibi hatırı sayılır bir suç yüklediği DİSK yönetimini, şimdi kullanmaya başladığı kendi «terörizm» ölçütüne göre aklıyor, ve DİSK «eğer tek başına görüşlerini belirtse idi bunları üzerinde durmaya değer» bulacaklarını, ancak DİSK bu görüşlerini «sol teröristler»le birlikte yayımladığı bildiride dile getirdiği için aynı önemle üzerinde durmayacaklarını söylüyor.

Bu tutum diyor Ecevit, «anlayışla karşılanmalıdır.»

Biz de aynı şeyi söylüyoruz. Faşist hareketin bir seri kitle katliamı gerçekleştirişinin ardından yapılan «faşizme ihtar» eylemini «demokratik tutumla bağdaştırmadığını» ilan edip «baskıcılık»la suçlayan Ecevit'i, 1978 Eylül-Ekim aylarında faşist hareket, ordunun yönetimi ele almasına yönelik kitlevi katliamları da içeren provokasyonlara giriştiğinde sosyalist hareketin % 1,5'luk oyunun hesabını yapmaya oturan Ecevit'i, 1978 Kasım'ında sosyalist hareketin büyük bölümünü «sol terörist»likle niteleyip, asıl olarak bu harekete yönelik bir dizi «yasal önlem» getiren Ecevit'i, onun «demokrasi» düşüncesini; anlayalım diyoruz. Bu, geleneksel asker-sivil kadroların «doğal seçkinler, yöneticiler» ideolojisinin uzun süre etkin olduğu CHP'nin tarihi mirası içinde şekillenen sosyal-

demokrat yaklaşımı iyice bir anlayalım... Ve bu anlayışın, şimdilerde başlatılan uygulamalarını, sosyalist demokrasi anlayışının hayata geçirilmesi ekseninde verilecek bir mücadele içinde karşılamaya hazır olalım.

(K.Maraş olayı ve sıkıyönetimden önce çıkacak olan 46. sayımızı, sözü geçen olaylar nedeniyle ertelemeyi ve 47. ile birlikte çift sayı halinde çıkarmayı uygun bulduk. Son gelişmelerden önce yazılmış olan Başyazı'yı değiştirmedik ve bunun yerine, «Türkiye'de...» bölümümüze Türkiye'nin yaşamakta olduğu bunalımı, siyasal güçlerin haldeki ve muhtemel tavırlarını analiz eden, sosyalistlerin görevlerini ele alan bir yazı koyduk.)

Birikim

Uluslararası
Olaylar ve Sorunlar

İRAN

İran denince hemen, aklımıza gelen Şah, petrol, SAVAK, ordu, Ortadoğu jandarmalığı gibi özelliklere artık çok önemli bir tane daha eklendi: Bir yılı aşkın bir süredir bastırılamayan, tam tersine giderek genişleyen ve artık hayatın bir parçası haline gelen toplumsal olaylar. İran'da toplum, boykotlar, grevler, kitle gösterileri ile harekete geçmiş durumda. Bu hareket bize, bir ülkede devletin baskı ve zor yöntemlerinin en son sınırına kadar kullanılmasına karşın toplumsal muhalefetin engellenemeyebileceğini gösteriyor. İran'ın dünyada üçüncü büyük polis örgütü olan polisine, en yetkin silahlarla donatılmış 700.000'lik ordusuna, özel yetiştirilmiş birliklerine, onbinlerce Amerikalı «askerî danışman»ına, İsrailli komandolarına, v.b., v.b. karşın olaylar bastırılamamaktadır. Bu nedenlerle İran'ı dikkatle izlemek gerek. Ayrıca İran'daki muhalefet hareketi yerel özelliklerinin ağır basmasına karşın evrensel özelliklere de sahip. Yoğun bir hareketliliğe sahne olması beklenen önümüzdeki tarihî dönemin toplumsal hareketlerinin bir öncüsü, habercisi olabilir. İran «olayı»nın bize, muazzam yetkinliğe ulaşmış devlet aygıtlarına karşı verilen/verilecek mücadele ve bu tür toplumsal olayların kısa zamanda kazandığı uluslararası boyutlar konularında sunduğu dersleri mutlaka çıkartmalıyız.

Ayrıca en önemli sorulardan biri de şüphesiz hareketin nereye, nasıl gidebileceğidir. Rejimin istikrarını uzunca bir dönem bozmuş büyük karışıklıklar olarak geçip gidecek midir İran'daki olaylar? Mümkün değil; İran'da artık «eskiye dönüş» olmayacak. Ama değişim ne yönde gerçekleşecek? Bir siyasal düzen değişikliği ile sınırlı mı kalacak? Yoksa bir toplumsal düzen değişikliği mi olacak? Bu soruların cevaplanmasına katkıda bulunmak amacıyla İran tarihine ve bu ülkenin ekonomik-toplumsal durumuna eğilmeye çalışacağız.

YÜZYIL BAŞINDAN BUGÜNE...

İran'ın bugünkü toplumsal manzarasını ortaya çıkartan gelişmelerin köklerini 20. yüzyıl başlarındaki siyasal değişmelerden itibaren izlemek doğru olacaktır. 1905 yılında tüccarlar, bankerler, ulema ve müctehidler* muhalefette birleşmişlerdi. Şah'ın aşırı masraflarını, bakanların yolsuzluklarını, ağır gümrük tarifelerini protesto ediyorlar, «başvekil»in azlini, bir meclis kurulmasını ve anayasa yapılmasını istiyorlardı. 1794'den beri başta bulunan Kaçar Hanedanından Muzaffirüddin Şah, muhalefetin bu taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı. Ancak gerekli yasayı 30 Aralık 1906'da imzalamasından beş gün sonra öldü. Yerine geçen oğlu Muhammed Ali bir yıl geçmeden, kurulan meclisi topa tuttu ve kapattırdı.

Bu tarihlerde İran'da iktidarın baş destekçileri, ülkeyi bölge bölge paylaşan İngiltere ve Çarlık Rusya idi. Rusya 1879'da Tahran'da bir Kazak tugayı kurmuştu. İngiltere de güneyde İngiliz subaylarının yönetiminde göçebe aşiretlerden asker toplayarak bir ordu oluşturmuş, buna Güney İran Alayı adı verilmişti. Bu ordu, İran hükümetinin *resmî* jandarması olarak tanınıyordu.

Sonuç olarak İran, kuzeyde Rusya güneyde İngiltere'nin egemenlik bölgelerinin yanısıra orta bölgelerinde de kısmen Almanya'nın etkisinde bir bölgenin oluşmasıyla üçe bölünmüştü.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya ile İran arasında yapılmış tüm anlaşmaları feshedip İran'dan çekilmesinden ve Almanya'nın da savaştan yenik çıkmasından yararlanan İngiltere bütün İran'a yerleşti. Bir sözleşme ile «İran'ın ordusunu, ekonomisini, maliyesini ve gümrük politikasını denetleme hakkını» alarak konumunu yasallaştırdı.

Ancak kısa zaman sonra patlak veren ayaklanmaların, protesto gösterilerinin ardından, Rıza Han darbe ile iktidara geldi. İngilizler İran'dan resmî olarak çekildiler. Çekilirken kendilerine ait ne varsa kullanılmaz, yararlanılmaz hale getirdiler ve tazminat gerekçesiyle ne buldularsa elkoydular.

* Müctehidler ayet ve hadislerde bildirilen işlerin kıyas yoluyla hükümlerini aktaran din adamlarıdır. Yani bunlar yeni bir olayla karşılaşıldığında olayı İslamın kurallarına göre değerlendirip nasıl davranılması gerektiğini açıklarlar, bu bakımdan halk üzerinde doğrudan yönlendirici bir etkileri vardır. İran'da din adamları genel olarak demokratik talepler öne süren muhalefet hareketlerinin içinde aktif biçimde yer almışlardır. Meşrutiyete geçilmesindeki rolleri bunun bir göstergesidir. Bu konuya ilerde daha geniş değineceğiz.

PETROL VE ORDU

Ancak bundan hemen iki yıl sonra yapılan bir petrol anlaşması, hem bu geri çekilme hem de Rıza Han'ın darbesi konusunda fikir vericidir. Bu anlaşmaya göre Rıza Han'la başlayacak bir Pehlevi Hanedanının kurulması ve ordunun güçlendirilmesi için vereceği yardımlara karşılık İngiltere'ye İran petrolünü çıkarma hakkı veriliyordu. 1908'de bulunan petrol, ülkenin kaderini belirleyici rolünü oynamaya başlamıştı. 1909'da kurulan Anglo-İranian Company'nin söz konusu darbe için 1 milyon Sterlin harcamış olması, İran petrolünün ne kadar önemsendiğini gösterir.

Darbeyi gerçekleştiren Rıza Han, aslında Kazak tugayının eski bir başçavuşudur. O darbeyle Kaçar Hanedanını indirdikten sonra Tabatabai başkanlığında bir hükümet kurulur. Rıza Han bu kabinede savaş bakanıdır. Ama kısa zamanda ordu ve yönetim üzerinde etkinliğini iyice artırır ve 1923'de başbakan, 1925'de ise parlamentonun da onayıyla «Rıza Şah Pehlevi» olur.

Rıza Şah ilk iş olarak ordunun yeniden-örgütlenmesine girişir. Orduya verilen önem çok açık görülmektedir: Örneğin 1922 yılı bütçesinin % 47'si askerî harcamalara ayrılır. Bunun nedeni de pek gizli saklı değildir: Yabancı devletlerden de destek alan Rıza Han kısa sürede batıdaki Kürtleri, merkezî İran'daki Lur'ları ve güneydeki Kaş'ları denetim altına alır, otoritesini güçlendirir.

Bu gelişmeler sonucunda rejimin iki temel dayanağı belli olur: Petrol ve ordu.

«PETROLÜN GELECEĞİ...»

Rıza Şah'ın askerî diktatörlüğü 1941 yılına kadar sürer. Bu tarihde İran'ı işgal eden İngiltere ve SSCB, Alman yanlısı Rıza Şah'ı tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevî'ye devretmeye zorlarlar. Ülke önce SSCB ve İngiltere'nin denetimine girer, ancak egemenlik kısa zamanda ABD'ye geçecektir. ABD dışişleri bakanlığının tavsiyesi ile ülkeye gelen Millspaugh, 1943'de İran maliyesinin tam yetkili genel müdürü olur. Schwarzkopf adlı bir Amerikan albayı da İran jandarmasını Şah'ın koruyucu birliği olarak yeniden-düzenler. ABD'nin İran'la bu kadar ilgilenişinin nedenlerini anlamak için Amerikalı bir uzmanlar komisyonunun Roosevelt'e verdiği bir rapora göz atmak yeterlidir: «Büyük bir güç olan petrol'ün geleceği», denmektedir bu raporda, «artık Amerika kıtasında değil, Dünya petrol üretiminin ağırlık noktası gittikce Meksika Körfezi ve Karaipler bölgesinden Basra Körfezi çevresindeki alana doğru kaymaktadır Bu gelişme gelecekte de sürebilir ve kesin bir değişime yol açabilir»

ABD'nin ilgisinin bir başka nedeni de Sovyetler Birliği'nin İran konusundaki tutumudur. 1942'de imzalanan bir anlaşmayla Müttefiklerin İran'da her sınıftan gerekli gördükleri kadar askerî birliği üslendirebilecekleri saptanmıştı. Ancak anlaşmaya göre bu birliklerin 1946 Mart'ına kadar bu ülkeden çekilmeleri de gerekiyordu. SSCB bu tarihte birliklerini çekmedi. Sovyet birlikleri kuzey bölgeleri ile ilgili bir petrol anlaşması imzalanana kadar İran'da kaldılar.

Bu «ortak tehlike» İran ve ABD egemen çevrelerinin yakınlaşmasını artırdı. O dönemde başgösteren bağımsızlık ve sosyalizm mücadeleleri kolayca engellendi. 1945'de sendikalarda örgütlenen Tudeh partisinin öncülüğünde bir hareket başlamış, 1946'da örgütlenme özgürlüğü için grevler yapılmıştı. Eylül'de Azerbaycan ve Huzistan'da bağımsızlık hareketleri patlak vermiş, hattâ Kürdistan'da bağımsız bir Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulmuştu. Ancak ordu bu hareketleri bastırdı. Schwarzkopf'un komutasında bir ordu 1947'de Kürdistan'a yürüdü, 20.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan seferle Kürt Cuhmuriyeti'nin topraklarını yeniden İran'a bağladı.

CIA'NIN İLK SINAVI

Bu «tehlike»ler atlatıldıktan sonra İran yine istikrarlı bir düzene kavuşmadı. II. Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında İran ekonomisi çok kötü bir durumdaydı. Bu durumun yarattığı huzursuzluk en başta İngitere'ye karşı tepkilere neden oluyordu. Çünkü petrolün büyük bir zenginlik kaynağı olduğu artık görülmüştü ve petrol tekeli İngiltere'nin elindeydi. İngiltere bu alanda muazzam bir sömürüyü gerçekleştiriyordu. 1950 yılında Anglo-Iranian Company'nin kârı 180-200 milyon Sterlin arasındaydı. Bu kârdan İran'ın aldığı pay ise sadece 16 milyon Sterlin, yani % 9'du. Oysa İngiliz hükümetinin aldığı vergi bile 50,5 milyon Sterlin'i buluyordu. Halkın hoşnutsuzluğu yükselince —özellikle din adamları ve bazı aydınlar bu hoşnutsuzluğu siyasal talepler biçiminde dile getiriyorlardı— şirket İran hükümetine % 50 pay vermeyi önerdi. Hükümet bunu kabul etti. Fakat bu arada yapılan seçimler nedeniyle öneri yasallaşamadı. Seçimlerden geniş bir devletleştirme programına sahip olan Milli Cephe büyük başarıyla çıktı. 1951'de Milli Cephe'nin önderi Musaddık başbakan oldu. 1 gün içinde petrol devletleştirildi. İngiltere buna karşı İran'ı ekonomik ablukaya aldı. Fakat Muhammed Musaddık taraftar kazanmayı sürdürüyordu. Denetimini sağlamlaştırmak, dizginleri tam anlamıyla eline almak için 1953 yılında senatoyu dağıttı. Meclisten kendisine özel yetkiler çıkarttı. Bu gelişim çeşitli çıkar çevrelerini muhalefette birleştirdi. Ancak Musaddık'ın politikasına karşı asıl muhalefet çeşitli dış güçlerle çıkar birliği yapmış kesimlerden geliyordu. Bunlar parlamentodaki temsilcileri aracılığıyla bu meclisin işlerliğini bozup hükümetin iş yapmasını engellemeye çalıştılar. Ancak Musaddık'ın halkla iyi bir diyalogu vardı, bu oyunları açıkladı ve bir referandum düzenledi. Bunun sonucunda parlamentoyu da dağıttı. (Musaddık'ın otoritesinin böylece güçlenmesine din adamları karşı çıktılar; onlar devlet gücünün artışına, siyasal yetkilerin tek elde toplanmasına rıza göstermiyorlardı.)

Musaddık'ın parlamentoyu dağıtması ABD'nin müdahalesine bahane oldu. ABD, «demokrasiyi ko-

rumak ve komünist yayılmayı önlemek» için harekete geçti. Bu zamana kadar beklemesi de nedensiz değildi. İngiltere'nin egemenliğinin kırılmasını ve ülkeden tam anlamıyla «kovulmasını», dolayısıyla kendisine yer açılmasını bekliyordu. Gerçi petrolünü devletleştiren bir azgelişmiş ülke yönetimi *genelde* Batı'nın çıkarları açısından tehlikeliydi ve üstelik başka ülkelere de «kötü örnek» olabilir, tehlikeyi yaygınlaştırabilirdi. Ama ağırlıkla İngilizlerin denetiminde bulunan İran petrolü üzerinde ABD'nin aşağıda sözünü edeceğimiz girişiminden sonra Amerikan şirketlerinin de eşit haklara sahip oldukları gözönünde tutulursa ABD'nin olaylara belli bir noktaya gelinceye kadar müdahale etmemesinin fırsatçı niteliği görülür.

İşte bütün bu nedenlerle CIA harekete geçti ve «CIA'nın dış ülkelerdeki ilk başarılı darbesi» diye adlandırılan girişimiyle Musaddık devrildi. İlk girişim başarısızlıkla sonuçlanmış, Şah ülkeden kaçmak zorunda kalmıştı. Ancak Amerikan dolarları ve tanklar, çok zaman geçmeden durumu değiştirdiler. Bir hafta içinde Musaddık tutuklandı. Savaş sırasında Hitler yanlısı olduğu için Müttefikler tarafından tutuklanmış bulunan General Zahidî darbeye önderlik ettikten sonra başbakan oldu. Şah da ülkesine döndü. Musaddık'dan «temizlenmiş» İran, Batı devletlerinin Şah'a ilk büyük armağanı oldu.

Böylece kısa süren bir değişikliğin ardından İran' da yine «her şey eskiye döndü»: Başta ABD olmak üzere emperyalist devletlere verilen petrol ayrıcalıkları, bunun karşılığında sağlanan yardımlar ve kazanılan kârlar... Ve bu kârların büyük bölümüyle kurulan güçlü bir ordu. Baskı ve denetim mekanizmasına 1957 yılında önemli bir ek yapılır; devlet aygıtı, gizli polis servisi —ünlü SAVAK— ile takviye edilir.

AK «DEVRİM» VE ALTINDA YATANLAR

1960'lardan sonra İran'ın gelişiminde önemli değişiklikler olur. Şah, ülkesine kazandırmak istediği uluslararası konuma uygun olarak ülkesinde birtakım köklü düzenlemeler yapmak ister. 1961'de parlamento kapatılır ve bütün yönetim kararlarının hükümet aracılığıyla Şah tarafından alınması kabul edilir. Şah, «Ak Devrim» programını ortaya atar.

Bu program görünüşte halkın yaşantısının düzelmesini amaçlamaktadır. Ancak bu arada devlet denetimi en uzak kırsal alanlara kadar yayılabilecek, ayrıca onbinlerce aydın kadrosu da ordu, polis ya da başka devlet hizmetlerine sokularak, devlet gücünün etkinleştirilmesinin yanısıra bu kesimlerin de denetim altına alınmasını kolaylaştıracaktır.

Ancak Ak «Devrim» yalnızca Şah yönetiminin ülke içine yönelik düzenlemelerinden ibaret değildir. Bu atılıma yol açan daha temel bir güdü vardır. Şah bu yıllarda İran'da kapitalizmin geliştirilmesini, böylece İran'ın dünya (emperyalist) ekonomik sistemi içinde daha rahat uyum gösteren bir «birim» haline gelmesini amaçlamaktadır. Fakat bununla da sınırlı değildir Şah'ın hedefleri. Ona göre İran, kapitalist gelişmesini bölgede en etkili, en güçlü devlet olabilecek biçimde ileri götürmelidir. Bu ekonomik güç, modern bir askerî güçle takviye edilmeli, böylelikle İran bir *alt-metropol*, emperyalist sistemin Ortadoğu Jandarması, Körfez Bekçisi olmalıdır.

Ak «Devrim»in öngörülen hedeflerinden hangilerinin ne kadar gerçekleştirildiğine bir bakış, bu girişimin temel amaçlarını daha da açık ortaya koymaktadır. «Eğitim ordusu», «sağlık ordusu» adlarıyla oluşturulan çeşitli örgütler, Ak «Devrim»in propagandasını yaparken Şah ve çevresinin en çok öne sürdüğü ögelerdi. Ancak, eğitim ordusunun, üniversitelerde yer olmadığından ötürü boşta kalacak ve düzen için tehlike oluşturabilecek olan 50.000 lise mezunu genci denetim altına sokmak dışında pek bir yararı olmadı. Eğitim ordusunun harekâtlarından 10 yıl kadar sonra, hâlâ ülke nüfusunun % 70'i okuma-yazma bilmiyordu. Sağlık ordusu için de benzer bir durum sözkonusuydu: yine «devrim»den 10 yıl kadar sonra İran'da 2.872 kişiye bir doktor düşüyordu. Yani Ak «Devrim» in gürültülü biçimde ilân edilen «insancıl» hedefleri aslında kof bir hareketlilikten başka bir şey sağlamadı.

Buna karşılık, Ak «Devrim» sırasında ve sonrasında şu ya da bu ölçüde *gerçekleştirilebilen hedeflerin* tümü, İran'ın yukarda sözü geçen yönelimini ortaya koymaktadır. Örneğin toprak reformu, uygulanabilmiştir. Geniş köylü yığınlarının hayat koşullarında pek bir düzelmenin meydana geldiği söylenemez, ama toprak ağalarının konumları sarsılmış, öte yandan azımsanmayacak bir emek-gücü potansiyeli yaratılmıştır.

Yine gerçekleştirilen hedeflerden biri, «ordunun güçlendirilmesi» maddesidir. Bunu sağlamak için Şah'ın hızla modern silahlar temin etme yönünde gösterdiği çabalar, onun elde etmek istediği altmetropol konumunu kendisine vermek düşüncesinde olan ABD tarafından hayli anlayışla karşılanmış, kendisine gereken yardım edildiği gibi, Şah'ın Sovyetler Birliği'nden silah satın almasına da ses çıkartılmamıştır. 1967'de Şah SSCB'den silah satın aldığında ABD'nin ilk kez kendisinden silah alan bir ülkenin SSCB'den de silah almasına ses çıkartmayışı, bir tek nedene dayandırılabilir: O da ABD'nin İran'ın mümkün olduğu kadar çabuk güçlendirilmesini istemesidir.

Şah'ın kapitalist gelişme doğrultusundaki politikasını yürürlüğe koyarken, bunun ülke içinde yaratacağı sarsıntıyı hesaba katmaması mümkün değildi. 1960'ların başlarında birtakım öğrenci olayları ve tek tük ayaklanmalar da meydana gelince, İran'a SAVAK'ın estirdiği terör havası egemen kılındı. En ufak muhalefetin filizlenmesini önlemek için çok şiddetli bir baskı düzeni kuruldu, Aras Irmağında «bulunan» cesetlerin sayısı gün geçtikçe arttı.

Bundan başka, yeni politika sanayi yatırımlarının artmasını, sanayi tesislerinin çoğalmasını, yaygınlaşmasını gerektirdiğinden, bu da birden kalab-

lıklaşacak bir işçi sınıfının oluşması anlamına geldiğinden, sanayileşme-kapitalist gelişme süreci içinde işçi sınıfının pürüz çıkartmaması da güvence altına alınmaya çalışıldı. İşçileri birçok bakımdan sınırlayan bir sürü yasa çıkartıldı bu amaçla.

Ak «Devrim»den 8-10 yıl sonra iyice belirgin biçimde ortaya çıkan birtakım gelişmeler, İran'ın 1960'lardan sonra yaşadığı değişim süreci konusunda burada sunulan açıklamayı doğrular niteliktedir. Bu yıllarda sürekli olarak, bir sanayici «müteşebbis» sınıfın yaratılması, güçlendirilmesi için çalışılmıştır. Vergilerin ağırlıkla küçük-burjuva kesimlerin sırtına bindirilecek biçimde düzenlenmesi bu yönde bir önlemdir. Fakat bundan daha önemlisi 1975 yılında meydana gelen toplu tutuklama olaylarıdır.

Bu yılda yüzlerce iş adamının ve devlet görevlisinin tutuklanması, genellikle yükselen toplumsal huzursuzluk karşısında, bu huzursuzluğa son vermek için başvurulmuş bir yatıştırma önlemi olarak değerlendirilir. Ancak burada kesinlikle ön plana çıkartılması gereken bir başka neden sözkonusudur.

Kapitalizmin, sanayiin yeni geliştirilmeye çalışıldığı hemen hemen bütün azgelişmiş ülkelerde görüldüğü gibi, İranda'da bir dönem, genellikle ticaret, tefecilik, hattâ rüşvet gibi yollardan zenginlikler elde eden bir kesimin palazlanmasına ortam yaratılmıştır. Bu kesimden insanlar, devletin çeşitli kademelerinde görev almışlar, ayrıcalıklı bir konum sahibi olmuşlardır. Sonuçta bunların elinde önemli tutarlarda para biriktirmiştir.

Fakat bunlar, elde ettikleri zenginlikleri üretken biçimde yatırmaktan çok özel hayatlarının zenginleştirmeye çalışan kimselerdir ve bu nitelikleriyle de sanayileşme atılımı için elverişsizdirler. Dolayısıyla, sanayileşme atılımı için ya bu kesimin sanayi yatırımcılığına yöneltilmesi ya da bu işi, işlevi yerine getirecek başka bir kesim yararına elindeki imkânları terke zorlanması gerekmektedir.

İşte 1975'de devlet içindeki yerlerinden uzaklaştırılan, hattâ tutuklanan kimseler bu «üretken yatırımcı olmayan zenginler»dir. Aynı yıl, sanayi burjuvazisi diye adlandırılabilecek kesimlerin de ortaya çıkıp devletin elinde muazzam bir ekonomik ve siyasal gücün yoğunlaşmasını eleştirmeleri, koruyucu önlemler, ücretleri hedef alan bir istikrar politikası v.b. talep etmeleri raslantı değildir. Bu «eleştiri»ler iki yıl sonra, uzun bir süre başbakanlık yapan Huveyda'nın yerine Amuzegar'ın getirilmesine ve içinde burjuvazinin dolaysız temsilcilerinin yer aldığı, ağırlıkla teknotratlardan oluşan bir hükümetin başa geçmesine yol açacaklardır.

Burjuvazinin elde ettiği çeşitli uzlaşmalara, tavizlere karşılık, geniş halk yığınları kapitalist gelişmenin hızlandırıldığı yıllarda hayat koşullarında hiçbir düzelme yaşayamayacaktır. Üstelik asalak zengin kesimi kapitalist gelişme sürecinin gereklerine uygun olarak, belli konumlardan uzaklaştırmak v.b. için girişilen yoğun tutuklamalar, bu tutuklamalara gerekçe olarak gösterilen büyük rüşvet ve yolsuzluk olayları, halkın gözünde devletin saygınlığını tümüyle yok etmişlerdir. Bunun sonucunda Şah Ak «Devrim»den halkın gözünde biraz daha kararmış olarak çıkacak ve bir süre sonra da halkın düzene karşı eylemli muhalefeti başlayacaktır.

İran'ın ekonomik durumuna kısa bir bakış, bu ülkedeki toplumsal hayatı gözlerimizin önünde biraz daha somut canlandırmamızı sağlayabilir.

EKONOMİK DURUMA BİR BAKIŞ

İran ekonomisinin özellikle son yıllarda zenginlik ve sermaye artışı bakımından geliştiği söylenir. Gerçekten de I. Kalkınma Planı (1948 56) 350 milyon dolarlık bir harcama kapasitesi öngörürken, V. Plan'da (1973-78) bu sayının 69 milyar dolara ulaşmış olması buna kanıt olarak gösterilebilir. Ancak İran ekonomisinin temel sorunlarından biri olan, dışa sermaye akışı hesaba katıldığında görünüm değişmektedir. 1976 Mart'ı ile 1978 Mart'ı arasında 3,5 milyar dolar, yani İran'ın petrol ve doğal gaz dışındaki toplam ihracatının 6 katı tutarında para ülke dışına çıkartılmıştır. Sanayileşmenin gerektirdikleriyle birlikte toplam ithalat, büyük artışlar göstermektedir (30 yılda 49 milyar Riyal'den 795 milyar Riyal'e; son 20 yılda 40 kat artış). Buna karşılık ekonominin temel direği olan petrol ihracatı sözü geçen süre içinde 5 kat artmıştır.

İhracatın % 97'sini petrol oluşturmaktadır. Kalan % 3'ün % 90'ı ise hammaddeler ve el halısıdır. Petrol dışındaki ihracatın durumu, İran sanayiinin ve tarımının geriliğinin açık bir göstergesidir.

Genel duruma bakacak olursak: Dış ticaret dengesinde büyük açık vardır, sanayiin büyümesi yetersizdir, tarım giderek çökmektedir. Bütün umutlar petrole bağlanmıştır; fakat önümüzdeki yıllarda dünya petrol piyasasında bir talep azalması beklenmektedir ki, bu, İran ekonomisi için neredeyse yıkım demektir.

Çeşitli ekonomi bilimcileri ve gözlemcileri, İran'ın ekonomik durumunu biraz olsun düzeltebilmesinin önkoşulunun sanayileşmede yattığını söylemektedirler. Gerçekten de, tarımın giderek zayıflaması, 1990'larda petrol rezervlerinin yetersiz hale gelmesi ihtimali gibi etmenler, sanayileşme ihtiyacını daha da acilleştirmektedir.

SANAYİ

Aslında İran'ın sanayileşme bakımından birtakım avantajları yok değildir. Maden ve tarımsal hammaddelere sahiptir. Petrol karşılığı dışardan bol malî ve teknik yardım alabilir. Devlet, bu koşullardan da yararlanarak yoğun bir sanayileşme için çalışmaktadır. Bunun sonucunda sanayi, kapitalist gelişme atılımının yapıldığı 1965-75 yılları arasında yılda ortalama % 15,2'lik bir hızla büyümüştür. Planda da devlet, sanayi yatırımlarının % 60'ını üstlenmiştir.

Ancak yine de, üretimi artırma yolunda birçok engel bulunmaktadır. İran mamullerinin dünya piyasasında rekabet gücü yoktur; iç pazar gelişmemiştir, çok yavaş gelişmektedir; üretim neredeyse sadece tüketim malları sektöründedir.

Modern kapitalist işletmeler, aşağı yukarı hiç teknik araç kullanmayan küçük zanaatkârların egemen olduğu geleneksel sektörlerin yanıbaşında kurulmaktadır. 250.000 işçi istihdam eden 2.000 işletme ile 2 milyon insanın çalıştığı yüzbinlerce küçük atelye bir aradadır. Bir tanesinde ortalama iki kişinin çalıştığı 860.000 atelyede toplam emekgücünün % 80'inden fazlası toplanmıştır. Sadece 138 işletme 500'den fazla işçi çalıştırmaktadır. Bunlar, üretkenliğin ne kadar düşük, kapitalizm öncesi ilişkilerin ne kadar etkili olduğunu göstermeye yeter. Bu atelyeler ve buralarda çalışan insanlar, sanayileşme süreci için önemli bir sorun oluşturmaktadırlar.

İran modern sanayi işletmelerinin bir talihsizliği de, ağırlıkla ailesel emek-gücünün kullanıldığı küçük atelyelerde maliyetin bir hayli düşük olmasıdır. Büyük sanayi ise genellikle hammaddelerini ve üretim araçlarını ithal etmekte, sadece küçük bir azınlığa lüks tüketim malları üretmektedir. Fakat bu tüketiciler de yabancı mallara rağmet göstermektedirler. Büyük sanayi, genellikle basit montaj fabrikalarından oluşmakta ve malını sunduğu tüketici kesimin bulunduğu yerlerde yoğunlaşmaktadır (örneğin % 65'i Tahran ve çevresinde).

Kırsal alanlarda küçük işletmeler piyasaya egemendir; bu, iç pazar bütünlüğünün kurulmasını engellemektedir.

TARIM

Sanayiin bu içler acısı durumu, tarıma kıyasla yine de ehveni şer kalmaktadır. Toprak reformu sonucunda büyük toprak sahipleri ekonomik güçlerinden hiçbir şey yitirmeyerek, aldıkları tazminatlarla başka işlere girişmişlerdir. Topraksız 3,5 milyon aileye dağıtılan topraklar ise sadece güçsüz bir kır küçük-burjuvazisi ile öte yanda emekgücünden başka satacak bir şeyi olmayan kesimlerin oluşmasına yol açtı.

Toprak reformu, tarım ürünlerinde planlanan artışı da sağlamadı. Hattâ bir canlanma bile olmadı. Üstelik kırsal nüfus 5 milyon artarken ekilebilir toprakların alanı hiç genişlemedi. Bunların nedeni, toprak reformu yürürlüğe konurken, yeni, işleyebilecek bir sistemin kurulması için gerekli ön hazırlıkların yapılmamasıydı.

Nüfus artışı ve bazı kesimlerin gelir düzeylerinin yükselmesi gibi nedenlerle, gıda maddeleri talebi yakın zamanda yılda % 14'lük bir artış oranına ulaştı. Oysa tarım ürünleri 1960'lardan sonra yılda ancak % 1'lik bir artış gösterdi. Görülüyor ki, tarım alanları hiç de az sayılmayacak bir ülke olan İran, hemen bütün azgelişmiş ülkelerin büyük önem verdikleri tarım sektörünü adeta bir kenara atmıştır. Tarım, ülke ihtiyacını karşılamaya bile yetmemekte ve petrol gelirlerinin % 10 ile 20'si arasında bir tutar, tarım ürünleri ithaline gitmektedir.

PETROL

Petrol İran'da ekonominin odak noktası. Kalkınma planları petrolden elde edilecek kârlara dayandırılıyor. 1968'de 817 milyon dolar olan petrol gelirinin, 1972-73'de 2.250 milyon Dolar'ı ve 1975-76'da 19.100 milyon Dolar'ı bulduğu düşünülürse, bunu garip karşılamamak gerek. Petrol gelirlerinin kalkınma planlarında genişlemelere, çeşitli projelerin finanse edilmesine imkân yaratmalarının yanısıra, bir önemli işlevleri daha var: Şah bunlardan azımsanmayacak bölümünü, Batı şirketlerinin hisselerini satın almak v.b. yollarla «dost ve müttefikleri»yle arasındaki bağları sıkılaştırmak için yatırıyor. Petrol aynı zamanda birçok büyük devletin İran'la arayı iyi tutmasına neden oluyor.

Bunlara karşılık ekonominin tümüyle petrole bağımlı olması birçok sakıncayı da getiriyor. Petrol üretiminin ülkedeki genel sanayileşmeye katkısı olmuyor, öteki sektörleri hareketlendirmiyor, pek az emek-gücü değerlendirebiliyor (toplamın % 0.5'i), çıkarımı dışardan sermaye ve teknoloji ithalini gerektiriyor —bunun sağlayacağı gelişmeden pek söz etmek mümkün değil, çünkü az önce belirtildiği gibi, petrol sanayii öteki sanayi dallarını fazlaca etkilemiyor; aksine yabancı sermaye ve teknolojinin bağımlılık mekanizmaları oluşturulmasındaki rolleri bu durumda ön plana çıkıyor. Petrole bağımlılığın en önemli sonucu ise, bu üründen sağlanan gelirlerde düşmeler olduğu zaman ortaya çıkacaktır herhalde: Dünya piyasasında talebin azalması İran ekonomisi için yıkım demektir.

İran'ın doğrudan petrol ihracı dışında sözü edilmeye değer iki gelir kaynağı daha var: Doğal gaz ve petrokimya ürünleri ihracı. Ancak Sovyetler Birliği dışında bütün ülkelerin toplamından daha fazla doğal gaza sahip olan İran, bu üründen petrol gelirinin % 25'i kadar gelir elde edebilmektedir. Cezayir, Hollanda ve Suriye gibi ülkelerin bu alandaki rekabeti nedeniyle gelirinin büyük bir artış göstermesi de güçtür. Petrokimya ürünleri için ise, birçok ülkede kurulan tesislerle rekabet zorunluluğu daha da kritik bir durum yaratmaktadır. Üstelik İran'da bu tesisler daha pahalıya mal edildiği gibi, ülke içi talepte artış görülmektedir ve bunun sonucunda uluslararası piyasada rekabet gücü de azalacaktır. Görüldüğü gibi petrolün yerini alacak başka bir ürün yoktur.

Bütün bu olumsuz ekonomik koşullarına karşın İran Ortadoğu'da alt-metropol konuma erişmenin mücadelesini vermektedir. Petrol konusunda kendisiyle aynı avantajlara sahip Irak ve sanayii, tarımı kendisinden daha ileri durumda olan Türkiye ile, şimdiye kadar zaman zaman ucundan yakaladığı bu konum için yarışması gerekiyor. Bunun yanısıra, İran'ın Şiiliği, onun çevredeki sünnî devletlerle (S.Arabistan, Emirlikler, Ürdün gibi) sıkı ilişkilerinde önemli bir engeldir.

Fakat bütün bu koşullardan daha önemlisi, emperyalist büyük güçlerin onayı. Belirli bir bölgede

sivrilmesi bu büyük güçlerce istenecek devletin her şeyden önce ülke içinde istikrarını, düzeninin siyasal ve ekonomik sağlamlığını garanti etmesi gerekiyor. Bu açıdan İran'daki halk hareketi, Şah'a İran tahtını kaybettirmese bile emperyalist sistemin Ortadoğu sorumlusu olma şerefini kazanmasını önleyebilir.

OLAYLAR

Son dönemde ilk muhalefet girişimleri aydınlar ve öğrencilerden geldi. Çeşitli muhalefet kesimlerini temsil eden aydınlar hükümetçe çok çeşitli görüşlerin ifade edildiği açık mektuplar yolladılar. Ulusal Cephe'nin* yöneticileri Şah'ı ülkeyi kurtarmak istiyorsa İran Anayasası'na saygı göstermesi gerektiği konusunda uyarıyorlardı. Bunun yanısıra sistemin yeniden biçimlendirilmesini hattâ değiştirilmesini öneren, bunun için siyasal programlar sunan bir dizi açık mektup yayımlanıyordu. İran Yazarlar Birliği gibi demokratik güçler, demokratik kurumların yasallaşması, sansürün kaldırılması, aydınlara ve sanatçılara hareket özgürlüğü tanınması gibi haklar talep ediyorlardı. Yazarlar Birliği, 20.000'e yakın insanın katıldığı bir «şiir okuma toplantısı» düzenleyerek dikkatleri üzerine topladı. Fakat görüşler, talepler ancak çok üstü kapalı bir biçimde ifade edilebiliyordu. Yazarlar Birliği'nin 40 üyesince imzalanan, 13 Haziran 1977 tarihli mektubu örnek alırsak, en fazla şunların söylenebildiğini görüyoruz: «Toplumsal ve ekonomik gelişme asla ülkenin doğal kaynaklarını dışarıya satarak ulusal gelirde sağlanacak artışa ve servetin eşitsiz dağılımının eşlik ettiği bir kişi başına-gelir artışına ilişkin veri ve istatistiklerin çoğalması demek değildir. Sanayiin gelişmesi, köyden göçenlerin kent nüfusunu önüne geçilmez biçimde artırması ve bir komprador ekonomisinin oluşması, gerçek gelişmenin yerini asla tutamaz...»

Ancak açık mektuplar v.b.nin yerlerini eylemli bir muhalefete bırakmaları için çok fazla zaman gerekmedi. Bir yandan yükselen kitle hareketleri, her yeri kaplamaya başladı.

Öğrenciler radikal bir biçimde harekete geçtiler. Üniversitelerde sınıflar dışında üç öğrencinin biraraya gelmesi yasaktı. Üniversite bahçelerinin asker kışlalarından farkı kalmamıştı. Bu gibi koşullara karşı öğrenciler boykotlar, sokak gösterileri düzenlediler.

Bu arada çeşitli halk kesimlerinden de tepkiler gelmeye başlamıştı. Tahran'ın gecekondu mahallelerinde halk gecekondularını terk etmemek için polisle ciddî çatışmalara girdi. Ekonomik grevler de daha önce görülmedik biçimde artmış. 1977'nin ilk 6 ayında tam 31 tane önemli grev yapılmıştı.

* Ulusal Cephe, Musaddık'ın «Millî Cephe»sinin devamı. Musaddık zamanından beri yerleşmiş olan «Millî Cephe» kavramı basın-yayın organlarımızda son olaylarla birlikte «ulusal»laştığı için biz de bu yeni kavramı kullanacağız bundan böyle.

Muhalefet hareketlerinin bu yayılması karşısında Şah'ın anlamlı bir Washington ziyaretinin ardından, Kasım ayında ordu ve polis harekete geçti. Birçok ünlü yazar tutuklandı, mitingler SAVAK'ın örgütlediği çetelerce dağıtıldı, birçok öğrenci öldürüldü, muhalefet önderleri dövüldü, evlerine, işyerlerine bomba atıldı.

Baskılar aktif direnişi bir an bastırdı, ama bu çok kısa sürdü. Protestolar zaten hiç bitmemişti. Üniversitelerde genel boykot, açlık grevleri, basın toplantıları devam ediyordu. Bu dönemde dinî önderler «baskının kurbanlarıyla» dayanışma içinde olduklarını açıkladılar. Bu amaçla düzenledikleri bir dinî törene güvenlik kuvvetleri saldırdı. Baskılar dinî önderlere de yönelmeye de başladı, birçoğu gözaltına alındı, tutuklandı veya sürgün edildi.

«GÖSTERİLER», «GÖSTERİCİLER»...

Fakat tüm baskı ve zor yöntemleri sınırsız bir biçimde uygulandığı halde yönetim kalıcı bir başarı sağlayamadı. Bıçak kemiğe dayanmıştı artık. 1978'in ilk aylarından itibaren *halk harekete* geçti.

Yönetim aynı yöntemleri kullanmayı sürdürdü. Ordu bütün gösterilere müdahale ediyordu. Dinin toplum hayatını en fazla biçimlendirdiği kentlerden biri olan Kum'da ordunun göstericilere ateş açması sonucu ilk kitle katliamı meydana geldi. Resmî ağızlara göre *beş*, olayı yaşayanlara göre ise *yüzlerce* insan öldü. Bunun üzerine protesto gösterileri kısa sürede birçok kente yayıldı. Dinî önderler Kum katliamını dinî geleneklere göre protesto ettiler. Katliamdan sonraki 40. gün olan 18 Şubat'ı Ulusal Yas Günü ilan ettiler. Bundan sonra protesto gösterileri giderek artan ve genişleyen bir biçimde Mayıs'ın ortalarına kadar sürdü. Bu arada ordu ve polis hemen her gösteriye ateş açtı. Bunun sonucunda çeşitli kentlerde ölenlerin sayısı birçok kaynağa göre 4.000'i aştı. Birkaç ay içersinde verdiği bu kurbanlar halkı yıldırmaktan çok düzene olan kinini bilemesine, aktifleşmesine yol açtı. Halk, ordunun göstericilere her ateş açışında bu kez bunu protesto etmek için, her insan öldürülüşünde ona tören yapmak için sokaklara dökülüyordu.

Olayları bastıramayan hükümet, Mayıs sonlarında, kendini daha özgürlükçü ve demokratik bir kimlikte göstermek istedi. Bunun için bazı demokratık haklar tanıdı. Rastakiz (Yeniden Doğuş) Partisi içindeki bütün kanatlara hükümeti eleştirme özgürlüğü tanındı. Gelecek yılki seçimlere kadar yeni partiler kurulabilecek, tüm partiler seçime katılabilecekti. Ancak bunların halkın gerçek talepleriyle ilgisi bile yoktu. Ağustos'da olaylar daha da genişledi. Ülkedeki çeşitli etnik gruplar; İsfahan, Şiraz, Şemhed'de Farslar, Tebriz'de Azerî Türkleri, Ahvaz'da Araplar, Kermanşah'da Kürtler harekete katıldılar. Azerbaycan ve Kürdistan'da Kendi Kaderini Tayin Hakkı talebi tekrar ortaya atıldı. Buralarda halklar, resmen yasaklanmış olan dillerini —Kürtçe ve Türkçe— kullandıkları birçok gösteriler, toplantılar yaptılar.

Olayların bu yayılmasına karşı hükümet daha köklü «önlem»ler alma gereğini duydu. İlk iş olarak 12 kentte sıkıyönetim ilan edildi. Ağustos'un sonlarına doğru ise çok büyük bir oyun sahneye kondu: Abadan'daki sinema yangını. Bu yangında 400'ü aşkın insan canverdi. İran'daki son hareketliliğin başlangıcından beri Şah'a hizmet yolunda canla-başla çalışmış olan Batı basını bile olayın provokasyon niteliği taşıdığını kabul etmek zorunda kaldı. Bu Reichstag Yangını benzeri provokasyonun amacı açıktı. Dinî önderlerin sinemaya karşı olması, göstericilerin sık sık sinemaları tahri tepmesi, bu olayda da dikkatleri onların üzerinde toplayacaktı ve kanıtlanamasa bile olayın faili olarak karalanacaklardı. Fakat başarılı operasyon başarılı bir propagandayla tamamlanamadı. Olayda karanlık birçok ilginç noktanın —itfaiyenin çok geç gelmesi, itfaiye otolarının su depolarında su bulunmaması v.b. (bk. Nirumand'ın yazısı)— açığa çıkması, olayın göstericilerle pek ilgisinin bulunmadığını ortaya koyuyordu. Ve şüpheler SAVAK'ın üstünde toplandı.

Bunun üzerine artan protesto gösterilerine karşı yönetim klasik taktiğe başvurdu: Amuzegar hükümeti istifa etti, Şerif İmami başbakan oldu. Yeni hükümetin ilk işi bir düzen değişikliği vaadinde bulunmaktı. Dinî ögelere, İslam kurallarının uygulanmasına öncelik tanınacağı açıklandı. Ülkedeki gazino ve kumarhaneler kapatıldı. İlerici muhalefete de yeni partiler kurma hakkı tanındı. Bunun sonucunda iki hafta içinde 14 tane parti kuruldu.

Fakat halk yalancı memeye kanmayacak kadar olgunlaşmıştı. Göstermelik birtakım vaadler değil köklü değişiklikler istiyordu: Monarşinin yerine demokratik bir cumhuriyetin kurulması, halk tarafından seçilecek bir parlamento, düşünce ve toplanma özgürlüğü, basın ve söz söyleme özgürlüğü, SAVAK'ın dağıtılması, bütün siyasal tutukluların serbest bırakılması, v.b.. Bir hayli sıkışan yönetim için tek çare kalmıştı: Yine ordunun gücüne başvurmak. Yalnızca Şah'ın gitmesi bile onun yarattığı sistemin, ancak bu sistemde varolabilenlerin, belli konumlar elde edebilenlerin de gitmesi demekti. Bu nedenle konumlarını sürdürebilmek için birleşmek, bütünleşmek zorundaydılar. Ordu ileri gelenleri de rejimin temel taşlarındandı.

Sıkıyönetim yasaları geliştirildi, toplantı ve yürüyüş yasağı kondu, hükümet kararları aleyhine yazı ve haber yayımlanması yasaklandı, geçici askerî mahkemeler kuruldu, «sıkıyönetim yasalarını çiğneyen, barış ve güvenliği tehlikeye düşüren ve Anayasal Monarşiye karşı gelen herkes» idama mahkum edilecekti.

Bu kararlar hemen yürürlüğe kondu. 8 Eylül'de Tahran'da gösteri yasağını çiğneyen, Şah'a ve dolayısıyla Anayasal Monarşiye karşı gelen İran halkı, yargılanmaya bile gerek görülmeden tanklardan ve helikopterlerden açılan ateşle öldürüldü. Böylece resmî açıklamalara göre *yüze yakın*, çeşitli basın ajanslarına göre ise *bini aşkın* insana hüküm infaz edilmiş oldu.

Ama verilen kurbanların sayısı hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Halk zaten ölümü göze almış, her gösteride, her hareketinde öldürülebileceğini hesaplamıştı. Bu gösteri de ateş açılacağı bilinerek, dinî önderlerin yasaklamalarına karşın yapılmıştı. İnsanlar ölüm pahasına mücadeleye katılıyorlar ve ölümle, kendilerini ölüm korkusuyla durdurmaya çalışanlarla, gösterilerde kefen giyip yürüyerek adeta alay ediyorlardı.

8 Eylül'ün protesto gösterileri sürerken 18 Eylül'de Horasan'da bir deprem oldu. 20.000 kişinin ölümüne neden olan deprem, olayların durulmasına da yol açtı. Ancak bu durgunluk kısa sürdü. Ekim'in ilk günlerinden başlayarak, yeni boyutlar da eklenmiş olarak hareket tekrar hız kazandı. Geniş çaplı grevlerle işçiler ve ücretliler de rejime karşı harekete geçtiler. Devlet memurlarının büyük bir kesimi; bankalar, ulusal havayolları, posta hizmetleri, hastane, radyo, televizyon ve demiryollarında çalışanlar greve gittiler. Öte yandan İsfahan'da 30.000 petrol işçisi grevdeydi. Bunlara 13 Ekim'de askerî sansüre karşı greve giden, Tahran'ın iki büyük gazetesi de katıldı.

Bu grevlerin boyutlarını, en azından ekonomik önemlerini anlatabilmek için bir-iki veri aktarmakta yarar var: Örneğin devlet memurlarının 10 milyonluk İran emekgücünün 3 milyonunu oluşturdukları düşünülürse maddî hayatın yeniden-üretimindeki büyük rolleri ortaya çıkar. 30.000 işçi ise bütün petrol işçilerinin dörtte üçüdür. 40.000 petrol işçisinden 30.000'inin grevde olması, petrol üretiminin hemen hemen durması ve günde 60 milyon dolarlık bir zarar anlamına geliyor. Başkent Tahran, aynı zamanda ülkenin basın merkezidir. Dolayısıyla iki büyük gazetenin greve gitmesi ülke çapında gazete haberleşmesinin kesilmesi demektir.

Grevlerin yanısıra İran'da hayatın bir parçası haline gelen gösteriler de devam ediyordu. Özellikle dinî geleneklere göre, önemli olayların 40. günü büyük gösterilerle anılıyordu.

ORDU HÜKÜMETTE

Kasım ayında, olaylar böyle sürerken yönetenler cephesinde bir değişiklik yapıldı: İmamî istifa etti, yeni bir hükümet kuruldu. Bu değişikliğin nedenini, amacını anlamak için sanırız kabine üyelerine bir göz atmak yeterli: Yeni hükümette Genel Kurmay Başkanı Azharî Başbakan, Tahran Bölgesi Sıkıyönetim Komutanı General Ovisi, Çalışma ve Sosyal Yardım Bakanı, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Amiral Habibullahi Kültür ve Sanat Bakanı, General Garabagi İçişleri ve Maliye Bakanı olarak görev alıyorlar örneğin. Bu hükümetle, ordunun dolaysız inisyatifini artırmak ve olaylar karşısındaki hükümet tavrını daha kesin, daha etkili kılmak hesaplanmaktadır. Gerçi Azharî, hükümetinde sivil bakanların çoğunlukta olduğunu öne sürerek, alacağı kararları mutlaka önce parlamentodan geçirecegine ilişkin güvenceler vererek, kendi hükümetinin «başka askerî hükümetlerden farklı» olduğunu iddia etmektedir. Ama bu

hükümetin başa getirilmesinin, devletin halka karşı savaşını yürüten genel komutanlığın elinde bütün yürütme gücünü toplamaktan başka bir anlama geleceğini düşünmek yine de oldukça güçtür.

Ancak askerî hükümetle olsun, başka biçimler altında olsun, ordunun halkın üzerine sürülmesi sadece tek yanlı sonuçları olan bir tutum değildir. İran ordusu, sahip olduğu muazzam insan ve silah gücüyle ülkeyi 3-4 kez ortadan kaldıracak niteliktedir. Gösterilerde halkın üzerine hiç duraksamadan ateş açılabildiği, yüzlerce insanın bir çırpıda öldürülebildiği birkaç kez görülmüştür. Evet, bunlar işin bir —bugün için belirleyici— yanını göstermektedir. Fakat askerî gücün doğrudan doğruya halkın üzerine salınmasında rejim açısından bazı tehlikeler de bulunmaktadır. Askerleri somut siyasal olaylarla doğrudan ilişki içine sokmak, ordu üyeleri arasında siyasal tartışmalara, hattâ saflaşmalara yol açabilir. En basitinden; halkın üzerine ateş açması istenen askerlerin çoğunluğunu 18-20 yaşında gençler oluşturmaktadır. Kendilerine çiçekler atan, onlara ateş açmadıklarında, müdahale etmediklerinde kendilerini sarılıp öpen, aynı dini dünya görüsünü büyük oranda paylaştıkları insanların, kendilerinin de görmemesine imkân bulunmayan bir sefalet ve baskıya dayalı saltanata karşı ayaklanmasını vahşice bastırma konumunda olmaya ne kadar dayanabilecektir İran askerleri?

Bu gerçekten düşündürücü bir sorudur. Yüksek düzeydeki yetkililerin her gün birkaç kez ordunun Şah'a bağlı olduğunu açıklamalarına bakılırsa, ciddî sarsıntıların belirtileri görülmektedir. Ayrıca sayıca fazla olmasalar da bazı «ilginç» olaylar İran askerlerinin, en azından bir kısmının gelecekteki tavırları konusunda biraz daha fazla düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Halka ateş açmasını emreden üstünü öldürdükten sonra kendisini vuran bir asker, yine halka ateş açmayı reddettikleri için kurşuna dizilen birtakım asker ve subaylar görülmüştür. En son, 4 Kasım'daki olaylarda, Tahran'da, gösteri yapan üniversite öğrencilerine bir çavuş katılmak istemiş, orada görevli bir teğmen çavuşa ateş ederek onu engellemiştir. Ancak teğmenlerinin ateş ettiğini gören askerler paniğe kapılmış ve ateşe başlamışlar, sonuçta 40 kişi ölmüş yüzlerce kişi yaralanmıştır.

Ordu içinde «aykırı» hareketlerin gelişme ihtimalinin varlığı, Şah'ın bazı demeçlerinden de belli olmaktadır. Şah, «bütün İran ordusu kendisine başkaldırsa bile», onları da halk hareketini de bastıracak «özel birlikleri» olduğunu durup dururken vurgulamamaktadır.

«ÖZEL BİRLİKLER» «ÖZEL» DEVLET

Hareket yeteneği ve ateş gücü bakımından ordunun geri kalanından hayli üstün olan ve operasyon yapabilmek için ordunun öteki bölümlerine ihtiyacı bulunmayan bir elit özel birlikler topluluğu, 40.000 Amerikalı «askerî danışman», binlerce İsrailli ve Güney Koreli komando, Şah'ın kesin denetimi altında bulunmakta, onun en büyük —ve son— güvencesini oluşturmaktadırlar. Şah işte bu güvencesine dayanarak, «bu ülkenin kendisine babasından miras kaldığını» ve «gerekirse» ülke nüfusunu «devraldığı sayıya» indirebileceğini ileri sürmektedir: 40 milyona yakın nüfuslu İran 12 milyona indirilecektir yani! «Gerekirse.»

Şah'ın bu tutumu çağımızda her toplumsal hareketin karşısına çıkabilecek bir sorunu yansıtmaktadır. Bugün toplumsal muhalefet hareketleri, çok güçlü ve etkili bir orduya karşı mücadele vermek zorundadırlar. Bunun ötesinde, devletler, bugün vardıkları yetkinlik düzeyinde, soyut, mutlak bir iktidar mekanizması haline gelmişlerdir, yönetmek amaçlaşmıştır. Toplumun üzerindeki denetleyici konumlarını koruyabilmek için, bu konuma sahip olmalarının önkoşulu olan, toplumların yaşamasına bile meydan vermeyebilirler. Ellerindeki güç birikimi, gerçekten de toplumu bir yerlere «indirebilecek» ölçülerdedir ve işte bu güce dayanılarak *toplumla* savaşılacaktır. Ne pahasına olursa olsun *devlet* varlığının ve denetiminin korunması, ayakta tutulması, yönetici sınıflar için çılgınca bir amaç olabilmektedir; ve devlet aygıtları, topluma karşı olağan durumlarda sürdürdükleri işlevlerini en açık, en basit biçimiyle, «zor kurumu»nun ne olduğunu dünya aleme anlatmak istercesine yerine getirmektedirler bunalım durumlarında. *Devletin,* toplum üzerindeki *devlet denetiminin amaçlaşmasını* herhalde en iyi, «ülkesinde huzuru sağlamak için gerekirse bütün halkı öldürebileceğini» söyleyen Nikaragua diktatörü Somoza dile getirmiştir. (Bk. geçen sayımızdaki Nikaragua'ya ilişkin yazı).

«ŞAH'IN SIKINTISI BİZİM DE SIKINTIMIZDIR...»

İran muhalefet hareketi, *kendisini* bu anlayışla *savunan* bir devlete karşı mücadele etmesinin yanısıra, yine evrensel boyutları olan ikinci bir olguyla da karşı karşıyadır: Uluslararası sistem; çeşitli büyük güçlerin tavırları; Şah'ın arkasındaki büyük siyasal, ekonomik, askerî, diplomatik destek. İran halkının karşısında, yeni anlaşmazlıklara yol açabileceği, yeni denge hesaplarını gerektirebileceği, oturmuş bir düzeni sarsabileceği için böyle ufak tefek olaylara karşı emperyalist sistemin merkezleriyle reel-sosyalizmin tarihî ittifakından oluşan bir dünya bulunmaktadır. Uluslararası büyük güçlerden herhangi birinin global stratejisi içinde kendisine sunulan yeri kabullenmeyen *her* ulusal kurtuluş hareketi, *her* sosyalist hareket, *her* halk hareketi bu sorunla karşılaştığı için, burada da İran olaylarının İran sınırlarını aşan bir boyutunun varlığından söz edebiliriz.

«İnsanlık Dostu» Carter, her fırsatta, «Washington ile Tahran arasındaki büyük dostluk ilişkilerinin» korunması gerektiğini bildirerek Şah'ı desteklediğini açıklamaktadır. İngiltere Başbakanı Callaghan, «rejimi sağlam ve refah içinde bir İran'ın dost ve müttefikler için önemi»ni vurgulamakta, bu nedenle Şah'dan yana olduklarını belirtmektedir. Bunların yanısıra, Federal Almanya, Japon-

ya gibi öteki emperyalist devletler de Şah rejiminin devamı için bütün imkânlarını seferber etmekte, reel-sosyalist ülkeler bu destek yarışında biraz geriden de olsa onları izlemektedirler. Demokratik Alman Cumhuriyeti, Çekoslovakya, Şah'a «iyi ilişkiler kurmak» anlamına gelecek çağrılar yapmakdırlar. Dünya büyük güçleri arenasında kendine bir yer açmaya çalışan Çin Halk Cumhuriyeti de Hua Kuo Feng'in İran'da yer yerinden oynarken yaptığı ziyaretle boygöstermiş ve Feng ayrılırken yolladığı mesajla «anti-emperyalist» Şah'a teşekkür etmiş ve «Üçüncü Dünya Ülkesi» İran'la ülkesi arasında önemli gelişmeler umduğunu bildirmiştir.

Özellikle Batı devletlerinden gelen desteği Şah'ın hakketmediğini kimse söyleyemez. Şah dış ülkelerden aldığı yardımların karşılığını verdiğini ifade etmekten çekinmemektedir. «Dış yardıma gelince,» demektedir, «bence şunu ispatlamışızdır ki, biz bu yardımı dürüstçe almasını, akıllıca kullanmasını ve karşılığında şükranlarımızı göndermesini biliriz». Bu «şükranlar»ın petrol anlaşmalarından, Batı sanayilerine sermaye olarak aktarılan veya Batı bankaları aracılığıyla emperyalist sistemin hizmetine sunulan petrol gelirlerinden, Ortadoğu bölgesinde sadık bir jandarma görevini hoşnutlukla yerine getirmek vb.den oluştuğunu uzun boylu vurgulamak gereksiz.

Bu durumda «yabancı egemenliğine» kesinkes karşı olduğunu haykıran bir halk hareketine, «nereye» kadar gidebileceği belirsiz olan bu harekete karşı Şah'ın yoğun biçimde desteklenmesinde hiç şaşılacak yan var mıdır? Üstelik gitgide azalan petrol rezervlerinin mümkün olduğu kadar çoğunu kapatmak gibi bir acil ihtiyacı Batı bütün benliğinde hissederken...

Batı'nın kendisine gösterdiği bu ilginin nedenlerini elbette çok iyi kavramış bulunan Şah, kendisini destekleyenlere şükranlarını sunarken, desteklenmemesi durumuna karşı da onları uyarmaktadır. İran'da rejimin değişmesi halinde İran'a «ekonomik bakımdan bağlı» bulunan ülkelerin petrolsüz kalabileceklerini, «zor duruma düşeceklerini» söylemektedir.

Batı Şah'ı rahatlatan demeçler, açıklamalarla onun bu tür sözlerine son vermeyi bilmiştir. Carter, insanlık adına bir jest daha yaparak Şah'a onur veren sözler etmiş, «İran ile olan dostluğumuz dış politikamızın temel direklerinden birisidir», «Şah'ın ilerici yönetimi Batı dünyası için büyük bir değer taşımaktadır,» demiştir. Fakat şüphesiz İran'ın Batı'yla ilişkilerini ve sorunun ikisi açısından da olduğunca açık biçimde dile getirilmesini Muhafazakâr İngiliz gazetesi *Daily Express* yapmıştır: «İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin en büyük sıkıntısı *halk desteğinden yoksun olmasıdır*. Ancak Şah'ın sıkıntısı *bizim de* sıkıntımızdır, *zira* İran, dünyanın iki numaralı petrol ihracatçısıdır. Eğer Şah devrilir ve verine *Batı düşmanı bir rejim* gelirse bu *büyük bir felaket olur*» *(abç)*.

Şah'ın bu uluslararası konumuna karşılık İran halk hareketinin sözü edilir bir dış desteği yoktur. Özellikle hareketin dinî görünümünden ötürü dünyanın demokratik-devrimci güçleri de bu harekete karşı oldukça çekingen tavırlar almakta, onu açıkça desteklememektedirler. Oysa bu harekete karşı takınılacak tavır konusunda doğru sonuçlara ulaşabilmek için İran'daki hareketin değerlendirilmesi, onun temel özelliğinin dinî görünümünde değil toplumsal anlam ve içeriğinde aranması, «hiçbir tarihî dönemin» «kendi bilinciyle» değerlendirilemeyeceğini öneren Marksist tezin burada da akla getirilmesi zorunludur.

HALK HAREKETİ GERİCİ Mİ?

İran muhalefet hareketinin ezici ağırlığa sahip kesiminin, yani her gün sokaklara dökülen, bir an bile duraksamadan kararlılığını kanıtlayan, haber bültenlerinde kısaca «göstericiler» diye geçen yüzbinlerce insanın, *halkın*, bugün dinî önderlerin ideolojik etkisi altında bulunduğu, dinî motiflerin hareketi ve ona katılan insanları tümüyle kapladığı açıktır. Ancak buradan kalkılarak hareketin «gerici» olduğu gösterilebilir mi acaba? Biraraya gelip toplumsal sorunlardan söz edebildiği tek yeri cami olan bir halkın, taleplerini dinî ideoloji içinde, bu ideolojinin siyasal-toplumsal anlayışıyla uyuşarak dile getirmesi, dinî ideolojilerin *tipik* işlevinden yola çıkılarak «gericilik» diye nitelenebilir mi?

İran tarihinin özgül yönleri, bu sorunların doğru cevabına ışık tutmaktadır.

Halk hareketinin dinî önderlerle ve ideolojiyle içiçeliği, onun gerici talepler öne süren gerici nitelikli bir hareket olmasından değil, bizzat dinî ögelerin, İran'da düzene karşı demokratik özellikler gösteren muhalefet girişimlerinin her zaman içinde bulunmuş olmasındandır. Din adamları, toplum üzerindeki büyük etki imkânlarından da yararlanarak, devlete karşı ne zaman bir muhalefet gelişse, aktif olarak bunun içinde yer almışlardır.

Dinî muhalefetin sürekli ve demokratik nitelikler taşımasına yol açan etmenlerin başında İran Şiilerinin önemli bir inanışı gelir. Şiilik'de Allah'la kulun arasına hiçbir varlık giremez. Allah'ın elçisi İmam dünyaya geri dönene kadar insan sadece kendi kendisinin efendisidir. Dolayısıyla dinî ideoloji toplumun üzerinde yer alan, ona yukardan birtakım zorunlulukları dayatan hiçbir siyasal otoritevi tanımamakta, kabul etmemektedir. Devletin, Allah'ın düzeninde yeri yoktur, Allah'ın koyduğu ilkelere uymamaktadır, yasal değildir, «illegal» bir varlıktır. İran devletinin böyle bir ideolojinin yaygın bulunduğu halka sınıflar-üstü görünümünü kabul ettirmesi, toplumun saygı ve güven duygularını uyandırarak onu kendisine bağlaması mümkün olmamıştır.*

* İran'da ayrıca Türkler, Kürtler gibi ulusal azınlıkların bulunması da devletin denetimini güçleştiren bir etmen olarak, bazan altan alta, bazan açık, şiddetli biçimde etkisini duyurmuştur. Bundan başka, İran ülkesi hayli geniş bir alana yayılmıştır ve on-onbeş yıl

Din adamlarının hem bu ideolojinin önderleri olduklarından, hem de devlet otoritesi güçlendikçe kendi otoriteleri azaldığından devlete karşı sürekli bir *olumsuzlama* tavrı içinde olmaları hayli anlaşılır bir şeydir. Öte yandan halkın sözü geçen ideolojiye geniş ölçüde sahip oluşu, dinî önderler üzerinde bir denetim etmeni olmuş, yönetici-egemen kesimlerle, devletle yakınlaşan din adamlarının sözü dinlenmemiştir.

Bu nedenlerle devlete karşı başkaldırılarda din adamları hep halkın yanında, hattâ başında olmuşlardır. Aynı zamanda halkın toplumsal sorunlar konusunda aydınlatıldığı tek yerin camiler olması, bu din adamlarının vaazlarının halk üzerindeki etkisini mutlak kılmış, Şii inanışı gereği dinî önderlerin yaptırım gücü olan yorumlarının günlük hayat içinde de belirleyici olması onların toplumsal gücünü, etkisini artırmıştır.

Buna eklenmesi gereken, Mutlakiyete karşı gelişen cılız ulusçuluğun da din adamlarınca iyi karşılandığı, ulusal taleplere dinî önderlerin kararlı biçimde sahip çıktığıdır.

İran dinî önderlerinin devlet baskısına ve yabancı egemenliğine karşı tavır alma gelenekleri böylece oluşmuştur. Bu gelenekler bugün de İran halk hareketinin anti-emperyalist, demokratik özellikler göstermesinin temel nedenleridir.

Ama bizzat dinin bu biçimde ön planda olması, rejim yanlılarına «uygar Batı»nın, hattâ dünya demokratik kamuoyunun belli bölümlerinin desteğini sağlamakta yardımcı olmuştur. Dinî ideolojinin etkinliği, böylelerine bol bol karalama malzemesi sağlamıştır. Onlara göre, dinî önderler ülkenin «modernleşmesine, liberalleşmesine» karşıdırlar, eski «konumlarını kaybetmemek için» ülkenin «gelişmesine» karşı oldukları açıktır. Kadın-erkek ayrımının silinmesine karşıdırlar, tiyatro, sinema ve televizyonun kaldırılması, içkinin yasaklanması gibi hiç uygar olmayan talepler öne sürmektedirler, bunlardan ötürü ne kadar gerici oldukları ortada değil midir?

Burada vahim bir çarpıtma sözkonusudur. Dinî gerekçelerle öne sürülen taleplerin, girişilen eylemlerin ardında çoğu zaman dış güçlere bağımlılığa karşı, ulusçu, ya da ülke içindeki insanlık-dışı baskılara karşı, demokratik özlemler bulunmaktadır. Örneğin 1890'da müctehid Hacı Hasan Mirza'nın müminlere tütün ekmeyi ve kullanmayı yasaklamasıyla, bugünkü halk hareketinin sinemalara, bankalara karşı yakıp yıkma eylemlerine girişmesi, resmî çevrelerce gericilik örneği diye sunulmalarına karşın, İran'daki dinî motifli hareketin *gizli* niteliğini gösterirler asıl. Tütünün yasaklanmasının nedeni keyif vermesi vb. olmayıp tütün tekeline İngilizlerin sahip bulunuşu ve bu yoldan İran halkını sömürmeleriydi ve bugün halk sinemaları —Humeyni'nin deyişiyle— yönetimin özel olarak seçtiği seks filmlerini oynatarak «gençliğin toplumsal sorunlarla ilgilenmesini» önlüyorlar diye, «yoz bir kültür aşılıyorlar» diye kırıp dökmekte; bankaları ise, halkı ağır yükler altında ezen bir vergi düzeninin kurumları olduklarından ötürü tahrip etmektedir.

İran halk hareketine karşı öne sürülen temaların başında kadınların durumu gelmektedir. Rejim savunucuları, dinin kadına vereceği köle konumuna karşı olduklarını, dinî önderlerin ise bunu istediklerini ileri sürmektedirler. Oysa yine Humeyni, Kadın Haklarına değil, «kadının varolan düzen içinde düşürüldüğü konuma» karşı olduklarını ısrarla vurgulamaktadır. Humeyni, kadın sorununa bakışlarının, onbinlerce kadının erkekleriyle birlikte gösterilerde yer alışından belli olması gerektiğini söylemektedir. Gerçekten de İran tarihinde —birçok başka ülkenin tarihinde de— kadınların siyasal mücadeleye bu kadar yoğun katıldıklarına raslanmamıştır şimdiye kadar; sadece Eylül başındaki gösterilerde, Tahran'da, 200.000 kadın sokaklara dökülmüştü.

Dinî muhalefet konusunda son olarak değinilmesi gereken nokta, hareketin bugün vardığı boyutlarda dinî önderlerin artık giderek hareketin «öncüleri» konumundan «sözcüleri» durumuna gelmeleridir. Bugünkü *hareketlilik*, onların *yönlendirdiği* değil daha çok tâbî olduğu bir aşamaya varmıştır. 8 Eylül'de gösteriler, örneğin, dinî önderlerin karşı koymasına, yasaklamasına karşın yapılmıştır. Orduya ve polise silahla karşı koyma yanlısı gözükmeyen dinî önderler artık halkın da silahlanması gerektiğinden açıkça söz etmektedirler. Halk hareketinin olgunluk düzeyi yükseldikçe dinî ideoloji fazla sınırlı kalabilir, dinî önderler aktif muhalefet ile bağnazlık arasında çelişkide kalırlarsa muhtemelen hep birincisinin yararına taviz vereceklerdir. Belki de hareket onları aşacaktır. Bu güçlü bir ihtimal değil, ama tümüyle de imkânsız değil.

Ancak halk hareketinin, Monarşinin yerine demokratik bir cumhuriyet kurulması, demokratik hak ve özgürlüklerin tanınması gibi genel taleplerin dışında, derli toplu, bir bütünlüğe sahip bir siyasal-toplumsal programı, net hedefleri ve onu böyle bir program ve hedefler doğrultusunda yönlendirecek siyasal odağı yoktur. Bu nedenle, hareketin başarısı halinde bile zorunlu olarak bir boşluk doğacaktır.

Devlet yönetiminde görev almak istemeyen —dünya görüşleri bunu gerektiriyor— dinî önderlerin dışında ciddiye alınabilecek tek güç Ulusal Cephe'dir. Musaddık'ın çizgisini sürdürme iddiasında olan ve onun namından yararlanarak belirli bir güç elde eden Ulusal Cephe liberal bir millileştirme programına sahiptir. Ve iktidar olursa, İran'da kapitalist gelişmeyi hızlandırma ve sağlama alma doğrultusunda iş göreceğini ileri sürebiliriz. Ulusal Cephe'nin, kendisini yüzyıllardır sıkan cen-

öncesindeki sınırlı gelişmelere kadar ülke çapında bir teknik altyapı, ulaşım ağı v.b. bulunmaması nedeniyle özellikle kırsal alanların merkezî denetimi pek sağlam kurulamamıştır. Devletin bu üç temel sorunun üstesinden gelememesi, rejimin korunması için sadece tek yol bırakmıştır: Mutlak baskı, en ufak uyarış belirtisinin şiddetle bertaraf edilmesi.

dereleri kırmış ve değerleriyle, dunya görüşüyle, eylemiyle büyük bir değişim geçirmiş İran halkına toplumsal bir alternatif olarak görünmesi hayli güç.

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

Fred Halliday, «Iran. The Economic Contradictions», *Merip*, Sayı 69/1978.
Ervan Abrahamian, «The Political Challenge», *a.g.e.*
«The Start of a Gigantic Explosion», An Interview with Iranian Shi'ite Leader Ayatollah Khomenie, *a.g.e.*
Parvin Nagafi, «Shah's Arsonits Claim 600 Victims», *Inprecor*, Cilt 16/Sayı 33, 1978 (İngilizce basım).
P. Nagafi, «Demonstrations Throughout Iran», *Inprecor*, Cilt 16/Sayı 34, 1978 (İng.)
P. Nagafi, «Three Million Protest Shah's Rule», *Inprecor*, Cilt 16/Sayı 35, 1978 (İng.)
P. Nagafi, «80.000 in Tehran Mourn Victims of Massacre», *Inprecor*, Cilt 16/Sayı 36, 1978 (İng.)
Babak Zahraie, «Lift the Martial Law in Iran,» *a.g.e.*
Reza Beraheni, «The Shah Must Go or 35 Million Will Die to Duts Him!», *a.g.e.*
Saber Nickbin, «Le développement du movement de masse contre la domination du Shah», *Inprecor*, Sayı 16/1978 (Fransızca basım).
Bahman Nirumand, «Stützt der Pfauenthron?», *Kritik*, Sayı 18/1978.
Nahost Kommission, «Regierungswechsel im Iran: Die Massen kaempfen wieder», *Arbeiterkampf*, Sayı 137/1978.
Nah. Komm., «Opposition im Iran», *Arbeiterkampf*, Sayı 138/1978.
Nah. Komm., «Schah: Mörder», *a.g.e.*
Nah. Komm., «Nieder mit der Schah-Regime!», *Arbeiterkampf*, Sayı 142/1978.
Nah. Komm., «Iran: Am Rande des Bürgerkriegs», *a.g.e.*
Nah. Kom., «Israelische Berater im Iran», *a.g.e.*
«We can easily build a factory, but how do you educate politicians?», An interview with the Shah, *Time*, 18 Eylül 1978.
«The Shah's Divided Land», *a.g.e.*
Haluk Gerger, «İran'daki Dinci Muhalefet ve İdeolojik Kökeni», *Milliyet*, 6.11.1978.
Reşat Kasaba, «Türkiye ve (ya) İran», *Toplum ve Bilim*, Sayı 5/1978.
Son ayların *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri.

KİTAPLAR:

B. Nirumand, *Hür Dünya Diktatörlüğü*, Anadolu Y., Ankara 1968.
U. Albrecht / D. Ernst / P. Lock / H. Wulf, *Silahlanma ve Azgelişmişlik*, Birikim Y., İstanbul 1978, s. 131-150.
A. Sampson, *Petrol Oyunu*, Altın Kitaplar Y., İstanbul 1976.
B. Djazani, *İran'da Silahlı Mücadele* Yar Y., İstanbul 1978.
A.H. Abadani, *İran Raporu*, Üçüncü Dünya Y., İstanbul 1977.
CISNU, *Leben und Kampf der iranischen Arbeiterklasse*, 1978.
Central Committe of Tudeh Party of Iran, «SAVAK. Shah's Secret Police», *Information Bulletin.*

—oOOo—

Federal Almanya Güvenlik Yasası

Yıllarca süren ön çalışmalardan sonra 1976 Haziran'ında «İçişleri Bakanları Sürekli Konferansı»nca bir «Federal Polis Yasası Tasarısı» ortaya atıldı. Eyalet İçişleri Bakanlarını bir araya getiren sözkonusu konferansa Sosyal-Demokratlar (SPD), Hür Demokratlar (FDP), Hristiyan Demokrat/Hristiyan-Sosyal Partilerin (CDU/CSU) üyeleri katılmışlardı.

Yeni yasa tasarısına göre, sokakta infaz edilen idam cezası (polisin adam öldürme «hak»kı) düzenleniyor ve korunuyordu. Bu amaçla polis, ağır silahlarla donatılacaktı. On dört yaşından küçük çocuklar da vurulabilecek, insan yığınlarının üzerine serbestçe ateş açılabilecekti. Bunun dışında, polisin şimdiye kadar yasadışı biçimde sürdürdüğü kimlik kontrolu ve ev arama eylemleri tümüyle yasallığa kavuşuyordu. Aşağıda yeni «yasa tasarısı»nın bazı maddeleri özetle yer almaktadır:

KİMLİK TESPİTİ VE HABER ALMA ÇALIŞMALARI

«Polis

3. Eğer bir kimse,

a) Gerçek dayanak noktalarından hareketle

aa) Bazı kişilerin cezayı gerektiren eylemler kararlaştırdıkları, hazırladıkları veya denetledikleri

bb) Gerekli izne sahip olmadan bulundukları veya

cc) Hüküm giymiş suçluların saklandığı varsayılabilecek yerlerde bulunuyorsa...»

bir kimsenin kimliğini tesbit edebilir.

«Polis...
2. Cezayı gerektiren eylemlerin önlenmesi bakımından gerekiyorsa...,
haber alma çalışmaları yapabilir.»

KONUTLARA GİRME VE ARAMA

«Tehlikeleri önleme amacıyla... eğer
1. Deliller kimlik tesbiti maddesindeki koşulların bulunduğunu varsaymayı haklı gösteriyorsa...
konutlara her zaman girilebilir.»

Ev aramaya ise *«alınan önlemler amacından saptırılmadığı sürece»* başvurulabiliyor.

DOLAYSIZ ZOR KULLANILACAĞINA İLİŞKİN UYARMA

«(1) Dolaysız zor kullanılmadan önce uyarıda bulunulmalıdır. Ancak koşullar izin vermiyorsa uyarı yapılmayabilir... Uyarı niteliği taşıyan bir el atış da ateşli silah kullanılacağı uyarısı yerine geçebilir.
(2) Ateşli silahlar ve el bombaları ancak eğer o anda hayat tehlikesi varsa buna karşı savunma amacıyla uyarısız kullanılabilir.
(3) Bir insan kitlesine karşı dolaysız zor kullanıldığında, bunun, mümkün olduğunca, olaya katılmayanların uzaklaşmasına zaman bırakacak kadar çabuk haber verilmesi gerekir. Bir insan kitlesinin arasındaki bir kişiye karşı ateşli silah kullanıldığında, uyarı daima zorunludur.»

GENEL HÜKÜMLER arasında yer alan, yine ateşli silah kullanımına ilişkin bir madde: *«Görünüşleri itibariyle on dört yaşından küçük oldukları anlaşılan kimselere karşı ateşli silahlar kullanılamaz. Bu ateşli silah kullanımının, varolan hayat tehlikesini önlemek için tek araç olması durumunda geçerli değildir.»*

ÖZEL SİLAHLAR, PATLAYICI MADDELER

«... (2) Makineli tüfekler ve el bombaları, sadece saldıramaz hale getirmek için kullanılabilir. El bombaları, bir kitlenin içindeki kimselere karşı kullanılamaz.» (Yani makineli tüfek kitle içindeki kimselere karşı kullanılabiliyor-ç)

«Bu yasaya göre yaşama ve vücut dokunulmazlığı
Kişi özgürlüğü ve
Konut dokunulmazlığı
konularında temel haklar kısıtlanabilir.»

Arbeiterkampf, Sayı 121/23 Ocak 1978;
Çeviren ÜMİT KIVANÇ

———oOOo———

Almanya'daki Meslekî Kısıtlamalarla İlgili Bir Belge

Berufsverbot: Dosyada bir belge. 27 Eylül 1976 tarihinde Augsburg'da Manfred Lehner'in işe alınmasından önce yapılan konuşmanın tutanakları.

Bu görüşme 13.30'dan 17.20'ye kadar yaklaşık üç saat sürdü. Souabe eyaleti adına hükümet danışmanı Herzer, B. Klüger ve Bayan Rist katıldılar. Aday Manfred Lehner'in avukatı olarak halen Roma Latran Üniversitesinde doktora çalışması yapan papaz Hans Schwemmer hazır bulundu. Bu tutanak aynı gün konuşma sırasında tutulan notlara dayanarak hazırlandı.

Hükümet danışmanı Herzer: Sizi davet ettiğimiz bugünkü konuşma, bildiğiniz gibi, kamu görevine girişinizin kesinlikle zorunlu kıldığı Anayasaya bağlılık sorunu üzerine olacak. Sizin gerekli koşulları yerine getirip getirmediğinizi bilmek istiyoruz. Buraya çağırılmış olmanın onur kırıcı bir anlam taşımadığını hemen belirtmek isterim. Bugün bizim üstümüzde bırakacağınız izlenim sizin adaylığınız konusundaki davranışımızı belirleyecek.

Manfred Lehner: Doğal olarak sizleri kesinlikle herhangi bir şekilde benim saygınlığıma zarar verme niyetiyle suçlamıyorum, fakat benim hâlâ kamu görevine atanmamış olmam, bir anlamda saygınlığıma dokunuyor; çünkü çevremdekiler bana, «Sınavı aynı zamanda başaran bütün arkadaşların öğretmenlik yaparken nasıl oluyor da sen hâlâ öğretmen olamıyorsun?» diye sorduklarında zor durumda kalıyorum.

Herzer: Bu konuşmanın tarihini daha önceye almak için bize mektupla başvurdunuz. Dilekçenizi dikkate almamız ne yazık ki imkânsızdı. Çünkü bu üç aylık sürenin başlangıcında buna benzer daha bir çok konuşma yeralıyordu. Biz dosyaların elimize ulaşma sırasını gözettik.

Lehner: Bunu gözönünde bulunduruyorum. Bir milletvekiline başvurmamın nedeni...

Herzer: Ama bu sizin hakkınız.

Lehner: ....nedeni bölgesel mecliste Anayasa üstüne yemin edilmesinden önce, adayın Anayasaya bağlılığını ilgilendiren soruşturmanın bitirilmesine ilişkin karardı.

Herzer: Daha önce de söylediğim gibi, bu konuşma kişiliğinizi ve görüşlerinizi ilgilendiriyor. Geçmişinize göz atıyorum. Olağan bir okul devresi geçirdiğinizi ve yüksek öğreniminize, 1973'de lise bitirme sınavından hemen sonra başladığınızı görüyorum. Demek ki askerlik hizmetine gitmediniz.

Lehner: Hayır, yedeğe çıktım.

Herzer: Siyasal sorunlarla ilk olarak ne zaman ilgilendiniz?

Lehner: Size kesin bir cevap vermem çok zor, ama aşağı yukarı Alman Katolik Gençlik Birliği'ne üye olduğum zaman diyebilirim. O zamanlar gençler için dinî hizmetlerin örgütlenmesine katılıyordum ve Nürnberg'de öğrenimime başlayana kadar Alman İzci Birliği'nin üyesiydim. Daha sonra yöneticilerinden biri olduğum St Georges grubunun üyesiydim.

Herzer: Siyasal hayatta tavır alırken başlıca hareket noktanız nedir, sizce?

Lehner: Benim için kilit sözcük «barış» sözcüğüdür.

Herzer: Bu «barış» üzerine bize daha kesin bir açıklama getirebilir misiniz? Sizden bir tanımlama istemiyorum, ama daha çok «barış»a olan bu bağlanma nasıl ortaya çıktı?

Lehner: Size bir örnek vereyim: Şili'de teknik eleman olarak çalışan ve kendisi de Alman Katolik Gençler Birliği'nin üyesi olan bir arkadaşa katkıda bulunmak için para topluyorduk.

Bayan Rist: Bu kimsenin çalışma alanı ne idi? Öğrenimi ne üstüneydi?

Lehner: Bildiğim kadarıyla Şili'ye Alman İşbirliği Servisi tarafından gönderilmişti ve metal arıtma sanayiinde çalışıyordu.

Papaz Hans Schwemmer: Bu konuda bir ek bilgi vermek istiyorum. Bay Lehner'in Alman Katolik Gençler üyesi olduğu sıralarda Sulzbach-Rosenberg'de bir barış haftası düzenlendi. Bu haftaya rengini veren Katolik toplumsal öğretisiydi ve Pacemin Terria, XXIII. Jean'ın Mater et Magistra'sı, VI. Paul'un Popularium Progressio'su gibi toplumsal temalı Papalık genelgeleri ortaya sürülmüştü. Ana bildiri Freising papalık öğrenim örgütü merkezi müdürü Dr. Walter Friedberger tarafından okundu.

Lehner: Bunu çok iyi hatırlıyorum, ama size kesin ayrıntılarını verebilecek biçimde değil. Biliyorsunuz, ne de olsa aradan beş yıl geçti.

Herzer: Özetlersek, öğreniminiz sırasında dünyada barışla ilgilendiniz diyebiliriz. Peki daha sonra?

Lehner: Benim için barış sorunu askere çağrıldığım zaman daha dramatik bir durum aldı. Daha somut olarak bu, silahlı hizmet ya da sivil hizmet sorununu getirdi. Sivil hizmeti tercih ettim. Zaten yedeğe alınmasaydım silah taşımayı reddedecektim.

Herzer: Barışı geliştirmek için hangi eylemlere giriştiniz? Bundan sonra bu sorun sizin için çözüldü mü?

Lehner: Savaş aleyhtarları Birliği'ne, Alman Barış Derneği'ne girdim. Bu, Almanya'da en zengin geleneğe sahip barışçı örgüttür. Kurucusu Berta Von Suttner'dir.

Herzer: Bu ne zaman oldu?

Lehter: Size tam olarak söyleyemeyeceğim. 1973 veya 1974 olabilir.

Herzer: Hâlâ Alman Barış Derneği'nin aktif bir militanı mısınız?

Lehner: «Alman Barış Derneği'nin aktif militanı» demekle ne demek istediğinizi anlayamıyorum. Örgüt sayesinde somut birşeyler yapmak istiyordum ve Alman Barış Derneği'ni amaçlarımı en iyi biçimde gerçekleştirmeme imkân veren örgüt olarak görüyorum.

Klüger: Ama bu ikisi birbirinden ayrılamaz. Alman Barış Derneği'nin amaçladığınız şeyleri en iyi gerçekleştirebileceğiniz örgüt olduğunu söylüyorsunuz. Bu noktayı bize açıklayabilir misiniz?

Lehner: Bana göre, bu örgüt halk arasında, silahsızlanma için mücadele veren barışçı bir örgüttür. Örneğin, Alman Barış Derneği inanç nedeniyle askerlik yapmamanın bütün dünyada temel bir insanî hak olarak kabul edilmesini ister.

Herzer: Bu programa katılıyor musunuz? Alman Barış Derneği'nin etkinliklerine, gelişmesine katkıda bulunmaya devam ettiniz mi? «I.D.K.» hedefleri ne anlama gelir?

Lehner: Bugünkü biçimiyle Alman Barış Derneği, 1974'de, Barışseverler Enternasyonali anlamına gelen I.D.K.'nın içinde bulunduğu D.F.G.; I.D.K. ile inanç nedeniyle askerliğe karşı olanlar birliği V.K.'nın birleşmesi sonucu meydana gelmiştir.

Herzer: Bugün Alman Barış Derneği'nin programı eski DFG-VK'nınki ile aynı mıdır?

Lehner: Elbette ki değil. Temel ilkeler aynı kalmışsa da program aynı değildir.

Herzer: Alman Barış Derneği'nin sloganlarını kabul ediyor musunuz?

Lehner: Elbette. Yoksa üyesi olmazdım. Daha baştan her şeyi açıkça ortaya koyalım. Bu örgütün programının hiçbir yerinde Anayasaya ters düşebilecek herhangi bir eğilim görmüyorum. Sadece barış taraftarı bir örgütün programında bulunması gerekenler var. Temel düşüncemizi, platformumuzu açıklamama izin verir misiniz? Alman Barış Derneği, savaşın ve etkilerinin ortadan kaldırılması sayesinde halkların sürekli biçimde barış içinde birarada yaşayabilecekleri bir ortamın yaratılmasını amaçlayan ve bu programının gerçekleşmesi için düşünsel, ahlakî ve siyasal sorumluluk duyan değişik felsefelere, değişik siyasal görüşlere sahip kişileri biraraya getiren bir örgüttür. Hangi nedenle bu programı benimsememeliydim? Bu programı biliyor musunuz?

Herzer: Tam olarak değil. Elinizdeki nüshayı bana gösterir misiniz?

(Lehner programı Herzer'e uzatır. Herzer programı karıştırır.)

Herzer: Alman Barış Derneği'nin barışçı bir örgüt olduğunu söylediniz. Ama burada açıkça siyasal sloganlar görüyorum. Bana şu cümlenin barışseverlikle ilgisi olduğunu söyleyebilir misiniz? «Alman Barış Derneği bazı ülkelerin emperyalist bağımlılık durumlarının sürdürülmesini ciddî çatışma ve savaş nedeni olarak görür» Evet, bağımlılık koşulları nerede vardır? Size göre hangi ülkeler emperyalizmin egemenliği altındadır?

Lehner: Benim görüşüme göre halen Üçüncü Dünyada emperyalizme bağımlılık koşulları vardır.

Rist: Ama, metinde, emperyalizmin «sürdürülmesinden» sözediliyor.

Lehner: Örneğin bildiğiniz gibi, Birleşmiş Milletlerin gündeme aldığı Güney Afrika sorunu var.

Herzer: Ama bana gösterdiğiniz programda yalnızca Güney Afrika gözetilmiyor kesinlikle.

Lehner: Daha önce de söylediğim gibi, her şeyden önce programın Üçüncü Dünya ülkelerini kasdettiğini düşünüyorum.

Rist: Programınızda, «Alman Barış Derneği dünyadaki kurtuluş hareketlerini destekler» cümlesini görüyorum. Bir barış örgütü kurtuluş ordularını nasıl olur da destekleyebilir?

Lehner: Bakın Bayan Rist, bu «dayanışma» kavramına verilen anlama bağlıdır. Size bir örnek vereyim: Gine Bissao ve Mozambik'in kurtuluş savaşları sırasında Papalık genel kurulu, içinde kurtuluş hareketlerinin desteklenmesinin yer aldığı ırkçılığa karşı bir belgeyi onayladı. Papalık meclisi için «dayanışma», savaşları desteklemek değil ilaç yardımı gibi insancıl yardım anlamına gelir.

Barış Derneği programında da dayanışma kavramı tümüyle aynı anlamda, sizin kabul eder göründüğünüz gibi bizim savaşları desteklediğimiz değil, insanlara yardım etmek istediğimiz anlamına gelir. Örneğin bu ülkelerin çocuklarına yardım etmek amacıyla bir gösteride okul defterleri, kalemler topladığımızı hatırlıyorum.

Herzer: Ama bu kurtuluş hareketleri şiddet kullanıyor. Güney Afrika güzel bir örnek. Örgütünüz «yalnızca barışçı araçlar kullanalım» demeliydi.

Lehner: Size Alman Barış Derneği'nin hiçbir durumda şiddeti desteklemeyen bir örgüt olduğunu açıkladım. Bu durumda, size söylediklerimin tavrımın ne olduğunu iyice açığa çıkartmış olması gerekirdi.

Herzer: Buna karşın şiddet taraftarısınız. Misereor veya «Herkes için ekmek» gibi örgütlere destek sağlayın bakalım.

Lehner: Tekrar ediyorum: Şiddetin avukatı değiliz, insancıl destek sağlıyoruz.

Bayan Rist: Kurtuluş hareketlerini dolaylı olarak destekliyorsunuz ve böylece şiddete yardım ediyorsunuz. Destek sağlamaya çalıştığınız insanlar, savaş ve kurtuluş hareketleri nedeniyle değilse hangi nedenle bunalım durumuna düştüler?

Lehner: Size bir örnek vereyim. Eğer bir kimse savaş sırasında yaralı bir askere yardım ederse bu hareketiyle şiddeti savunduğunu iddia etmeyeceksiniz herhalde? Bu konuya bir son vermek için her türlü savaşı ve şiddeti reddettiğimi bildiririm. Bana kabul etmeyeceğim yanlış bir düşünce yüklüyorsunuz.

Bayan Rist: Bana birkaç kurtuluş hareketi sayabilir misiniz?

Lehner: Örneğin Mozambik Kurtuluş Cephesi. Temsilcilerinin Federal hükümet temsilcileri ile görüştüklerini biliyorum. Hattâ Şansölye ile galiba, tam olarak bilemiyorum.

Bayan Rist: Acaba Şili'de de kurtuluş hareketleri biliyor musunuz?

Lehner: Hayır, bilmiyorum.

Herzer: «Emperyalizm» ne demektir? «Emperyalizm» sözcüğünü kim kullanır?

Lehner: Doğunun Batıyı, Batının da Doğuyu emperyalist olmakla suçladığını biliyorum. Bana göre, kısaca söyleyecek olursam, bir ülkenin bir başka ülkeyi ezmesi ve kendi kaderini tayin etmesini önlemesidir emperyalizm.

Klüger: Acaba, size göre, Federal Alman Cumhuriyeti emperyalıst bir devlet midir?

Lehner: Neden Anayasaya bağlılığım sorununun konu alınması gereken bu görüşmede kavramların tanımını yapmam gerekiyor, kesinlikle bir türlü anlayamıyorum.

Klüger: Haydi canım, akıllı bir adamsınız ve bağlı olduğunuz örgütün temel platformunu kesinlikle biliyorsunuz. Eğer tanımlama yeteneğiniz yoksa eğitimcilik yapamazsınız.

Lehner: Bay Klüger, sizinle her zaman emperyalizmin çeşitli biçimlerine ilişkin tartışma yapmaya hazırım, ancak benim Anayasa karşısındaki tutumumun konu alınması gereken bu konuşma sırasında değil.

Klüger: Biçimsel kavramlar sözkonusu değil. Size göre Federal Alman Cumhuriyeti emperyalist bir devlet midir?

Lehner: Federal Alman Cumhuriyeti emperyalist bir devlet değildir, en azından böyle olmasını ümit ederim.

Klüger: «En azından böyle olmasını ümit ederim» demekle ne demek istiyorsunuz?

Lehner: Federal Alman Cumhuriyetinin başka bir ülkeyi ezmediği ilkesinden hareket ediyorum.

Klüger: Ama «en azından böyle olmasını ümit ederim» diyerek ne demek istiyorsunuz? Bilmiyor musunuz? Açıkça; başka türlü olabileceğini mi düşünüyorsunuz?

Lehner: Bunun mümkün olabileceğini düşünemiyorum. «En azından böyle olmasını ümit ederim» sözünün yanlış anlamlar doğurduğunu görüyorum; bu niyetle söylemedim. Sizden, tutanaktan «en azından böyle olmasını ümit ederim» sözünün çıkarılmasını rica edeceğim.

Herzer: Peki! Bu broşürü incelediğim zaman (Alman Barış Derneği'nin programı sözkonusu) Şu sonuca varıyorum: Ya kendi kendinize Federal Alman Cumhuriyeti emperyalisttir demelisiniz ya da örgütü terketmelisiniz. Daha başka bölümleri de size okumama izin verin:

«NATO ve Alman ordusu Doğu Avrupa ülkelerine karşı bir cephe oluşturuyorlar» Bu «emperyalizm»den başka bir anlama gelmez. (Okumaya devam eder: «Federal ordunun görevi sözde FAC'yi (Federal Alman Cumhuriyeti) dışarıdan gelecek herhangi bir saldırıdan korumaktır. NATO'nun demokrasi ve özgürlükleri koruma ilkesi de zaten son derece gerçekten uzaktır; çünkü yıllardır, sömürgeci ve faşist diktatörlükleri desteklemektedir. Federal Alman ordusu Avrupa'da ve kendi ülkesinde barışı ve güvenliği tehlikeye düşürmektedir. FAC içinde, ordu, varolan egemenlik ilişkilerinin sağlamlaştırılması görevini yüklenmiştir. Bu da ordunun, doğrudan doğruya halka karşı müdahalede bulunması imkânını doğurmaktadır...»

Lehner: Bay Herzer, eğer sözünüzü kesiyorsam özür dilerim, ama metnin bağlamından ayırdığınız alıntılara karşılık vermem zaten imkânsız oluyor. Eğer siz beni bir anda böyle alıntı yağmuruna tutarsanız bana tam olarak nelerden sözettiğinizi kesinlikle hatırlayamayacağım.

Herzer: Buna yeniden döneceğiz. Okumaya devam ediyorum. «Federal Cumhuriyetin sınırlarını korumakla görevli ordu, bir içsavaş ordusuna dönüşüyor. Federal ordu askerler üzerine doğrudan biçimde, gençliğin tümü üstüneyse dolaylı yoldan anti-demokratik bir etkide bulunuyor. Sivil savunma ve afetlere karşı savunma halka hiçbir savunma sağlamıyor. Bunlar daha çok, halkı savaş durumunda hayatını sürdürme şansı olacağına inandırmaya ve böylece ordunun güvenlik sağlaması ideolojisine dayanıyor». Görüyorsunuz ki bütün bunların barışla hiçbir ilgisi yok.

Klüger: Burada ele alınan bütün sorun, toplumun içerden değiştirilmesidir.

Herzer: Güzel! Baştan ele alalım! «NATO ve Federal Alman ordusu Doğu Avrupa Devletlerine karşı yöneltilmiş bir cephe oluşturuyorlar.» Bu da Federal Alman Cumhuriyetinin emperyalistliği anlamına geliyor yani.

Lehner: Bu alıntıyı bu biçimde anlamıyorum. Bu yalnızca NATO ile Varşova Paktı arasında bir cepheleşmenin olduğunu belirtiyor.

Klüger: Burada bir savunma cephesi değil, bir saldırı cephesi durumundan sözediliyor. Broşürde olaylar bu biçimde sunuluyor. Eğer herhangi bir şey başka bir şeye karşı yöneltilirse, arkasında belli bir strateji olması gerekir.

Lehner: NATO'nun Varşova Paktı'na saldırma amacı taşıdığını söyleyen hiç bir kelime yok; yalnızca NATO ile Varşova Paktı arasında bir cepheleşme durumu olduğu söyleniyor.

Herzer: Eğer programı daha önceden incelemiş olsaydınız gerekli sonuçları uzun zaman önce çıkarmış ve örgütünüzü terketmiş olmanız gerekirdi. Burada Doğu Avrupa ülkelerine yöneltilmiş bir cepheden sözediliyor. Dahası programınız sadece NATO'yu ve Federal Ordu'yu kastediyor, ama Varşova Paktı'na dokunmuyor.

Lehner: Bu doğru değil; Bay Herzer. Bu alıntıyı yaptığınız bölümün başlığını okursanız Varşova Paktı'nın da aynı biçimde yer aldığını görürsünüz.

Herzer: (Bölüm başlığını okur) «Avrupa'da İşbirliği ve Güvenlik İçin, NATO'nun ve Varşova Paktı'nın Dağıtılması İçin.»

Lehner: Alman Barış Derneği'nin açıkça NATO ve Varşova Paktı'nda genel bir silahsızlanmadan yana olduğunu gösteren daha birçok bölüm var. Eğer bizim programımızda NATO'dan sözediliyorsa, bu, Federal Alman ordusu Varşova Paktı içinde değil NATO'da yer aldığı içindir. İsminin de gösterdiği gibi Alman Barış Derneği bir Alman Örgütüdür ve F. Almanya'da barış için mücadele etmesi de akla yatkındır.

Klüger: Fakat bütün bunların barışla ne ilgisi var, bu bir savaş programı.

Lehner: Hayır, bu bir barış örgütünün programıdır.

Klüger: Federal Alman ordusuna karşı mı savaşıyorsunuz?

Lehner: Hayır! En azından sizin anladığınız biçimde değil. Ben Federal orduyu eleştiriyorum.

Klüger: Eğer böyle olsaydı, söylediğiniz doğru olsaydı, bu örgütü en kısa zamanda terketmeniz gerekirdi; çünkü Federal orduya açıkça saldırılıyor burada. Benim oğullarım Federal orduda asker ve Federal ordu hakkında söylenenler hiç hoşuma gitmiyor. Federal orduyu eleştirdiğinizi söylüyorsunuz ama, bir eğitimci olarak orduya karşı ajitasyon yapmaya kesinlikle hakkınız yok.

Lehner: Benim okulda ajitasyon yapmaya niyetim yok. Öğrencilere Anayasa doğrultusunda ve eğitim programlarına uygun biçimde ders vermek istiyorum.

Rist: Kaygılanmak için çok önemli nedenlerimiz olduğunu bilmeniz gerek.

Lehner: Kesinlikle anlayamıyorum. Ben silahsızlanmadan yanayım. Bu FAC için geçerli değilse bütün insanlık için geçerlidir. Benim silahsızlanmadan yana olmam sizde okuldaki görevlerimle ilgili olarak niçin kaygı uyandırsın, anlayamıyorum?

Herzer: (Okuyarak:) «Federal Almanya içinde ordu, varolan egemenlik ilişkilerini sağlamlaştırma görevini üstlenmiştir; bu da kendi vatandaşlarına karşı kullanılması imkânını getirmektedir.»

Lehner: Ordunun kendi vatandaşlarına müdahalesi örneğin grevler sırasında olağanüstü yasalarla öngörülmüştür. Bu bir gerçek.

Herzer: Ama sözkonusu olan grevler hangileridir? Muhtemel bazı olağanüstü durumlarda meydana gelen grevlerdir ancak.

Lehner: Doğru.

Herzer: Bu programı benimsemeye devam ediyorsunuz, evet mi, hayır mı? Bu programı yorumlayış biçiminiz nedeniyle, bu örgütü terketmeniz gerekirdi.

Lehner: Bu programı tümüyle benimsiyorum. Size bunu daha önce söyledim. Yanlış bir yorumlama yaptığımı sanmıyorum.

Klüger: Bu programda, varolan egemenlik ilişkileri eleştiriliyor. «Varolan güç ilişklierinin değiştirilmesi» sözünden ne anlıyorsunuz?

Lehner: Örneğin Alman Sendikaları Birliği'nin ortaya koyduğu, çalışanların işletmelerin yönetimine katılma hakkını sayabilirim. Güç ilişkilerinin değiştirilmesinden anladığım budur.

Herzer: Programı yorumlama biçiminize kesinlikle katılamayız.

Lehner: Olayları görüş biçiminin ve yorumlamanın programa uygun olduğuna inanıyorum.

Rist: Bizi anlamanız gerekiyor, Bay Lehner. Sizin üyesi olduğunuz örgütün programını tam olarak bilmeyen kimseler öğretim görevine atanamazlar.

Herzer: Daha önce de söylendiği gibi, sizin programı yorumlama biçiminize eksinlikle katılmıyoruz.

Lehner: Alman Barışçılarının programının, bana

göre Anayasaya hiçbir zaman aykırı olmadığı gerçeğine bir kez daha dikkati çekmek isterim.

Herzer: Sizin programı görüş biçiminizin gerçekçi olmamasından kuşku duyuyorum. Gerçekte programın açıkça siyasal nitelikteki iddiaları bazı sorunlar çıkartıyor ortaya. Federal Alman ordusunun varlığını hukuka aykırı görüyor musunuz?

Lehner: Hayır, ama barış ve genel silahsızlanmanın savunması üstlenildiğinde, Federal ordunun eleştiri dışı tutulamayacağını düşünüyorum.

Herzer: Okumaya devam ediyorum: «Ülkenin sınırlarını korumakla görevli ordu, içsavaş ordusuna dönüşüyor.» Sınırlarda askerlerin ateş etme yetkisine sahip olmaları ve sınırları korumayı üstlenmiş olan ordunun görevini yapması gerektiğini herhalde yadsımıyorsunuz? «İçsavaş ordusu» terimi bu programın içinde ne arıyor? Sınırları korumak acaba içsavaşa mı yol açıyor?

Lehner: Bu soruyu anlamıyorum. Elbette ki sınırları koruma olgusu içsavaşa yol açmaz. Fakat Alman Barışçılarının programı üzerine şimdiye kadar yaptığımız konuşmanın benim Anayasaya bağlılığımla ne ilgisi olabilir, onu hiç anlamıyorum. Bildiğim kadarıyla Alman Barış Derneği yasaklanmamıştır, ya da yasaklanması için herhangi bir davadan sözedildiğini duymadım. Öyleyse Alman Barış Derneği'nin Anayasaya aykırı olmadığı ilkesine dayanarak Anayasaya aykırı olmayan bir derneğin programının benim Anayasaya bağlılığım sorununu konu alan söyleşimizde konu edilmesini anlayamıyorum.

Herzer: Bir partinin ya da bir örgütün yasak olmamasına karşın Anayasaya düşman olabileceği kanısında değil misiniz? DKP (Alman Komünist Partisi, SBKP yanlısı —ç.) veya KPD'nin (Almanya Komünist Partisi; Arnavutluk yanlısı) Anayasaya düşman oldukları kanısında değil misiniz?

Lehner: Bay Herzer, kendimde bir partinin Anayasaya ters düşüp düşmediğine karar verecek yetkiyi görmüyorum. Bildiğim tek şey, Anayasanın belirttiği gibi, yalnızca Anayasa Mahkemesi bunu yargılamak için yetkilidir.

Herzer: Buraya kadar bütün okuduklarım Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin siyasal bildirisinde de yer alıyor; aynı temalar DKP'nin bildirgesinde de bulunuyor. Onların amaçlarıyla uyuşuyor musunuz?

Lehner: Örneğin silahsızlanma gibi Alman Barış Derneği'nin programında belirlenen amaçlarla uyuşuyorum, ancak başka örgütlerin ve partilerin amaçlarını benimsemiyorum. Üstelik, kesin olarak, DKP'nin amaçlarını bilmiyorum.

Herzer: DKP proletarya diktatörlüğünü kurmak istiyor.

Lehner: Ne olursa olsun, her türlü diktatörlüğe karşıyım.

Herzer: Öyleyse uzun zaman önce örgütünüzü terketmeniz gerekirdi, çünkü bu program DKP'nin amaçlarına dayanıyor. Bu programın Anayasaya uygun olduğu kanısında mısınız?

Lehner: Elbette, bu yüzden bu programın konuşmamızın ana konusunu oluşturmasını anlayamıyorum.

Herzer: Biraz fazla basite indiriyorsunuz. Anayasaya aykırı amaçlar izleyen birçok yasal kuruluş var. Yasaklanmıyorlarsa, bu, gizliliğe geçmelerini engellemek için. Alman Barışçılarının programından neden mi sözediyoruz? DKP'nin programı ile ilişkili olduğunu yadsımadığı için.

Lehner: Size bir örnek vereyim: Alman Sendikalar Birliği işçilerin yönetime katılımını savunuyor ve DKP'de aynı şekilde işçilerin yönetime katılımını savunuyor. Herhalde bunun sonucu olarak Alman Sendikalar Birliği ile DKP arasında bir bağ olduğunu söyleyemezsiniz.

Klüger: Alman Barış Derneği'nin programının, örneğin inanç nedeniyle askere gitmemeyle hiçbir ilgisi olamaz. Toplumsal yapıların değiştirilmesi sözkonusu. Burada doğrudan saldırılan, bizim Anayasamızdır.

Lehner: Kesinlikle katılmıyorum. Anayasayla tümüyle uyuştuğumu ve Alman Barış Derneği'nin programına da tümüyle katıldığımı belirtiyorum. Bunda da hiçbir çelişki görmüyorum.

Herzer: (Okuyarak:) «Silahlanma siyasetinin sağlam bir ideolojik temeli olması için, ordunun siyasetinin bu amaçlara ilişkin geniş bir kabul görmesi gerekli. Anti-komünizm gibi ideolojiler bu işe hizmet ederler.» Anti-komünizm burada ne anlama geliyor?

Lehner: Bana göre bu, insanları komünist oldukları için mahkum etmektir.

Herzer: Peki, ideoloji kelimesi neyi anlatıyor? Bizde, FAC'de anti-komünizm ideolojisinin varolduğu kanısında mısınız?

Lehner: Eğer doğru anladıysam, Alman Barış Derneği'ni komünist bir kuruluş olarak saydığınız için bugün buraya çağrılmış bulunuyorum. Eğer göreve alınmadıysam, bu yalnızca, bu kuruluşa üye olduğum içindir. Bu bağlamda ideoloji kelimesini komünist olan veya komünist olduğu sanılan kişilerin sistemli olarak aleyhinde tutum alınması biçiminde anlıyorum.

Herzer: Ama ideoloji kişiye bağlı değildir. Komünist ideolojinin pençesine aldığı bir kimsenin gerçekten Anayasayla uyuşabileceğini düşünüyor musunuz? Bu konuda cevap vermeniz gerekiyor. Anayasa ile komünist ideoloji arasında ne ayrılık olduğunu biliyorsunuz. Bizim memur olarak özgürlüğü ve demokratik düzeni savunmamız gerekli.

Lehner: Tartışmaya yer vermeyecek biçimde özgürlük ve demokratik düzenden yana olduğumuzu açıkça belirttim.

Herzer: Eğer aynı zamanda bu programın amaçlarına da katılıyorsanız, o zaman biz de kuşku duyarız. Federal Anayasa mahkemesinin, Alman Barış Derneği'nin komünist yanlısı olduğunu belirten 1973 tarihli raporunu hatırlatıyorum.

Lehner: Programı ve Alman Barış Derneği'nin çalışmalarını biliyorum. Alman Barış Derneği'nin komünist olmadığını, ama barışı savunan çeşitli görüşlerden insanları biraraya getirdiğini biliyorum. Anayasa Mahkemesinin Alman Barış Derneği hak-

kındaki raporunun sonuçları ile ilgili görüşlerim var. Örneğin, bu raporda, «Alman Barış Derneği sekreteri Bay Michel Vogel Kuzey Westfalya-Rhénamie Alman Barış Derneği Bürosu üyesidir,» deniyor. Oysa, Bay Vogel hiçbir zaman Kuzey Westfalya-Rhénamie'de oturmadı ve hiçbir zaman Alman Barış Derneği üyesi olmadı; buna karşılık Liberal Parti üyesidir. İçişleri Bakanı Bay Maihofer bu yanlışlıktan dolayı zaten Bay Vogel'den özür diledi; üstelik Hesse Polemolojik Araştırma Merkezinin temsilcileri ile İçişleri Bakanlığı temsilcisinin bundan böyle Barış Derneği'nin veya üyelerinin Anayasaya ters düşüp düşmedikleri hakkında karar vermeye yolaçacak bir açıklama yapılmaması yollu konuşmalarından da haberim var. Size bütün söyleyebileceklerim bunlar. Sizin bundan haberiniz yok mu?

Herzer: Hayır.

Lehner: Bu son anlattıklarım benim lehime ve siz bunlardan habersiz görünüyorsunuz.

Klüger: Hesse Polemolojik Araştırmalar Merkezi bilinen bir yıkıcılık merkezi. Marksizm hakkında gerçekte ne biliyorsunuz?

Lehner: Bildiğim kadarıyla bu araştırma merkezi eyalet yardımıyla yaşıyor. Marksizme gelince, bana göre bir bilimdir.

Rist: Sizi anlayamıyorum, Bah Lehner. Size Hesse Polemolojik Araştırmalar Merkezinin Marksist bir yıkıcı kuruluş olduğunu söylüyorlar ve hiçbir tepki göstermiyorsunuz; daha sonra Marksizmden bir bilim olarak sözediyorsunuz, bana Marksizmden sözedildiğinde soğuk terler döküyorum.

Klüger: Marksizm ne demektir? Bugün varolan toplumsal düzenin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmektir. Bunun sonucunda proletarya diktatörlüğü ve sosyalist biçimde bir toplum vardır. Size göre bu bir bilim ha? Bunun nesnellik olduğunu mu düşünüyorsunuz?

Lehner: Bu konuşma bütünüyle benim Anavasaya bağlılığımla ilgilidir, bilime ilişkin görüşlerimle değil.

Herzer: DKP üstüne birşey bilmemeyi sakıncalı bulmuyor musunuz?

Lehner: Tartışma DKP'nin amaçları üzerine değil, benim Anayasaya bağlılığımla ilgili. Ben DKP'ye değil Alman Barış Derneği'ne üyeyim. Bana bununla ve Anayasaya bağlılığımla ilgili soru sorunuz.

Klüger: Biz bütün öğretmenlerin büyük sivasal akımları bilmelerini zorunlu tutuyoruz. Bir öğretmen eğer Anayasa düşmanları üstüne bilgi verecek güçte değilse, öğrencilerini nasıl Anayasaya saygılı olarak yetiştirebilir?

Lehner: Daha önce söylediklerime ekleyebileceğim bir şey yok.

Herzer: Alman Barış Derneği'nin programına dönelim. Federal ordu, sınırların korunması, iç güvenlik ve doğal afetlerden korunma; bütün bunlar sizin için olumsuz mu?

Lehner: Bunu eleştiriyorum. Bu doğru. Ama bu Anayasa'nın bir gereği olmalıdır. Tekrar ediyorum: Alman Barış Derneği Anayasaya göre yasal bir örgüttür.

Klüger: Eğer gerçekten olayları böyle görüyorsanız, örgütünüzü terketmeniz gerekir.

Lehner: Bu programı yanlış anladığımı sanmıyorum. Ben de bu örgüt gibi barıştan ve silahsızlanmadan yanayım.

Herzer: Alman Barış Derneği'nin şu anda komünistlerin izinde yürüdüğünü acaba bilmiyor musunuz? DKP Alman Barış Derneği'nin amaçlarını destekliyor.

Lehner: Ama Hristiyanlar, Liberaller, Sosyal-demokratlar ve Komünistler de var.

Klüger: Öyleyse bu halk cephesi!

Lehner: İşte ben de bu nedenle Komünistlerin siyasal izinde olduğumuzu nasıl söyleyebildiğinizi kesinlikle anlayamıyorum. Bu örgütün bazı amaçları komünistlerce de desteklendiği için, yalnızca bunun için neden kuşku duyayım? Örgütün görüşlerine katıldığı sürece bir kişi Hristiyan olsun, Liberal olsun, ya da Sosyal-demokrat olsun, hattâ Komünist olsun, bana göre bunun hiç önemi yok. Kişinin özgürlüğü savunması benim için önde gelir.

Klüger: Peki neden Hristiyanları ilk başta sayma zorunluluğunu duyuyorsunuz?

Lehner: Çünkü ben de Hristiyanım, Katolik Papaz Martin Niemöller Alman Barış Derneği'nin başkanı!

Klüger: Üyesi olduğu söylenir...?

Lehner: Size söylediğim gibi, başkanı.

Klüger: Evet, bu Bay Niemöler üzerine söylenecek birtakım şeyler olabilir. Şimdilik bırakalım bunu. Alman Barış Derneği KPD ile ilgili yasağın kalkmasını istiyor. Bunun barışçılıkla ne ilgisi olabilir?

Lehner: KPD'nin 1956'da yasaklandığını biliyorum, ama bununla ilgili yargılamadan pek haberim yok. Bu yüzden sorunuzu cevaplandıramam. Ama bu konuda tavır almaya bütünüyle hazırım. Belki bunu yazılı olarak bildirebilirim.

Klüger: Bir lise mezununun, programını bile bilmediği bir örgüte üye olmasını pek çarpıcı buluyorum.

Lehner: Bildiğim kadarıyla yasaklama kararı tartışmaya oldukça açık kalıyor. Şu anda size daha fazla ayrıntı veremem, ama söylediğim gibi, yazılı olarak göndermeye hazırım. Dikkatinizi çekerim Bay Klüger, bu benim cevap veremediğim ilk soru oluyor. Şu ana kadar program üstüne bana sorduğunuz her soruya cevap vermeye elimden geldiğince çalıştım.

Herzer: Programdan alıntı yapmayı sürdürüyorum: «Sosyalistlere ve demokratlara yönelik meslek yasağı kaldırılmalıdır.» Meslek yasağı sözüyle neyi kastediyorsunuz?

Lehner: Size bir örnek vereyim: Çok dürüst kişiler olarak kabul ettiğim birçok iyi dostum, sınavlarını başarmalarına karşın kamu görevine alınmadılar. Aynı devreden bazı arkadaşlar, uzun zamandır öğretmen olarak görev yaparlarken «Aşırılar» üzerine kararname çıkınca öğrendikleri mes-

leği uygulamaları yasaklandı. Meslek yasağı diye adlandırdığımız bu. Ayrıca bizde ve dışarda birçok politikacının ve anayasa hukuku uzmanlarının bu sözcüğü kullandığını biliyorum. İçişleri Bakanı Prof. Maihofer bile meslek yasağından sözetti. Bu konuda söyleyecek başka bir şeyim yok.

Herzer: Her dakika «ekleyecek başka bir şeyim yok» diye tekrar ederek bir şey elde edemezsiniz. Olayları basitleştirme eğiliminde olduğunuzu belirtmek zorunluluğunu duyuyorum.

Lehner: Sözünü ettiğiniz basitleştirme tavrı bana ilköğretmenlik sınavında çok iyi notlar kazandırdı, sizin de bildiğiniz gibi.

Herzer: Sosyalistlere ilişkin görüşleriniz neler? Programda sosyalistlere de atıfta bulunuluyor.

Lehner: Benim Anayasaya bağlılığım sözkonusu olduğuna göre, sosyalizme ya da sosyalistlere ilişkin görüşlerimin bununla ne ilgisi var? Ben Hristiyanım.

Klüger: Aşırılık yanlısı ne demektir?

Lehner: Ben bir Anayasa yargıcı değilim, Bay Klüger. Aşırılık yanlısının ne olduğunu tanımlamamı benden isteyemezsiniz.

Klüger: Anayasaya bağlılıkla ilgili belgeyi imzaladığınız halde aşırılık yanlısının ne demek olduğunu bilmiyorsunuz. Belki bu olgunlukta olmanız, siyasal partiler, siyasal kuruluşlar üzerine görüş belirtebilmeniz, aşırılık yanlısının ne anlama geldiğini söyleyebilmeniz bile istenebilir sizden.

Lehner: Daha önce söylediğim gibi, ben Anayasa yargıcı değilim ama eğer isterseniz, «aşırılık yanlısı» diye, Anayasayı reddeden ve ona karşı mücadele eden bir kimseyi anlıyorum diyeyim. Dolayısıyla ben kendimi bir aşırılık yanlısı olarak görmem, çünkü ben bu Anayasadan yanayım.

Herzer: Buraya bütün gelenler kendilerinin gerçekte demokrat olduğunu söylüyorlar. Bizim görevimiz, bunun doğru ya da yanlış olduğuna karar vermektir. Güçlük öznel kanıdan ileri gelir.

Lehner: Bugün niye burada olduğumu size sorabilir miyim?

Herzer: DKP'ye pek yakınlık duyan bir örgütün, Alman Barış Derneği'nin üyesi olduğunuz için.

Lehner: Bu konuda yeterince açık bir tavır aldığımı sanıyorum. Başka bir örgütün değil, Alman Barış Derneği'nin programına katıldığımı tekrarlamaktan başka elimden bir şey gelmez.

Herzer: Ama bizde şüphe uyandırabilecek cevaplar verdiniz. (Okur:) «Askerî kuruluşlar öğretmenlerin eğitimini etkiliyorlar ve askerî esinlenmeler taşıyan ders kitapları da öğrenciler ve öğretmenler üzerinde ideolojik etki yaratıyorlar; bu sona ermelidir.» Oysa siz öğretmen olmak için öğrenim gördünüz. Eğitiminiz sırasında askerî kuruluşların size herhangi bir etkide bulundukları kanısında mısınız?

Lehner: Benim eğitimim henüz sona ermedi. Önümüzdeki üç sene boyunca da sürecek. Üstelik, bazı eyaletlerde Federal ordunun subaylarının okullarda bulunmalarını sağlayan bazı kararnameler olduğunu biliyorum.

Herzer: Başka bir örgütün ya da başka bir partinin üyesi misiniz?

Lehner: Hiçbir partiye üye değilim. Sadece Bilim ve Eğitim Sendikasına üyeyim.

Herzer: 1973'de Bamberg'de inanç nedeniyle askere gitmeme üzerine bir toplantıya başkanlık ettiğiniz ve inanç nedeniyle askere gitmeyenlerin hakları üzerine bir bildiri verdiğiniz doğru mu?

Lehner: Hayatımda hiçbir zaman Bamberg'e gitmedim. Bu örnek benim Anayasaya bağlılığım üstüne size kuşku veren bilgilerin ne kadar güvenilir olduğunu gösteriyor.

Herzer: Aslında sadece programın kendisi bile bunun için yeterli. Size diploma çalışmanızın konusunu sorabilir miyim?

Lehner: Bay Herzer! Benim bilimsel çalışmalarımın, özellikle üniversiteye girmek için yazdığım ve «iyi» derece alan diploma çalışmamın konumuzla ne ilgisi var?

Rist: Ama bunu bilmek bizim hakkımız!

Herzer: Konu aldığımız bazı durumlarda öğretmen adaylarının gerçek birer komünizme iman yemini olan diploma çalışmaları yazdıklarını iyi biliyorsunuz.

Lehner: Ne olursa olsun, benim Anayasaya bağlılığım sözkonusuyken konuşmayı bilimsel çalışmalarım üzerine kaydırmaya niyetli değilim.

Herzer: Demek ki bu konuda tavır almak istemiyorsunuz.

Lehner: Hayır.

Herzer: Size soracak başka sorum yok.

Rist: Tam dile getirecek kelime bulamıyorum, ama sinirlendiğiniz kanısındayım. Öğretmen mi olmak istiyorsunuz? Bu, bazı nitelikler gerektiren bir meslektir.

Lehner: Üniversite sınavında nitelik derecemi gösterdim. Hatta 2.09 ortalama ile «iyi» derece aldım. Bu konuşmayı öğretmenlik yeteneğimle ilgili yeni bir sınav haline getiremezsiniz. Tartışma yalnızca bir konu ile ilgili olabilir: Benim Anayasaya bağlılığım.

Rist: Bu garip davranışın nereden geldiği kendime soruyorum yalnızca. Tıkanmış bir haliniz var.

Lehner: Bunu açıklamak güç değil: Size 8 Eylülde bu görüşmeye niye çağrıldığımı öğrenmek istediğimi bildirmek için bir mektup yazdım. Önceki gün hükümetin elinde benim Anayasa'ya bağlılığım üzerine şüpheler doğurabilecek bazı bilgiler bulunduğunu bildiren bir cevap aldım. Daha kesin hiçbir şey elime geçmedi.

Herzer: Böyle durumlarda gerçek bir demokrat hiç tasalanmaz.

Rist: Açıklamalarla kendinizi ele vereceğinizden korktuğunuz izlenimini yaratıyorsunuz.

Lehner: Kendimi ele vermek gibi bir şeyden korkum yok kesinlikle. Size açık cevaplar verdim, ama sizin deyiminizle bu «kızgınlık» nereden geliyor, bunu size açıklayabilirim. Mektuba göre bu konuşmanın her şeyden önce benim Anayasa'ya bağlılığım, yani temel yasa karşısında benim tavrım üzerine olacağını sanıyordum. Oysa bana, tam

tersine, her şeyden önce emperyalizm, komünizm ve DKP ile ilgili sorular soruldu.

Klüger: Anayasa'ya bağlılık ile bu sorular arasındaki ilişkiyi ister görün ister görmeyin, bu benim için önemli değil. Önemli soruları işveren sorar. Örneğin ben sizin DKP'nin amaçları ve hedefleri ile ilgili başlıca belgeleri okuduğunuza inanıyorum.

Lehner: Hayır.

Klüger: Bununla birlikte Eğitim ve Bilim Sendikasına üyesiniz. Başkanınız Bay Füster DKP'ye yakınlığınızı açıkça belirtti. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Lehner: Bay Füster hakkındaki düşünceleimri size açmayacağım. Bunun gerçekte benim Anayasaya bağlılığımla hiçbir ilgisi yok. Bu konuda sendika içinde olan tartışmalar hiçbir zaman bu konuşmaya konu olamaz.

Herzer: Birleşme sırasında Alman Barış Derneği değişikliğe uğradı.

Lehner: Hayır! Temel tutumlar değişmedi.

Herzer: Ne olursa olsun, «ben üyeyim ama örgütün programı beni ilgilendirmez» diyemezsiniz. Demokratik Alman Cumhuriyeti ile Alman Barış Derneği arasında ilişki var mı?

Lehner: Alman Barış Derneği Uluslararası Savaş Aleyhtarları Örgütü üyesidir. Bu yüzden bazı ilişkileri olmuş olabilir.

Klüger: Demokratik Alman Cumhuriyeti hakkında ne düşünüyorsunuz?

Lehner: Bir kere daha tekrar ettiğim için özür dilerim, ama benim Anayasaya bağlılığım ile Demokratik Alman Cumhuriyeti hakkındaki görüşlerimin ne ilgisi olduğunu kesinlikle göremiyorum.

Herzer: FAC'ye karşı tam bir yanlılık gösteren, ama hiçbir zaman Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne dokunmayan bir programı destekliyorsunuz. Beni düşündüren bu.

Lehner: Daha önce de söylediğim gibi, Alman Barış Derneği genel silahsızlanmadan, yani Varşova Paktı'nın da silahsızlanmasından yana. Bütün dünyadaki orduları eleştiriyoruz. Demokratik Alman ordusunu da eleştiriyoruz. Alman Barışçılarının *Zivilcourage* (Medenî Cesaret) adlı dergisinde çıkmış bir makaleyi de dosyanıza koymanızı isterdim. Bu makalede Demokratik Alman Savunma Bakanı Bay Hoffman'ın bir konuşması eleştiriliyor.

Herzer: Sürekli çıkmaza giriyorsunuz: Bize temel yasadan yana olduğunuzu söylüyorsunuz, doğru ama aynı zamanda Alman Barış Derneği'nin programını savunuyorsunuz. Burada bir çelişki var. KPD üstündeki yasağın kalkmasını savunmanız ile temel yasa arasında çelişki var. Eğer gerçekten temel yasadan yanaysanız, örgütünüzü terkedin.

Lehner: Tam tersine örneğin inanç nedeniyle askere gitmemeye ilişkin temel hak uğruna örgütümün safında mücadele ettiğim için temel yasadan yana çıkıyorum.

Klüger: Temel yasanın maddelerini ayrı ayrı ele almamak gerekir. Siz bunları tek tek ele alıyorsunuz ve sola çekiyorsunuz. Örneğin hoşgörü ile ilgili her şeyi unutuyorsunuz.

Lehner: Burada size karşı çıkmalıyım. Ben temel yasayı, herhangi birinin başkalarına karşı keyfine göre kullanabileceği bir maddeler toplamı olarak görmüyorum. Temel yasayı bir bütün olarak görüyorum.

Rist: Gerçekte temel yasa işinize gelmediği yerde sizin için ortadan kalkıyor.

Lehner: Temel yasayı tümüyle savunuyorum ve ondan yana olduğumu bildiriyorum.

Herzer: (Bayan Rist ve Klüger'e dönerek:) Başka sorularınız var mı?

Rist: Bana göre henüz tam açıklığa kavuşmamış noktalar var.

Lehner: Size bütün aydınlatıcı bilgileri sunmaya hazırım.

Herzer: DKP'nin savunduğu hedefleri Alman Barış Derneği nereye kadar destekliyor? Buraya kadar, bize programın gerçekten özerk olduğunu ortaya koyacak yeterli açıklamayı getirmediniz.

Lehner: Alman Barış Derneği programda açıklanan tezleri destekler. Bunları ya kendiniz okuyabilirsiniz ya da bana bu konuda sorular sorabilirsiniz. Eğer DKP'nin benzer tezler savunduğunu düşünüyorsanız, o zaman DKP'ye başvurun, ben DKP üyesi değilim.

Herzer: Bu program FAC'yi varolan düzeni korumak için kurumlarını kullanan bir devlet olarak gösteriyor, oysa demokrasi, sahip olduğumuz en değerli şey.

Lehner: Ben demokrasiden ve Anayasadan yanayım.

Herzer: Lütfen, programı daha dikkatle tekrar okuyun ve bu konuda tavrınızı yazılı olarak belirtin.

Lehner: Daha hangi sorular üzerine aydınlanmak istediğinizi sorabilir miyim?

Herzer: Örneğin anti-komünizm üzerine.

Lehner: Daha önce anti-komünizmin bana göre, kişiler sadece komünist oldukları için sistematik olarak onlara karşı tavır almak olduğunu söyledim.

Klüger: Komünistler iktidarda olduklarında özgürlükler sürekli olarak ayaklar altına alınıyor. Yoksa bu konuda başka görüşleriniz mi var?

Lehner: Bay Klüger sizinle her zaman özel olarak komünizm üstüne konuşabilirim, bunu size bir kez söyledim. Ama burada değil. Burada ele alınan sorun benim Anayasa karşısındaki tavrım.

Klüger: Sizinle özel olarak konuşmak zorunda değilim. Yalnızca görev başında konuşabilirim! Siz Anayasayı soyut birşey olarak görüyorsunuz.

Lehner: Komünizme ilişkin tavrımı size sunmaya hazır değilim. Size hangi örgütlere üye olduğumu söyledim ve bu konuda bana sorduğunuz sorulara cevap vermeye çalıştım. Size sık sık Anayasanın ilkelerinden yana olduğumu ve Anayasaya karşı olan kimselere karşı çıktığımı söyledim.

Klüger: Ama komünistler Anayasaya karşılar...

Lehner: Bunu siz söylüyorsunuz bay Klüger. Bu konuda tavır almak istemiyorum.

Klüger: DKP, «Biz Demokratik Alman Cumhuriyeti ve SSCB'deki toplumsal düzene benzer bir düzen kurmak istiyoruz,» diye açıkça söylüyor. Bu

bölümü okumadınız mı? Bu konuda da tavır almak istemiyor musunuz?
Lehner: Böyle bir şey okumadım.
Kluger: Vereceğiniz derslerin neye benzeyeceğini çok iyi tahmin ediyorum. Olayları çok soyut bir biçimde açıklıyorsunuz. Eğer onunla mücadele edenleri tanımazsanız Anayasayı savunamazsınız.
Lehner: Alman Barış Derneği'ne katılmayı, Anayasayı savunmaya katkıda bulunmak olarak görüyorum.
Herzer: Şu anda Alman Hristiyan Gençliğinin ya da başka bir örgütün üyesi misiniz?
Lehner: Nümberg'de öğrenime başladığımdan beri bu örgüte üye değilim.
Rist: Sulzbach Rosenberg'de hangi aralıklarla toplanır Alman Barışçıları? Her hafta mı?
Lehner: Aşağı yukarı, evet.
Herzer: Üyelerini çoğunlukla öğrenciler mi oluşturuyor?
Lehner:: Hayır, liseliler, çıraklar, üniversiteliler ve işçiler var.
Herzer: Bu kadarı yeterli sanırım.
Lehner: Bu görüşmenin sonuçlarından ne zaman haberim olacak, söyleyebilirmisiniz?
Herzer: Hayır. Bu mümkün değil.
Lehner: Yıl sonuna kadar elime geçer mi? Bu benim için çok önemli, çünkü büyük para sıkıntısı çekmeye başlıyorum.
Herzer: Bu konuda size birşey söyleyemem. Bununla birlikte, cevabımızı beklerken bir iş bulmanızı salık veririm. ■

Çeviren KORHAN GÜMÜR

Türkiye'de...

Maraş'dan Sonra...?

Türkiye, 1960'ların ortalarından bu yana, gittikçe derinleşen bir bunalım sürecini yaşıyor. Zaman zaman dengeye kavuşur gibi görünen, zaman zaman da sarsıcı olaylarla noktalanan, ama gittikçe derinleşen bir süreç bu. Çıplak gözle görünen bu sürecin ardında, derininde yatan ve onu belirleyen süreç ise; Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi. Kapitalizm, toplumda egemen hale geliyor. Bunun için, kendi özgül yapılarını kurması gerek; ama toplumda varolan geleneksel yapıları kırmadan, değişime zorlamadan yapamaz bunu. Tarih içinde daha güçlü olan kapitalizm bu zorlamayı yapıyor, rakip tanımıyor; ama yıktığı nesnel yapıların kalıntıları, eski düzene bağlı insanların zihninde yaşamaya devam ediyor. Öyleyse tam bir geçiş sürecini ve bunun yarattığı bunalımı yaşıyoruz.

Bu süreç, 12 Mart döneminden kısa bir süre sonra daha da hızlandı; bunalım, daha öncekine oranla çok fazla derinleşti. Yaşanan süreç karşısında aldıkları tavırlar, insanları iki karşıt kampa ayırdı. Bütün kurumlarda, bütün toplumsal faaliyetlerde yansıyan bu ayrışma, gitgide sertleşip yoğunlaşan bir politik hareketliliğe ve çatışmaya yol açtı.

Kahramanmaraş olayları ve ertesinde ilân edilen sıkıyönetimle bu sürecin belirleyici noktasına varılmıştır. «Geçiş bunalımı» olgunlaşmış ve çözülme aşamasına yaklaşmıştır.

1979 yılında —ve muhtemelen bu yılın ilk aylarında— Türkiye'nin 80'li yılların ortalarına kadarki «kader»i anahatlarıyla belirlenmek zorundadır. Bu «kader» üstüne söz sahibi olmak isteyen politik-toplumsal güçler mevzilenmiş durumdalar: Bir yanda, programları görece farklı olmakla birlikte, bunalımı egemen kapitalizmin kendi kurum ve kuralları *içinde* çözmek isteyen *klasik düzen partileri bloku;* bir yanda, *kapitalist* topluma yeni bir *düzen,* yeni bir *mantık* verme çabasındaki *faşist hareket;* bir yanda da, bütün zaaflarına rağmen, özellikle bu son durumda güçlü bir alternatif sunma imkânına hâlâ sahip olan *Türkiye Sosyalist hareketinin devrimci ögeleri.* Tarihî hesaplaşma, bu üç politik-toplumsal güç arasındaki mücadelede ürünlerini verecektir.

Hangi gücün kazanacağı, büyük bir ihtimalle, 1979 yılı sona ermeden önce belli olmayacak. Ama bu sorunun cevabını da içeren, daha dolaysız bir başka soru var: Sonuca varan mücadele hangi platformda verilecek? Bu sorunun cevabı, bugünlerden başlanarak, yavaş yavaş şekillenecektir. Bu soru, *kimin* kazanacağını da içerir, çünkü mücadeleyi *kendi platfromuna* çekebilen güç, mücadele süreci içinde kendine en uygun yöntem ve araçları empoze etmeyi de başarabilecektir. İşte bu ilk ve dolaysız soru, oldukça yakın bir vade içinde cevaplandırılacak.

AP ve CHP'nin temsil ettiği muhafazakâr-merkezci güçler, bunalımı burjuva toplumunun kurumları içinde çözme eğiliminin sözcüleridir. Aralarında, başka sorunların yanısıra, burjuva toplumunda *demokrasinin dozu* üstüne bir tartışma var-

dır. Bu *doz* sorunu, aslında, demokrasinin *kullanımı* sorunudur. Çünkü her ikisi için de, demokrasi, demokrasinin şu ya da bu ölçüde varlığı, burjuva toplumsal sisteminin kalıcılığını sağlamanın aracıdır. Burjuva hukukunun izin verdiği sıkıyönetime veya başka otoriter yönetim biçimlerine başvurabilirler. (Ayrıca bunların uygulanması üstüne birbirleriyle kıyasıya kavga edebilirler); ama son analizde her ikisi de iktidar mücadelesinin, bu toplumsal sistemin kendine özgü politik sınırları içinde yapılmasından yanadırlar ve varoluşları da buna bağlıdır.

Faşist hareket, mücadeleyi, onun sonucunu belirleyecek olan hesaplaşmayı *başka bir platforma* çekme çabasındadır. Gerçi Türkiye'de faşist hareket parlamenter sistem içinde gözle görülür bir başarı kazanmıştır; ama ona bu başarıyı kazandıran parlamentarist mücadeledeki üstünlüğü değil, burjuva hukukunu da çiğneyen eylemlerinin, bunalım geçiren toplumdaki tepkileriyle varolan kesimlerden kazandığı sempati ve güvendir. Politik mücadelesinin bu aşamasında, savaş yöntemlerini daha üst düzeylere kaydırmadan başarısını sürdüremeyeceğinin bilincindedir faşist hareket. Parlamentarist sistemin sınırları içinde kaldıkça iktidara gelemeyeceğinin, vahşi eylemleriyle kazandıklarının, seçimde başkalarının işine yarayacağının bilincindedir. Bu nedenle faşist hareket, dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de, iktidarını, burjuva anlamda da hukuk-dışı kaba kuvvet kullanımına bağlı olarak düşünür, böyle düşünegelmiştir.

Türkiye'deki faşist hareket, başka ülkelerde faşizmin iktidara gelmek için kullandığı bütün yöntemleri gündemine getirmiş, denemeye çalışmıştır: Darbeden «büyük yürüyüş»lere, terörist grup eylemlerinden Endonezya tipi kıyımlara ve içsavaşa kadar. Bugün Türkiye'de faşist hareketin Malatya, Sivas, Niğde / Aksaray ve son K. Maraş'da giriştiği tertipler, bir içsavaş ortamı yaratmaya yöneliktir.

Bu bakımdan, özellikle son bir yıl içindeki faşist terör eylemlerinin başka faşist hareketlerde bile eşine raslanmadık ilkelliği, vahşeti ve hunharlığı, yalnızca bu yaban anlayışın iğrenç yüzünü sergilemiyor; kapitalizm-öncesinin en ilkel önyargılarını, en hayvanî içgüdülerini tahrik eden, ardına taktığı kalabalıkları akıl almaz vahşet eylemleriyle «düşman» topluluklara saldırtma taktiklerini kararlı bir biçimde sürdüren faşist hareket, böylelikle ve aynı zamanda belli bir stratejiyi de uyguluyor.

Faşist hareket, Türkiye toplumunun yaşadığı bunalımlı geçiş sürecinin doğal ürünü olan «geçmişe dönük» memnuniyetsizlik potansiyelini kendine kanalize edebilmektedir. Şu ana kadar oy potansiyelini buradan sağlamıştır. Egemen kapitalizm çerçevesinde, seçimlerde başka sağ partilere oy veren, ama kapitalizm-öncesi önyargılarını, güdülerini aşamamış olan, sayıca oldukça kalabalık kitleler; Malatya, Sivas, K. Maraş türü eylemler içinde, faşist hareketin güdümüne girebilmektedirler. Şu halde, bu tür eylemlerin sürekli olduğu bir ortamda edineceği politik güç, faşist hareketi iktidara da getirebilir. Türkiye'deki faşistler, bugün artık bunun bilincindedirler. Bu bakımdan olanca vahşetine rağmen, dozu fazla kaçmış da olsa, K. Maraş olayı faşist hareket için bir «son» değildir. İçsavaş stratejisi değişmemiştir. Tüm siyasî sicili insanlık suçu ile dolu olan bu hareket, bu suçların en lânetli ve iğrenç biçimlerinin işlendiği K. Maraş olayından sonra eğer hâlâ asgarî bir savunma ve temize çıkma çabası göstermiyorsa «demokrasi» içinde iktidara gelebilme umudunu kesinlikle bir yana bıraktığı içindir bu. Ne bu olayın toplumda yarattığı nefret, ne de ilân edilen sıkıyönetim, içsavaş ortamını yaratma çabalarından caydırmamıştır onu.

Öyleyse bunalımın *hangi platformda* —otoriter yöntemlerin *de* kullanılabileceği «demokratik» ve bu anlamda «barışçı» bir surette mi, yoksa bir içsavaş ortamında mı— çözüleceği konusunda, muhafazakâr-merkezci politik güçlerle faşist hareket arasında önemli bir ayırım vardır. AP-CHP bloku, sosyo-politik düzen düğümünün *geniş yığınların katılacağı herhangi bir süreç içinde ve dolayısıyla elbette bir* içsavaş içinde çözülmesini önlemek istemekteler. Faşist hareket ise iktidarı ancak bir içsavaşta, özellikle de şu yakın dönemde çıkartılacak bir içsavaşta ele geçirmeyi hesaplamakta ve mücadeleyi bu platforma çekmeye çalışmaktadır.

Böylece, politik mücadelenin, sınıflar kavgasının (yalnızca burjuvazi ve proletarya değil, toplumsal formasyonda yeralan bütün sınıflar arasında, karşıtlaşmalar ve ittifaklarla ilerleyen sınıf*lar* kavgası) çok-bilinmezli karmaşasına geliyoruz.

Bu karmaşık mücadelede partiler, temsil ettikleri alternatifleri öneriler halinde, toplumsal sınıflara sunarlar. Sunulan alternatifi inandırıcı kılmak için çeşitli somut eylemler gerçekleştirirler. Askerî savaş gibi bu mücadelenin de doğruları, yanlışları, sapmaları ve geri çekilmeleri, olayın sıcaklığında kararlaştırılan yön değiştirmeleri vardır. Canalıcı mevziler her zaman «tabiye» dersinde öğretilen kurallar uyarınca seçilmez. Gene de, büsbütün kuralsız bir kördöğüşü de değildir politik mücadele.

Düşmanı, kendisinin avantajlı olduğu alana çekip orada mücadele vermeyi başarabilen güç, fırsat üstünlüğü sağlar. Ancak, salt askerî savaşın alanı fiziksel bir coğrafya, dağlar, tepeler ve benberleriyse, geniş anlamda politik mücadelenin somut alanı son analizde, insanların zihinleridir. Kim, nasıl çelecek insanların zihinlerini? «Kamuoyu oluşturma» diye tanınan mekanizmanın bilinen araçlarında kim, nasıl üstünlük sağlayacak?

Platformun kabul ettirilmesi bu bakımdan hayatî önem taşımaktadır. Türkiye toplumu yıllardır tedirgindir. İçsavaşın varlığı resmen kabul edilmiş ülkelerden çok daha fazla sayıda —ve oranda— insan öldürülmektedir Türkiye'de. Kinler bilenmekte, hınçlar yığılmaktadır. Partilerin, değişik çözüm önerileri var; ama nasıl gerçekleşecek bunlar?

Toplumun huzursuzluğunu, toplumsal düzeni restore ederek sağlamak amacında olan muhafazakâr-merkezci partiler, doğal olarak, yapıyı statikleştirmeye çalışacak, kurumlara saygılı olmayı telkin edecek. Görece durgun bir toplumda, oyların büyük kısmını düzen partilerinin toplamaları da doğaldır. Buna karşılık, faşist hareket, sağ kitlelerin hareket halinde kendi önderliğini kabul edebildiklerini bildiği için, gerilimi sürdürmek, içsavaş ortamının koşullarını hazırlamak kararındadır. Bu kararı vermesine yol açan tesbitleri kendi açısından yanlış değildir; ayrıca, böyle bir ortam, kendi vurucu güçlerinin hareketliliğini sağlamak bakımından da en elverişlisidir; aynı zamanda, muhafazakâr-merkezci politik güçlerin felce uğrayabileceği bir zemindir.

Muhafazakâr-merkezci politik güçler ve partiler de bunun bilincindedirler. Mücadele platformunun belirlenmesi için gerekli ilk manevralar şu satırların yazıldığı sıralarda yapılmaktaydı. AP ve CHP'nin amacı, bunalımın çözülme aşamasının ilk evresinde faşist hareketin içsavaşa yönelik stratejisini duraklatmak ve «çözüm»ün otoriter yöntemlerle takviye edilmiş «demokratik» düzen platformunda belirlenmesini sağlamaktır.

Sosyalist hareketin devrimci ögelerinin konumuna bu yazının son bölümünde geleceğiz; ancak, mücadele platformu açısından sosyalist hareketin durumu üstüne burada da birkaç söz söylemek gerekir. Sosyalistler, ideal koşullarda, mücadeleyi her platformda kabullenebilirler; ancak, bu başlangıç aşamasından sonra, kendi platformlarını kurmayı başarmak koşuluyla. Bunu şöyle açıklayalım: Toplumun barışçı bir aşamada olması veya bir içsavaş ortamında olması, sosyalistler için «daha az» ay da «daha çok» elverişli bir ortam olmamalıdır. Sosyalist hareket bütün bu değişik *dışsal koşullar* ortamında mücadele edebilmelidir. Ama bunu yapabilmesi için, sosyalist hareketin, kendi özgül platformunu kurmuş olması gerekir. Bu platformda, kendi temsil ettiği toplumsal alternatifin, yani sosyalizmin gerçekten demokratik insanî ilişkilerinin ve daha üstün hayat tarzının modelini kitlelere sunabilmeli, kitlelerle bu platformda bütünleşebilmelidir. Bu, yalnız fiziksel mücadelenin değil, gündelik hayat ve kültürel faaliyetin de sosyalistçe düzenlendiği, geleceğin toplumuna ışık tutan bir platformdur. Sergilendiği ilişkiler sistemiyle, yığınları aktif bireylere dönüştüren ve toplumsal faaliyetlere gittikçe artan ölçüde katan sosyalist demokrasinin platformudur. Türkiye'de sosyalist hareketin devrimci ögeleri ve bu platformun kurulma imkânları üstüne daha ayrıntılı analizi, yazının son bölümüne erteliyoruz.

«Geçiş Bunalımı»nın Çözülme Aşamasına Girilirken

ASKERÎ YÖNETİM ÇÖZÜM MÜDÜR?

Şu anda sıkıyönetim ilânı en önemli siyasal gelişme olarak görülmektedir. Kimileri bunu bir «askerî diktatörlüğün«, hattâ «faşist diktatörlüğün» ilk adımı olarak yorumlamakta. Durumu böyle görmek, sıkıyönetimi ve orduyu, politik partileri hezimete uğratan bunalımı kendine özgü yöntemleriyle *çözecek* bir alternatif gibi görmek demektir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar bu tür bir değerlendirmeye katılmadığımızı göstermişti. Bunalımı çözme konusunda başlıca üç alternatif olduğunu vurguladık. Bunların arasında askerî yönetim yoktu.

Bu yargımızın ilk gerekçesi, *Birikim* dergisinin 45. sayısında (Aralık / 1978) yayımlanan ve MHP'nin Eylül ayından beri bir yandan sıkıyönetim isterken öbür yandan da bir askerî darbeye davetiye çıkaran tutumunun nedenleri ve amacı üstüne yazılmış yazıda açıkça belirtilmişti. Özetlemek gerekirse, MHP bir süredir ordu kadrolarına, kendilerinin, (yani ordunun) bunalımı çözecek ve «memleketi kurtaracak» bir —hattâ bu durumda *tek*— alternatif oldukları konusunda propaganda yapmaktaydı. Fakat bir askerî *darbenin* Türkiye'de çok geçmeden bir içsavaşı başlatacağını MHP de gayet iyi bilmektedir. Türkiye nüfusunun yarıya yakınını oluşturan bir «sol cephe» vardır ve bu sol cephe, gerek güçlü politikleşme potansiyeliyle, gerekse faşist saldırıların doğurduğu tepkilerle, oldukça kabarık sayıda aktif ve aktifleşecek kesimi içermektedir. Bunlar, en azından anti-faşist kimlikli bir CHP hükümetine karşı düzenlenen bir askerî darbeye sessiz kalmayacak, direneceklerdir. Bu durumda, «solu» kökünden temizlemek için yanıp tutuşan MHP darbeyi destekleyecek, darbecilere «bağlılığı»nı bildirecek, kendisinin ordunun emrinde, hizmetinde olduğunu ilân edecektir. Ama bunları yaparken, gerek ordu içindeki taraftarlarının yardımıyla, gerekse de bir içsavaş ortamının özgül koşulları içinde, darbeci kadroları kısa zamanda kendine bağlayacağını, kendi destek ve emri altına alabileceğini hesaplamaktadır.

Dolayısıyla, MHP yayınlarının askerî yönetimi başlıbaşına bir siyasal alternatif gibi sunan propagandaları ve hele bu darbecilere «kardeş kavgasını önleyen» 27 Mayıs'cıların misyonunu yüklemeleri tam bir faşist saptırmacadır. Her ikisinin de gerçek dışı olduğunu herkesten iyi bilen ve gerçek dışı olmasına özellikle çalışacak olan MHP'nin bu propagandalarına bazı «27 Mayıs» heveslilerinin, bazı «Cemal Paşa» adaylarının inanıp inanmadıkları bilinemez, ama eğer böyleleri varsa bunlar şu andaki ordu komuta kademelerinde küçük bir azınlık oluşturabilirler ancak. Ve eğer bunlar bir darbe girişiminde bulunacak olurlarsa ordunun hayli önemli bir bölümünü karşılarında bulacaklardır. Ordunun bu bölünmesi komuta kadrolarından başlayan «dikey» bir bölünme mi olur, başka bir biçimde mi gerçekleşir bilinemez; ama şu kesindir ki, darbe hesabını yapanlar eskiden olduğu gibi en azından ordunun bir bütün olarak davranmayacağını, Türkiye toplumunun bu gelişme aşamasında ve özgül tarihi ortamda ordu aygıtının bir 27 Mayıs'da, bir 12 Mart'daki gibi ola-

mayacağını kavrıyor ve bunu göze alıyor olmalıdırlar.

Bir darbenin orduda bölünmeye yol açacağı tesbitimizin ilk gerekçesi şu: Türkiye toplumunu saran ve toplumun iki kampa ayrılması temelinde yükselen politikleşme, pek çok örnekte görüldüğü üzere devlet aygıtında da geçerlidir. Polis kurumu gibi böyle bir siyasal kutuplaşmanın en son yansıyacağı devlet kurumunda bugün varolan POL-DER / POL-BİR ayrımı yeterince anlamlı bir kanıttır ve bize yalnızca devlet aygıtı içindeki insanlar arasındaki politik ayrımın (bölünmenin) nerelere kadar uzandığını göstermekle kalmıyor, daha önemlisi, yaşadığımız bunalımın ne denli derin olduğunu anlatıyor. Bilindiği üzere bundan önce başka yerlerde yaşanmış bunalımlarda böyle bir olgu yoktur. Devlet kadrolarının profesyonel ögelerinin ancak pek az bir bölümü «sağ cephe»nin karşısında yeralır. Oysa Türkiye'de bugün devlet memurlarının örgütlendiği sağ ve sol örgütler üye sayısı bakımından kıyaslandığında durumun köklü biçimde farklı olduğu kolayca görülür.

Gerçi şu ana kadar ordu içinde de benzer bir politik kutuplaşmanın varolduğuna ilişkin olgularla karşılaşmadık, ama bunun hiç olmadığı şüphesiz söylenemez. Yazılı basında yayımlanan birçok belge ve mektup faşistlerin ordu kadroları içinde hiç de gizli sayılamayacak bir örgütlenme ve propaganda faaliyeti sürdürdüklerini göstermektedir. Etki-tepki yasasının basit gereği, en azından faşistlerin bu çabalarına karşı yönde bir hareketin varolduğu büyük güvenle söylenebilir. Ayrıca şu da dikkate alınmalıdır ki, Türkiye'deki politikleşme özellikle 20 yaşlarındaki genç kesimde belirgindir. Gençliğin bu politikleşmesi ağırlıkla sol niteliktedir ve son yıllarda kentler ve kırsal yörenin «emekçi gençliği» de bu hareketliliğe büyük oranda katılmıştır. Bu olgu ordunun erat kesiminin, sola karşı bir askerî darbeye, onun uygulamalarına sessizce alet olacağı varsayımını hayli şüpheli kılar.

Ordu komuta kadrolarının ülkenin yönetimini üstlenmek üzere bir darbeye girişmeleri ihtimalini zayıf kılan çok daha etkili bir neden var.

Eğer şu anda yaşanan bunalım, sırf toplumun siyasal düzeninin üst kurumlarıyla sınırlı kalsaydı, yani sorun parti kadroları arasındaki «kısır çatışmalar», «hükümetin beceriksizlikleri» ve parlamentonun tıkanması, vb. olgularla kendini gösteren ve toplumun aldırmaz biçimde uzaktan izlediği, katılmadığı bir «siyasal bunalım» olsaydı bir askeri darbe tereddütsüz gelir ve «istikrarı sağlardı».

«Askerî darbe»lerin politik bir çözüm alternatifi sayıldığı «bunalım» durumlarının karakteristik özelliği, çatışmanın yönetici sınıflar, onların fraksiyonları arasında cereyan etmesidir. *Toplumun geniş yığınları hareketsizdir.* Veya ancak çatışan fraksiyonlardan birinin, onun partisinin güdümünde «hareket» ediyorlardır. 27 Mayıs 1960 öncesi durum böyleydi, örneğin, Türkiye toplumu DP ve CHP'nin denetimi altında iki cepheye ayrılmış, yığınlar tuttukları partinin güdümünde karşıtları ile partilerinin istediği doz ve yöntemlere uyarak «mücadele ediyor»lardı.

Askerî darbe, burjuva demokrasinin yukarıda sayılan olgular görünümünde bir bunalıma girmesi halinde gündeme gelir. Burjuva siyasal düzenin *etkin yöneticiler* (partiler ve devlet aygıtının üst görevlileri) ve *edilgen yönetilenlerin* varlığında kurulan *temel siyasal ilişkisi* bozulmamış, «bozulma» yalnızca *yöneticiler* düzeyinde, onların *kendi aralarındaki ilişkilerde* meydana gelmiştir. Askerî darbe ancak bu durumda, buna karşı bir alternatiftir.

Eğer sarsılma, «yönetilen»lerin edilgen konumdan sıyrılarak etkinleşmesinden dolayı meydana gelmişse —ki «devrim» durumlarının karakteristiği budur ve şu anda Türkiye'de söz konusu olan da bu niteliktedir— çözüm ne askerî darbedir, ne de askerî kadrolar böyle bir durumda kendilerini «çözüm alternatifi» gibi sunabilmeyi ciddi olarak düşünebilirler.

Türkiye'de ordu komuta kadroları, gerek sol kitle hareketlerinde ve gerekse sağ cephede yeralan yığınlardaki politik aktifleşmeyi görmezden gelemezler. 27 Mayıs ve 12 Mart öncesinden nitelikçe farklı olan bu durum karşısında, kendisini «kurtarıcı» konumuna koyup, hem sağ hem sol cephenin en aktif kesimlerine vurarak «düzeni» yeniden sağlayabileceğini düşünen kişiler olabilir. Geleneksel askerî ideoloji içinde bu anlayış yaygın da olabilir. Ancak bu düşüncelerini uygulayıp, hükümeti devirerek yönetimi bizzat üstlenmeyi göze alamamaktadırlar. Şiddetli bir bastırma kampanyası ile sol ve sağın aktif ögelerini «temizlemek»le bile sorunun çözümlenmeyeceğini bizzat yakın dönemde yaşanan deneylerden bilmektedirler. Örneğin 12 Mart'da solun devrimci ögelerine yönelik yoğun terör, dönemin ertesinde bizzat bu «temizlenen»lerin temsil ettiği eğilimlerin eskisinden çok daha güçlü biçimde ortaya çıkmasından öte sonuç vermemiştir.

Ordu komuta kadroları, son yıllarda kapitalist toplumun karmaşık yapısına daha bir sahip hale gelen ve böylece sorunları da karmaşıklaşan Türkiye toplumunu «yönetecek» durumda değillerdir. Böyle bir toplumu yönetmek ve hele onun bu geçiş evresindeki iyice karmaşık sorunlarını çözümlemek için, askerî yöntemlerden daha başka şeyler gereklidir. Bu daha başka şeylerin, ise örneğin bir teknisyenler kadrosunun kendilerine eklenmesiyle de giderilmeyeceğini, en azından 12 Mart'daki 1. Erim hükümeti'nde denenmiş ve çok kısa bir sürede iflas etmişti.

Kapitalitm-öncesi veya ekonomisi temel birkaç ürüne bağlı kapitalistleşme sürecindeki bir toplum askerî diktatörlükle, askerî yöntemlerle yönetilebilir. Tüm Latin Amerika, tüm petrol üreten ülkelerde olabildiği gibi. Ama kapitalizm geliştikçe ekonomi karmaşıklaşıp buna uyarlı olarak toplumsal yapı da karmaşıklaştıkça askerî dikta yönetimleri devre dışı kalmak zorundadırlar (İran gibi). AET'nin ve şimdilerde ABD'nin

«askerî diktatörlük»lere karşı çıkmaları da buna dayanmaktadır; «Demokrasi aşığı» kesilmelerinden dolayı değil, gelişen kapitalizmin bağımlı ülkelerdeki toplumsal yapıyı önemli ölçüde değiştirmiş olması tespitinden dolayıdır. Onlar bu durumda «diktatörlükler»in değil «demokrasi»nin çok daha etkili olduğunu, geniş yığınları en iyi bu düzenin apolitikleştireceğini bilmekte ve bu yüzden «ilkel» diktatörlük yöntemini terketmektedirler.

Türkiye durumunda bir askerî darbe, başlıbaşına bir «yönetim» iddiasıyla gelse bile kaçınılmaz olarak varolan siyasal güçlerden birinin güdümüne girecek, onun desteğini arayacak ve kısa zamanda da onun *aracı* olacaktır. Şu anda ne AP ne de CHP böyle bir istek peşinde değildir. Yalnızca MHP, faşist hareket için bu istek söz konusudur. Yukarıda, böyle bir gelişme olursa ardından nelerin de zincirleme gelebileceği işaret edildiği için yeniden üzerinde durmuyoruz. Askerî darbe girişimcilerinin dikkate almak zorunda oldukları ikinci bir önemli neden «devlet aygıtı»nın durumudur. *Birikim* dergisinin birçok sayısında ve son olarak 42'inci (Ekim) sayısında ayrıntılı biçimde analiz edildiği üzere şu anda Türkiye'deki devlet aygıtı, son derece ilgiye değer bir durumdadır. Toplumdaki genel ayrım, devlet aygıtına da yansımıştır. Türkiye toplumunun 1950 öncesi durumuna göre kurulan ve o koşullarda üzerine aldığı görevi yerine getirebilen devlet aygıtı, bu tarihten sonra gitgide hızlanan kapitalizmin gelişmesine ayak uyduramamış ve sonuçta 1970 sonrasında açık biçimde görüldüğü üzere aygıt olarak neredeyse işleyemez hale gelmiştir. İçinde yer alan geniş bürokrat-hizmetliler kesiminin, bozulan ekonomik durumlarının da etkisiyle toplumdaki genel politikleşme olayına katılmaları ve böylece Türkiye'deki bunalıma öteki toplumlarda ortaya çıkan bunalımlarda görülmeyen bir özellik kazandırmaları temel önemde bir olgudur. Bu olguya az önce de işaret edilmişti. Kendisinin «partiler üstü» bir anlayışı ve bu nitelikte bir bunalımı çözme alternatifini temsil ettiğini düşünebilecek bir askerî diktatörlük, sindirme ve fizik baskı faaliyeti dışındaki faaliyetleri bu aygıt ile yürütemeyeceğini hesaplar şüphesiz. Ama aygıtı yeniden düzenlemek için gerekli insan kaynağını «taraf»lar kesiminden toparlayamayacağını da görmüş olmalıdır.

Bu koşullarda askerî darbe ancak faşizm alternatifine kapı açmak demektir ve askerî darbe faşist hareketin istediği içsavaş ortamının fiilen kurulması için yeterli bir işaret anlamına gelecektir. Faşist hareketin şimdilerde işsavaş platformunu oluşturmak için uygulamaya koyduğu iki taktikten biri budur. Ötekini ise az sonra sıkıyönetim konusunu yeniden ele aldığımızda göreceğiz.

DÜZEN PARTİLERİ AP-CHP

Yaşanan bunalımının ayırdedici niteliği, varolan düzenin resmi yönetici kurum ve kuruluşlarının yönetim işlevlerini yerine getiremez oluşlarıdır. Yönetenler yönetemez hale gelmiştir. Çünkü yönetilen geniş yığınlar sistemin kendilerine tanıdığı politik eylemlilik kapasitesinin dışına ve üzerine taşmışlardır. Klasik yönetici kadrolara güvenleri kalmamıştır.

Türkiye toplumu 1960'ın hemen öncesinde de genel bir politikleşme yaşamıştı. Toplum DP ve CHP taraftarları olarak ikiye ayrılmıştı. Şu anda yaşanan kutuplaşma ise bundan çok farklıdır. 1960 öncesinde CHP olsun DP olsun kendi taraftarlarını fiilen yönetebiliyorlardı. CHP'li ve DP'li kitleler partilerinin gösterdiği doğrultu ve biçimde davranıyorlardı. Oysa günümüzde büyük partiler kendi taraftarları üzerinde böyle bir denetim gücüne sahip değillerdir. 1960 öncesinde olmayan bir dizi kitle örgütü kurulmuştur ve bunlar partiler ile taraftarlar arasında bir ikinci kademe oluşturmuşlardır. Genel seçimlerde oylarını bu partilere verenlerin çok büyük bir kısmı, başka zamanlarda, güncel politik olaylar içinde partilerden çok, bu örgütlerin kararlarına göre davranmaktadırlar.

Bu olgu şüphesiz AP'den çok CHP için geçerlidir. Nitekim bilinmektedir ki, 1973 ve sonrasında CHP'ye büyük oy artışı sağlayan toplumsal muhalefet hareketini oluşturan geniş işçi ve emekçi yığınların içinde örgütlendiği meslekî, sendikal kuruluşların çoğunluğunda CHP dışı sol eğilimler yönetimdeydiler.

Yönetilen yığınların politik bakımdan etkinleşmesinin yalnızca bir yönüdür bu. Asıl önemlisi geniş yığınların politik olaylara gitgide yükselen bir ilgi ve hareketlilik içinde katılmalarıdır.

Bu noktada sağ kitle hareketinin eylemlilik biçimleriyle sol kitle hareketininkiler arasında özsel farklılık olduğu belirtilmelidir.

Sağ kesim yürüyüş, miting, toplantı vb. eylemlere nadiren başvurmaktadır. Son yıllarda birçok örneği görülen sağ kitle *hareketleri* sol kitlelere saldırı eylemleri biçimindedir. 1978 öncesinde de benzer hareketler görülmüş ise de, o zamanlar saldırı hedefleri oldukça dar bir kesimdi. Bu yığınların yerleşik önyargılarını tahrik edecek provakatif eylem veya söylentilerle kızıştırılan topluluklar yörenin sosyalistlerine saldırtılıyor, binaları tahrip ettiriliyordu. Oysa 1978 yılı içinde meydana gelen hareketlerde hedef çok daha geniş bir kesimdir. K. Maraş'da açık biçimde görüldüğü gibi bütün bir «sol cephe»dir, sayıları onbinleri aşan bir halk topluluğudur. Gitgide vahşileşen ve K. Maraş'da olduğu gibi çocukları, yaşlıları akıl almaz bir hunharlıkla katledebilecek hale gelen bu eylemlerin tümü de faşistler tarafından tertiplenmekte ve bunlar kolayca tahrik edip harekete geçirdikleri bu yığınların olay içinde yöneticisi, sürükleyicisi olmaktadırlar.

Soldaki kitlenin politikleşmesi ve kendini kitlesel eylemlerde dile getirmesi miting, yürüyüş, toplantılar vb. eylemlerledir. Faşistlerin yönlendirdiği sağ kitle hareketlerine katılanların *öldürmeyi* göze almış olmalarına karşın, sol kitle hare-

ketine katılanlar çoğu kez «ölme»yi göze alarak gelmektedirler eylem alanlarına. 1 Mayıs 1977 katliamına karşın 1 Mayıs 1978'de aynı alana toplananlar böyleydi. Faşistlerin kitle gösteri ve yürüyüşlerine makineli tüfekli, bombalı pusular kurup onlarca insanı öldürmeyi amaçlayan eylemleri uygulamaya koydukları dönemlerde yapılan bir dizi yürüyüş, gösteri bu «tehlike» göze alınarak gerçekleştirilmişti. Faşistlerin sürekli terörü altında bulundukları kent bölgesini, mahalleyi terketmeyip orada direnen halk toplulukları ölümü göze alarak en doğal haklarını savunuyorlardı. Sol kitle örgütlerinde olduğu gibi, sol kesimin demokratik haklarını kullandıkları, ölümüne savundukları bu «hareket halleri»nde de yöneten, yönlendiren durumunda olanlar «CHP dışı sol»du, sosyalistlerdi.

İçinde AP'lilerin çoğunluğunu oluşturdukları sağ «kitle hareketleri»nin faşistler tarafından, içinde CHP'yi parti olarak tutanların çoğunluk oluşturdukları sol kitle örgüt ve hareketlerinin de sosyalistler tarafından yönetilip yönlendirilmesi olgusu, içinde yaşadığımız dönemin tipik olayıdır. Yakın döneme kadar, henüz Malatya, Sivas, K. Maraş gibi «sağ kitle hareketleri» görülmüyorken, bu olay yalnızca CHP'yi ilgilendirmekte, şüphesiz tedirgin etmekteydi. Özellikle K. Maraş olayından sonra aynı tedirginlik artık AP için de söz konusudur.

AP

1965-1971 dönemindeki iktidarı sırasında AP, faşist hareketi yükselen sosyalist harekete karşı bir «sokak gücü» olarak kullanmış, bu amaçla desteklemişti. Oysa 1973 sonrasında AP'nin MHP'yi desteklemesi, onunla iktidar ortaklığına girecek kadar yakınlaşması sırf bundan dolayı değildir. Gerek 1973 sonrasının ekonomik sorunları ve gerekse yükselen toplumsal muhalefet hareketi, AP'nin omurgasını oluşturan orta mülk sahiplerinde ve oy kaynağı küçük mülk sahiplerinde belirgin bir sağa kayışa yol açtı. İşte AP, asıl bundan dolayı MHP ile iktifaka özel bir önem verdi. O tarihe kadar MHP'nin kullandığı «milliyetçilik»i sloganını benimseyip bu partiyle uzun süre iktidar ortaklığı yapmakla AP, kendi taraftarlarındaki bu «sağ eğilim»in MHP'ye kanalize olmasını önlemek istemişti. Bunda başarılı olduğu söylenmelidir. 1965 seçimlerinde aldığı %50'nin üzerinde oy 1973'de %29'a düşen AP, eğer 1973 sonrasında yapılan iki seçimde de oylarını yükseltmeyi başarmış ve 1977 seçimlerinde % 41'e ulaşmışsa bunun nedeni açıktır. 1965'den beri AP'yi destekleyen kesimlerde görülen «sağa kayış» bu partinin oy yitirmesinin başlıca nedenidir. Nitekim 1973 seçim sonuçları incelenirse görülür ki, AP'nin yitirdiği oylar, bu partiden ayrılanların kurduğu daha sağ nitelikte partilere (DP ve MSP) gitmiştir. Eğer AP bu «sağa gidişi» kendine geri çekemezse, oylarını yalnızca bu partilere değil, asıl olarak 1973 sonrasının hızla politikleşen ortamında daha bir güçlenmeye aday olan MHP'ye de kaptıracaktır. Bu yüzden AP, özelilkle en sağ partinin sloganlarını sahiplenerek bir «Milliyetçi Cephe» kurduysa kendi açısından en doğru politikayı izlemiş sayılmalıdır.

MHP'nin oy oranını %3,5'dan %6,5'a çıkardığı ama buna karşılık öbür sağ partilerin çok önemli oy kayıplarına uğradıkları 1977 seçimlerinden % 40'lık bir oy gücüne sahip olarak çıkan AP, amacına varmış sayılırdı. Bu yüzden seçim sonrasındaki 2.MC hükümetine fazla istekle girdiği söylenemez. Nitekim birkaç ay sonra bu hükümet düşürüldüğünde AP aslında memnundu. Çeşitli sevinme nedenleri (yoğun ekonomik ve dış siyasal sorunlar vb.) yanında bir önemli neden de, artık kendisi için gereksiz hale gelen MHP'den kurtuluyor oluşuydu. Bu tarihe kadar devlet ve hükümetlerin koruyucu kanatları altında fütursuzca eylemlerini sürdürmüş olan MHP kadroları ve taraftarları, CHP hükümetinin alacağı «bastırma» önlemleri karşısında, ya sinecekler ve hâlâ «milliyetçiliği» savunan AP'nin güvenli kanatları altına sığınıp ılımlı sağcılar haline gelecekler, veya direnecekler ve bu kez de CHP'nin sertleşecek önlemleri önünde yenileceklerdi.

Her iki durumda da AP kazançlı olacaktı. Ne var ki CHP, faşistlerin üzerine AP'nin beklediği sertlikte gitmedi. AP; CHP hükümetinin bir yılı boyunca sürekli olarak, «anarşi»nin artarak devam ettiğini başlıca eleştiri konusu yapmış, böylece iki yanı keskin bir kılıç kullanmıştı. Bir amacı MHP'yi yıpratmaksa, öbürü de, bunun yapılamadığı oranda CHP'nin beceriksizliğini sergilemek ve ayrıca sağa şemsiye olarak, tarafsızlık özlemi içindeki CHP'yi kendi soluna karşı tahrik etmekti.

CHP'nin, AP'nin örgülü desteğine karşın faşist harekete karşı etkili bir mücadele açmayışının, açamayışının nedenleri ayrı konudur. Burada asıl önemli nokta faşist hareketin 1978 yılı içinde, daha önceden görülmeyen bir yola girişidir.

İlk kez Malatya olaylarında görüldüğü üzere faşist hareket bir süre sinip, ilerde CHP hükümetinin başarısızlıkları karşısında yeniden sahneye çıkmak taraflısı değildir. Umudunu yeni bir MC hükümetinin kurulmasına da bağlamamıştır. Olay, faşist hareketin bir işsavaş ortamı yaratıp buradan iktidarı ele geçirmeyi hesaplayan bir stratejiyi uygulamaya koyduğunu göstermekteydi.

Sivas'da benzer bir olay tezgahlandığında ve ardından Niğde/Aksaray ve Elazığ'da da aynı tür olaylar meydana getirildiğinde, artık MHP'nin bu yeni stratejisi iyice kavranılır olmuştu.

AP'nin o tarihlerde durumun farkında olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak şu söylenebilir ki, AP, MHP'nin amacını kavramış olsa bile, onun bu amacı öyle kolay gerçekleştiremeyeceğini, bu yoldaki girişimlerinin başarısız kalacağını düşünmüş olmalıdır.

MHP'ye Karşı Politikanın İpuçları

K. Maraş olaylarının ertesinde Demirel'in yaptığı konuşmalara baktığımızda AP'nin artık hiç de böyle düşünmediğini görüyoruz. AP, MHP'nin ama-

cını ve bunun gerçekleşme ihtimalinin ciddi boyutta olduğunu sezmiştir.

AP'nin şu anda izlediği politika, öncelikle şu gözleme dayanıyor:

Özellikle Türkiye'nin orta bölgesinde —Çorum - Erzurum - G. Antep üçgeni— parti olarak AP'yi tutan kesimler üzerinde milliyetçilik, anti-komünizm ve dine ilişkin temalar etkisini sürdürmektedir. MHP, söz konusu temaların en radikal savunucusu olduğu halde, bu kesimler «seçim»de ona oy vermemekte; ama faşistler, sözü edilen temaları bir «hareket»e geçme zorunluluğunu gösterecek biçimde kullanıp bir «hareket nedeni» ve hedefi gösterebildikleri zaman, kolaylıkla onun peşine takılabilmekte, faşistlerin istediği her tür eyleme kolayca adapte olabilmektedirler.

Bundan çıkan sonuç şudur. MHP, AP için seçimler düzeyinde önemli bir rakip değildir. Seçimler platformunda MHP AP için bir tehlike sayılamaz. Ama eğer platform «hareket» ise, özellikle katliam hareketleri, içsavaş gibi karmaşık hareketler platformu ise bu kez AP, MHP karşısında neredeyse bir hiçtir. Malatya'da, Sivas'da, Kahramanmaraş'da açıkça görülmüştür bu.

O halde AP'nin tutumu ne olmalıdır? Demirel K. Maraş öncesindeki konuşmalarında bu tutumu sergilemekteydi. Tutum şöyle özetlenebilir: İdeolojik temalara, sloganlara sahip çıkmak, bunları AP'nin savunduğunu göstermek ve «hareket»i lanetlemenin en elverişli malzemelerinin bulunduğu bir olay ortadayken Demirel kendine özgü demagojisiyle bu sahiplenme - suçlama tutumunun ilgiye değer örneklerini veriyordu.

Olay ertesinde yaptığı basın toplantısında Demirel, bir yandan hükümeti «acizlik»le, etkili bastırma girişimlerinde bulunmamakla suçlayıp bunca cinayet işlenirken «devlet neredeydi» diye soruyor, öte yandan da hükümet konağına «Komünizme Ölüm!» diyerek saldıran kalabalığa askerî birliklerin uyarı ateşi açmasını «komünizme ölüm diyen insanlara ateş edilmesi» olayı olarak nitelendiriyordu.

Bir örnek daha. Ertesi günkü konuşmasında Demirel, bir soru üzerine şöyle diyordu: «Bana sağcılar ve milliyetçiler cinayet işliyor dedirtemezsiniz. Böyle bir şey demiyorum. Sadece cinayet işleyenlerin yakasına yapışın, cezalarını verin diyorum.»

Şüphesiz Demirel, sağcılık ve milliyetçilik adına «Komünizme Ölüm!» diye bağıranlarla cinayet işleyenlerin, devletin şiddetle cezalandırmasını istediği cinayetleri işleyenlerin aynı kişiler olduklarını, bu ideolojik ve eylemsel ögelerin aynı kişilerde birleşik olduğunu bilmez değildir.

Demirel, bu ideolojik *eylemsel* bileşimi, bu gerçeği, iki ayrı parçaya ayırıyor. Gerçekte bileşim olduğunu bilerek yapıyor bunu. «Masum» ideolojiyi savunurken («Bana sağcılar, milliyetçiler cinayet işliyor dedirtemezseniz. Böyle bir şey demiyorum»), «suçlu» eylemin cezalandırılmasını istiyor: «Devletsiniz, alın tedbirinizi. Kimin yakasına yapışılması lazımsa yapışın. Niçin yapışmıyorsunuz? Hem kimsenin yakasına yapışmayacaksınız hem de her gün ithamda bulunacaksınız. Seyirci misiniz yoksa hükümet misiniz?»

Hükümetin «her gün ithamda bulunduğu» ama «yakasına yapışmadığı»nın kim olduğu bellidir: MHP. Demirel, «yapışın yakasına» diyor; «niçin yapışmıyorsunuz?»

Çağrı CHP hükümetine yapılmaktadır.

Ancak AP, herhalde bilmektedir ki, daha doğrusu K. Maraş olayında açıkça görmüştür ki, MHP ile kendisi arasındaki sorun CHP'nin alacağı tedbirlere bırakılmayacak kadar önemlidir. AP ve MHP'nin üzerine oynadıkları toplum kesimleri, eğer oyun alanı «demokratik düzen», onun «mücadele platformu» olursa AP'nindir; ama eğer oyun alanı «hareket» ve hele içsavaş platformu olursa MHP'nindir.

K. Maraş olayının ağır gölgesi tüm ülke üzerine egemenken ve faşist hareket bu olay ile unutulmaz, geri dönülmez bir adım atmışken AP ve MHP, az sonra ikisinden birinin fazlalık olacağı bir dönemin başlayacağı bilinciyle *karşı karşıyadırlar.*

AP, varlık sorununun gündeme geldiği bir durumda, kendi varlık koşulu olan «demokratik platform»un ancak MHP'nin geriletilmesi, etkisizleştirilmesi ile korunacağını bilmektedir. MHP ise şimdiye dek hayli sarsılmış olan bu platformun CHP ve AP'nin ortak çabalarıyla onarılıp, yeniden kurulmasına «izin verirse» aynı zamanda kendi «yavaş ölümü»nü de kabul etmiş olacağının farkındadır. Ya bu «yavaş ölüm», ya da «ölümüne savaş». Bu ikinci yolu ya Malatya olayından beri yaptığı gibi «kendi gücüyle» aşacak veya şimdi AP'nin onayıyla CHP'nin «demokrasi»yi onarmak için çağırdığı ordunun çekilmiş silahlarını kullanmayı deneyecek.

Bu konuya faşist hareketi ele alırken yeniden döneceğiz.

CHP

Burjuva demokratik düzenin olağan işleyişinde, herhangi bir partiye iktidar olması için oy veren kesimler, onun devlet gücü ve imkânlarını kullanarak kendilerine yararlı sonuçlar sağlamasını beklerler. Burjuva toplumun sınıfsal hiyerarşisini veri kabul ederek siyasal düzen içinde yer alan partilerden şüphesiz bu sınıfsal hiyerarşiyi değiştirmesi, geçersizleştirmesi beklenmez. İstenen, en fazla, toplam toplumsal üretimin bu sınıflara dağılımında değişikliktir. Düzenin «sol» partileri —genellikle Sosyal - demokratlar— bu değişikliği alttaki sınıflar lehine yapma vaadiyle gelirler. Bu sözlerini gerçekleştirmedikleri de söylenemez.

1973 seçimlerinde «sol parti» olarak büyük oy toplayan CHP, çok geçmeden farkına vardı ki, kendisine oy veren geniş yığınların beklediği yalnızca «yararlı sonuçlar» değildir. Onlar CHP'nin seçim propagandasında kullandığı «Ne ezilen ne ezen»in olmadığı bir düzen sloganını «gereğinden fazla» ciddiye almaktadır. Bu, şuradan da belliydi ki, CHP'nin «Ne ezilen ne ezen»in olmadığı «düzen»in nasıl bir şey olacağını anlattığı programı,

oradaki düzenleme önerileri, bu geniş yığınları ilgilendirmiyordu bile. Aslında onlar neyi istediklerini de bilmiyorlardı. Bunu CHP'den bekliyorlar, onun bu karmaşık «umut»ları gerçekleştirmesini istiyorlardı.

Burada belirleyici sorun, CHP ile ona oy veren geniş toplumsal muhalefet hareketi arasındaki ilişkinin klasik parti-taraftar veya seçilen-seçmen ilişkisinden hayli farklı olduğudur. Toplumsal muhalefet, yaşanılan hayatın tüm yönlerine ilişkin tepkilerden, sorunlardan, yoksunluklardan doğan ve bütün bunlardan kurtulmak isteyip de bunun somut yol ve hedefini bulamamış yığınların hareketiydi. Güvercinlerin, özel yakılmış türkülerin, maviliklerin ve çekici umut kelimesinin ancak var olduğunu anlatabildiği bir potansiyeldi.

Klasik bir siyasal parti olarak CHP, bu hareketin, bu çok yönlü potansiyelin kendisinden beklediğini veremezdi. Aralarındaki tarihî olarak kurulmuş ilişki, bu biçimiyle uzun süre kalıcı olamazdı. Bu yüzden daha muhalefetteyken, soyut «umut»u somut bir düzen programına dönüştürmek, kendisinden *bu* düzen programının beklenmesini sağlamak için epey çalıştı.

Daha henüz böyle bir programa sahip olamamışken, 1977 seçimleri yapıldı. Toplumsal muhalefet hareketi bu seçim ertesinde iktidar pazarlıkları yapılırken ilk kez CHP ile «umut» arasındaki çelişkiyi sezdi. CHP'nin AP ile kurmaya çalıştığı diylog ve bu sırada izlenen tutumlar CHP'ye karşı geniş bir tepki doğurdu.

Ancak yine de 1978'de CHP ağırlıklı hükümet kurulduğunda, geniş toplum kesimleri, şüphesiz eskisinden çok düşük olmakla birlikte yine de güçlü bir umuda kapıldılar.

1979 yılı başlarken, eğer CHP'nin «siyasal iflas»ından söz ediliyorsa, her şeyden önce bu «iflas»ın iki düzeyde bir iflas olduğu vurgulanmalıdır. İlki CHP'nin «düzeni restore etmek» gibi varolan düzenin yönetenler düzeyini ilgilendiren bir görevi başaramamasından dolayı ve olayları bu düzeyin açısından bakarak yorumlayanların tesbitidir. İkincisi ise CHP iktidarının yönetilenler açısından değerlendirilmesine ilişkindir. Burada da bir iflas söz konusudur: Toplumsal muhalefet ile CHP arasındaki ilişki kopmuştur. CHP ile toplumsal muhalefet arasında büyük, CHP'nin artık doldura mayacağı bir boşluk doğmuştur. CHP, toplumsal muhalefet hareketinin ideolojik-toplumsal, siyasal yöneticiliği konumunu yitirmiştir; bu yer boştur.

CHP bir parti olarak varlığını sürdürecektir şüphesiz. Ama 1973-77 döneminde kullanabildiği sloganları artık kullanamayacağının bilincindedir.

Ancak herhalde hesaplıyor olmalıdır ki, şu anda yürürlükte olan bunalımın çözülme aşaması geçildikten sonraki durumda zaten bunlara ihtiyacı olmayacaktır. Çünkü bu çözüm, eğer faşist hareketin istediği içsavaş platformunda belirlenecekse, zaten bu sloganlara gerek olmayacaktır. Ve yine, eğer faşizm amacına varamaz, «çözüm»ün «demokratik platform»da belirlenmesine elveren koşullar oluşturulabilirse; gerek bu evrede gerekse fiilî çözüm evresinde kimsenin bu soyut sloganlara aldıracak hali olmayacaktır. İki nedenden dolayı bu böyle olacaktır: İlkin bu sloganların ne kadar soyut, dahası içeriksiz, anlamsız olduğu kavranılarak atılacaktır. İkinci neden, daha «maddî»dir: Getirdiği «asayişi sağlama» yasaları ve «demokratik düzen»i korumak için gelen sıkıyönetimin uygulamaları sayesinde CHP, çoktandır iyice rahatsız edici olmaya başlayan toplumsal muhalefet hareketini «düzen sınırları» içinde kalmaya zorlayacak ve buna razı olmayanları «etkin devlet gücü»ne havale edecektir. Toplumsal muhalefetin kararlı ögelerini ve bu hareketi yönlendirebilecek tek varlık olan, Türkiye Sosyalist hareketinin devrimci ögelerini her tür yöntemle «hizaya getirmek», belirtmeye bile gerek yoktur ki, sıkıyönetimlerin anayasasıdır.

KARAR ANINDA FAŞİST HAREKET

Faşist hareketin, 1978 yılı ortalarında içsavaşa yönelik bir strateji uygulamaya geçme noktasına nasıl vardığı ve bunun nedenleri Birikim'in 39. (Mayıs 78) sayısında yayımladığımız «Malatya Olayı - Türkiye'deki Faşist Hareketin Yapısı ve Gelişimi» adlı yazıda yeterince açık biçimde anlatılmıştı.

Yeri geldikçe belirtildiği üzere, söz konusu stratejinin iki değişik versiyonu vardır. İlkinde içsavaş ortamının oluşturulması, asıl olarak faşist hareketin kendi militan güçlerinin eylemine bağlanmıştır. Bu eylemlerle ortam oluşturulduğunda gerek devlet aygıtında ve gerekse toplumda zaten teşekkül etmiş kutuplaşma, iki karşı savaş cephesi yaratacak ve bunlar kesin hesaplaşmaya girişeceklerdir. İkinci yol ise aşamalıdır: Sıkıyönetim ardından bir askerî darbe ve bunun zincirleme sonucu doğacak olan içsavaş.

K. Maraş olayının önceden planlandığı, ama olayın kendi gelişmesinin plan dışı bir seyir izlediği kanısındayız. Çünkü olay faşist vahşeti, onun yaban içyüzünü gereğinden fazla, gereğinden çok erken bir zamanda ve gereğinden çok kanıtla sergilemiştir.

Faşist hareketin, bu olayı bir Malatya, bir Sivas olayı çapında bir olay olarak planlamış olduğu akla yakın geliyor. Böyle bir olay, MHP'nin son üç aydır sürdürdüğü sıkıyönetim ilanı kampanyasına güçlü bir kanıt olabilecek, sağ basın organlarının bilinen gayretleriyle faşist tertip örtülüp «kardeş kavgası» gibi, sıkıyönetimin ve askerî darbe heveslilerinin pek sevdikleri bir tanımla çağrılar yapılabilecekti.

Böyle bir K. Maraş olayı ertesinde ilan edilecek sıkıyönetim MHP için hayli keyifli bir başlangıç olurdu. Ama ne var ki MHP, bu keyfi tadamamıştır. Belki K. Maraş'daki ülkücüler, «İslam ahlâk ve fazileti, Türklük gurur ve şuuru» ile dolu olduklarını cümle âleme ispat etmek isteyen bu antikomünist ve milliyetçi gençler; katlettikleri onca insanın kanında, çocuk kadın yaşlı yaralı demeyip satırlarla doğradıkları insanların cesetlerinde, «idealizm»lerini tatmin etmenin keyfini yaşıyordurlar. Ama faşist hareketin karargâhlarında, faşist ide-

alizmin hiçbir türlü tam örtülemeyen bu erken gösterisinin tüm toplumda yarattığı infialin, planları epeyce aksattığı düşünülüyor olmalıdır.

Kaldı ki, bu olayın çapı, AP ve MSP'yi büyük ölçüde endişelendirmiş, MHP'nin oynamak istediği oyun konusunda Malatya ve Sivas olayları nedeniyle doğan şüphe iyice pekişmiştir.

Şu anda ortada Kahramanmaraş olayının ağır gölgesi altında bir MHP vardır. MHP, olay ile bağıntısı olmadığını yasalar önünde kanıtlayabilir —ki, böylesi durumlar içni önceden tedbir almamak, örgütlenmesini buna göre yapmamış olmak faşist partilere yakışmaz. MHP elhak bu yakışıksız durumda değildir— ama bu herkesin verdiği yargıyı değiştirmez. Şimdi önemli olan da bu yargıdır ve boynunda böyle bir yargıyla dolaşan MHP, bunun sıkıyönetim içinden bir askerî darbe oluşturmak gayretlerini önemli ölçüde engellediğini, dahası ordunun «tarafsız» kesimlerini aleyhine çevirdiğini hesaplıyor olmalıdır.

Sıkıyönetim olgusunu daha önce ele aldığımız yerde belirtildiği üzere halen ordu komuta kadrolarında sözü edilir bir «darbeci» eğilim yoktur. Şüphesiz zayıf bir eğilimi temsil ediyor olsalar da birtakım kadroların, orduda varlıkları açık kanıt ve karinelerle ispat edilen faşist kadrolarla işbirliği yaparak bir darbe girişiminde bulunmaları imkân dışı değildir.

Bundan çok, faşist hareketin askerî darbe aracılığı yolunu şu veya bu nedenle bir yana bırakarak, içsavaş platformunu kendi örgütlü gücüyle oluşturmaya çalışması durumu üzerinde durmak gerekir.

Her şeyden önce, bugün Türkiye'de bir içsavaşın mümkün olup olmadığı, bu imkânın ne boyutlarda olduğu sorusu cevaplandırılmalıdır.

«ÇORUM ERZURUM G. ANTEP ÜÇGENİ»

Faşistlerin içsavaşı başlatma yeri olarak seçtikleri Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeni bölgesi, bilindiği üzere etnik açıdan Türk ve Kürt, dinsel mezhep bakımından Sünnî ve Alevi toplulukların hemen eşit sayıda ve çoğu kez birbirlerinden ayrı yaşadıkları bir bölgedir. Bölge kentlerinde de ayrı mahallelerde otararak yaşar etnik-dinsel gruplar.

Dinsel ya da etnik ayrımın bu denli önemli olması, «ideolojinin güçlülüğü», yöre halkının, özellikle Sünnilerin «dinine bağlılığı» ve benzeri etkenlerden dolayı değil, dinsel-etnik ayrımın asıl olarak bir egemenlik ilişkisi olmasından, toplulukların statü farkını belirleyen, bunu anlatan bir ayrım olmasından dolayıdır. Sünni-Alevi, Türk-Kürt ayrımı, şimdi 1970'lerde bu denli düşmanca bir biçimde gündeme getiriliyorsa, nedeni, bölgeye de egemen olmaya başlayan, sarsıcı etkilerini duyurtan kapitalizmin gelişmesidir. Çünkü bu gelişme kapitalizm-öncesi durumun bu egemenlik ilişkisini sarsmakta, eski üstün statülerini yitirmeye başlayan kesimlerde «eskiye özlem» planında tepkiler gelişmektedir. Kendi üstün statüleri geçersizleşirken, yüzyıllardır aşağı statüde yaşamış olanların veya onlar içinden çıkan grupların, gözleri önünde yükselişine duyulan ve kendi «dünya»sının çöküş hızına uyarlı olarak bazen kör, sınırsız bir öfkeye dönüşen tepkiler birikmektedir. Türkiye'de faşizmin mayalandığı, kullandığı militanlarını devşirdiği zemin burasıdır; «geriye dönüş» özleminin umutsuz öfkeli karanlıklarıdır.

Vurgulamak istediğimiz nokta şudur. Yörenin Sünni-Türk veya bir kısım Sünni-Kürt kesimlerindeki «geriye dönüş» özlemlerinin güçlenme nedeni, asıl olarak ekonomik olmaktan çok toplumsal-politiktir. Kapitalizmin gelişmesi bu kesimlerin ekonomik durumlarında önemli bir gerileme yaratmamıştır. Onlara ekonomik durumlarının «kötüye gittiği» izlenimini veren şey, kendi durumları ile Alevî ve Kürt kesimlerin ekonomik durumları arasında yaptıkları kıyaslamadır. Eskiden ilk kesim lehine oldukça büyük olan oran değişmektedir. Çünkü yıllardır güç ekonomik koşullar içinde olan Alevî Türk ve Kürt kesimler, kapitalizmin gerek yörede gerekse çevrede yarattığı yeni iş imkânlarına sarılmış ve böylece ekonomik durumlarını eskisinden çok daha iyi bir noktaya getirebilmiştir. Ova yörelerde kurutulan bataklıklar Alevî köylerin toprak sahibi olmalarına imkân vermiş, işletmeye açılan madenlere ve bazı fabrikalara işçi olarak giren Alevîler hiç değilse istikrarlı ve yöre koşullarında iyi sayılabilecek ekonomik imkânlara kavuşabilmişlerdi. Böylece bir yandan kent ve kasabalarda Alevî nüfus kalabalıklaşırken aynı zamanda bu kesim içinden çıkan tüccar-esnaf zümreleri de kent ve kasabanın ticarî hayatında önemli bir yer tutmaya başlamışlar; buna paralel olarak eğitim-öğretim görmüş mensupları çoğalmış ve bunlar yörenin merkezî-yerel bürokrasisine yerleşebilmişler ve sonuçta toplumsal-politik ağırlıklarını büyük ölçüde artırabilmişlerdir. Yeni koşullara aynı hız ve oranda adapte olamayan Sünnî kesimler, yüzyıllardır kendilerinden alt statüde olan Alevîlerin bu yükselişleri karşısında durumlarının bozulduğu yargısına ve bundan doğan bir tedirginliğe kapılmışlar ve eski, kapitalizm-öncesi dönemdeki «denge»nin yeniden kurulmasını ister olmuşlardır.

Önceleri MSP, bu tedirginliği, Sünnî kesimleri büyük ticarî ve sınaî girişimlere yönelten bir program sunarak kanalize etmeye çalışmış ve 1973 seçim sonuçlarında izleneceği üzere hayli de başarılı olmuştur. Ne var ki, bundan sonra MHP'nin yöredeki faaliyetleri yoğunlaşmış ve MSP'nin «denge»yi ekonomik bir yarış içinde yeniden Sünnîlerin çok lehine kurma programını terk eden kesimler, MHP'nin yıkıcı ve Sünnîlerin tedirginliğini ilkel bir düşmanlığa kanalize eden propagandasına kapılmışlardır. 1977 seçim sonuçları açıkça gösterir bunu: MHP'nin yöredeki oy artışı MSP'nin yitirdiği oylarla orantılıdır.

Faşist hareketin kitle tabanı

Her ne kadar MHP, «çağları atlamak»dan «füze çağına erişmek»ten dem vurmakta ise de önerdiği ekonomik-toplumsal «düzen» programı ile bu hedeflerin ilgisiz olduğu, daha doğrusu ilkelliği,

gayrı-ciddiliği ilk bakışta sırıtan programının bu hedefler karşısında ütopik bile değil, açıkça gülünç olduğu ve ancak bazı saf faşistleri inandırabilecek nitelikte olduğu herkesin malûmudur. Nitekim ne Türkiye sanayi burjuvazisi ve ne de böylesi «çağları atlamak» gibi hedefler için gerekli aydın-teknisyen kadrolar tarafından ciddiye alınmamıştır. Faşist hareketin bu kesimler içinde son derece güçsüz oluş nedenlerinden biri de budur.

Bundan söz etmemizin nedeni, bugün MHP'yi desteklemekte olan kesimlerin, kapitalizm geliştikçe azalacak, dolayısıyla kalıcılığı, sürekliliği olmayan kesimler olduğuna dikkati çekmektir. Türkiye'de faşist hareketin kitlesel desteği, iktidarı almış İtalyan ve Alman faşist hareketlerinin kitlesel desteği ile aynı nitelikte değildir. Bu sonuncuların toparlayabildiği geniş kitlesel destek, kapitalist ilişkilere intibak etmiş, bu ilişki sistemi içinde belli bir yere oturmuş küçük ve orta mülk sahiplerinden oluşuyordu. Oysa Türkiye'de faşist hareket, yukardaki niteliğe sahip Türkiye'nin batı bölgesindeki küçük-orta mülk sahiplerinden değil, bu, kapitalizm geliştikçe her şeye karşın varlıklarını sürdürebilecek kesimlerden değil; orta ve küçük büyüklükte mülklere sahip olmakla birlikte kapitalizm geliştikçe mülklerini kullanma biçimlerini değiştirmek zorunda kalacak olan, böylece de kapitalizm içindeki belli bir sınıfsal yere oturmak, onun gereklerine uymak ve bu anlamda «değişmek» zorunda kalacak olan kesimlerden kaynaklanmaktadır.

Bundan çıkan sonuç, şu anda MHP'nin ardında toplanmış desteğin yakın dönemde azalacağı, MHP'nin kitle gücünü yitirmek zorunda kalacağıdır.

Bu ise MHP'yi «acele etme»ye yönelten temel etmendir. Zamanın aleyhine işlediğini içgüdüsel olarak kavrayan MHP'de «ya şimdi ya da hiçbir zaman» diyen eğilim bu yüzden güçlüdür. 1925'de ilk atağı başarısızlıkla sonuçlanan Hitler, uzun süre beklemeyi göze alabildiyse, ilk nedeni, Nazi hareketini destekleyebilecek kesimlerin, sosyo-ekonomik statü ve durumları itibarıyla yerleşik nitelikte oluşlarını bilmesindendi. Bir ekonomik bunalım bu kesimleri yeniden politik harekete kazandırabilecekti.

Oysa Türkiye'de faşist hareket böyle bir umudu besleyemeyeceğinin yarı-bilinçli farkındadır. «Bekleme»yi göze almak, şu tarihî geçiş anında MHP'nin etrafında toparlanmış olanların, ağır ama önlenmez biçimde yerleşen kapitalist ilişkilere şu veya bu statüde intibakına «göz yummak» demektir. Bu ise, *şimdiki ideolojik siyasal kimliği* ile faşist hareketin çökmesi ve kendini sürdüremez hale gelmesine göz yummak olur.

«Son koz»

MHP, faşist hareket; kendisini «tehlikede» hissettiği için «tehlikeli»dir. Yani CHP ağırlıklı hükümetin bir vakitler iddia ettiği gibi, MHP, faşist harekete yönelik bastırma önlemlerinin etkinliğinden telaşa kapıldığı için değil, faşist kitle desteğinin bu «geçici» niteliğinden ötürü «direniş»ini artırmaktadır. 1977 seçimleri faşist kitle desteğinin varabileceği en yüksek toplamın sınırlarını göstermiştir. MHP, bu sınırı aşabilmek için kullanacağı tek imkân olan iktidar ortaklığını da 2. MC'nin çöküşüyle yitirince, içgüdüsel olarak «sonunun» gelmekte olduğunu kavramış ve dikkat edilirse; bu tarihten itibaren faşist hareketin eylem biçimlerinde, vahşet dozunda ancak «son kozunu» oynayanlarda veya Nihilizme kapılanlarda görülecek türden bir artış görülmeye başlanmıştır.

Nitekim kitlelere yönelik ilk katliamlar 2. MC'nin düşeceğinin iyice belli olduğu Kasım ortalarından itibaren sahneye konuldu. ADMMA, ODTÜ öğrencilerinin oturduğu, toplandığı yerlere yerleştirilen saatli bombalar ve ardından İstanbul Üniversitesi ve İDMMA öğrencilerine karşı düzenlenen pusular gibi «eylem»lerle, o zamana kadar karşılaşılmamıştı.

Bu tür eylemlerin düzenlenmesine faşist hareketin merkezî bir emriyle mi geçildiği, yoksa hareketin soy faşist militanlarının «merkez»in denetiminden nispeten uzak girişimlerinin mi eseri olduğunu bilmiyoruz. Hattâ Malatya olayı bile bu bakımdan şüphelidir. Öyle tahmin edilir ki, bu olaya kadar faşist hareketin «merkez»i henüz «son koz»un nasıl oynanacağına karar verebilmiş değildi. Tam bu sıralarda adları duyulmaya başlanan ETKO, TİT gibi gizli faşist terör örgütlerinin «merkez»den bağımsız değilse bile «özerk» örgütlenmeler olduklarını ve «merkez»in «kararsızlığı» karşısında oluşturulmuş olduklarını ileri sürebiliriz. Faşist hareketin başından beri varolan ve ideolojik düzeyde «İslam-Türk sentezciliği» ile «ırkçı-Turancılık» biçiminde yansıyan ayrılıkların bu «özerk» örgütlenmelerin oluşumunda etken olduğunu söyleyebiliriz. ETKO, TİT gibi örgütlenmelere mensup olanların daha çok «ırkçı-Turancı» eğilimin tezlerine uyarlı ifadeleri kullanmaları bu kanıyı güçlendiriyor.

Malatya olayı faşist hareketin merkezi tarafından planlanmamışsa bile, bu merkez eğilimin içsavaş stratejisine geçmesinde en önemli etken olmuştur. Merkez bu olay nedeniyle yalnızca yöredeki içsavaş potansiyelini açık biçimde görmekle kalmamış, aynı zamanda kendi kitle desteğinin tümünün ancak bu biçim «eylem»ler içinde en aktif ve «verimli» kullanılabildiğini görmüştür. «Son koz»unu, elindeki tüm imkânları seferber ederek oynamak isteyen faşist hareket için «ideal» eylem türü bulunmuş, bu eylemlere dayalı stratejinin başarısına güveni artmıştır.

Malatya, Sivas türü «eylem»lerde yalnızca faşist kitle desteğinin tümü aktif hale getirilmekle kalmıyor, bu «faşist kitle desteği»nin kadro görevini gördüğü geniş bir kitlevî hareket de seferber ediliyordu. Uygun bir provokasyon ortamı yaratıldığında «sağ cephe»nin öteki partilerinin «kitle»sinden de yararlanmak mümkün oluyor, böylece «kullanılacak güç» büyüyordu.

Benzer bir «imkân» askerî darbe ile sağlanabi-

lirdi. Sırf «sivil destekler»e dayanan içsavaş stratejisi, devlet aygıtı içindeki desteklerin de tıpkı yukardaki gibi kullanılabilmelerine elveren biçimde uygulanırsa, işte o zaman faşist hareket artık zafer benim diyebilirdi.

Ecevit hükümetini, en azından faşist harekete karşı olan bu hükümeti devirmeyi amaçlayan bir askerî darbe umulanı fazlasıyla sağlardı. Devlet aygıtı ve özel olarak ordu içindeki faşist kadrolar bu durumda tüm «sağ» bürokrasinin ve kuvvetliye koşacak «tarafsız»ların kısa sürede sürükleyici ögesi olabileceklerdi.

Bir *science-fiction* anlatmadığımızı kesinlikle öne sürebiliriz. Böyle bir faşist iktidar stratejisi olduğuna inanmak istemeyenler, MHP'nin Eylül sonlarından beri hırsla sıkıyönetim istediğini ve bir yandan da askerî darbeye olabildiğince açık davetiyeler, çağrılar yayımlayageldiğini bir kenara bıraksalar bile; en son MHP'nin organı *Hergün* gazetesindeki Taha Akyol'un akıl yürütmelerinin mantığı karşısında herhalde ikna olabileceklerdir.

1 Ocak 1979 tarihli *Hergün*'de MHP'nin önde gelen ideologlarından Taha Akyol, «Tehlikeli Bir Yıl: 1979» başlıklı bir yazıda, 1979 yılının «Cumhuriyet tarihinin çok tehlikeli bir dönemini teşkil edeceği».yargısını gerekçeleriyle açıklamaktadır.

Bütünüyle son derece ilgiye değer olan bu yazısında Taha Akyol, analizini Türkiye toplumunun «tarım ekonomisinden sanayie geçişi» olgusunu temel alarak yapıyor. Bu geçiş olayının doğurduğu ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal sorunlara Marksizme aşina bir üslupla yaklaşıyor. Türkiye'de içsavaş ihtimalinin çok güçlü olduğu yargısıyla sonuçlanan yazısında Lenin'in içsavaş koşullarına ilişkin makalesinden alıntılar yapacak kadar Marksizmle. ilgilendiği ve özellikle bu içsavaşlar, gerilla savaşları ile ilgili Marksist literatürü inceleme gereği duyduğu anlaşılan Taha Akyol herhalde bütün bu gayreti sıradan bir makale yazmak için göstermiyor.

Yazısının havasından, MHP'nin şu anda nasıl bir toplumsal-tarihî durumda bulunduğunun, hangi durumdaki toplum kesimlerine dayandığının gayet bilincinde olduğu görülen Taha Akyol'un ağzından, MHP merkezinin şu andaki durum muhakemesinin esasları, uğraştığı sorunlar ve endişeleri olabileceği kadar açık sergilenmektedir.

K. Maraş olayları, daha önce de değinildiği üzere, faşist hareketin sıkıyönetimden askerî darbeye geçilmesi projesini —en azından bir süre— önemli ölçüde aksatmış, bu yoldaki umutlarını zayıflatmıştır. Ayrıca bu olay, «sağ cephe»nin öteki partilerini de uyarmış, MHP'ye karşı çok dikkatli olmaya yöneltmiştir.

Bunun yanısıra önemli bir etken de CHP'nin siyasal başarısızlığının AP'de yol açtığı umutlardır. AP, CHP'ye yönelmiş bazı kesimleri yeniden kazanabileceği ve böylece gelecek bir seçimde % 45'in üzerinde bir oy toplayabileceğini kuvvetle bekleyebilecek duruma gelmiştir. Bu onu «sağ»daki desteklerinden uzaklaştırıp daha liberal bir görünüm almaya yöneltebileceği gibi, asıl olarak askerî kadrolar içindeki nüfuzunu, desteklerini muhtemel bir faşist girişime karşı etkili biçimde uyarmaya da yöneltecektir. Şu anda başarı ibresi kendisinden yana dönmüş gibi olan «parlamenter düzen»i korumak, AP için başlıca hedef haline gelmiştir.*

Bu ve benzeri bir gelişme, özellikle MHP'nin «askerî darbe» yolundaki girişimleri karşısında doğal olarak gündeme getirilecektir.

Eğer MHP'nin kaynaklandığı toplum kesimi ve bunların faşist hareket etrafında toplanmasına yol açan *tarihî koşullar* üzerine az önce söylenenler yeteri kadar açıklık sağlayabilmişse; AP için, faşistlerin «demokrasi içinde kalacakları»nı garantiye almanın bile yeteceği görülür. Yani AP; faşistler «demokratik kurallar» içinde kalırlarsa onları korumaya bile hazırdır. Çünkü bilmektedir ki, faşist harekete yönelen kesimlerin «yapı»ya adapte dönemleri başlamıştır. Faşist hareket bunları ve bunların harekete geçirilmesi ile harekete geçirebileceğini hesapladığı öteki sağ kitleleri «demokrasi-dışı» bir eyleme sürüklemediği sürece zaman AP lehine çalışacak; dün MHP'ye kaymış olan bu kesimlerin önemli bölümü şu veya bu şekilde istikrarlı, kalıcı bir statüye kavuştukça AP'lileşeceklerdir. Ama MHP ancak şimdi kullanabileceği «son koz»unu oynamak isterse —ki az önce görüldüğü gibi egemen eğilim bu yöndedir— AP, MHP'ye karşı devletin en sert önlemleri almasından yana olacaktır.

Sıkıyönetim ve MHP

Lehine bir askerî darbeden umut kesen bir MHP'nin sıkıyönetimin sosyalist harekete yönelik bastırma girişimleriyle teselli bulacağı düşünülebilir. Sıkıyönetimin eskiden olduğu gibi «ülkücü» canileri bir yana bırakıp, hattâ onlara «devleti savunan milliyetçi gençler» payesi verip, olanca gücüyle sosyalistlere yüklenmesi, bunca marifetleri yanına kâr kalan bir MHP için hayli sevindirici, ferahlatıcı bir durum gibi nitelenebilir. Ayrıca bu durumun MHP'nin öteden beri bayraktarlığını yaptığı «anarşi komünistlerin eseridir» tezine kamuoyunda güç kazandırıp onun ideolojik başarısına katkıda bulunacağı da eklenebilir.

Ancak ne faşist hareket bu «ortalama iyi» ile yetinebilecek durumdadır ve ne de ulusal ve uluslararası ortam sıkıyönetim uygulamalarının yukardaki gibi olmasına elverir. Sıkıyönetim önlemleri, faşist cinayetler portföyünün bunca kabarık hale geldiği durumda, en azından «mızrağı çuvala sokamayacağı» için faşistlere de yönelmek zorun-

* Bu gelişmelerin doğal sonucu, AP, eskiden şiddetle karşı olduğu bir AP-CHP işbirliğine, koalisyonuna hayli gönüllü olabilecektir. Bu koalisyona karşı CHP'den yükselecek itirazlar daha fazla olacaktır. Bu itirazların önemli bölümü CHP'nin sol kanadından gelse bile, CHP iktidarının başarısızlığı karşısında parti içinde güçlenen merkez-sağ kanatlar geleneksel CHP'liliğin, yani Atatürkçü «devleti korumak» anlayışının yeniden belirdiği bu kesimler, AP'nin avantajlarını bile bile bir AP-CHP koalisyonuna hayır diyemeyeceklerdir.

dadır. Dozu şu veya bu ölçüde olabilir, ama faşist hareket bu kez sıkıyönetim önlemlerinden ister istemez bir miktar nasibini alacaktır.

Bir miktar «nasiplenme»nin bile faşist hareket saflarında nelere yol açacağını biraz olsun tahmin edebiliriz. «Ülkücü»lerin fazla sıkıntıya gelemedikleri yakalananların verdikleri ifadelerden anlaşılmaktadır. Saldırırken gayet kararlı olan, onlarca insanı en acımasız biçimde öldürürken elleri titremeyen «ülkücü kahramanlar» savunmaya zorlandıklarında iyice titremeye başlamakta, pişman ve kullanılmış olduklarını anlayıp «kendilerine dönmekte»dirler çoğunlukla.

Fakat «dönecek» yerleri kalmamış olan ve şimdi kendilerini ateşle çevrilmiş akreplerin ruh hali içinde hissedip, ateş almamış son yerden fırlamayı, zehrini «düşman»larına boşaltıp kurtulmayı düşünme noktasına gelmiş olan faşist hareketin merkezi, bu son yere atılmak, «son koz»u oynamak, içsavaş yolunu, «askerî darbe» ile olmasa da kendi güçleriyle açmak imkânını deneyecektir. Çok güçlü bir ihtimalle faşist hareketin merkezine egemen olan anlayışın bu olduğunu söyleyebiliriz.

Sıkıyönetimin faşist teröre bulaşmış kesimleri de içermek zorunda olan uygulamaları, «hareket»in saflarında gedikler açmadan önce faşist hareket, eğer «askerî darbe» imkânının tümden yittiğine karar verirse bu kez sıkıyönetimi de karşısına almayı hesaplamış bir seri eylemlere girişebilecektir.

Bu eylemlerin sıkıyönetimi, onun kadrolarını hedef alması gerekmez. Sıkıyönetim sorumlularının önlemekte aciz kaldıkları eylemler düzenleyerek, kamuoyunda «sıkıyönetimin de çaresiz kaldığı» yargısını yerleştirmek yeter. Solcuların yaptığı izlenimini verecek bombalamalar, kişilere yönelik sistemli cinayet ve terör eylemlerini de programına dahil eden bir faşist kampanya, kendi doğal hedeflerini de vurmayı ihmal etmeyerek bu yargının doğduğu ortamı hazırlayabilir. Geniş topluluklarda düzenin son umudu ordunun da başarısız kaldığı kanısı yaygınlaşır. Dolayısıyla genel bir otorite bunalımını doğurmaya yönelik bu kampanya amacına varır, geniş yığınlar varolan kurum ve kuruluşların tümünden umut kestikleri bir kaosa itilirse; faşist hareket, organize gücüyle «sağ cephe»yi toparlayabildiği gibi, «düzen isteyen» ve bunun için faşizme bile «ehveni şer» diyebilecek epeyce bir «sessiz çoğunluğun» onayını bekleyebilir.

İkinci bir yol, yine «sıkıyönetime rağmen» düzenlenebilecek Malatya, K. Maraş türü eylemlerdir. Özellikle K. Maraş olayının yörede uyandırdığı ve resmî beyanlara, çağrılara rağmen kolay kolay dinmeyecek olan tepkiler ve bu olayla hızlanan etnik-dinsel saflaşmalar, en ufak bir kışkırtmayla belki K.Maraş olayı boyutlarını da aşabilecek olan olaylara neden olabilir. K. Maraş'da yalnızca dinsel etkenler harekete geçirilerek uygulanan tertipler, Bingöl, Muş, Van, Elazığ gibi aynı zamanda etnik ayrılıkların da keskin biçimde varolduğu illerde daha üst boyutlara vardırılabilir ve üstelik bunlar kolayca yaygınlaşabilir.

Şüphesiz ihtimallerdir bunlar. Ve bu ihtimalleri kullanmak, şu içinde bulunduğumuz tarihî evrede, faşist hareketin vereceği politik karara sıkı sıkıya bağlıdır. Toplumda varolan politik güçler ve eğilimlerden hiçbiri, faşist hareket gibi bir «son koz»unu kullanma noktasında değildir. Her biri «geleceğin» kendisine daha iyi imkânlar bahşedebileceğini düşünebilecek durumdadır. Yalnızca faşist hareket «ya şimdi ya da hiçbir zaman» deme noktasındadır. *Bugünkü ideolojik-politik kimliği ile*, kadro ve taraftarlarının niteliği ile Türkiye'deki faşist hareket, MHP, varoluşunu belirleyecek kararı alma noktasındadır.

Başarı umudunun nesnel olarak çok zayıf olduğu durumlarda, faşist hareketlerin o zayıf ihtimali kesin zafer yolu olarak görebildikleri ve bunun sonucunda harekete geçerek insanlığın devasa bir kan ve ateş denizinden geçmesine yol açtıklarının örnekleri var. Hattâ bazen zafer umudunun hiç olmadığını bile bile, sırf faşistlere özgü bir Nihilizmle, sırf «kendilerinden olmayan» bir dünyaya duydukları hayvanî kinle ellerindeki son imkânı acımasız bir hunharlıkla kullandıkları da olmuştur.

Bunlar tarihî deneyler, dersler olarak ortadayken, Türkiye faşist hareketinin, hiç de az olmayan bir içsavaş potansiyelini harekete geçirmeye dayalı bir yol izlemeyeceğini sanmak, bu ihtimale güvenmek, yalnızca dar görüşlülük değil, ihanetten de öte bir tutum olur.

Faşist hareket bu yolu tutabilir veya tutmayabilir. Ama özellikle sosyalistler her iki ihtimale de hazır olmak zorundadırlar. Bir yandan sıkıyönetimlerin ağırlaşacak baskıları, bir yandan «demokratik düzen»e özgü çeşit çeşit güçlerin tecrit eylemleri ve öte yandan faşist hareketin muhtemel bir içsavaşa yönelik girişimleri sürerken; Türkiye Sosyalist hareketinin devrimci ögeleri, üstelik bunca zaaf içindelerken, bütün bunlara karşı aynı anda savaşmanın imkânsız denecek ölçüde zor olduğunu görüp, tarihin bu içerikte, bu kapsamda önlerine koyduğu sorun ve görevlerden yüzgeri edemezler, etmemelidirler.

Şu anda zor da olsa, fazlasıyla zaman yoksa da ve imkânlar kısıtlıysa da sosyalist hareket her şeyi oluruna bırakma tavrını benimseyemez. Kendisine şu tarihî anda anlamsızlığı iyice açık bir «sıkıyönetime hayır» sloganı seçip, eylemini bununla kısıtlayamaz. Bu edilgen, edilgen olduğu kadar da dar görüşlü konumda kalamaz. Yukardan beri anlatılmasına çalışılan koşullar ortadayken, tarihî görevini «sıkıyönetime karşı çıkmak» ekseninde tespit eden bir hareket, yalnızca affedilmez bir dar görüşlülükle malul değildir, ayrıca önündeki bir tarihî imkânı da «harcamış» olacaktır. Çünkü eğer kendi politik-toplumsal anlayışına gerçekten sahip çıkan bir tutumla ve buna uyarlı eylem perspektifiyle harekete geçebilme yeteneğini, gücünü gösterebilirse, tüm bu olumsuzlukları aşabilecek, güç de olsa bir zafere bile erişmesini sağlayabilecek potansiyellere sahip olduğunu görebilecektir.

«GEÇİŞ BUNALIMI» ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Türkiye toplumunun yaklaşık on yıldır içinde yaşadığı ve halen çözülme aşamasına varmış olan bunalımın bir yapısal değişim olayından kaynaklandığı tespiti merkezi önemdedir. Şu anda birçok grup ve eğilime bölünmüş durumuyla, tarihî önemde olduğunu vurguladığımız bir dönemin görevleriyle karşı karşıya olan Türkiye Sosyalist hareketindeki devrimci ögelerin belirlenmesinde temel ölçüt, bu tespitten hareket edip etmemektir.

Her ne kadar bugün düzen partileri bloku olsun, faşist hareket olsun, yaşanan bunalımı en fazla «rejim bunalımı» olarak nitelemekte; yani sorunu sırf politik veya politik-ideolojik boyuta indirgemeye çalışmakta, «çözüm»ün bu boyutlar içinde aranmasını empoze etmekte iseler de; yaklaşık on yıl süre boyunca bu bunalımın gelişmesini izleyenler pekâlâ göreceklerdir ki, Türkiye'de yaşanan bunalım tüm yapısal değişim bunalımlarında olduğu gibi toplumsal hayatın tüm alanlarını, tüm kurumlarını içine alan bir genişliktedir ve bu yüzden de ortaya atılan alternatifler bir *düzen*, bir *yapı* önermek, sorunu bu çerçevede sunmak, eylem programlarını bu geniş çerçeve içinde oluşturmak zorundadırlar.

Düzen partilerinin ve faşist hareketin sorunu «yapı» düzeyinde değil, «rejim» düzeyinde koymaları şüphesiz kendi açılarından son derece mantıklıdır.

Hemen belirtilmelidir ki, bu koyuş tarzı, onların şu anda söz konusu olan sorunun özünde bir yapı sorunu olduğu gerçeğini göremedikleri anlamına gelmez. Bunun pekâlâ farkındadırlar. Ama sorunu sırf üstyapının bir bölümüne ilişkin bir sorun olarak koyuyorlarsa bunun başlıca iki nedeni vardır. İlkin bunlar şu andaki toplumsal yapıda hâlâ geçerliliğini sürdüren bazı ilişkilere, bu «maddî temel»e dayanmaktadırlar ve bu temellerini korumak istemektedirler. Bu yüzden politik-toplumsal programları, bu, veri aldıkları ilişkiler ve onlara uyarlı kurumsal yapının dışında kalan alanları kapsamaktadır: Örneğin görece farklı programlara sahip düzen partileri, gelişen kapitalizmin oluşturduğu yapıları veri almakta, bir yandan bunların kapitalist rasyonellere daha uyarlı hale getirilmesi için öneriler getirirlerken öte yandan henüz kapitalizme uyum sağlayamamış olan geleneksel yapıya ilişkin kurumları sisteme adapte olabilecek, onun rasyonellerine göre işleyecek biçimde değiştirmenin yollarını aramaktadırlar. Öte yandan faşist hareket ise sözcüsü olduğu, kaynaklandığı toplum kesimlerinin niteliğine uygun bir politik-toplumsal «düzen» programı getirmektedir. İncelememizin önceki bölümlerinde açıklandığı üzere Türkiye'deki faşist hareketin kaynaklandığı kesimler; kapitalist toplum yapısı içinde üstün veya görece «güvenli» bir statüye sahip olan ama gelişen kapitalizm karşısında bu eski üstün ve güvenli statülerini yitirmek «tehlikesi» ile karşılaşan kesimlerdir. Bunlar kapitalizmin gelişmesini önlenmez, önünde çaresiz kaldıkları bir süreç olarak görmekte, şu andaki durumlarıyla bu önlenmez gelişmeye eski güvenli statülerine benzer bir statü içinde intibak edemeyeceklerini görüp, kapitalizmin «doğal» biçimlenmesini kendilerine güvenli, kabul edilebilir bir yer sağlayacak ve bunu kalıcı kılacak şekilde «düzenlemek» isteyen bu «kavga»yı veren kesimlerdir. Bunlar, kapitalizmin gelişmesiyle yaygınlık ve yerleşiklik kazanan ideolojik-kültürel çerçeve ve değer ölçüleri sistemi içinde bu istek ve «kavga»larını haklı, rasyonel gösteremeyecekleri için, halen geçerliliğini sürdürmekte olan geleneksel yapıya ilişkin ideolojik-kültürel motif ve değer ölçülerine başvurmakta, bunları temel almakta, bunların değişmezliğini savunmaktadırlar.

Faşistlerin kendilerini «İslam-Türk»çü ötekilerini ise «Batıcı» olarak nitelemeleri bu yüzdendir ve yukarda bu hareketin dayandığı, kaynaklandığı toplum kesimlerine ilişkin söylenenler ise onun «anti-kapitalizm»inin ve «anti-komünizm»inin kökenlerini, içeriğini açıklar; bu tezlerin söz konusu kesimlerce benimsenebilmesinin nedenlerini, gereğini gösterir.

Tüm «yapısal bunalım» dönemlerinde, sınıflı toplum anlayışını temel alan başlıca iki hareketin ortaya çıkması ve bunların birbiriyle bazen kıyasıya çatışmaları olgusu tipik bir olgudur. Bir yanda *yeni sınıflı toplum*un mücadelesini veren bir hareket, öte yanda ise yeni topluma yol açan önlenmez süreçleri eski yapıyı ve sınıf hiyerarşisini bozmadan massetmek isteyen bir hareket vardır. Bu hareketlerin ilki, eğer aynı anda devrimci bir hareket tarafından «itilmiyorsa», bu devrimci hareketi oluşturabilecek kesimleri kendi etrafında toparlayabilmişse, kurmaya çalıştığı toplum biçimine özgü en ilerici ideolojik-politik kimlikle ortaya çıkabilir ama kendisinden ayrı, özerk bir devrimci hareketin oluşmasına elveren potansiyel imkânların belirginliğine göre hızla muhafazakâr-merkezci bir programa çekilir.

Sözkonusu «devrimci hareketin» varlığı, eski yapıyı, onun sınıfsal hiyerarşisini korumaya çalışan ve yeni bir sınıflı toplumun maddi temelinin varlığı karşısında bu gayretiyle «gerici» bir konumu temsil eden hareketi de etkiler. Onun büsbütün gericileşmesine, «aşırı gerici» niteliğe bürünmesine yol açar.

Dolayısıyla şu söylenebilir ki, yeni bir sınıflı toplum biçiminin, eskisinin yerini almaya başlaması olayının yol açtığı *yapısal bunalım* dönemlerinde *tayin edici* etken bir «devrimci hareket»in varlığıdır. Yani her biri bir sınıflı *toplumu* temsil eden hareketlerin karşısında *sınıfsız toplumu* temsil eden, onu hedefleyen bir hareketin varolup olmaması sürecin belirleyici olgusudur.

Bu yazılanlar tüm «geçiş bunalım»ları, başka bir deyişle tüm «devrimci bunalımlar» için geçerlidir. Bu tür bunalımların herhangi birinin incelenmesinde gayet açık görülür ki, bir «devrimci hareket» açıkça biçimlenmiş olarak gözükmese bile, bunun mümkün olduğunu gösterir bir potansiyelin varolması dahi sürecin akışını belirlemektedir.

Türkiye toplumunun yaşadığı bu «geçiş bunalımı»nda yer alan başlıca politik güçler ve bunların ideolojik-politik kimliklerini ve bunların birbirleriyle kurduğu ittifakları uzun boylu anlatmak ve bütün bu sürecin anlamını kavramak için yukarda özetlenen teorik çerçeveyi özellikle 1973-1978 döneminin olgularıyla karşılaştırmak sanırız yeterlidir.

Türkiye toplumunda kapitalizmin gelişmesinin «geç» başlamış oluşu ve «geçiş bunalımı»nın 1960'lar dünyası koşullarında ortaya çıkması yeni —kapitalist— toplumun kurulmasını temel alan hareketlerin görece farklı iki parti halinde biçimlenmesinin nedenidir. AP, muhafazakâr bir kapitalizmi, CHP ise «sosyal-demokrasi»nin getirdiği yeni önlemlerle takviyeli daha «modern» bir kapitalizmi, kendini «sosyal» ve «demokrat» nitelemeleriyle sunabilecek güveni bulmuş bir kapitalizmi temsil etmektedirler.

Ve yine kapitalizme «geç» giren Türkiye toplumunun kendi özgül tarihi, kapitalizm öncesi yapının özgül biçimlenişi, bu «geçiş süreci»nin doğal ürünü olan «gerici» hareketlerin, kapitalizm-öncesi topluma özgü toplum kesimlerinden kaynaklanan hareketlerin politik-toplumsal-ideolojik biçimlenişlerinin de başka yerlerde görülebilenlerden farklı oluşunun temel nedenidir. Ayrıntılı açıklamalara girmeyip, yazıda sözü edilen olgularla yetinsek bile, Türkiye'de yaşanan bu «geçiş bunalımında» neden MSP'nin görece ılımlı bir sağ anlayışı temsil ettiğini ve faşist hareketin neden dolayı ancak belli yörelerdeki orta-küçük mülk sahibi kesimlerden ve kökenleri bu olup, bu kesimlerin «dünya»ları içinde mümkün entellektüel işlevlere aday öğrenci-aydın zümrelerden ibaret bir toplumsal tabana sahip olabildiğini kavrayabiliriz.

Bütün bunlar, yazımızın başından beri vurguladığımız temel gerçeğin derinliğine kavranmasına yardımcı olacak noktalardır. Sosyalist hareketin bu tarihî durumdaki görevinin içeriğinin belirlenmesinde merkezî öneme sahip olan temel gerçek ise Türkiye'nin bir «yapısal bunalım»dan geçtiği gerçeğidir. Sosyalist hareket, bu gerçeği sorun olarak koymalı, eylem perspektifini bu gerçek belirlemeli, üstlenmek durumunda olduğu görev bu çok yönlü değişimin tüm boyutlarını kapsayan genişlikte olmalıdır. Eğer «devrimci» sıfatına gerçekten layık ise, görevinin bu «yapısal değişim» sürecinde, bir başka «yapı»yı, sınıfsız toplum alternatifini sunmak, bunu sunmasına elveren potansiyelleri harekete geçirmek olduğunu görmek ve uygulamak durumundadır.

Ama şüphesiz yine Türkiye'nin bu «geçiş bunalımı» ile 1960'lı yılların dünyasında karşılaşmış oluşu hem bu «geçiş bunalımları»nda doğması kaçınılmaz olan devrimci potansiyellerin gerektiği biçimde belirmesini önlemiş, hem de bu potansiyeli tüm boyutlarıyla gerçekleştirmek görevini üstlenebilecek tek varlık olan sosyalistlerin bu görevi yapamaz durumda oluşlarına etken olmuştur.

Çünkü 1960'ların dünyasında sınıfsız topluma yönelik potansiyellerin kendilerini gerçekleştirmelerinin önünde çok önemli bir engel vardır. Bu da sınıfsız toplumu gerçekleştirme amacıyla yola çıkan toplumların haldeki durumudur. Sosyalizme değil, «reel-sosyalizm»e varmış olan bu toplumların varlığında yalnızca Türkiye'de değil, tüm dünya ülkelerinde doğan devrimci potansiyeller «duraklatıcı» bir «gerçek»le karşı karşıya oldukları yargısına kapılmışlardır. Sosyalizme değil «reel-sosyalizm»e varılmış olmasının Uluslararası Sosyalist Harekette yarattığı çatışmalar ve bunalımın her ülke sosyalist hareketinde yol açtığı ve giderek hızlanıp sertleşen bölünmeler de buna eklendiğinde, «geçiş bunalım»larının doğal olarak ortaya çıkardığı potansiyel devrimci eğilimlerin, «sınıfsız toplum» yoluna kanalize edilebilmeleri büsbütün güçleşmiştir. Öznel niyetleri bu potansiyeli «sosyalizm» doğrultusunda kanalize etmek olan bir dizi devrimci, sosyalist kadroların bunu bir türlü başaramamaları asıl olarak yukardaki nedene bağlı olmakla birlikte, öznel amacının «devrim» olduğu kesinlikle söylenebilecek kesimlerin de payı vardır bu başarısızlıkta. Çünkü bu kesimler sosyalizm sorununu, karşı çıktıkları «reel-sosyalist» kampların koyduğu teorik-pratik platformda ele almaya devam etmişlerdir, bu «reel-sosyalizm» platformunun dışına tüm öznel niyetlerine rağmen çıkamamışlardır.

Bu anlatılanlara en iyi örnek şüphesiz Türkiye'dir. Burada söz konusu «geçiş bunalımı»nın özellikle son yıllarında kendini belirgin bir olgu olarak duyuran bir «toplumsal muhalefet» hareketi vardır. Bu hareket, daha önceleri işaret edildiği üzere, düzenin «sol» partisi olan CHP ile klasik parti-taraftar veya parti-sınıf(lar) ilişkisinin çok dışında bir bağ kurmuştur. Yani bu partinin tüm aldatıcı görünümlerle bezenmiş «Ne ezilen ne ezenin olmadığı düzen» programını benimseyen ve şu anda ancak «sezileriyle» diye tanımlayabileceğimiz biçimde onu (CHP'yi) sürekli daha sol düzen önerileri oluşturmaya «iten» bir potansiyeldi.

Ve ne kendisi aradığı bu «düzen»i somutça ifade edebilen ne de «sosyal-demokrat» kimlikli CHP'nin oluşturabildiği en «gerçekçi sol» düzen önerilerini sahiplenen ve ne de bir dizi sosyalist eğilimin çeşitli biçimlerini sunduğu «demokratik aşama»ları, «ileri demokratik düzen»leri benimseyen bu «toplumsal muhalefet» hareketi şimdi yaşanan bunalımın bu tarihî noktasında son 4 yılın belirgin arayışlarına ideolojik-örgütsel bir cevap bulamamış olmanın «umut kırıklığı»nı yaşar halde bulunmaktadır.

Ve yeniden vurgulamalıyız ki, bu hareket, bu potansiyel, eğer şimdiye kadar bir dizi sosyalist eğilimin onca çabasına rağmen «sosyalizm»e kanalize olamamışsa, bunun nedeni, sosyalizme karşı duyulan kuşkuda ve bu ülkede özellikle güçlü olduğu varsayılan anti-komünist koşullandırmalarda aranacak yerde, öncelikle sosyalist eğilimlerin bu potansiyele gerçekten sosyalist bir kimlikle yaklaşıp yaklaşmadıklarında, ona açık seçik bir sosyalizm alternatifi sunup sunmadıklarında, bu alternatifi kendisinde yansıtan özgül bir örgütlen-

me ve ilişkiler sistemi oluşturup oluşturmadıklarında aramak gerekir.

Bu yapılmamıştı. Nedeni toplumların tarihi gelişimini kendilerinden menkul bir tarih anlayışı içinde değerlendiren ve Marksizmin tarih anlayışının vahim bir tahrifi olan bir anlayışın yaygınlığıdır. Bu Marksizm dışı tarihî gelişim anlayışını Türkiye toplumunun haldeki durumunu analizde kullanarak, bu toplumun şimdi «burjuva demokratik aşama»yı gerçekleştirme noktasında olduğuna karar verip, toplumsal muhalefet hareketine bir dizi «sosyalistlerin öncülüğünde» «demokratik aşama» tezi sunmayı doğal gösteren ekonomist-reel politik teorik platformdan kurtulunmamış oluşudur.

Çizgisel tarih anlayışı ve onu bütünleyen diğer tezlerden oluşmuş bu teorik platform, çoktan beri Marksist sosyalist toplum teorisini, hedefini ütopya diye niteleyip terkeden ve onun yerine reel sosyalizmi koyanlara aittir.

Son yılların gelişmeleri, SBKP ve ÇKP'nin bu «reel sosyalizm» temelindeki ortaklıklarını iyice aydınlatmıştır. Gerek bunların iktidarda oldukları toplumların düzeninde, gerek uluslararası olaylardaki tutumlarında ve gerekse bunların her ülkedeki takipçilerinin somut politik doğrultularında açıkça gözlemlenebilen «şaşılası» benzerlikler, SBKP-ÇKP ve onların takipçileri arasında yıllar boyu süren ve giderek sertleşen çatışmanın özünde iki reel sosyalist tutumun çatışması olduğu gerçeğinin hayli geniş kesimlerce anlaşılmasını sağlamıştır.

Ancak bu gerçeği görmek, uzun yıllar Uluslararası Sosyalist Harekete egemen olan ÇKP-SBKP çatışmasının üzerinde cereyan ettiği teorik çerçeveden kurtulunmasına yetmemiştir. Bu yüzdendir ki, SBKP ve ÇKP'nin görüş, tez ve politikalarına karşı çıkan bir dizi eğilim, önlerindeki sorunları ve olayları hâlâ bu «reel sosyalizmin» teorik alanı içinde ele almaya devam edegelmişlerdir. Bu teorik çerçevenin olayların, sorunların temelini, kapsamını göstermekten aciz, bu temel ve kapsamı gizleyici nitelikte olduğu hâlâ gereğince kavranılamamıştır.

Olayların, sorunların analizini aynı teorik çerçeve içinde yapmanın doğal sonucu olarak, gerek soy reel sosyalistler ve gerekse onlara *tepki* eğilimler, bu olay ve sorunlarda aynı noktaları görmekte, aynı tür bağıntıları kurmakta, olayın, sorunun ağırlık noktasını, düğümünü veya Lenin'in deyimiyle «orijinalitesini» aynı yerde tesbit etmektedirler. Bunun sonucu olarak bir olay ve sorun karşısında aldıkları tutumun merkezî konusu aynı olmaktadır. Farklılık bu merkezî konuya ilişkin tutumun «sert» veya «yumuşak», aktif veya pasif, «sol» veya «sağ» vb. olmasındadır.

Türkiye toplumunun geçirdiği yapısal bunalımın K. Maraş olayları ile bir dönüm noktasına, çözülme aşamasına varması ve bu esnada sıkıyönetimin ilân edilmesi karşısında genel Türkiye Sosyalist hareketinin çeşitli eğilimlerinin takındığı tutum, yukarıdan beri söylenenleri doğrulayan en iyi örnektir.

Gerek reel sosyalist akımlar (ÇKP ve SBKP takipçileri) ve gerekse bunlara *karşıt*, tepki akımlar bu tarihî durumda merkezî konu olarak *sıkıyönetimi* görmektedirler. Bu durumda temel olgu sıkıyönetimin ilan edilmiş olmasıdır, analizler sıkıyönetimin nasıl bir uygulamaya girişebileceğini anlamaya yöneliktir. Önlerine koydukları sorun sıkıyönetim karşısındaki tavrın ne olması gerektiğidir.

Tüm uğraşları yukarıda özetlenen sorulara cevap aramak olan reel sosyalist ve reel sosyalizme *tepki* akımlardan ilk sınıfa girenler «sağ,» ötekiler «sol» bir tutum almışlardır.

Gerek ÇKP takipçisi TİKP, gerekse SBKP takipçisi «ilerleme» ve ondan nüansda ayrılan TİP, TSİP gibi parti ve eğilimler, «reel sosyalist blok», her ne kadar sıkıyönetimi hoşnutlukla karşılamıyorlarsa da, kesin bir karşı çıkış da göstermiyorlar. Sıkıyönetimin CHP ağırlıklı bir hükümetin varlığında ilan edilmiş olması ve bastırma önlemlerinin sağ ve solun «eylemci» kesimlerine yönelik olacağının belirtilmesi onları önemli ölçüde rahatlatıyor. Kendilerinin CHP tarafından «kabul edilebilir sol» olarak niteleniyor oluşu ve «eylemci sol» kategorisine dahil olmamalarının verdiği güven bu rahatlamayı artırıyor ve hatta bunlar CHP hükümetine sıkıyönetimi nasıl yönlendirmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bile bulunabiliyorlar.

Hemen tümü «eylemci sol» kategorisine giren, reel sosyalizme tepki akımlar ise sıkıyönetime kesinlikle karşıdırlar. Bazılarının sıkıyönetimi açık faşist diktatörlük olarak niteleyeceği zaten belli idi. Bir kısmı ise, bu kadar «sol» bir niteleme yapmamakla birlikte sıkıyönetimin asıl olarak sosyalist hareketi ezmek için getirildiğini belirtip, şu anda asıl sorunun *sıkıyönetimle mücadele* olduğunu, tüm güçlerin sıkıyönetimin kaldırılması hedefine yöneltilmesi gerektiğini ileri sürüyorlar. Slogan «Sıkıyönetime Hayır!»dır.

Bu iki karşıt tutumdan hangisinin doğru olduğu tartışmasına girmek gereksizdir. Çünkü, eğer bu yazının başından beri vurgulandığı, kanıtlarıyla gösterildiği üzere, Türkiye toplumu bir «geçiş bunalımını» yaşıyorsa, temel tesbit bu ise, varolan durumda sosyalistlerin tutumunu belirleyecek soru, bu «geçiş bunalımı»nın yalnızca bir parçası olan, onun *sonuçlarından biri* olan bir olguya dayalı olarak sorulamaz. Yaşanan tarihî durumda sosyalistlerin eylemini belirleyecek, ona içeriğini verecek soru, «sıkıyönetime karşı ne yapmalıdır?» sorusu olamaz. Sıkıyönetime karşı ne yapılacağı sorusu, «geçiş bunalımı» olayı karşısında sosyalistlerin nasıl bir eylem programı ile çıkması gerektiği tesbit edildikten *sonra*, bu *temel soruya* cevap verildikten *sonra* sorulabilir ve yalnızca bu eylem programının uygulanma *biçimini* tesbit etmekte önemlidir.

Oysa görüldüğü üzere reel sosyalistler ve ona *tepki* akımların eylemlerinin *içeriğini* belirlemek-

tedir sıkıyönetim olgusu. Reel sosyalistler eylemlerini sıkıyönetimin izin verdiği çerçeveye indirgemekte, ona tepki akımların bütün eylemleri ise «sıkıyönetimle mücadele»ye hasredilmektedir.

Türkiye toplumunun bir geçiş bunalımı yaşadığı ve bu bunalımın K. Maraş olayları ile doruğa vardığı, bu karmaşık sorunun çözülme aşamasına geldiği tesbiti, sosyalistlerin eylemlerinin içeriğini belirler. Sosyalistleri bu yapısal bunalım karşısında bir çözüm alternatifi oluşturmak göreviyle başbaşa bırakır. K. Maraş olayları ertesinde sıkıyönetim ilân edilmeseydi de görev buydu, ilân edilmesi de bunu değiştirmemiştir. Sıkıyönetim yalnızca çözüm için mücadele edecek güçlerin dikkate alması gereken koşullara bir yenisini eklemiştir. Bu koşulun özellikle sosyalistler aleyhine olduğu, onların faaliyetlerine engeller getirdiği, daha ötesi sosyalistleri «devre dışı» bırakmaya yönelik olduğu sözgötürmez. Ama bu nihayet mücadelenin biçimini etkileyen, onun doğrultusunda, içeriğinde bir değişiklik yapılmasını gerektirmeyen bir **koşuldur.**

Formüle etmek gerekirse, sosyalist hareketin güçleri, «geçiş bunalımı»na ilişkin sosyalist programı sıkıyönetimin koşullarında gerçekleştirmek uğraşını vereceklerdir. Yani ne reel sosyalistler gibi sıkıyönetimin çizdiği sınırların gerisine çekilmek, eylemini bu sınırları ihlal etmeyecek düzeye indirgemek söz konusudur; ve ne de reel sosyalizme *tepki* olmaktan öte gidememiş eğilimler gibi tüm eylemini sıkıyönetimle mücadeleye hasretmek söz konusu olabilir.

Şurası açıktır ki, sosyalist hareketin sunacağı çözüm alternatifinin gerçek bir alternatif haline gelmesi, sosyalistler ile toplumsal muhalefet hareketi arasındaki ilişkinin eskisinden çok daha yoğun ve kapsamlı olarak kurulmasına, güçlenmesine bağlıdır. Hayatî önemdeki nokta budur. Ve dikkate alınmalıdır ki, sosyalist hareket ile toplumsal muhalefet arasındaki bağıntı, sıkıyönetim öncesinin görece «demokratik» koşullarında bile yeterli ölçüde kurulamamıştı. Bu koşullarda kurulan sayısız dernek, toplumsal muhalefet hareketini toparlamaya yetmemişti. Ama buna karşılık söz konusu dernekler ve öteki örgütler, sosyalistler ile toplumsal muhalefet arasındaki tek bağıntı yeri idi. Şimdi sıkıyönetim, bir dizi demokratik hakkı rafa kaldırarak, tüm dernekleri faaliyetten yasaklayarak bu yetersiz bağıntıyı da koparmaya çalışmaktadır.

Eğer Türkiye toplumu yukarıdan beri niteliği vurgulanan bir tarihî dönüm noktasında bulunmasaydı, sosyalistler sıkıyönetim öncesi koşullara yeniden dönülmesini yeterli bulabilirlerdi. Bunun için ya az önce sözü edilen «sağ» tutum sahipleri gibi CHP hükümeti yardımıyla demokratik örgüt faaliyetleri ve demokratik haklar üzerine konulan kısıtlamaları asgariye indirgemeye çalışırlardı; ya da «sol» tutum sahipleri gibi sıkıyönetimin kaldırılmasına yönelik bir kampanya yürütmeleri gerekirdi.

Her iki tutumun da yanlış ve yetersiz olmasının nedeni, sosyalist hareket ile toplumsal muhalefet hareketi arasındaki bağıntının eskisi gibi kurulması ile, buna ilişkin örgütlenmeyle yetinilemeyecek bir noktada bulunuyor oluşumuzdur. Sıkıyönetim, toplumsal muhalefet hareketinin belli bir bölümünün içinde örgütlendiği derneklerin faaliyetlerine herhangi bir kısıtlama getirmemiş olsaydı bile, bu gerçek değişmezdi. Sosyalistler ile toplumsal muhalefet arasında eskisinden çok daha derin, kapsamlı bir ilişki, bağıntı kurulması zorunluluktur. Bu bağıntının görece rahat sıkıyönetim öncesi koşullarda bile kurulamamış olması, bu *zorunluluğu* ortadan kaldıramaz ve ayrıca imkânsız olduğuna da kanıt değildir.

Sıkıyönetim öncesi koşullarda sosyalist eğilimlerin kurulmasına öncülük ettikleri ve yönetici konumunda oldukları bir dizi «demokratik kitle örgütleri» demokrasinin burjuva anlamıyla bile demokratik oldukları sözgötürür örgütlerdi. Bu örgütlere yönelen toplumsal muhalefet hareketlerinin kısa sürede ardının kesilmesinin ve bu örgütlerin pek çoğunun yalnızca egemen eğilimin taraftarlarıyla sınırlı hale gelişinin temel nedeni budur. Bunun yüklediği handikapa karşın ve bunun bilincine varmış olarak sosyalist hareket, sıkıyönetim koşullarında toplumsal muhalefet hareketiyle eskisinden çok daha kapsamlı ilişkiler kurmak zorundadır. Ve ancak bunu gerçekleştirebildiği takdirde üzerine aldığı görevin gereğini yerine getirebilecektir. Dün, toplumsal muhalefet hareketine olağan bir burjuva demokratik ortamı bile sağlayamayan örgütler varken, kurulamayan toplumsal muhalefet-sosyalizm bağıntısı bu kez, burjuva demokrasisinin nitelikçe aşılması zemininde, sosyalist demokrasi platformunda kurulmaya çalışılacaktır. Bu çabanın önündeki engel ne sıkıyönetim ortamının kısıtlılığı, ne toplumun bu yüksek demokrasiye hazır olmamasıdır. Bunlardan daha önemli olan, bizzat genel sosyalist hareket içindeki eğilimlerin pek çoğunun hâlâ «demokrasi» konusunun içeriğini kavramaktan uzak oluşlarıdır. Dolayısıyla sosyalistlerin toplumsal muhalefet hareketi ile eskisinden daha güç koşullarda ve eskisinden daha zengin biçimde bağıntı kurmasının hayatî önemde olduğu önümüzdeki günlerde, herşeyden önce bizzat sosyalist kadroların «sosyalist demokrasi»nin anlamını kavramış olmaları gerekir.

O halde cevap verilmesi gereken ilk soru «sosyalist demokrasi platformu»nun niteliği ve bunun nasıl oluşturulacağıdır. Bu konuya geçmeden önce bunun kavranmasına yardımcı olacak bir konu üzerinde durmalıyız.

1973-1977 DÖNEMİNDE TOPLUMSAL MUHALEFETİN SİYASAL YÖNLENDİRİCİSİ OLARAK CHP

K. Maraş olaylarına gelmeden önce bile açıkça gözlemlenebilen gerçek şuydu ki, CHP ile toplumsal muhalefet arasındaki ilişki büyük ölçüde kopmuş, CHP bu hareket nezdindeki prestijini yitirmiş, onun siyasal yönlendiriciliği konumundan uzaklaşmıştır.

Toplumsal muhalefet hareketi ile CHP arasında doğan bu «siyasal boşluk» sosyalist hareket tarafından «doldurulmalı», sosyalist hareket bu siyasal yönlendiricilik işlevini üstlenmelidir. Birçok kez vurguladığımız üzere sosyalist hareket bu hayatî görevi başarmak zorundadır.

Bu hayatî görevin başarılmasının ilk koşulu sosyalistlerin kendi siyasal anlayışları ile tamamen uyarlı bir «yönlendiricilik»te bulunabilmeleridir. Sosyalistler bu işlevi daha önce CHP'nin yaptığı gibi yerine getiremezler.

Bilindiği üzere CHP'nin toplumsal muhalefet hareketini yönlendirmesi, Ecevit ile geniş yığınlar arasındaki karizmatik ilişki (önderin çekici kişiliğine, kendisine gösterilen coşkun sevgiye bağlı olarak kurulan ilişki) kanalıyla sağlanıyordu. Ecevit'in şahsında yoğunlaşan «umut» ile toplumsal muhalefet arasında herhangi bir örgütsel dolayım yoktu.

Bu ilişki sürerken geniş yığınlar ilgiye değer bir siyasal hareketlilik biçimi yaşıyorlardı. Ecevit'in konuşacağı alanlar ağzına kadar doluyor, insanlar büyük şevkle miting alanlarına koşuyorlardı. Orada Ecevit'i dinliyor, yoğun bir tezahüratta bulunuyor ve tatmin olmuş biçimde alandan ayrılıyordu.

Ecevit ile geniş yığınlar arasındaki ilişkinin dikkate değer yönlerinden biri Ecevit'in kelimenin gerçek anlamıyla bir ideolojik yönlendiricilik yapamıyor oluşudur. Genellikle Ecevit, toplumdan gelen herhangi bir talebi, sloganı alıyor ve onu olabildiği kadar kendi «demokratik sol» yaklaşımı içinde yorumlayıp, buna göre bir içerik, anlam kazandırmaya çalışıyordu. Yani Ecevit kendi ideolojisini topluma anlatmak, onu bu doğrultuya çekmekten çok, adeta bir savunma yapıyor, toplumdan yükselen siyasal talepleri, benimsenmiş sloganları, demokratik sol ideolojinin imkân verdiği ölçüde biçimlendiriyordu. Şurası rahatlıkla söylenebilir ki, 1973 1977 döneminde demokratik sol ideolojinin toplumsal muhalefetin sistemleşmemiş, çoğu kez çelişik ideolojik dünyasına etkisinden çok, buradan etkilenmesi söz konusuydu.

Daha somut gözlemlenebilen ikinci olgu Ecevit-toplumsal muhalefet ilişkilerinin örgütsel bir dolayıma sahip olmamasıydı. CHP bunu sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Büyük gürültüler koparan CHP Gençlik Kolları Raporu'nun bu sıkıntıyı dile getirdiği hatırlanmalıdır.

Bu, elbette toplumsal muhalefet hareketinin örgütsüz olduğu, örgütlenmeden kaçındığı anlamına gelmiyor. Toplumsal muhalefet hareketinin önemli bir bölümü 1973-1977 döneminde hızla kurulan bir dizi örgütlere aktı. İlginç nokta, bu örgütlerin hemen tümünün üye çoğunluğunun «CHP eğilimli» olmasına karşılık, yönetim kadrolarının hemen tümünün sosyalist eğilimlilerden oluşmasıydı. Bu yüzdendir ki, CHP toplumsal muhalefeti bu örgütler kanalıyla yönlendirmek imkânını çoğu kez bulamadı.

Ecevit ile toplumsal muhalefet hareketi arasında kurulan ilişkinin karizmatik niteliğinden söz edilmişti. Gerçekten de geniş yığınlar «umut» Ecevit'e tüm özlemlerini gerçekleştirmek, tüm talepleri için gerekeni yapmak hakkını gönüllü olarak, şevkle vermişlerdi. Özlemi, talebi dile getirmek kendilerine aitti. «Umut» ise bu talepleri, özlemi kavrayacak, biçimlendirecek ve gerçekleşmesi için ne gerekiyorsa yapacaktı. Ecevit-toplumsal muhalefet ilişkisinde «işlev bölümü» böyleydi. Toplumsal muhalefetin geniş bölümü bir tek talep bildirmek, söylemek hakkını kendine ayırıyor, miting alanlarında bu hakkını sonuna kadar kullanıyor, özlemin, talebin gerçek haline gelmesi için gerekli tüm öteki işlevleri Ecevit'e gönüllü olarak bırakıyordu.

CHP (Ecevit) ile toplumsal muhalefet arasındaki yönlendirme mekanizması ve buradaki işlevsel ayırım, ilişki böyle özetlenebilir. Burada hem kapitalizm öncesine özgü ögeler (Ecevit'in kişiliği ile geniş yığınlar arasındaki karizmatik ilişki, Ecevit'in yüceltilmesi vb.) hem de kapitalizm aşamasına özgü ögeler vardır. (Geniş yığınların talep bildirme, slogan üretme gibi burjuva demokratik söz hakkını yaygın biçimde kullanması ve Ecevit-toplumsal muhalefet ilişki çizgisinin üzerinde olmakla birlikte bir yığın örgütlerin ortaya çıkması gibi) Bu karmaşık mekanizma artık çalışmamaktadır. Nedenleri çeşitlidir. İlkin Ecevit'in kendisine bağlanan umut neredeyse yokolmuş, Ecevit herhangi bir parti lideri konumuna gelmiştir. Böylece sözü edilen karizmatik ve kapitalizm-öncesine özgü ilişki kopmuştur İkinci neden, 1973-1977 döneminde yığınların yoğun biçimde kullandıkları ve siyasal eylemliliklerinin başlıca hatta tek biçimi olan «söz hakkı»nın kullanılması, özellikle bunun toplu olarak kullanılması azalmaya başlamıştır. Gerek faşist saldırıların etkisiyle gerekse çok kullanılmanın verdiği ve bundan beklenen amacın gerçekleşmemesinin daha da arttırdığı bıkkınlık nedeniyle oluşmuştur bu.

Söz konusu mekanizmanın artık işlemez oluşunun bir başka nedeni toplumsal muhalefet hareketinin içinde örgütlendiği dernek, sendika vb. örgütlerdeki olumsuz gelişmelerdir. Türkiye toplumu için aslında yeni sayılması gereken örgütlenme olayı, kendisinden beklenen vermemiş, ilk zamanlar örgütlere şevkle akın eden yığınlar kısa denilecek süre sonra duraklamışlardır. Örgütsel yapıların geniş üye yığınlarına artan bir eylemlilik veremez oluşu ve yönetim kadroları arasındaki dinmeyen çatışma ve bölünmeler, «örgütlenme» dalgasının gücünü yitirmesine yol açmıştır.

O halde şu söylenmelidir ki, 1979 yılı başlarken hem CHP (Ecevit) toplumsal muhalefet hareketi üzerindeki siyasal yönlendiriçilik konumunu yitirmiş ve hem de toplumsal muhalefet hareketinin içinde örgütlendiği burjuva demokratik düzene özgü olumlu dinamizmi, çekici gücü, üyeleri üzerindeki etkisi geniş ölçüde zayıflamıştır.

Dolayısıyla sosyalistlerin toplumsal muhalefet hareketinin «siyasal yönlendiriciliği» görevini başarmaları sanıldığından da zordur. Ve herşeyden önce vurgulanmalıdır ki, bu görevin başarısı ta-

mamen yeni bir ideolojik-örgütsel program ile mümkündür. Sosyalist siyasal yönlendiricilik görevi, burjuva siyasal yönlendirmenin ideolojik örgütsel mekanizmasının bir benzeri kurularak başarılamaz.

SOSYALİST DEMOKRASİ PLATFORMU

Öncelikle sosyalist anlamda «siyasal yönlendiriciliğin» içeriği üzerinde durmak gerekir.

Az önce de belirtildiği üzere CHP'nin siyasal yönlendiriciliğinde geçen 1973-1977 döneminde iki tür yönlendiren-yönlendirilen ilişkisi vardı. İlki Ecevit ile geniş yığınlar arasında olup, kapitalizm-öncesi döneme özgü diyebileceğimiz ilişki, ikincisi ise «demokratik kitle örgütleri»nde kurulan burjuva demokratik nitelikte ilişkiydi.

İlk ilişki için herhangi bir kalıcı örgütlenmeye gerek yoktur. Topluluklar ve liderin aynı alanda bulunması ile birlikte kurulan bir ilişkiydi bu. Toplantılar, mitingler dışında Ecevit'in basın ve kitle iletişim araçlarındaki görüntü ve sözleriyle sürdürülüyordu. Burada «yönlendirilenler»in talep bildirmek ve toplantı yerlerine gelmekten ibaret bir «siyasal eylemlilikleri» vardı.

İkincisinde ise «yönlendirilenler»in eylemlilikleri daha kapsamlıdır: Yukarıdakilere ek olarak örgütün eylemlerinde belli bir görev üstlenmek, örgüt içindeki tartışmalara katılmak vb. Ancak somut işleyişlerinde 1973-1977 döneminin «demokratik kitle örgütleri»nin pek çoğu, üyelerine bu işlevlerini tamamen kullanma imkânını bile sağlayamadılar. Ayrı «siyaset»ler aynı örgüt yapısı içinde birarada bulunamaz oldu. Bütünlüğünü koruyabilmiş örgütlerde ise (TÖB-DER, TÜM-DER, TÜTED gibi) ancak garip bir işleyiş benimsenerek sağlanabildi bu. Her örgüt şubesi yarı özerk durumdaydı. Genel yönetime egemen «siyaset»lerin dışındaki «siyaset»lerin yönetiminde bulundukları şubelerin bu yarı özerklik haline göz yumularak örgütsel bütünlük sağlanabiliyordu. Bunun bir başka sonucu da belli bir şubenin olağan faaliyetlerine hemen yalnızca o şubede yönetimde bulunan «siyaset»lerin taraftarlarının katılması, ötekilerin uzak durması idi.

Bütün bu «demokratik örgütler»de sosyalist «siyaset»lerin yönetimde bulunuyor olmalarına karşılık bu işleyiş, açıktır ki, burjuva demokratik bir işleyişti. «Yapıcı» işlev yalnızca «iktidar» grubuna verilir burada. Muhalefet, azınlık «ise» katılmaz, bu ona tanınan bir «hak»tır.

Burjuva demokratik örgütlerin ikinci bir özelliği, bu tür örgütlerin işlev ayrımını titizlikle gözeten bir yapıya sahip olmalarıdır. Üyelerinden yalnızca sınırlı bölümü, örgüt yönetim ve denetim kademelerinde yer alanlar «eylemlidir»ler. Geniş üye çoğunluk ise genellikle «eylemsiz»dir. Yönetim kademelerinin karar verdiği eylemlere iradi olarak katılabilir.

Sosyalist demokrasi platformu bu örgütsel yapı üzerinde *kurulamaz*. Böyle bir örgütsel yapı ve işleyiş içinde insanlar sosyalist anlamda «siyasal eylemlilik»te bulunamazlar.

Eğer sosyalist siyasal yönlendiricilikten söz edilecekse herşeyden önce burada «yönlendirilen» kesime tanınan siyasal eylemliliğin nitelikçe değişik olacağı ve «yönlendirilen»lerin de kesinlikle «yapıcı» işlevlere sahip olacağı, olması gerektiği vurgulanmalıdır. «Yönlendirilen»ler zaman içinde bu yapıcı işlevleri üstlenerek «yönlendiren»ler diye özel bir kategoriye gerek duyulmayacağı bir duruma varacaklardır.

Yukardaki ifadeler, örgütsel planda somutlaştırılırsa, ilkin «üye» tanımının değiştiği görülür. Üye kesinlikle «eylemli» olmalıdır. Örgüt tüm üyelerine düzenli bir eylem alanı, imkânı sağlamalıdır. Burada sırf aidat vermenin üye kalmaya yettiği burjuva demokratik örgütlerden çok farklı bir durum vardır. Ve şüphesiz tüm üyelerine düzenli ve üstelik giderek artan bir eylemlilik imkânı sağlaması önkoşul olan bu örgütler, buna elveren bir yapıda olmalıdırlar. Üye sayısının arttığı ölçüde örgütün faaliyetleri de çeşitlenmeli, yeni faaliyet türleri «eklenmeli»dir.*

Sosyalistler işte bu tür bir örgütlenmenin «örgütleyicisi», bunun gereğinin bilincine varılması için yapılan çalışmalarda «propagandacı», bunlar için gerekli hazırlık ve destek görevlerinin düzenlenmesinde organizatör olarak yerine getireceklerdir «siyasal yönlendiricilik» işlevlerini.

Belli bir bölgede ve belli *bir* ihtiyacın giderilmesi için gerekli faaliyetin yapılması için kurulacak bir örgüt, öteki tür faaliyetlere de «el atacak», öteki bölgeleri de kapsayacak veya buralardaki örgütlenmelerle kaynaşacak ve böylece hem alan olarak genişleyecek ve hem de faaliyet türlerinin çoğalması ile, tüm toplumsal insanî faaliyetleri kapsar hale gelmesinden dolayı «derinleşecektir».

Burada böyle bir örgütlenmenin kapitalist hayat tarzına karşı bir alternatif olduğuna, bu temel önemde noktaya yalnızca değinmek durumundayız .

İlk bakışta yukarıda ana hatlarıyla özetlenen sosyalist demokratik örgütün ancak tam bir demokratik ortamda oluşturabileceği izlenimi edinilebilir. Oysa tam tersinedir. Sosyalist demokratik örgüt ve bunların varlığında oluşacak sosyalist demokrasi platformu için böyle bir önkoşuldan söz edilemez. Kitlelerin «burjuva demokratik hak»ların sınırlılığının bilincine varacakları koşullarda, burjuva demokratik düzenin sarsıldığı ve zaaflarının otoriter yöntemlerle giderilmeye çalışıldığı ortamlarda sosyalist demokratik örgütler neredeyse ideal oluşma koşullarına sahiptir.

Türkiye toplumunun yaşadığı «geçiş bunalımı»nda olduğu gibi.

Türkiye toplumunun yaşadığı politik kutuplaşmanın altında «bölünmüş» ve böylece «bütünsel-

* Böylesi bir «genişleme»ye açık olan sosyalist demokratik örgütlerin herşeyden önce varolan burjuva demokratik düzenin kurallarıyla çatışacağı ortadadır. Çünkü bilindiği üzere burjuva demokratik düzende örgütlerin yasa ve tüzüklerle saptanmış bir «faaliyet sınırı» vardır.

liğini» önemli ölçüde yitirmiş bir toplumsal ortam vardır.

Bu bölünme ve ayrışma olgusunu çeşitli biçimlerde görebiliriz.

İlkin Türkiye'nin merkez bölgesindeki durumdan söz etmeliyiz. Burada bazı kent ve kasabalar belli bir siyasal cephenin kesin damgası altındadır. Tunceli gibi «sol» Tokat, Yozgat gibi faşist eğilimin tam egemen olduğu kentler ve bu kategoriye sokulacak birçok kasaba ve köy. Bazılarında ise bir «taraf» büyük ölçüde yerleşim merkezine egemendir, ama sinmiş öte tarafın varlığı da sürmektedir (Erzurum, Kars gibi). Daha büyük kısımda geçerli olan ise, yerleşim merkezinin ikiye ayrılmış oluşudur. Son K. Maraş olayının bu ayrılmayı kemikleştirip, netleştirdiği söylenmelidir.

Belli bir tarafın egemen olduğu kentlerin toplumsal hayatı buna göre biçimlenmekte, orada yaşayan insanların günlük yaşantıları ve kamusal faaliyetler egemen siyasal-toplumsal anlayışın isterlerine göre düzenlenip yönlendirilmektedir.

Şüphesiz bu gibi yerlerde yerleşim merkezinin ekonomik-kültürel-ideolojik ve yönetsel kurumlarına dokunulmamakta, «egemenlik» bu kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır.

Ancak ikiye ayrılmış yerleşim merkezlerinde, bu kurumsal yapı önemli ölçüde sarsılmakta, «bütünlüğü» mekanik olarak parçalanmaktadır. Hastane, postane, okul gibi kamusal kuruluşlar yörenin tümünün ihtiyaçlarına cevap vermemekte, belli bir tarafın «denetim alanı» içindeki bu kuruluşlardan öteki taraf yararlanamamaktadır. Çarşılar bölünmekte ve bazen bir taraf buraya tamamen egemen olabildiği için öbür taraf kendi alanı içinde bir küçük çarşı kurmak zorunda kalmaktadır.

Yani sonuç olarak bu gibi yerlerde toplumsal hayat altüst olmakta ve yeniden biçimlendirilmesine çalışılmaktadır.

Metropol kentlerde bazı semt ve mahallelerin sol veya faşist denetiminde olduğu, ancak buralarda toplumsal hayatın önemli ölçüde sekteye uğramadığı görülmektedir.

Bölünme, ayrışma olayının başka görünümlerine daha sonra geleceğiz. Şu anda cevaplandırabileceğimiz soru şudur: Bu olguların varlığında sosyalist hareketin tutumu ne olmalıdır?

Eklemek gerekir ki, bütün bu nitelikteki kentlerde şu anda sıkıyönetim ilân edilmiştir. Dolayısıyla sosyalistler bu koşulu da gözönüne almalıdırlar.

Sıkıyönetimin buralarda sürekli hale gelen «çatışma»ları, bölünmenin asayişe ilişkin görünümünü, önleyemese bile önemli ölçüde azaltabileceği kabul edilebilir. Ancak sıkıyönetim bölünme olgusu karşısında hiç birşey yapamaz. Belli bir «taraf»ın —ki hangi taraf olacağı bellidir— yanında yer alıp öbür tarafı sindirebilir ve böylece «bölünme»yi fiilen derinleştirip resmen «ortadan kaldırmak» yolunu tutabilir elbette.

Sosyalistler bu bölünmüş kentlerde «sol taraf»ın hem en aktif ögeleridir ve hem de fiili önderlik konumunu üstlenmişlerdir. Görünen odur ki, şu ana kadar bu aktiflik ve önderlik, bölgenin savunulması için gerekli faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. Sosyalist eğilimler kent hayatının bütünlüğünün parçalanması ve bölgede bu altüst olmuş hayatın yeniden örgütlenmesinde etkin bir rol, hele sosyalistçe etkin bir rol üstlenmemişlerdir.

Sosyalistler «hayatın kısmen de olsa yeniden örgütlenmesi» sorununun ortaya çıktığı yerlerde belki sosyalistçe bir hayatın ilişkilerini, değer ölçülerini benimsetmek ve hayata geçirmekte büyük engellerle karşılaşabilirler. Bu tür sorunların gündemde olduğu yörelerde kapitalizm-öncesi toplumun ilişki ve değer yargılarının hâlâ egemen olduğu düşünülürse bu engellerin çoğu kez çok büyük olacağı da ortadadır.

Fakat, insanların güçlü bir tehdit altında bulundukları bu bölgelerde, bölgesel hayatın bütününe, onun sorunlarına yönelik ilgileri haliyle yüksek olacaktır. Geleneksel toplumun bazı değerleri —yardımlaşma gibi— bu ilgiyle birleştiğinde ortaya güçlü bir eyleme katılma potansiyeli çıkacaktır.

Yaşanan ortamda daha önce bireysel veya «aile içinde» yapılagelen birçok faaliyetin toplumsal biçimde yapılması ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu ihtiyaçlar «siyasî» değildir. Ama ihtiyacın kendisi artık toplumsal bir ihtiyaç olarak kavranmakta ve dolayısıyla bu ihtiyacın giderilmesine yönelik örgütlenme içinde rol alan bireyler, bunu toplumsal sorumluluk düzeyinde değerlendirmektedirler. Dolaylı sayılabilen bir yoldan olmasına karşın gerçek bir politikleşmedir bu. Çocuk bakımından, bölgenin her an muhtemel faşist saldırılara karşı güvenliğinin sağlanmasına kadar birçok iş ve bu arada sosyalistlerin öncülüğünde başlatılacak kültürel çalışmalar, daha önce üzerinde durduğumuz «sosyalist demokratik örgüt»ün özelliklerini yansıtır biçimde örgütlenebilir. Bu örgütlü yapı oluştuğunda, yalnızca insanları kaynaştıracak ve onların eylemlerini yükseltecek bir temel oluşturulmakla kalınmamış aynı zamanda faşizmin bu yöredeki içsavaş atakları karşısında tüm yönleri ile direnecek, etkin bir savunma gücü de oluşturulmuş olur.

«Bölünme»nin bu denli açık olmadığı metropol kentlerdeki sosyalistler, oluşturdukları semt ve mahallelerde benzer bir örgütlenme çabasına gerek duyurmayan koşullardadır. Sıkıyönetimin ilânı onların semtte yaşayanlara yönelik bilinen «siyasal propoganda» yöntemlerini kullanmalarını önemli ölçüde engeller. Ancak şurası açıktır ki, Türkiye toplumunun haldeki durumunda, insanlar yaşanan bunalımın anlamı, gelişmelerin seyri, varolan siyasal güçlerin ve özellikle faşist hareketin amacı konusunda her zamankinden fazla bir bilgilenme ve kavrama ihtiyacı içindedirler. Şüphesiz Türkiye toplumunun en azından orta vadedeki kaderinin belirleneceği bir döneme girilirken bu ihtiyaç son derece acilleşmekte ve insanlar resmî bildirilerin ve yayın organlarındaki haberlerin ötesinde bir şeyler bilmek istemektedirler. Hangi yolla olursa olsun bu ihtiyacın gi-

derilmesine çalışacaklar, mahallî çapta bir bültenin sürekli ellerine geçmesini bile şüphesiz değerli bir katkı sayacaklardır.

Türkiye toplumundaki «bölünme» olayının bir başka görünümü, kültürel-ideolojik faaliyet alanlarında ve bunlara ilişkin kurumlardaki durumdur.

Kültür ve sanat faaliyetinin örgütlenmesi

Sol ve sağ cephe kadrolarının apayrı «kültür dünyaları»nda yaşıyor oluşları çok öteden beri bilinen bir olgudur. Genel sağ cephe içinde yer alan metropollerdeki büyük sermaye ve yüksek teknokratlar zümresinin sağ cephenin büyük çoğunluğundan apayrı bir kültürel dünyada, burjuva kozmopolitizminin dünyasında yaşaması bir yana bırakılacak olursa kalan kesimin ortak bir kültürel mirası paylaştığı söylenebilir. Şüphesiz bu kültür dünyası kendi içinde önemli farklılıklar göstermekte, ayrışmaktadır. Ancak onun gerek iç çatışmalarını hızlandıran gerekse bir bütün olarak sarsıntılar geçirmesine yol açan neden, çağdaş gelişmelerin etkisidir. Bu gelişmelerin bir kısmını kendi sistemi içinde özümleme çabaları sorunlar yaratmakta, ağır ama belirgin biçimde eski İslamî-Türk kültür dünyası değişmektedir.

Genel sol cephenin kültürel atmosferi asgarî bir bütünselliği oluşturamayacak ölçüde çok ve çelişik ögelerden oluşmaktadır. Asıl önemlisi «sağ cephe»de kültürel ürünlerin herşeye karşın belli bir işlevi yerine getirmekte oluşuna ve kendisinden yararlanan insanlara bir hayat tarzı, bir değerler sistemi kazandırmaya yönelik bulunuşuna karşılık, genel sol cephede, sosyalistlerde, sanat ve kültür ürünleri bu işlevi yerine getirmekten uzaktırlar.

Şüphesiz sosyalist anlamda bir kültürel ve sanatsal faaliyetin insanlara tıpkı sağ cephedeki gibi, belirlenmiş bir hayat tarzı empoze etmeye yönelik olması düşünülemez. Sosyalist toplum belli bir toplumsal biçimlenme değil, bireylerin artan etkinleşmesiyle (eylemlilikleriyle) sürekli yeni biçimlenmelere varacak bir «süreç»tir. Ve bu yüzden sosyalist kültürel faaliyetlerin asıl amacı işte bu sürekli etkinleşen ve eylemi zenginleşen insanların oluşumuna katkıda bulunmaktır. Bu ise yalnızca belli kültür üreticilerinin ne denli mükemmel olursa olsun ürünler vermesiyle değil, asıl olarak bu «ürün»lerin tartışılması, icrası ve giderek oluşturulması eylemlerinin içinde yapılacağı kültürel örgütlenmelere gidilmekle olur. Kültür ve sanatla ilişkili olmayan mesleklere mensup insanlardan oluşan bu örgütlerde, profesyonel sanat ve kültür adamları kendilerine ait işlevlerin başkalarına da kazandırılmasına çalışacaklardır.

Metropol kapitalist toplumlarda uzun süredir egemen olan istikrar, yerini, çok çeşitli düzeylerde ortaya çıkan ve hızla yaygınlık kazanan bunalımlara, patlamalara bırakmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin 1980'li yılları karakterize edeceğini söylemek sırf bir öngörü olmasa gerek. Bu yüzden Türkiye toplumunda da kendini belli oranda gösteren ve metropollerdeki toplumsal muhalefet hareketinin oluşmasının önemli nedenlerinden biri olan kapitalist toplumun toplumsal-insanî sorunlarının analizi ve bu bağlamda kapitalist hayat tarzının eleştirisi gitgide önem kazanmaktadır. Bu sorunların belli toplum kesimlerinde ortaya çıkış biçimlerini konu alan sanat ve kültür ürünlerinin, aynı sorunların etkisinde olup bunun bilincinde olmayan kesimlere de yönelik hale gelmesi, şüphesiz bir dizi klasik siyasal ajitasyondan daha etkili ve kalıcı sonuçlar getirecektir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, bir sosyalist demokrasi platformu oluşturmak, aslında tüm toplumsal faaliyetleri «siyasallaştırmak» demektir. Burada siyasal faaliyetin tüm toplumsal faaliyetleri kendine dönük kullanması anlamında «dar», asıl önemlisi vahim biçimde sakat anlayışın uygulamalarının yarattığı tedirginliğe kapılmadan kullanıyoruz bu terimi. Sosyalist anlayışın siyasal kavramına verdiği içerik söz konusudur burada. Ve «siyasallaşma», eğer buraya kadar yeterince açık anlatılabildiyse, tüm toplumsal faaliyetlerin ürünlerinde, buna katılan insanların karşılıklı ilişki ve işlevlerinde, yani o faaliyetin örgütlenmesinde ve ayrıca öteki faaliyetlerle ilişkilerinde köklü değişimler gerektiren bir süreçtir ve herşeyden önce bunun gerçekleşmesinde öncü maya olacak olan sosyalist kadroları gerekli kılar.

Türkiye'nin orta bölgesinde varolan kutuplaşma, K. Maraş olayıyla daha da kemikleşmiş ve gerilimi azamî noktaya getirmiştir. Bölgede yürürlükte olan sıkıyönetimin sağladığı sükunet yüzeyseldir. Faşist hareket bu sükunet görünümünün altındaki gerilimi, istediği an harekete geçirip bölgede hızla yaygınlaşabilecek bir içsavaşı başlatabileceğini bilmektedir.

Türkiye toplumunun geçirdiği bunalımı kendi faşist «düzen»ini kurarak çözmek isteyen, bu alternatifi temsil eden faşist hareketin elindeki «koz» budur. Buna karşılık bunalımı varolan «demokrasi»nin kurumları içinde, bu «barışçı» platformda çözmek isteyen, bunun görece değişik biçimlerini temsil eden «düzen partileri bloku» (AP-CHP, MSP'yi de buna eklemeliyiz) ise şu anda yalnızca sıkıyönetim «koz»una sahiptir.

1979'un ilk ayları içinde asıl olarak faşist hareket ile düzen partileri arasındaki mücadelede (ilk evre) taraflar, birbirlerinin «koz»larını etkisizleştirmeye çalışacak ve faşist hareket ayrıca «karşı taraf»ın elindeki «sıkıyönetim kozu»nu kendine yararlı hale getirmeye de uğraşacaktır. Broşürün önceki bölümlerinde faşist hareketin bu yoldaki çabaları üzerinde yeterli sayılabilecek açıklamalar yapılmıştı.

Şüphesiz faşist hareket ile düzen partileri bloku arasındaki bu «ilk evre» mücadelesinde, düzen partileri bloku dediğimiz AP, CHP ve MSP ortak bir program gereğince davranmayacaklardır. Bunlar aynı zamanda birbirleri ile de mücadele edeceklerdir. Çünkü «ilk evre» sonunda eğer faşist hareket «koz»unu kullanamaz duruma getirilir yani varolan bunalımın otoriter yöntemlerle takviyeli bir «demokratik düzen» içinde çözüleceği belli

olursa, bu çözümün, AP veya CHP'nin önerdiği görece farklı çözümlerden hangisi olacağının tayin edilmesi gerekecektir.

İkincisi, faşist hareket ile «düzen partileri bloku»nun iki partisi AP ve MSP arasındaki ilk evre mücadelesi kendine özgü araçlarla, yöntemlerle verilecektir. AP, MSP ile MHP arasındaki mücadele büyük ölçüde «sessiz» bir mücadele olmak zorundadır ve ancak çok ender olarak ve herhalde son anlarda bilinen çatışma görünümlerine bürünebilecektir. Örneğin AP sözcüleri doğrudan MHP'yi hedef almayacak, hattâ MHP bu yola girse bile açık çatışmaya girmeyecekler, zorunlu olarak karşı karşıya gelseler bile mümkün olduğunca sertleştirmemeye çalışacaklardır. Broşürün önceki bölümlerinde AP ve MHP üzerine söylenenler dikkate alındığında, bu görüntülerle AP ve MHP arasındaki ittifakın hâlâ sürdüğü izlenimini korumanın özellikle AP açısından neden bir gereklilik olduğu kolayca çıkarılabilir.

1979'un kritik ilk ayları içindeki siyasal gelişmeleri kavramak, olayların gidiş yönünü tesbit etmek için yukarda özetle anlatılan noktaları hatırda tutmak zorundayız. Çünkü daha önce de gerekçeleriyle açıklandığı üzere yaşanan bunalımın hangi platformda çözüleceğinin belli olacağı «ilk evre»sinde sosyalistlerin *belirleyici* bir rolü olamayacaktır. Sosyalistler bugünkü durumlarıyla belirleyici bir rol oynayabilecek halde değildirler. «İlk evre»de sosyalistler, her iki platformda da mücadele verebilmelerini sağlayacak «hazırlık»larını yapmak durumundadırlar.

Ancak bu, sosyalistlerin bu «platformun belirlenmesi»ne herhangi bir katkıda bulunamayacakları anlamına gelmez. Sosyalistler, her iki ihtimale karşı da hazırlıklı olmaya çalışırlarken aynı zamanda «kesin çözüm» mücadelesini hangi platforda vermek istiyorlarsa özel olarak bunun için de çaba göstermek zorundadırlar.

Bir önceki bölümde genel hatlarıyla anlatılan «sosyalist demokrasi platformu»nun, sosyalistlere her iki ihtimale karşı da hazırlıklı olma imkânı verdiğini öne sürmüştük. Orada genel hatlarıyla anlatılanların asıl olarak kapitalizmin «barışçı» platformunda uygulama imkânı bulacağı açıktır. Şüphesiz o durumda da sözü edilen örgütlenme ilkelerini, tüm toplumsal faaliyet alanlarını kapsaması gerektiğini vurguladığımız mücadelenin somut koşullarına uyarlanması, açık öneriler, programlar oluşturulması gerekecektir.

Bu konuya bu broşürde girmeyeceğiz. Çünkü asıl dikkatin faşizmin içsavaş stratejisi üzerine yoğunlaştırılmasını gerektiren bir evre içindeyiz. Bu bakımdan üzerinde durulması gerekli konu, faşist hareketin bir içsavaş ortamını gerçekleştirme girişimine karşı,* ve herşeye karşın bu ortam gerçekleşirse sosyalist hareketin tutumunun ne olması gerektiğidir.

İçsavaş İhtimali Karşısında Sosyalist Hareket

Türkiye toplumunda varolan siyasal kutuplaşma, ülkenin değişik yerlerinde farklı biçimdedir. Gerilimin dozu değişmekte, karşılıklı cephelerin sınıfsal içeriği, bölgenin ekonomik gelişkinlik düzeyine göre belirlenmektedir.

Bunlar bir içsavaş durumunun kısa zamanda tüm ülkeye yayılmayacağını, bu noktaya bir dizi aşamalardan sonra gelinebileceğini gösterir. Ayrıca bu aşamalar boyunca içsavaşın başlangıçtaki görünümü de değişecek, savaş giderek, etnik-dinsel özelliklerin geri plana kayacağı bir niteliğe sahip hale gelecektir.

Elbette ki içsavaş süreci bu aşamaya varmadan bir tarafın askerî planda yenilgiye uğratılmasıyla sona erebilir.

Varolan durum, Türkiye'de bir içsavaşın kesin başlama yerinin, ülkenin merkez bölgesi olabileceğini apaçık göstermektedir. Uzun süreden beri bu bölgede yürüttüğü çalışmalar sonucunda faşist hareket, bölgedeki siyasal kutuplaşmanın etnik-dinsel ayrılık temeline oturmasını büyük ölçüde sağlamış, Malatya, Sivas, Elazığ ve en son K. Maraş olayı ile bu «temel»i daha da kemikleştirmiştir.

Sosyalistler Türkiye toplumunda bir içsavaşın doğmasına ne denli karşı olurlarsa olsunlar bu durumu gözardı edemezler. Bu bakımdan faşist hareketin bölgede başlatabileceği savaşa hazırlıklı olmak zorundadırlar. Şüphesiz bu çabalar aynı zamanda bu savaşı, hele etnik-dinsel ayrılık zemini gibi sosyalistler için özellikle aykırı olacak bir zeminde başlayacak bir savaşı tüm güçleriyle önlemeye yönelik olacaktır. Bunun için gerek bölgedeki Alevî Kürt topluluklara gerekse faşistlerin etkin oldukları Sünnî-Türk topluluklara yönelik yoğun bir ideolojik kampanyanın hayatî önemi vardır. Bölgede yürürlükte olan sıkıyönetim, sosyalistlerin nitelikleri gereği, her koşulda yapmak zorunda oldukları bu görevi kendileri inkâr etmedikçe durdurmaları söz konusu olmayan bu çabaları kendine göre nedenlerle engellemek isteye-

* Eğer «düzen partileri bloku», faşist hareketin hem askeri darbeye yönelik girişimlerini engeller, hem de özellikle AP ve MSP Türkiye'nin orta bölgesindeki «taban»larının faşist hareket tarafından sürüklenmemesini sağlayıp, böylece onun içsavaş girişimini sonuçsuz bırakacak en önemli koşulu oluşturabilirlerse Türkiye toplumundaki bunalımın «demokratik düzen» içinde çözülmesi evresine girilecektir.
Bu çözümün kim veya kimler tarafından uygulamaya konulacağı üzerinde konuşmak şu anda yersiz. CHP iktidarını koruyabilir, bir AP-CHP koalisyonu olabilir veya başka koalisyon türlerine gidilebilir. Bir başka ihtimal de özellikle CHP içinde şimdilerle güçlenen ve AP içinde de hayli taraftar kazanmaya aday olan bir eğilimdir. Büyük sermaye çevreleri ve devletin yüksek bürokrasisi tarafından kolayca desteklenecek olan bu eğilim, AP ve CHP arasındaki çatışma, kaçınılmak istenen «içsavaş»ı önleme girişimlerine sekte vurur ölçüye vardığında gündeme getirilebilir. O zaman AP ve CHP'den ayrılanların oluşturduğu ve parlamentoda çoğunluğa sahip bir grubun «parlamenter desteğine» sahip bir otoriter yönetim biçimi ile karşılaşabiliriz.

bilir. Ancak bu söz konusu hayatî görevi boşlamak için neden olamaz.

Açıktır ki, bu görevi yerine getirebilmek için özellikle Sünnî-Türk topluluklara yönelik bir propaganda kampanyası zorunludur. Ancak bu kampanya söz konusu kesimlerde egemen ideoloji dikkate alınarak yürütülmelidir. Barış, kardeşlik vb. şimdiye kadar benzer kampanyalarda kullanılmış olup dinsel ideolojide de yeri bulunan motiflere dayalı bir propagandanın fazlasıyla etkili olacağı söylenemez. Çünkü faşist propaganda aynı ideolojide varolan karşıt temaları kullanarak ötekileri etkisiz hale getirebilmiştir. Bu yüzden Sünnî ideolojiyi derinliliğine kavrayan ve faşist ideoloji ve tutum ile bunun çelişkilerini gösterebilecek «propagandacı»lara gerek vardır burada. Bu nitelikte kadrolar yöredeki sosyalist Sünniler içinde olabileceği gibi, özel bir eğitimle de oluşturulabilir. Ayrıca son yıllarda ülkemizde de ortaya çıkan radikal eşitlikçi islâmi akımların yöredeki temsilcileri ile ittifak yapılabilir. (Bu akımlar genellikle MSP'ye karşı radikal tavır almakta, Libya ve özellikle İran'daki bilinen hareketlere yakınlık duymaktadırlar.)

Belli bir örgütlenmeye yönelik kişisel temaslar, sürekli bir bildiri ve broşür dağıtımı kampanyası ve benzeri yollarla bölgedeki Alevî-Sünnî kamplaşmasını gidermekte önemli adımlar atılamadan önce, faşistler içsavaşı başlatma «başarı»sını gösterebilirlerse bile şüphesiz sosyalistler bu çabalarını aralıksız sürdürmek zorunda olacaklardır.

Mevcut veriler ışığında ele alındığında faşistlerin gerek ülkenin Batı bölgesinde ve gerekse metropol kentlerinde fazlasıyla bir etkinlikte bulunamayacakları sonucuna varabiliriz. Şüphesiz faşistler buralardaki güçleriyle ve hiç değilse bazı kentlerde «mahallî darbe»ler düzenleyebilirler.

Bu ve benzeri ihtimaller her şeyden önce içsavaşın merkez bölgedeki seyrine bağlıdır. Faşistlerin burada ve eğer bir askerî darbe ile desteklenmişlerse en azından ülkenin belli bazı kentlerinde büyük ölçüde avantajlı bir durum sağlamaları halinde içsavaşın tüm ülkeye yaygınlaşması hızlanacaktır. Benzer bir durum merkez bölgede savaşın herhangi bir tarafın üstünlüğünden söz edilemeyecek biçimde sürmesi halinde de mümkündür.

Öyle gözükmektedir ki, Türkiye toplumunun bütününe yayılacak bir içsavaşta, daha önce görülen içsavaşlardakinden farklı bir durum olacaktır. Bu savaşlarda taraflardan her biri ülkenin belli bir bölümünde, öteki taraf da kalan bölgede egemendir. Güçler asıl olarak ülkeyi ikiye bölen bir cephe hattında çarpışırlar. Amerika, Çin, İspanya İçsavaşlarında, Ekim Devrimi ertesinde doğan içsavaşta olduğu gibi örneğin. Bu durum tarafların ekonomik-askerî-yönetsel güçlerini merkezî biçimde kullanmalarına, özellikle askerî güçleri arasında koordinasyon ve işbirliği sağlamalarına imkân verir.

Mevcut veriler ışığında bakılırsa Türkiye'de meydana gelebilecek içsavaşın böyle bir cephe hattı boyunda sürmeyeceği, ülkenin kabaca ikiye bölünmeyeceği, bölünmenin pek çok parçaya ayrılma biçiminde olacağı ve benzetmek gerekirse, ülkenin iki ana renkten oluşan bir mozaik panosunu andıracağı söylenmelidir. —Bu panonun bazı yerlerinde aynı renkli mozaikler egemen olabilir. Buradan birkaç ili içine alan adacıklar görünümünün Türkiye'deki içsavaşı karakterize edeceği sonucunu çıkartabiliriz.—

Belli bir bütünlük oluşturabileceği düşünülen Fırat doğusu bölgesinde bile durumun değişik olmayacağı söylenmelidir. Burada büyük çoğunluğa sahip Kürtler iki mezhebe ayrılmışlardır. Ve eğer içsavaş buraya yayılırsa aşiretler arası düşmanlıkların ancak bir ölçüde değiştirebileceği bir cepheleşme, Alevî ve Sünnî Kürt topluluklarının karşı karşıya geleceği bir savaş görünümüyle karşılaşılacaktır. Bu görünümü belli ölçüde değiştirebilecek olan Sünnî Kürt kesimleri içinde son yıllarda hayli güçlenen sosyalist eğilimlerdir. Bunların özellikle böyle bir içsavaş ortamındaki tutumları; yalnızca Doğu Anadolu'daki durumu değil, Türkiye'nin bütünündeki savaşın seyrini önemli ölçüde etkileyecektir.

Eğer Türkiye'de içsavaş, bütünlüklü cepheler boyunda değil, her biri ötekiler tarafından kuşatılmış adacıkların çepçevre cephelerde karşı tarafla savaşması biçiminde sürecekse ve taraflar ancak sürecin daha sonraki evrelerinde tek bir cephe hattı boyunda savaşır hale gelebileceklerse —ki bu noktaya varılmadan da savaşın sonuna gelinebilir—; faşist hareketin içsavaş stratejisine karşı hazırlıklı olmak zorunda olan sosyalist hareketin bunu kesinlikle gözönünde tutması, bunun öncelikle örgütsel düzeydeki gereklerini kavraması zorunludur.

Tek merkezden yönetilmesi büyük ölçüde imkânsız olan böyle bir savaş bölgesel yönetimi ön plana çıkartır. Her bölge, uzun süre merkezî bir bilgilenmeden ve yönlendirilmeden yoksun, kendi imkânları ile karar vermek durumunda olacaktır. Savaş halinin ekonomik, askerî sorunlarını kendi sınırlı alanı içinde, buradaki güç ve imkânları ile çözmeye çalışacaktır. En yakın müttefik bölge ile irtibattan, onun yapabileceği ekonomik-askerî yardımlardan yoksun olarak savaş verilecektir. Faşist güçlerin egemen olduğu bölgelerde yerleşik bir üsse sahip olmadan hareket edecek olan müfrezeler ise şüphesiz daha karmaşık sorunlarla yüzyüze olacaklardır.

*

Sosyalist hareketin uç noktalara varmış parçalanmışlığı ortadayken, «sosyalist hareket» terimi bile soyutlaşmışken, bütün bu analizlerin ve «sosyalist hareket ne yapmalıdır» sorusunun havada kaldığı, bu analizlerin ve buna dayalı önerilerin ilginç bir zihin sporu olmaktan öte bir anlamı olmadığı söylenebilir.

Bunu söyleyebileceklerin elinde, özellikle genel sosyalist hareketin son yıllarda yaşadığı iç çatışmalardan derlenme yığınla kanıt olabilir. Bu kanıtlar, ortakça «en büyük tehlike» ilân edilmiş ge-

lişmeler karşısında bile en yakın grup ve eğilimlerin biraraya gelmek bir yana, aralarındaki mücadeleyi azaltma yoluna dahi gitmediklerini gösterebilir.

Bu kanıtlar, sosyalist hareketin ortak bir tutum alamayacağının, böyle bir gelişmenin mümkün olamayacağının tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmesine defalarca yetebilir. Ve dolayısıyla yukarda yapılan analizlerin gereklerine uyarlı bir sosyalist tutumu önerenlere karşı «gerçekçi» olmanın amirane uyarısını yapmalarına hak verdirebilir.

Eğer bu «gerçekçi»liği benimsemiş olanlar, faşist hareketin bir Malatya, bir Sivas ve bir K. Maraş olayını gerçekleştirmesi karşısında açıkça nereye yöneldiğini gösterdiği bu durumda, hâlâ «gerçekçi» olabiliyorlarsa şüphesiz söylenecek hiçbir şey yoktur. Onları bu «gerçekçi» tutumlarıyla, bu «gerçeği» her günkü tavırlarıyla yeniden üretmek gayretleriyle başbaşa bırakmak gerekir.

Ve yine bu «gerçekçi»lerden bazıları, Malatya, Sivas ve K. Maraş'ın gösterdiği *gerçeği* görmezden gelerek, böyle bir gerçek olmadığına kendilerini inandırarak, şu mahut «gerçekçi»liğini sürdürmekte devam ederse, onlara karşı da söylenecek hiçbir şey yoktur.

Ama faşist hareketin nereye yöneldiği *gerçeği* karşısında; bu yazıda olabildiğince açık kanıtlarıyla gösterilen bu *gerçek* karşısında ve Türkiye toplumunun haldeki gelişme aşamasının sosyalistlere güçlü bir alternatif sunma imkânı verdiği, bu görevi önlerine koyduğu *gerçeği* karşısında, bu *gerçek*ler yığını karşısında, *Türkiye sosyalist hareketinin devrimci ögeleri*, kendi hareketimizin «gerçeği»ni değiştirmek, bu «gerçeği» geçersiz kılmak zorunda olduğumuzu kavrayacaklardır.

Bütün olumsuz görünümlerine karşın Türkiye Sosyalist hareketinin genel alanı içinde bu ögelerin hâlâ varolduğunu, güçlü, birleşik hareket oluşturacak kadar çok olduklarını görebiliyoruz. «Sosyalist hareket» derken kasdettiğimiz yalnızca bunlardır.

*

Bu devrimci ögelerden oluşan sosyalist hareket içinde merkezî bir birlik henüz yoktur. Büyük kısmı ülke çapında yaygın eğilimler, gruplar olarak vardırlar. Dolayısıyla bütün ögeleriyle Türkiye Sosyalist hareketinin merkezî birliğinin, herşeyden önce bu eğilimlerin *yukardan aşağıya* bir süreç içinde birleşmeleri, en azından ittifakıyla sağlanacağı söylenebilir.

Bunun gereği tartışmasızdır. Ve şüphe yok ki, böyle bir gelişmenin mümkün olduğu kadar kısa sürede gerçekleşmesi çok şey kazandıracaktır.

Böyle bir birliğin önündeki acil sorun, faşist hareketin muhtemel içsavaş girişiminin yol açacağı gelişmeler karşısında Türkiye Sosyalist hareketinin tüm ülkeye yayılmış güçlerinin, kadrolarının ortak bir yaklaşım içinde alacağı tutumu, ayrıntılı olarak belirlemektir.

Böyle bir birlik temeli üzerinde en geniş halk kitlelerine *ulaşacak* bir siyasal gerçekleri açıklama kampanyasının her şeye karşın yürütülmesinin gereği ve hayatî önemi sözgötürmez. Türkiye toplumuna faşist hareketin dayattığı tehlikenin tüm boyutlarıyla gösterilmesi süre geçirilmeden üstlenilmesi gereken bir görevdir. İnsanlık dışı niteliğini siyasal geçmişinin her anında yansıtan ve en son K. Maraş'da olanca içtenliğiyle sergileyen bu harekete karşı, geniş yığınların onurlu bir direnme bilincine sahip olmasında en etkili araç bu olacaktır. Türkiye'de gelişen kapitalizm, şimdiye kadar sosyalist harekete saldırması için desteklediği, beslediği faşist hareketin siyasal teşhirini, gayrımeşru çocuğunu korumak isteyen suçlu baba tavrıyla önlemek isteyecektir. Yaygın bir siyasal teşhir kampanyası bu artık babasını da rahatsız eden gayrımeşru çocuğun tehlikeli serüvenini açıklarken, şüphesiz babanın payını gizleyecek değildir.

Fakat bütün bu çabalar, faşist hareketin içsavaşı gerçekleştirmesini önlemeye yetmeyebilir. Az önce ana çizgileriyle belirtilen biçimde bir içsavaş ortamına girebilir Türkiye toplumu.

Türkiye toplumunun genel haritasında çeşitli etnik toplulukların, dinî ayrımların ve politik eğilimlerin dağılımı gibi başlıca göstergeler, bugünkü ortamda doğabilecek bir içsavaşın birbirinden kopuk bölgeler temelinde cereyan edeceği tesbitine vardırıyor.

Bu tesbit, sosyalist hareketin örgütsel düzeydeki tutumuna yön vermelidir. Devrimci ögelerin merkezi birliğinin sağlanması yolunda çabaların tam sonuç vermesini beklemeden önce kaba hatlarıyla da olsa belirlenebilecek olan bölgelerde mahalli yönetim birliğinin sağlanması işine girişilmesi zorunludur.

Sosyalist hareket, toplumsal yapının her noktasındaki güçlerini, bu anlayışla faşist içsavaş girişimlerinin başarısız kalması hedefine yöneltmelidir. O bölgede veya sektörde ağırlığı olan devrimci eğilimin yöneticiliğinde kurulacak ittifaklar hem faşist hareketin içsavaşa yönelik girişimlerinin anında değerlendirilmesine, bölge halkının uyarılmasına ve böylece içsavaş girişimlerinin aktif biçimde önlenebilmesine yardımcı olabileceği gibi; herşeye karşın bu içsavaş başlarsa, yöre halkının faşistlerce yönlendirilen güruhlarca acımasız biçimde katledilmesinin de önüne geçilebilir. İnsanlık dışı bir vahşet ve baskı rejiminin bu ülkede egemen olmasını önlemek için verilmesi borç olan mücadelenin ilk amacı budur. Sosyalistler bu ilk amacın gerçekleştirilmesi için üzerlerine düşen asgari görevi, mahalli güçleri toparlayan bu ilk örgütsel birliği oluşturmakla yerine getirebilirler.

Şimdiye kadarki «ufak» örneklerin gayet açık gösterdiği gibi faşistler «son koz»larını sınır tanımaz bir hunharlıkla vahşetle oynamak kararındadırlar. Bu olgu karşısında insanlar ne sarsılan «demokrasi»nin verdiği güvencelere, ne de içinde hatırı sayılır faşist kadroların varolduğunu kimsenin inkâr edemediği devlet güçlerinin aldığı önlemlere güvenebilirler ve ne de onların en doğal

haklarını; vahşete karşı meşru savunma haklarını en titiz ve etkili biçimde kullanmak, buna hazır olmak istekleri engellenebilir.

SONSÖZ

Bu yazıda Türkiye toplumunun yaklaşık on yıl boyunca giderek yaygınlaşan ve derinleşen bir bunalımdan geçtiği ve şu anda bu bunalımın çözüm aşamasına vardığı gerçeği, asgari Marksist formasyona sahip sosyalistler için yeterli kanıt ve gerekçelerle anlatıldı.

Toplu sonuç şudur ki; bir devrimci çözüme imkân veren potansiyellerin varolduğu bunalımın bu noktasında, bir alternatif olma, oluşturma durumundan hayli uzak olan sosyalist hareket, her biri sınıflı toplumun mümkün düzenleme biçimlerinden birini temsil eden siyasal güçlerin tehdidi altındadır.

Bu tehditlerden biri üzerinde, faşist hareketin ülkede bir içsavaş ortamı yaratıp, bu süreçte zaferi kazanarak bilinen nitelikteki kendi düzen alternatifini gerçekleştirme stratejisi üzerinde ağırlıkla duruldu. Bunun nedeni yerinde de belirtildiği üzere bu stratejinin zafer kazanma şansının en güçlü oluşu veya en azından faşist hareketin içsavaş ortamını oluşturabilme ihtimalinin yüksekliği değildir. Faşist hareketin içsavaş platformunu oluşturabilmek ihtimali ülkede gelişen kapitalizmin yolaçtığı bunalımı «burjuva demokrasi»sinin «barışçı» platformlarında çözülme imkânından ne daha güçlü, ne de daha zayıftır. Ama hiç şüphe yok ki, çok daha tehlikeli bir ihtimaldir ve Türkiye toplumu için hesaplanamaz bir kan ve vahşet bilançosuna malolacağı, ilk «deney»lerden ve özellikle K. Maraş'ın akıl dışı cinayet tablolarından bellidir.

Eğer kemikleşmeye yüz tutmuş bölünmelerden ve bunun başlıca nedeni olan reel sosyalizmin teorik çemberinden kurtulup, kendi özgül siyasal-toplumsal hedefinin bilicinde birleşemezse, Türkiye sosyalist hareketi belki sıkıyönetimlerle takviye edilmiş «demokratik düzen»in bastırma önlemlerinden fazlasıyla yara almamış olarak çıkabilir. Faşizmin içsavaş girişimlerinin bunca açık bir tehlike olarak gözükmesine karşın, kendi içinde asgarî bir sağduyunun gereği olan çabaları göstermekten hâlâ kaçınan sosyalist hareket için daha ılımlı bir ihtimal olduğu için söylüyoruz bunu.

Evet bu ılımlı ihtimal doğru çıksa, Türkiye sosyalist hareketi şimdilerde başlayan sıkıyönetimli süreçlerden sözü edilir yaralar almadan sıyrılsa bile, hiç kimse bu «baskı dönemi»nden çıkmış sosyalist hareketin, tıpkı 1973'deki gibi bir yükseliş göstereceğini sanıp avunmamalıdır. 1971-1973 baskı döneminden sonra olan bir daha yinelenmeyecektir. Çünkü Türkiye toplumu 1973 sonrasında yaşadığı güçlü değişim ihtiyacı ve bunun yol açtığı arayışlar içinde sosyalist harekete olabileceği kadar yaklaşmıştır. Ama kendisinden yüzgeri edilmesini sağlamaya yetip artacak olumsuz görünümleri üretmek konusunda hayli verimli olan sosyalist hareketin iç çatışmaları ve bu çatışmaların üzerinde cereyan ettiği teorik çerçevenin sunabildiği kısır alternatifler onu kendi sularına çekilmek zorunda bırakmıştır.

Önümüzdeki baskı döneminden kendi kadrolarını koruyarak çıktığı için «yara almadığı»nı düşünecek Türkiye sosyalist hareketinin genel alanı içindeki bazı eğilimler, 1973 sonrasının yukarda anılan deneyini yaşamış geniş yığınların bilincinde onarılamaz bir yara almış olduğunu bir türlü kavrayamayacaklardır.

Bu belki onlar için, bu reel-sosyalizme batmış eğilimler için sorun bile değildir. Buna karşılık Türkiye sosyalist hareketi içinde hâlâ var olan devrimci ögeler 1973 sonrasının devrimci potansiyellerinin henüz sönmediği bu yaşanan tarihi dönemde, hâlâ güçlü bir silkinişle reel sosyalizmin batak teorik-pratik platformunu aşabilir; ve şimdi faşizmin «ölümüne» girişimleri ile yüzyüze olan geniş yığınlara yalnızca onurlu bir karşı koyma platformunu değil, buradan hareketle sosyalizmin özgül platformunu da sunabilirler. Zorlu ama imkânsız olmayan bu girişimi alabildiğine kısıtlı ve daha da kısıtlı olabilecek koşullarda üstlenmek zorunda kalmasını, geçmiş hataların, yitirilen imkânların bir diyeti olarak kabul etmelidir.

Türkiye sosyalist hareketinin devrimci ögeleri bu cesareti gösterebilecekler midir?

—oOOo—

CHP

Maraş kıyımına kadar CHP, toplumu kurtarma çabasındaydı. Maraş'dan sonra, sıkıyönetimi getirirken, artık kendini kurtarma çabasındadır. CHP'deki bu gerileme nasıl gerçekleşti, bu noktaya nasıl gelindi?

«Sosyal-demokrat» partilerin faşizm karşısında beceriksizliği tarihte gözlemlenmiş ve çok sözü edilmiş bir olaydır. Sosyal-demokrat partilerin ikili yapıları, çelişkileri de öyle. Ama CHP'nin bir «Sosyal-demokrat» parti gibi davrandığını bile söylemek güç. Her şeyden önce, CHP, gerçekten «Sosyal-demokrat» diye tanımlanacak bir parti mi?

Bu soruyu partinin genel başkanı olumsuz şekilde cevaplandırmıştı. Avrupa'nın Sosyal-demokrat partilerinin, bugünkü yapılarına değilse de, geçmişlerine Marksizmin bulaşmış olduğunu, dolayısıyla CHP'nin Sosyal-demokrat değil, «demokratik-sol» bir parti olduğunu söylemişti. Ecevit'in

Marksizme karşı derin tepkisini bir kere daha dile getiren bu söz, aslında, nesnel olarak, doğrudur. O kadar bile Marksizm bulaşmamıştır CHP'ye. Nitekim, iktidar olduktan sonraki acınası bocalamalarından da belli olmuştur bu. Hiç değilse toplumun varolan durumunun analizlerinde Marksist yöntemden biraz esinlenebilseler, durumun teşhisini doğruya biraz daha yakın yapabilirlerdi. Ama onlar bu yöntemden de uzak durmayı, kendi *özgür* anlayışlarıyla durumu değerlendirmeyi tercih ettiler. Değerlendirmelerinin isabeti, bugün vardıkları noktadan bellidir.

CHP, Sosyal-demokrat bir parti değil; en azından, tarihî gelişme çizgisi açısından. Sosyal-demokrat partiler, Marksizme ne ölçüde bulaşmış olurlarsa olsunlar, içinde varoldukları toplumun «resmî» siyasal partisi değil, muhalefet partisidirler. Gerek Avrupa ülkelerinde, gerekse bazı azgelişmiş ülkelerde, ulusal birliği kurmuş, sağlamış, kendini toplumun bir çeşit *babası* gibi gören, toplum tarafından da öyle görünen tutucu partiler vardır. İngiltere'de Muhafazakâr Parti, Hindistan'da Kongre Partisi bu özellikleri gösterir (azgelişmiş ülkelerin ana ulusal partileri bazı bakımlardan görece radikal bir görünüm taşıyabilir elbette, ama onlar da temelde tutucudur). CHP, tarihî kökenleri bakımından bu kategoriye girer; devletle özdeşliği geleneksel olarak önemli bir ölçüde sürmüş, bugüne kadar gelebilmiştir.

Ecevit'in İnönü ile birlikte ülkedeki sağ egemen güçlere karşı muhalefeti CHP'ye bir süre yeni bir karakter verecek gibi görünmüştü; ama ilk yedi aylık iktidardan sonra bu yeni ve henüz çok belirginleşmemiş karakter hızla silinerek eski devlet partisi özelliği ön plana çıkmıştır.

Sosyal-demokrat partiler geleneksel olarak muhalefet partileridir, demiştik. Tarihî gelişmelerinin bu özelliği göstermesinin yapısal bir nedeni vardır ve bu yapısal neden bugün bile geçerlidir. Sosyal-demokrat partiler işçi sınıfı tabanına dayanan partilerdir (Örneğin, İngiliz İşçi Partisi sendikal örgüt TUC ile yarı yarıya özdeştir). Örgütlenme biçimlerinde bu tabanın belirleyici önemi vardır. CHP'nin bir işçi sınıfı partisi olduğunu söylemek için ise hiçbir neden yok. Türkiye'de işçi sınıfı 12 Mart'dan sonra CHP'ye görece yaklaşmış, seçimlerde onu desteklemiştir, ama CHP'yi kendi partisi olarak görmemiştir: CHP'yi aşmış olan DİSK de, heterojen yapısı ile kısmen aşmış, kısmen gerisinde olan Türk-İş de.

Gerek yapısı, gerekse tarihi bakımından Sosyal-demokrat olmayan CHP, ancak bir düzeyde, Sosyal-demokrat sayılabilir: Türkiye toplumsal formasyonunun politik güçler dengesi içinde gördüğü *işlev* bakımından. Bu da, burjuvazinin ılımlı ve yumuşak iktidarını temsil etmesinden, Marksist olmayan solu toparlayarak kitlelerin daha sola kaymalarını önleme çabasından, toplumsal adaletçi, sınıflar arası uzlaşmacı bir politikayı benimsemesinden ileri geliyor. Böylece, partinin geleneksel küçük burjuva/bürokrat dayanağı, modern dünya politikası içinde, kendine uygun sayılabilecek bir işleve yöneliyor

Şu halde CHP'nin tam anlamıyla bir Sosyal-demokrat parti olduğunu söylemek mümkün değildir. İktidarı süresinde sergilediği çelişkileri de, klasik Sosyal-demokrat partilerin çelişkilerinden biraz farklıdır. Gene de, işlevi açısından onlarla belli bir yakınlığı vardır.

Türkiye burjuvazisi gönül rahatıyla benimseyemedi CHP'yi. (Fazla radikal bulduğu için mi; yoksa utopizmine güvenemediği için mi?) İktidar süresince, daha önce sağladığı kitle desteğini cömertce harcadı parti. Sonunda, toplumda ayağı yere basmaz hale geldi. Bugünkü sıkıyönetim, bunun bir sonucu. Bu duruma nasıl gelindiğini, kronolojik bir sıra içinde ampirik olguları sıralayarak anlatmak mümkün. Ama aynı zamanda, bu olguların bu şekilde biçimlenmesine yol açan mantığın da açıklanması gerekiyor.

Olağanüstü dönemler yaşayan bütün toplumlar gibi, Türkiye de, son dönemde, klasik sınıf bölünmelerine tekabül eden bir siyasal yapılaşma aşamasını arkada bıraktı. Bir başka söyleyişle, «A» iktidarı şu ve bu sınıfların, «B» iktidarı da falan ve filan sınıfların temsilcisidir deme imkânı ortadan kalktı. Özellikle 1977 seçimleri sırasında CHP'nin çevresinde toplanan sınıf ittifakları ya da sınıfların belirli temsilcilerinin ittifakları bunun bir kanıtıdır. Milliyetçi Cephe iktidarının ülkeyi ekonomik düzeyde iflasa, politik düzeyde ise kanlı olaylara sürüklediği belli olmuştu. Bu macerayı önlemek isteyen, faşizmden somut bir yarar görmeyen, daha doğrusu, faşizm dışındaki alternatiflerin varlığına inanan egemen sınıf bölümleri de destekledi CHP'yi. Sabancı ve Koç, DİSK'le birlikte CHP'nin hükümet kurmasını istedi. Bu dönemde ortaya çıkan politik bloklar, saf sınıfları değil, politik tercihlere göre bölünmüş sınıfların karışımlarını temsil ettiler. Ancak, oran olarak, demokratik blokun yanında elbette daha fazla işçi, anti-demokratik blokun çevresinde elbette daha çok tüccar, tefeci, mütegallibe v.b. vardı.

Milliyetçi Cephe hükümetleri sırasında toplum, politik tercihlere göre, bütün kurumlarında, dikey bir biçimde bölündü. Bu dönemde devlet de, klasik, alışılmış yapısından uzaklaştı. Her devlet, temel bir hiyerarşik mantığa göre kurulur. Bu hiyerarşi, içinde yer alan bireylerin nesnel ilişkilerini belirler. Devlet, toplumdaki sınıf mücadelesinde bir *taraftır*, elbette. Ama bir bütün olarak taraftır, bir bütün olarak davranması da sözkonusu hiyerarşiyle sağlanır. Devlet yapısı içindeki bazı bireylerin değişik çıkarları savunan partilere yakın olmaları genel işleyişi bozmaz. Devlet memuru, devletin genel mantığına boyun eğer. Milliyetçi Cephe hükümetleri zamanında iki gelişme bu mantığı altüst etti. Birincisi, bu Cephe'yi oluşturan partilerin, özellikle de MSP ile MHP'nin devlet kadrolarında inanılmaz bir şişkinlik yaratacak derecede tayinler yaparak kendi adamlarını stratejik gördükleri yerlere yerleştirmeleriydi. Sözkonusu kişiler elbette ki devletin hiyerarşisine değil, kendilerini oraya getiren partilere bağlılık duyacaklardı. İkincisi bunun kadar çarpıcı görünmeyen, ama ondan belki daha da temel öneme sa-

hip bir süreç, toplumdaki yoğun sınıf mücadelesinin kendiliğinden devlet kadrolarına yansımasıydı. Bu da aynı sonucu verdi: memur, amirinin değil, bağlandığı politik otoritenin emrini dinlemeye başladı. PTT'de çalışan posta memurundan gümrük ya da polis memuruna, yargıcına kadar böyle işlemeye başladı mekanizma. Sözkonusu dönemin elbette başka özellikleri, eğilimleri de vardı: ama dönemin tipik karakterini ve başlıca sorununu oluşturan buydu.

Böyle bir ortamda iktidara gelen CHP ne yaptı Her şeyden önce, durumu nasıl gördü? İktidara, nasıl bir misyonla geldi?

Misyon, daha önceleri ve o sıralarda sık sık tekrarlandığı gibi, *devleti kurtarmaktı*. Başka bir söyleyişle, CHP ve genel başkanı, partinin geleneksel rolünü yeniden benimsiyorlardı. Devlet partisi CHP, 12 Mart döneminin başarılı muhalefetinden, kitle yakınlaşmasından sonra, yeniden devletle özdeşleşmeye çalışıyordu. Bu yön değişiminin bütün politik sonuçları bir yana, karşısında, özdeşleşeceği, eski klasik devlet yapısı da yoktu.

Bu yön değişikliğininin nedeninin sola karşı alınmış tavır olduğunu söylemek yeterince açıklayıcı olmayacaktır. Çünkü sözkonusu tavrın kökenlerini açıklamak gerekir. «Sağa da, sola da karşıyız» sloganının yansıttığı temel anlayış neydi?

CHP'nin ve özellikle genel başkanının, kendi sol anlayışını Marksist soldan ayırmak için en sık başvurduğu ölçüt, *demokrasi* kavramıdır. Ecevit ve CHP, Marksist solun anti-demokratik olduğu inancındadır. Türkiye'deki sol için kimi zaman «tepeden inmeci» denmiş (bunun «cuntacılar» bağlamında söylenmediği zamanlar da vardır), CHP'nin solluk ölçüsünü ise halkın belirleyeceği iddia edilmiştir. Yani, *soyut* bir solluk ölçüsüne göre davranan ve kitleleri buna uymak için zorlayan Marksist sola karşılık, CHP, kendisini sürekli olarak kitle denetimine açmakta, halkla birlikte, halkın istediği ve kabul edebildiği oranda sollaşmaktadır. Yani CHP demokratiktir; Marksist sol antidemokratiktir.

Halktan kasıt acaba ne? «Halk,» son derece amorf bir kavram. En basit örneğiyle, Maraş'da satır sallayanlar da «halk»tır. Ama, örneğin DİSK, halkın önemlice bir kesimini temsil etse gerektir. İşte bu DİSK, İstanbul Üniversitesinde yedi kişinin hayatına mal olan bombayı atan faşistleri protesto etmek için iki saatlık bir grev uyguladığı zaman, Ecevit son derece hiddetlendi; öyle ki, bu hiddete bazı Halk Partililer bile şaştı. Halkın istediği *dozda* sollaşmıyordu CHP; kendi *dozunu* kendi seçiyor, bu dozun fazlasını isteyen *halkı* da azarlıyordu. Bir başka söyleyişle, «*halkını*» kendi seçiyordu. CHP ile aynı şekilde düşünmeyen halk, «*halk*» olamazdı. Bu davranışın başka birçok örneğini vermek mümkün.

Marksist solun demokrasi anlayışındaki eksiklik konusunda Ecevit'in bazı şüphelerine hak vermek mümkündür belki. Ne var ki bu, Marksizmin kendi gereği değil, birtakım tarihî koşulların bugüne de yansıyan bir ürünüdür. Oysa CHP'nin ve genel başkanının kendi demokrasi anlayışları kısıtlıdır. Çünkü bu anlayış kendisi *paternalisttir* (pederane-pederşahi). Bir yıllık son hükümet icraatı bunun açık kanıtı.

CHP'yi sola açık olduğu için iktidara getiren popüler dalga, Türkiye'deki kitlesel uyanışın özel bir anına tekabül eder. Bu potansiyelin varolduğu anda CHP'nin her şeyden önce gerçekleştirmesi gereken iş, aşırı derecede merkezileşmiş devletin yetkilerini mümkün olan ölçüde halka aktarmaktı. Belediyelerden semt örgütlerine, demokratik kitle örgütlerine kadar, çalışan kesimlerin oluşturduğu örgütlenmeleri güçlendirmekti. CHP, sürekli sözünü ettiği bu eğilim için hiçbir ciddî girişimde bulunmadı. Örneğin bir belediyenin özerkleşmesi ve güçlenmesi, iktidarın kendi paternalist anlayışını yansıtan CHP'li başkanların desteklenmesinden öteye gitmedi. İsvan'lar, Köse'ler değil, bu babacan tipler öne çıkarıldı. Çünkü CHP'nin «düzen değişikliği», CHP'nin kendi eliyle yapacağı düzen değişikliği olacaktır. Değişikliğin sınırını da kesinlikle CHP belirleyecektir. CHP ve genel başkanı, «halk»ı çok severek, her iyiliğini düşünerek düzeni değiştirecek ve halkı kurtaracaktır. Halkın kendini kurtarması ise sözkonusu değildir. Ecevit popülizmi, geleneksel CHP elitizminin ters çevrilmiş yüzüdür. Bu popülizmde, halk sevilir, kurtarılmaya çalışılır filan. Ama kitle ile elit arasındaki mesafe değişmez. Aynı madalyonun iki yüzü oldukları için de, birinden ötekine geçiş bu kadar kolaydır. Kruvaze takım giyilince biri olur, mavi gömlek giyince öbürü. Marksizmi «anti-demokratik» bulan Ecevit'in toplumun demokratik olmasından anladığı, toplumun kendisine «kurtarıcı» gözüyle bakmasıdır. Her yaptığının iyiliğine kesinlikle inanan genel başkan, bu nedenle kendi partisi içinde de bir garip «demokrasi» uygular.

CHP kendi dünya görüşü, toplum anlayışı gereği, Türkiye'deki sınıf mücadelesi olgusunu kavrayamamıştır. Gene kendi temel elitist zihniyetinin sonucu olarak, gözler önünde olanca açıklığıyla akıp giden yoğun mücadeleyi, birtakım fesatçı kurmayların komploları, provokasyonları olarak görmüştür. Faşist saldırıyı kitlelerin fiilî direnişiyle önlemek yerine, zaten bölünmüş, söz geçirilemeyen «devlet güvenlik kuvvetleri» aracıyla önlemeye çalışmıştır. Burjuvazi, sınıf mücadelesinin mantığını, bürokrat popülistlerden çok daha iyi kavrar. Nitekim, Türkiye burjuvazisinin has sözcüsü Süleyman Demirel, kutuplaşmış politik ortamda sınıf mücadelesinin gereklerini çok iyi kavramış, en kanlı cinayetler ve caniler ortaya çıktığında, ağzına «faşist» lafını almamış, sağa toz kondurmamıştır. Ecevit ve CHP ise, yerli yersiz her fırsatta «sağa da, sola da» lâf yetiştirmekten geri kalmamış, gücünü sola daha çok geçirebildiği için, oraya daha da fazla vurmuştur. Ve sonunda soyutlanmıştır, bütün toplumdan. Demirel'in Maraş Kıyımı'nda hükümetin «Komünizme ölüm» diyenlere (yani satırla adam kesenlere) ateş açtırdığını söyleyebildiği bir ortamda, CHP iktida-

rının baş sorunu Pol-Der olursa, bu soyutlanmaya elbette şaşmamak gerekir.

CHP, sınıfların varlığını kabul eder, ama mücadelelerini kabul etmez. Ona göre sınıf mücadelesi, Galatasaray-Fenerbahçe maçı gibi bir şeydir. Sınıflar mücadeleleri içinde değil, mücadelelerinden bağımsız olarak vardırlar. Ama zaman zaman, futbol takımlarının fikstüre göre maça çıkmaları gibi, sınıfların çıkarları çatışabilir ve aralarında bir mücadele çıkabilir. Bir maç nasıl hakemsiz oynanmıyorsa, bu sınıf mücadelesinin de «demokratik sol», dolayısıyla *tarafsız* bir hakemi olmalıdır; son sözü söyleme hakkı, hakemde bulunmalıdır (hakem, yalnız kendisinin görebildiği —hakem demek, görebilmek demek— bazı yüce çıkarlar uğruna, maçı erteleyebilir bile). Alan alır, veren verir, hakem tarafları barıştırır, sınıflar mücadeleyi bırakıp evlerine giderler. Evlerine giderken yolda itişip kakışırlarsa çok ayıp olur, çünkü maç bitmiş, üstelik hakem maçın bittiğini ilân etmiştir.

Türkiye'de son yıllarda kızışan sınıf mücadelesi, ülkeyi yepyeni aşamalara getirmişti. Uzun yıllardır sürdüğü için *normal* saydığımız şeyin, *norm*'unu paramparça etmişti. Aynı zamanda, bu eski *norm*'un çürüklüğünü de ortaya koymuştu. Bu ana kadar «düzen değişikliği» sloganıyla hareket eden CHP'ye, kendi yapısının ve geçmişinin kaçınılmaz kıldığı paradoksal bir görev düştü bu anda: düzeni eski normuna geri getirmek. Bir başka söyleyişle, son derece dinamik bir ortamda, son derece tutucu bir görevi yüklendi CHP.

Eski Çin'de, göksel cisimlerin sabit olması gerektiğine inanılırmış. Çok iyi astronomi bilen Çinliler, bu yüzden gezegenleri bir türlü açıklayamaz, «bazan yıldızlar da şaşırıyor» derlermiş, gezegen gördüklerinde. Toplumu ancak statik kalıplar içinde kavrayabilen CHP de sınıf mücadelesini bir şaşkınlık saydı. Dinamizmin toplumdaki temellerini göremediği için, «iç ve dış düşmanlar» teranesini bir açıklama ilkesi sandı. Toplumun yöneldiği doğrultuda yeni bir senteze varması için gerekeni yapacak yerde, bir «restorasyon» işlemine girişti. Milliyetçi Cephe'nin getirip yığdığı pisliğin nasıl temizleneceği, mitolojide metaforik bir şekilde anlatılmıştır: Herakles'in, ünlü Augeias ahırlarını temizlemesi olayı. Bu ahırları temizlemek için Herakles iki nehrin yatağını değiştirir, suları coşkunca akıtır ahırların içinden. CHP, faşizmin üstüne kitleleri akıtmayı kendi devlet kurtarıcılığı, devlet restorasyonculuğu rolüne yakıştıramadı; bu pisliği, kova kova taşımaya kalkıştı, üstelik, dibi çoktan delinmişti, bu işte kullanmaya karar verdiği kovaların.

Faşistlerin bomba eylemini grevle protesto eden DİSK'i azarlayan, kitlenin kendi dışında giriştiği bir savunma eylemini kendine karşı bir komplo, bir provokasyon gibi gören Ecevit, daha sonra, otuz dört demokratik kuruluşla birlikte toplanıp faşizme karşı etkin bir mücadele öneren DİSK'i «ciddîye almadığını» da söyleyebildi. Bu sözün söylendiği ana kadarki gelişmeler, bu sözü artık şaşırtıcı olmaktan çıkarıyordu zaten. Daha önce de CHP Genel Başkanı, solun Türkiye'de yüzde bir buçukluk oyu olduğunu, bunu kazanmak için uğraşmaya değmeyeceğini bildirmişti partisine: bir hayat felsefesinin, basit bir aritmetik formülüne indirgenmiş, veciz ifadesi.

Sol bir partinin, kendi sağında kalan kitlelere hitap etmeye, onları kendi çizgisine çekmeye çalışması elbette doğru ve gereklidir. Ama oy hesabıyla kendisini değiştirip, sözkonusu kitlelerin bilinçlenme düzeyiyle sınırlaması, herhalde sol bir politika değil, oportunizm diye nitelenebilir. Ecevit'in «yüzde bir buçuk» dediği şeye, oy sayısı açısından değil, nitelik ve ilkeler çerçevesinde bakması gerekirdi.

Ama bu niteliğin, bu tür ilkelerin CHP'ye ve genel başkanına çekici gelmeyeceği açıktır. Kendi demokrasi anlayışının ne olduğunu, son zamanlarda hazırladığı yeni yasa tasarılarıyla ortaya koymuştur CHP hükümeti. Nitekim sağ muhalefet de, bu baskıcı yasa tasarıları karşısında tek söz söylemedi. Başta derneklerin politika dışına itilmesi olmak üzere, sağ iktidarların üzerine yığınla şimşek çekecek tasarıları hazırlamakta hiç tereddüt etmedi CHP'nin «sol» ve «demokratik sol» iktidarı. Kendini ilerici kamuoyuna *tek* demokratik alternatif diye kabul ettirdikten sonra, bu kamuoyunu vahim bir anti-demokratik doğrultunun zorunlu destekçisi haline getirmekten hiç çekinmedi.

Bugün, Türkiye'nin tüm ilerici ve demokratik güçleri, kendilerinin kaybetmediği, ama onlar adına CHP'nin kaybettiği bir savaş yenilgisinin sonuçlarını göğüslemek zorunluğu ile karşı karşıyadırlar. Şüphesiz, Türkiye'nin *gerçek* solu olduğunu iddia edenlerin akıl almaz dağınıklığının son derece önemli bir payı, sorumluluğu vardır bu hazin alternatifsizlikte. Gene de, solun kendi fiilî davranışı birinci derecede sorumlu sayılamaz— sola karşı bütün suçlamalarına rağmen, CHP kendisi de, iktidarı boyunca soldan gelen ciddî bir provokasyonla karşılaştığını ileri süremez. Faşist saldırı karşısında kendi teşhis yetersizliği, eylem yetersizliği, kendi dünya görüşünün ikilemiyle, bugünkü yenilgiye uğramıştır. Kendi dışında sorumlu aramaya hiçbir hakkı yoktur. Ancak, hernekadar sosyalistler CHP iktidarı karşısına ciddî bir provokasyon çıkarmadılarsa da, CHP'nin dalgalanmalarında, soldan gelen eleştirinin yetersizliği de sözkonusudur. Bazı kesimler, CHP'ye cidden bel bağladıkları, ondan yapamayacağı şeyleri bekledikleri için bugün düş kırıklığı içindedirler. Kimileri ise her burjuva hükümet alternatifi için «faşist» demeyi «Marksist teori» sandıkları için, CHP'ye gerçekçi bir eleştiri getirmeleri beklenemezdi. Bazı başkaları da, CHP'nin her yetersizliği ni soyut bir «sosyal-demokrasi» eleştirisine bağlayıp kendilerine propaganda fırsatı yaptılar. CHP çuvaldızı hakketse de, bize düşen iğneden kendimizi sakınmayalım.

Ama sonuçta olan, CHP'nin şahsında, demokrasinin uğramış olduğu yenilgidir. Türkiye'nin ilerici ve demokrat güçleri, bugün, yalnız demokrasi düşmanlarının ezmeye çalıştığı bir demokrasinin değil, CHP'nin anlayışsız tutumuyla içeriğini kaybetmiş bir demokrasinin savunulmasını üstlenmek durumundadırlar.

Marksist solun dağınıklığında, Türkiye'deki yoğun sınıf mücadelesinin çözümü için önerilen üç temel alternatif vardı. Adalet Partisi, burjuva demokrasisinin en sert ve baskıcı biçimini temsil ediyor, bunu öneriyordu. MHP'nin temsil ettiği ve önerdiği, faşist alternatifti; yani, burjuva *demokrasisi* kurallarının da dışına çıkan, en baskıcı burjuva *devlet biçimini*. CHP ise demokratik çözüm yolunu önerdi ve savundu.

Açıktır ki üç öneri de temelde iç ve dış egemen sınıflara yönelikti. Gerekli fiziksel politik gücü sağlamak için üç politik kuruluş da kitle desteği kazanmak zorundaydı, ama baş sorun, sağlanan bu kitle desteğinin ne yolda kullanılacağı konusunda, endişeye düşmüş egemen sınıflara inandırıcı bir garanti sunmaktı. Toplumsal-politik gerilim klasik toplum yapısını aşmış, o klasik yapıda temellenen egemen çıkarları da sarsmaya başlamıştı. AP ve MHP, sarsıntıyı önlemek için hukukî yapıyı değiştirmeyi önerdiler. AP, rejimin kalın çizgilerine sadık kalacak, ama Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulması gibi güvenlik tedbirleriyle egemen çıkarları tehdit eden güçleri baskı altına alacak, ezilen sınıflar üzerindeki sınıf baskısını artırarak egemen sınıfların «demokrasisi»ni kurtaracaktı. MHP bununla da yetinmiyordu: Faşist bir diktatörlük altında, egemen sınıf bölümlerinin de yetkilerini kısacak, hukuku sertleştirmekle kalmayıp büsbütün ortadan kaldırarak halk kesimlerinin örgütlenme ve mücadelesini bütünüyle ezecek, «millet düşmanı» diye adlandırdıklarını düpedüz öldürerek çözecekti sorunu (bu çözüm yolunu uygulayacağından hiç kimsede şüphe bırakmayacak eylemleri gerçekleştirmişti zaten).

Bunlar içteki egemen sınıflara olduğu kadar, dıştaki egemen sınıflara da sunulmuş alternatiflerdi. ABD, Avrupa vb., bu ihtimallerin gerçekleşmesi durumunda Türkiye'nin Ortadoğu politikasında oynayacağı rolü kolayca tahmin edebilirlerdi.

Bu sayılanlar arasında en demokratik tavrı benimsediği için en fazla kitle desteği sağlayan politik kuruluş CHP idi. Egemen sınıfları bir ikileme düşüren de bu oldu. AP'nin önerdiği çözüm onlar için doğal olarak en akla yatkın olanıydı, ama arada başka etmenler vardı. AP kendi başına iktidar olamıyor. MHP ile ittifakından vazgeçmiyordu. MHP ise içte, daha çok da dışta, büyük tepkilere yol açacak bir alternatifin temsilcisiydi. Daha önceki AP iktidarlarından ve 12 Mart ara döneminden sonra, yalın devlet baskısının uyandırabileceği tepkiler yeterince gözlemlenmişti. Bu yüzden belirli egemen sınıf bölümleri CHP'nin sunduğu alternatife razı olmayı gönülsüzce kabullendiler. Gözü dönmüş orta burjuvazi AP ve MHP'de radikalleşirken, daha sağduyulu olabilen büyük tekelci burjuvazi Kerenski ile Allende'yi ayırabilecek yeteneğe sahipti.

CHP ise, yedi aylık iktidarından sonra, alternatifini sunacağı kesimi seçme konusunda önemli bir dönüş yapmıştı. Bu dönüşün anlamı açık: Kazanılan kitle desteğiyle, egemen sınıflarla pazarlığa oturmaktı bu. Bu desteğin, egemen sınıflar *için* nasıl kullanılacağı anlatıldı. 1978'le birlikte başlayan yeni iktidar döneminin başlıca teması buydu. Yeni bir toplumun nasıl kurulacağını kitlelerle tartışmadı CHP; eskisine nasıl dönüleceği konusunda egemen sınıflarla anlaşmaya çalıştı. İki tarafı da yeterince doyurmayan bir diyalog oldu. Ama asıl aç kalan, diyaloga bile alınmayan halktı.

CHP'nin öne sürdüğü ve savunduğu «demokratik çözüm» karşısında faşistlerin ne yapacağı çok önceden belliydi. Türkiye içinde kendi gücünün dağılım biçimine uygun olarak, kitle desteği bulamadığı büyük kentlerde küçük gruplarla terör yaratarak gerilimi ayakta tuttular, mezhep ayrımlarını körükleyerek kitlesel terör yapabilecekleri yerlerde de büyük çaplı kıyımları kışkırttılar. Strateji, Fendoğlu'nun öldürülmesi olayında belliydi, ama iktidar bunun da üstüne gidemedi. Ele geçmiş ipuçlarını yarı gizli tutup MHP'yi kapatma tehdidiyle geriletmeyi, bir başka söyleyişle, faşist hareketi legal çizgiye çekmeyi tercih ettiler. Faşizmin stratejisine karşı bu stratejinin başarısı, Maraş olayında bütün çıplaklığıyla çıktı ortaya. MHP sürekli sıkıyönetim önermiş, CHP sürekli reddetmişti. Sonunda hükümet, MHP'nin dediğine geldi. Ağır bir yenilgiydi bu. Şu noktada, MHP, Demirel'den de birkaç adım ileridedir muhalefet mücadelesinde.

Sürecin sonunda, demokrasi, pörsük bir çiçek gibi düştü CHP'nin ayaklarının altına. Bunu tek başına sağ cephenin eylemi gerçekleştirmedi. Başarılı bir demokratik savunma, o çiçeğin o saldırılar karşısında daha da parlak açması sonucunu verebilirdi. Çiçeği MHP değil, CHP pörsüttü.

Şimdi ne olacak? Yetmiş sekiz başında eline geçirdiği büyük fırsatı değerlendiremeyen, kitlelerin uyanmış atılımını devleti kurtarma ve düzeni restore etme adına baskı altına alan CHP kendisi ne olacak? Onun basiretsiz politikasıyla bu aşamaya varan toplum ne olacak? Bu sorunun dolaysız cevabı, sıkıyönetimin işleyiş mekanizması tarafından cevaplandırılacaktır.

Öyleyse, sıkıyönetimi getirmenin, CHP'nin iktidara geldiği ortamın koşulları çerçevesinde anlamı nedir? Aslında bu, bir bakıma çok önemli bir olay, bir sürecin seyri içinde belirleyici bir dönüm noktası olmakla birlikte, bir başka düzeyde, CHP iktidarının genel mantığı ve politika anlayışı çerçevesinde, yeni bir adım olmaktan çok, eskinin sürdürülmesidir. Şöyle ki, faşist tehdit karşısında CHP direnç gösteren herkesi her anlamda silahsızlandırıp, elini kolunu bağlayıp, «nötr» olacağına, inandığı devlet gücüyle iş görmeye karar

vermişti. Sökmeyen, işlemeyen de buydu. Normal zamanların «zabıta» güçleri böylece işe yaramayınca, CHP, bu güçlerin bir daha güçlüsünü savaş alanına sürdü. O halde ilk ağızda şu soru akla geliyor: Elinin altındaki güçlere söz geçiremeyen CHP, şimdi bu yeni güce söz geçirebilecek midir? Daha ilk günden, muhalefet, yani AP, MHP ve CGP, Ecevit'in sıkıyönetimi denetlemeye çalışması karşısında ateş püskürmekte. Bunun, sıkıyönetimin muhtemel başarısını CHP'den bağımsız gösterme taktiği olduğunu düşünmek saflık olur. Amaç bellidir. Türkeş, sıkıyönetime davetiye çıkarırken, kendi adamlarını tutabileceğini, solunsa tepki göstereceğini, askerî yönetimin böylece solla sürtüşmeye girerek kendi yanına geleceğini umuyordu. Ama sorun yalnız bu da değildir. Bütün toplum ve bütün devlet mekanizması, toplumdaki politik kutuplaşmaya göre bölünür, taraf olurken, toplumun herhangi bir kesiminin bu bölünmeye bağışık kalacağı düşünülebilir mi? Bağışık değilse, bunun sonuçları neler olabilir? En azından bazı faşist çevrelerin hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde göze aldıkları belli olan iç savaş, bugünkü yönetimin kendi içinden parçalanması süreciyle birlikte gerçekleşme aşamasına girmez mi?

Bu konuda yanılmış olduğumuzu ya da bundan sonraki gelişmelerin farklı bir sonuca doğru yöneleceğini umalım; ne var ki, toplumdaki gelişmeleri kendi öznel isteklerimize göre değil de, bu gelişmelerin nesnel seyrine göre değerlendirdiğimizde, CHP iktidarının toplumu bu noktaya getirmiş olduğu yeterince açıktır. Toplum bunu hiç hakketmediği halde.

CHP'nin kendi içinde de bölünmeler beklenebilir. Geleneksel devlet partisi CHP'nin büyük bir kesimi, yeni duruma kolaylıkla kendini uyarlayabilecek, sola karşı geleneksel düşmanlığı ile sıkıyönetimi sineye çekmeyi kolaylaştıracaktır. Ama bu duruma dayanamayanlar da çıkabilir, bunlar partiden ayrılabilir. Böyle bir gelişmenin demokrasi güçlerini zayıflatacağını düşünmek yanlış olur. Demokrasiyi tutarlı bir biçimde savunmanın, CHP dışında, CHP içinde olacağından daha kolay olduğu görülüyor artık. Bugünün koşullarında CHP'nin meclis grubunda bu tür kopmalar kolay görünmüyor, ama tabanda bu tür bölünmeler geri kalan CHP'yi daha sağa mı itecektir, daha sola çekebilecek midir? Bu da, cevaplandırılması kolay olmayan bir soru. Ancak, «demokratik» genel başkanın ne kadar «dediği dedik» olduğunu, CHP politikasında sağa doğru vurulan her yalpanın kendi içinde ve sorumlu yönetim kademelerinde nasıl coşkuyla desteklendiğini pek çok kereler gördük. Bundan sonra da aynı şeyin olmasına şaşmamalıyız. *Paternalist* «halkçı», mazlum halkı sever. Sevebilmek için, önce acıması gerekir. «Bizi kurtar» derken çok sevimli olan halk, «bu ne biçim kurtuluş» diye sorduğunda, köteği hak etmiştir. O zaman Arjuna, Krişna'nın cezalandırıcı gazabının kırbacı haline gelir. ■

——oOOo——

MSP

Ekim ortalarında yapılan MSP IV. Büyük Kongresi'nde parti-içi çekişmenin bir açık mücadeleye dönüştüğü görüldü. Özal ekibi partinin genel idare kurulu için ayrı bir liste çıkardı ve bu liste hayli başarılı oldu. Özal'ın verdiği mücadele —açıkça «şimdilik» olmak kaydıyla— Necmettin Erbakan'ın kişisel konumuna yönelmiyor, ama onun izlediği politikaya sert bir muhalefeti dile getiriyordu. Bu muhalefetin partinin geniş sayılabilecek kesimlerince paylaşıldığı görüldü. Özal'ın listesinde yer alan 6 kişi ile Erbakan'ın listesine son anda giren 4 kişi partinin genel idare heyetine seçildi. Böylece partinin seçilen genel idare kurulu üyelerinin yarısı (20'nin 10'u) Erbakan'ın önermediği ya da önermek «zorunda kaldığı» kimselerden oluşuyordu ve bu kimselerin «sorun yaratabileceği» düşünülüyordu. Merkez eğilimi, böyle «sorun yaratabilecek» kimselere partinin yürütme organlarında görev vermedi. Erbakan'ın Kongre üyelerinin % 30'unun hattâ daha büyük bir bölümünün desteğini kazanmış bu gruba takındığı tavır, MSP içinde oldukça sert bir havanın egemen olduğunu gösterdi.

Gerçekte partide böyle bir —hattâ birkaç— ayrımın varlığı biliniyordu. Hattâ MSP çevresinde oldukça sert tartışmaların yapıldığı, «muharrirler arası» kalem savaşlarının epeyce ateşli cereyan ettiği de açıktı. Ama sözkonusu ayrımların, parti içinde kendi politik temsilcilerini böyle hızla bulacağını çok kişinin önceden görebildiğini sanmıyoruz. Artık politik programlar düzeyine sıçramış bulunan bu ayrım bize kalırsa basit bir kariyer çekişmesinin değil, hattâ parti üyelerinin arasında bulunan yaklaşım farklarının da değil, çıkarları MSP'de dile gelen toplumsal gruplar arasındaki çıkar çelişkilerinin ürünüdür. Bu çıkar çelişkilerini irdelemek bahanesiyle, Türkiye'deki İslamî harekete, bunun bir politik temsilcisi olarak MSP'ye toplumda bu politikaların tuttuğu yere, muhtemel gelişme ihtimallerine kısaca değinmek istiyoruz.

Daha gerilere gitmeden, DP'nin iktidara geldiği 1950'deki duruma bir göz atalım.

1950'LER

1950'ler, Cumhuriyet'le birlikte baskı altına alınan dinî ideoloji için yeniden örgütlenme ve po-

litika alanına ağırlığını koyma imkânını sağlamıştır. DP birtakım dinî özgürlüklerin bahşedilmesi yoluyla geniş oy depolarını kavramış ve 1923'den o zamana kadar ekonomik ve özellikle ideolojik (Laisizm ve resmî olmayan dine karşı sert tavır alışlar) alanda baskıcı bir politika izleyen bürokrasiye karşı biriken belirli toplumsal öfkeleri harekete geçirme politikası izlemiştir. Bu politikanın tuttuğunu söylemeliyiz. Tabiî DP dikkatli davranmıştır burada. Sözkonusu «özgürlükler» her şeye karşın belirli sınırlar içinde tutulmuş ve fazlasını isteyen kesimlere «devlet» bahane edilerek taleplerini gerçekleştirmenin şu anda imkânsız olduğu anlatılmıştır.

İzlenen ideolojik politika, bizi şimdilik ilgilendiren bir yönüyle, budur. Tabiî DP dönemini çok daha belirgin biçimde karakterize eden özellik, ulusal pazarın oluşumunda ve gelişiminde atılan adımlar, yani ekonomik alanda hızlı dönüşümlerin başlamasıdır. Geleneksel taşra toplumundaki birçok servet sahibinin «kapitalist» haline gelmesi, en azından gelmeye başlaması, DP'yle birliktedir. DP siyasal alanda da ilk kez kendisine katılım imkânını tanıdığı geniş küçük ve orta mülk sahibi kesimleri aynı zamanda ulusal ekonomik ağın öğeleri, yani kapitalist mekanizmanın parçaları haline getirmiş, toplumsal üretimden paylarına düşeni artırmış ve bir siyasal kadro olarak kendi yerini de böylece sağlama almayı düşünmüştür.

Bu ideolojik-ekonomik-siyasal bütünlük içinde düşünüldüğünde, DP'nin taşra hayatına getirdiği ve götürdüğü daha açık görülebilir. Bu, —yine bizim şu anda olayı irdelemeye çalıştığımız yönleriyle— ikili bir oluşum getirmektedir: *Bir yandan* geleneksel taşra hayatının yukarı sınıflarına yani orta mülk sahiplerine ulusal pazara açılma ve ekonomik yapısını ve dolayısıyla toplumsal yapısını etkileyecek onu «burjuva»laştıracaktır. *Öte yandan* aynı toplumsal kesimlere tüm öteki dinci kesimlerle belirli bir oranda dinî ideolojik özgürlük sağlamaktadır. Bu ise ilk anda bir «taşra burjuvazisi» oluşturma eğilimiyle çelişirmiş gibi görünen bir gelişimdir. Çünkü varolan dinî ideolojik yapı, geride bırakılmaya çalışılan ekonomik-toplumsal hiyerarşiyle büyük uyarlılık göstermektedir ve *bu haliyle* burjuva toplumsal ilişkilerini açıkça köstekler niteliktedir.

Böye bir politika da DP'nin o dönemdeki amaçlarıyla uyarlı mümkün tek politikadır. Daha sonra bu noktayı biraz daha genişçe ele almak üzere şimdilik şu kadarını söylemekle yetinelim: Yaygın dinî ideoloji, Cumhuriyet'le birlikte *resmî toplumun dışında* bırakılmıştı. (Böylece Kemalist Laisizm «halkın dini»ni budamaya ve «din» adına devletin dairelerinden birine bağlı uysal bir kurum yaratmaya çalışmıştı.) Tabiî bu durumda Anadolu'nun geleneksel toplumsal hiyerarşisini ayakta tutan ideoloji de «resmen» dışarda bırakılmış oluyordu. Eğer bu hiyerarşinin tepesinde ya da tepelere yakın bir yerde yer alan toplumsal kesimler —taşranın orta ve küçük mülk sahipleri— harekete geçirilecekse, «Siz gelin ama ideolojiniz kalsın!» demek gerekmezdi.

1950'DEN SONRALARI

DP ile Türkiye'de başlayan ekonomik gelişimden burjuvazinin tüm kesimleri paylarına düşeni aldılar. Taşranın orta ve küçük mülk sahipleri de öyle. Özellikle ulusal pazarın oluşumunda atılan hızlı adımlar bunların «iş adamları» haline gelmelerini sağladı. Ellerinde belirli fonlar birikiyor ve ekonomik etkinleri hayatlarında gittikçe daha önemli bir yer tutmaya başlıyordu. Ama şurası açıktır ki, yatırım kapasitesi çok sınırlı, teknolojik düzeyi çok düşük, yörelerinin ekonomik dinamiklerine aşırı bağımlı, yaygın ve dağınık bir kesim oluşturuyordu bunlar. Ekonomik gelişim hızları belki DP öncesi dönemle kıyaslanamayacak kadar büyüktü. Ama DP döneminin ekonomik politikasıyla da azamî teşvik gören tekelci kesimlerle hiçbir biçimde kıyaslanamazlardı. Süreç ilerledikçe taşranın orta mülk sahiplerinin —bunlar artık her zamankinden daha fazla kapitalist ekonomiye bağımlıdırlar ve giderek bu bağımlılık artmaktadır, ama yine de hâlâ «burjuva»dan daha farklı bir sınıftırlar— çıkarlarıyla tekelci kesimlerin çıkarlarının sertleşen bir çatışmaya girdiği görülecekti. Çünkü taşranın orta mülk sahipleri ellerinde biriken fonları aktifleştirecek yatırım alanlarından, kredi mekanizmasının desteğinden yoksundurlar. Oysa tekelci burjuvazi, açılan her yeni dişe dokunur alanı parsellemekte ve devletle olan geleneksel ilişkisini de aynen sürdürebilmektedir. Bu durum taşranın egemenleri için sürekli bir «görece geri kalış» anlamı taşımaktadır.

Tüm mülk sahibi kesimlerin ittifakını bünyesinde gerçekleştiren DP'nin çatırdadığı 1950 sonlarından başlayarak bu ekonomik çelişkinin de önem kazanmaya başladığı ,hele 1965 sonlarında «taşralı»lara kendi politik sözcülerini arattığı söylenebilir. DP'nin 1960 Darbesiyle kapatılmasından sonra AP içinde yerlerini alan aynı «taşralı»lar burada da aradıkları «huzur»u bulamamışlardır. AP içindeki hizipleri MNP'yi ve daha sonra da MSP'yi oluşturan kadroları çıkartmıştır.

MSP ve MC

Taşra burjuvazisinin AP içinde oluşturduğu hizibin, MNP'nin kuruluş ve kapanışının, MSP'nin kuruluşunun, CHP ile koalisyonunun bilinen tarihini anlatmaksızın, MSP'nin yapısal özellikleri ve ekonomik-politik programı ile ilgilenmek istiyoruz. Bu ekonomik-politika, MSP'nin hükümete katıldığı MC dönemlerinde uygulanmaya çalışıldı.

MSP'nin baştan beri sözünü ettiğimiz taşralı orta mülk sahiplerinin özgün partisi olduğunu iddia ettiğimize göre, 1965 sonlarında sözkonusu sınıfın ekonomik-toplumsal konumuna kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Her şeyden önce ülkenin ekonomik hayatının hızlandığı 1950'lerden bu yana bu sınıfın elinde oldukça geniş fonlar birikmiştir. Ve bu sınıf en azından

ekonomik faaliyetleriyle kendisini taşra hayatının öteki kesimlerinden ayırmaya başlamıştır. Kasdettiğimiz, oldukça çok yönlü cereyan eden bir süreç: Birincisi, taşra denilen toplumsal örgütleniş, geniş bir toplumsal yapıya, yani ülkeye daha sıkıca bağlandıkça, kendi içindeki işbölümü —bu kendi ekonomik hiyerarşisi demektir aynı zamanda— de değişikliğe uğramıştır. Daha önce orta mülk sahiplerinin burjuvalaşmaya başladığını söylerken kasdettiğimiz de kısmen buydu: Orta mülk sahipleri gerçek anlamıyla kapitalist ekonomik ilişkilere izin vermeyen, sınırlı ve az çok da kendine yeterli üretim koşullarından, daha geniş bir pazara, ekonomik rekabete açılmak durumunda kalmış ve böylece birer «burjuva» haline gelmek zorunluluğuyla karşılaşmışlardır. Artık onlar da, taşra toplumunun öteki kesimleri de çok daha geniş ölçekte gerçekleşen bir işbölümünün ve bunun yeni, zorlayıcı kurallarının etkisi altına girmektedirler. İkincisi, bu yeni işbölümü, eski taşra egemenlerini de en azından iki farklı yönde evrimlendirmiştir. Bunların bir bölümü ulusal kapitalist pazarın daha büyük üretim ve dağıtım şebekelerine bağlanmışlardır (diyelim ki dünün zahirecileri bütangaz bayiliğine başlamışlardır ve benzeri binlerce değişim..). Öbür bölümde kalanlar ise eski yüksek toplumsal konumlarını da yitirmiş, yoksullaşmış ve yeni hiyerarşide eskiden eşit oldukları kimselerin altında bir yerlere düşmüştür. Böylece bu yeni durum, gözle görünür ekonomik üstünlüklere sahip yeni bir sınıf yaratmaya başlamıştır.

Peki, sözkonusu «yeni» sınıf, elindeki geniş sayılabilecek fonları yatırabilmek için hangi imkânlara sahiptir? Şüphesiz oldukça kısıtlı imkânlara. Bunun birkaç nedeni var: Birincisi, kendi tarihî gelişimi ve içinde bulunduğu taşra toplumunun tarihî koşulları onun her seve karşın henüz atıl ve yerel kalmasına neden olmaktadır. İkincisi, Türkiye'de büyük burjuvazi çok erkenden başlayarak tekelleşmiş, sanayiin tüm alanlarında «istilacı» bir varlığa sahip olmuştur. DP dönemine kadar oldukça kısıtlı olduğu söylenebilecek sanayi alanlarının emperyalist dünya ekonomik sistemiyle kurulan daha sıkı ilişkilerden sonra sayı ve derinlikçe gelişmesi de durumu değiştirmemiştir. Bu yeni alanlar da «gedik bırakmamacasına» tekelci burjuvazinin ve devletin istilasına uğramıştır. Böylece (sermaye toplamı değilse de) sermaye birimleri ufak, verimliliği ve hareketliliği düşük taşra burjuvazisi en iyi ihtimalle tekelci burjuvazinin «periferi»sinde yer alacak, çoğu kez bu imkândan bile yoksun kalacaktır. Üçüncüsü, kredi mekanizmasının ulusal çaptaki (uluslararası çaptakinden söz bile etmiyoruz!) ayarlanışı, orta ve küçük sermaye için pek (!) de iç açıcı değildir. Malî oligarşinin bunlara denetsiz bir gelişim imkânı sağlamak gibi bir niyeti olamayacağı çok açıktır.

Öylevse, bu orta mülk sahibi kesim bir yandan burjuvaya daha fazla benzerken, öte yandan da has burjuvalara oranla artan bir ekonomik geriliğe mahkûm edilmektedir. Öyle bir an gelmiştir ki, ilkin DP sonra da AP bünyesinde sağlanan ekonomik refah ve yükseliş/görece geri kalış dengesi, taşranın orta mülk sahiplerine karşı çıkılacak bir şey olarak görünmeye başlamıştır.

İşte MSP yıllar boyunca biriken bu karşı çıkma eğilimini pratik alana kanalize etmeyi temel işlevi olarak görmüştür.

MSP, ekonomik-politik programını da tümüyle buna göre düzenlemiştir. Özetlersek: (1) Yeni sanayi alanlarının açılması ve bu alanların devlet-orta sermaye işbirliğiyle işletilmesi planlanıyordu. Dikkat edilirse bu 1. MC döneminde MSP'nin zorlaması ile ve MSP'nin «yetki alanı» dahilinde kurulan TÜMOSAN, TEKSAN, TUSAŞ motor, takım tezgâhları ve savaş (yani uçak da!) sanayilerini gerçekleştirecekti. TUSAŞ projesi daha önce planlanmış olmasına karşın kuruluş yasasının onaylandığı sırada MSP CHP ile birlikte hükümetteydi ve MSP'nin bu projeye farklı bir anlam yüklediğini söyleyebiliriz.) Bütün bu alanlar emperyalist işbölümünde henüz Türkiye'nin payına düşmemiş, yani tekelci burjuvazi«miz» tarafından istila edilmemiş alanlardı. (2) Kredi mekanizması daha «adil» düzenlenecekti. Anlamı çok açık! Erbakan'ın «Faiz haramdır» naraları bu konuda çok radikal bir tavır alındığı izleniminin yaratılmasını amaçlıyordu herhalde. Ama «Hoca» dahil hiçbir MSP'li politikacının faizi kaldırmak yönünde ciddî bir umudu olmasa gerekti. Bu «adil düzenleme» devlet-orta sermaye ortaklıklarında devletin herkes adına yatırım yapmasıyla kısmen gerçekleşti. DESİ YAB da kısmen bu kredi ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştu. Ama tabiî ki bilmem hangi Holding'lerin bileşik sermayesine dahil olan özel bankaların MSP istedi diye faiz hadlerini ciddî oranda düşürmesi düşünülemezdi. (3) Arap ülkeleriyle özellikle iyi politik ve ekonomik ilişkiler kurulacaktı. Burada birçok amaç güdülüyordu. Her şeyden önce bu ülkelerin servet sahiplerine kapitalist olmak imkânı verilecek, yani kurulması planlanan sanayilere ortak olmaları sağlanacaktı. Bu da hayal edilmesi bile güç sermaye miktarlarının elde edilmesi demekti. Ayrıca Arap ülkeleri, sanayilerinin gerikalmışlığı nedeniyle Türkiye için pazar oluşturacaklardı. Dikkat edilirse, MSP'nin tasarıları emperyalist işbölümünün zorlanması ve bu anlamda sistemin «dışma taşılması»na yöneliktir.

Ne yazık ki, din kardeşleri Necmettin Erbakan'ı anlamamış ve ona beklediği desteği göstermemişlerdir. Böylece bu büyük finansman kaynağı ve dış pazar da suya düşen hayallere dahil olmuştur.

Bütün bunlar, MSP'nin politik kariyeri içinde ne anlama geliyor? Sanırız ki, her şeyden önce I. MC döneminde umduğunu bulamayan taşra orta burjuvazisinin bu partiden kısmen desteğini çekmesi anlamına geliyor. Bu kesim tekelci burjuvazinin «periferi»sinde tatmin edici bir yer edinmiş olanlardan oluşsa gerek. İkincisi, daha önceden politik sonuçlarıyla görülmemiş bir olgu: Devlet kadrolarına yerleştirilen MSP'li aydın kadrolar...

DİNÎ İDEOLOJİ VE MSP

Bir paradoks: MSP ilk çıktığında «sanayi hamlesi», «faiz haramdır», «İslam ülkeleriyle ilişkiler

sağlamlaştırılsın» sloganları daha atılmaya başlanmamıştır ya da henüz çok arka planda yer alıyordu. 1977 Haziran seçimlerinde önce bu sloganlara ağırlık verildi. Oysa 12 Mart döneminin ardından MSP politik arenaya çıktığında din temasını vurguluyor ve tüm politik ajitasyonunu bunun üstünde yoğunlaştırıyordu.

Buradan hangi sonucu çıkartmak gerek? MSP'nin başlangıçta belirli bir sınıfla politik hedef açısından uyum içinde olmadığı sonucunu mu? Yoksa başlangıçta tüm dinci güçlerin toplumsal programını temsil ettiğini ve taşra burjuvazisiyle ancak sonradan organik ilişkiler kurduğu sonucunu mu? Şüphesiz hayır. MSP temel sınıfsal desteğini her zaman aynı kesimden kazandı. Bu desteğin başarısız deneyler dolayısıyla yitirilmeye başlandığı bir dönemde de, yani Haziran 1977 seçimlerinden önce, doğrudan ekonomik propagandayla, hedeflerden vazgeçilmediğine, bunların hâlâ ısrarla savunulduğuna, girilecek her muhtemel koalisyonda da savunulacağına ilişkin güvence verilmeye çalışıldı.

Sözkonusu ekonomik çıkarlar neden dinî ideolojinin çerçevesi içinde savunuldu? Sanırız, tüm egemen sınıf partilerinin ortak davranış biçimi, MSP için de bir zorunluluk olduğundan dolayı. Yani egemen sınıfın ya da onun bir bölümünün ekonomik-toplumsal çıkarları tüm toplumunkilerle özdeşleşemediği sürece, toplumsal destek sağlanamadığından dolayı. İşte bu özdeşleşme süreci, «ideolojik yapılar» içinde gerçekleştirilir. (İdeoloji egemen sınıfların çıkarları topluma kabul ettirilebilsin diye oluşturulur demiyoruz. Ama ideolojiler bu işlevi de yerine getirirler; tabiî bu onların temel bir işlevidir)

Her ideoloji bir hayat biçiminin hem parçası, hem de ifadesini bulduğu bir yapıdır. Bu bakımdan —her ideoloji savunduğu toplumsal düzenin egemen sınıfının adıyla anılmakla birlikte— tek bir sınıfın ya da fraksiyonun malı değildir. Terimleri vardır, terimleri arasında belirli ilişkiler vardır ve gerek bu terimler, gerekse bu ilişkiler, kişilerin, sınıfların ve çağların yarattığı esneklikler sayesinde varlıklarını sürdürürler. Bu nedenle «İslamî ideoloji» diye adlandırılabilecek tek bir ideoloji değil de bu ad altında toparlanabilecek bir dizi varyant vardır. Hattâ bunların farklı varyantlar oldukları tam anlamıyla söylenemese bile, aynı yörenin orta mülk sahiplerinin ve yoksul köylülerinin aynı İslamî terimlerden pek de özdeş şeyler anlamadıkları açıktır. İşte «İslam» adına ortaya çıkan MSP genel ajitasyonu içinde bütün bu anlayış farklarının ve varyantların temsilcilerini toplayabileceğini ummuş ve bunu başarmıştı da.

Ama Haziran 1977 seçimleri, MSP'nin sözkonusu bütün kesimlerden —ve en önemlisi taşra orta burjuvazisinden de!— destek kaybına uğradığını gösterdi. Seçim sonuçlarının en kaba bir tahlili bile şunu gösteriyor: İzmir, İzmit gibi sanayi kentlerinde MSP'ye «din aşkına» oy veren işçi kesimleri, CHP'ye kaymıştı. Ülkenin batı, güney batı ve Karadeniz bölgesindeki orta mülk sahipleri AP'ye, etnik ve mezhepsel ayrılıkların güçlü olduğu orta bölgelerde ise MHP'ye doğru bir kayma içindeydiler. Sadece doğuda aynı kalmıştı MSP'nin oyları.

MSP VE GELECEĞE İLİŞKİN VARSAYIMLAR

AP'nin muhalefette CHP'nin iktidarda olduğu şu günlerde «liberalizm»in (=AP'nin) hikmetine inanmaya çok yakın orta mülk sahipleri. MSP I. ve II. MC dönemlerinde denenmiş radikal bir hayal belki de.

MC deneyi bize karmaşık bir olguyu gösterdi: MSP, tekelci kapitalist ekonominin ülkemizde kendi doğal gelişimiyle güçlendiği bir anda ortaya çıktı. Orta mülk sahiplerine oldukça büyük bir hareketlilik kazandırdı. Ama aynı orta mülk sahiplerinin geniş bir kesimi, kazandığı hareketlilikle birlikte ülkenin tekeller ağında bir yerlere yerleşti. Yani MSP'nin bu kesimlere kazandırdığı hareketlilik, kısmen, istediğinin tam tersini, tekelci burjuvazinin etkinlik alanının genişlemesi sonucunu doğurdu. MSP'nin bu sonucu engellemek için elindeki tek silah kendisini destekleyen tüm halk kesimlerine gerçek bir siyasal ve ideolojik radikalizm kazandırmaktı. MSP bunu başaramadı —belki de bu radikalizmin denetlenmesinin ne kadar güç bir şey olduğunu anladığından dolayı. Böylece de çağdaş toplumda, varolan düzene radikal olmayan her karşı çıkışın ortak kaderiyle karşılaştı.

Yeni toplumsal hiyerarşide, geleneksel toplumsal hiyerarşideki yerlerinden daha aşağılara düşen zümreler üstüne uzun ve ayrıntılı analizler daha önce *Birikim*'de yapıldı. Biz burada, *kısmen* aynı toplumsal gerekçelerle harekete geçen radikal bir İslamî eğilimin varlığından söz edelim. Hem İslamî entelektüellerin hem de doğuda geniş halk yığınlarının *radikal* taleplerle (örneğin Medine'dekine uyarlı bir toplumsal örgütleniş hayaliyle) ortaya çıkması, faşist hareketten bağımsız bir olgu olarak kendisini tanımlaması önemli bir durumdur. (Örneğin *Şûra* dergisinin doğuda 40.000 dolayında satışı ilginçtir.) Bu türden çok sayıda eğilim, biraz MSP'nin «revizyonist» varlığı nedeniyle gelişemiyor. Kendilerini partiden ayrı tutmakla birlikte belirli uzantılarının burada yer aldığı varsayılabilir.

Sanırız MSP ideolojik açıdan merkeze oranla daha radikal olan Özal grubunun, bu türden parti dışı radikal eğilimlerle kurulabilecek diyaloglarda yararlı olacağını ummaktadır. Oysa, bize kalırsa, Özal grubu, bunca karmaşık ve ağır toplumsal sorunların ifadesi olan bir diyalog kurmak için fazla «sağ» kalacaktır

EMRE KONGAR

Birikim 46-47/84

Teknolojik Bakımdan Geri Ülkelerde İdeolojik Ögelerin Toplumsal Değişme Açısından Belirleyiciliği üzerine Bir Deneme

Bütün büyük boy teoriler dahil olmak üzere, toplumsal değişmeyi açıklamaya yönelik düşünceler ancak, «ideolojik» boyutlar kazandıkları zaman etkin olabilmişlerdir. Bunun en tipik örneği Marx ve Marksizm'dir. Lenin'in temsil ettiği kuşak Marx'ın düşüncelerine «izm» niteliği, yani eyleme dönük bir ideoloji niteliği kazandırana kadar, bu düşüncelerin öne sürdüğü öneriler uygulamada bir türlü tam anlamıyla başarılı olamamışlardı. Marx'ın kendisinin, ideolojileri kötü gözle, gerçeği saptıran sistemler olarak görmesinin de bunda büyük bir payı vardı şüphesiz. Fakat, düşünce sisteminin, uygulamaya dönük olmasındaki en büyük eksikliği de bir «izm» yapısı taşıdığının yadsınmasıydı.[1]

Bir toplumsal yapı değişikliğinin uygulamadaki belirtisi iktidar değişikliğidir. Değişen bir iktidarın eskisinden farkı herhangi bir ideolojik boyuta indirgenemiyorsa, değişiklikten söz etmek imkânı bile bulunamaz aslında.

Konuya başlangıç açısından baktığımızda, varolan iktidardan ayrıldığı noktaları ideolojik olarak belirleyemeyen bir eylemin zaten «değişiklik» sloganı ile iktidara yürüyemeyeceğini de görürüz.

Şimdi kısaca, teknolojik bakımdan geri ülkelerde ideoloji ile toplumsal değişme arasındaki ilişkileri görmeye çalışalım!

1. İdeoloji ve «asabiyyet». **Burada kullandığım anlamıyla asabiyet, eyleme dönüşen birlik ruhudur.** Bir başka deyişle, asabiyyet, statik bir kavram olarak grup bilinci, sınıf bilinci, toplumsal bilinç, çıkar birliği, ülkü birliği gibi, «aynı özelliklere sahip olma, aynı amaca yönelme ve bunun bilincinde olma» olgusunu vurgular. Fakat bu asabiyyet kavramının bir yönüdür ve kavramın tümünü anlamamıza yetmez. Kavramın ikinci yönü, dinamik yönüdür. Bu yönü ile asabiyyet, belli bir gücü (kafa sayısı, bilgi birikimi, örgüt ve benzerlerini) ve belli bir eylemi vurgular. Bir başka deyişle, **asabiyyet, belli bir gücü olan, belli bir eyleme dönüşmüş olan bir birlik ruhudur.** Bu birlik ruhu kimi zaman bir ulusal eylem, kimi zaman bir sınıfsal eylem, kimi zaman da bir dinî eylem niteliğiyle, fakat ancak sıcak siyasal eyleme dönüştüğü zaman asabiyyet adını alır. Bir başka deyişle, asabiyyet, bir birlik ruhunun, iktidar mücadelesinde işlevsel olması demektir.

İşte teknolojik olarak geri kalmış bir ülkedeki ideolojinin toplumsal değişmeye yol açabilmesi için mutlaka, bir asabiyyeti oluşturması gerekir. Asabiyyete yol açmayan bir ideolojinin toplumsal değişme bakımından önemli bir rol oynaması beklenemez.

Burada önemli olan nokta, asabiyyetin sınıfsal bir tabana oturup oturmadığı sorunudur. Türkiye'de öğrenciler ve lumpen-talebe arasında görülen sol eylemlerin çok büyük bir kısmının çıkmazı bunların yetersizce asabiyyete sahip olması, fakat sınıfsal tabana oturmamış bulunmasıdır. Sınıfsal tabana maddî olarak oturmamış ve iktidarı ele geçirmeye yönelmiş olan asabiyyet, asabiyyet sahiplerinin varolan düzenin egemen güçleri tarafından tasfiyesinden başka sonuç getirmez.

2. İdeoloji ve sınıfsal yapı. Teknolojik olarak ileri ülkelerde üretilmiş olan ideolojiler, genellikle o tür ülkelerin sınıfsal yapılarının ürünü olduğundan, ithal edildikleri ülkelerde, sınıfsal yapıyı etkileyici nitelik taşırlar. Bir başka deyişle, aslında sınıfsal yapıların ürünü olan ideolojiler, teknolojik olarak geri ülkelerde, tam tersine, sınıfsal yapıların belirlenmesinde işlev sahibi olurlar. Böylece teknolojik olarak ileri ülkelerde sınıfsal yapı ile ideoloji arasındaki etkileşimin yönü, teknolo-

jik bakımdan geri ülkelerde tersine dönmüştür.

Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, nesnel koşulların teknolojik olarak geri ülkelerde, ileri ülkelerdekine göre çok geride bulunuşudur. Böylece, sınıfsal yapının belirlenmesinde ortak rol sahibi olan nesnel ve öznel koşullar arasındaki denge, öznel koşulların ağırlık kazanması yönünde değişmektedir. İdeoloji ile sınıfsal yapı ilişkileri, ideoloji ve devlet başlığı altında da irdelenecektir.

3. İdeoloji ve dış dünya. Teknolojik olarak geri bir toplumdaki ideolojilerin çoğunluğu dışardan ithal edilmiştir. Toplumun iç dinamiğinin ya da tarihinin ürünü olan ideolojiler ise genellikle güçsüzdür. Bunun temel nedeni, ülkedeki teknolojinin azgelişmiş olmasıdır. Tarihten gelen iç ideolojilerin güçsüzlüğünün, altında yatan öge bunların varolan geri kalmışlığın nedeni olmakla suçlanmalarıdır. İç dinamiğin güncel olarak özgün bir ideoloji yaratması ise, dış dünyanın son derece etkin denetimi altında çok güçtür. Sonuç olarak, toplumun daha yoğun etkileşimde bulunduğu dış dünya kesiminin ideolojisi, o toplumdaki egemen ideoloji olur. Bütün dış dünya ve toplumun dış dünya ile ilişkileri bu egemen ideoloji gözlüğü ile algılanmaya başlanır. Fakat, diyalektik süreçler, ideolojik konularda, teknolojik konulardan daha hızlı işlediği için, bir ideolojik egemenlik karşısında hemen karşıt başka bir ideoloji ya da ideolojiler demeti ortaya çıkar. Bunların temelinde, yine dış dünya vardır. Toplumda egemen olan dış dünyanın belli kesiminin dışında kalan ya da ona karşıt olan kesimlerin ürettiği ve ihraç ettiği ideolojiler, hemen ortaya çıkarlar. Bunların, toplumun iç yapısına ne denli uygun oldukları hiç önemli değildir. Çünkü işlevleri toplumsal yapıya uygun olmak değil, egemen ideolojiye karşıt olmaktır. Egemen ideolojinin kaynağı dış dünya olduğuna göre, bunların da iç yapıda maddî temel bulması ne gereklidir, ne de zorunlu.[2]

Bu durum aslında teknolojik olarak geri bir toplumda dış dinamik ögelerinin egemenliğine dayalı bir modele bağımlı olmaktan kurtulmanın da ipuçlarını vermektedir. Her ne kadar, varolan egemen ideoloji, dışardan ithal edilmişse de, onun karşıtları da hemen içeri «sızdığından», ithal edilmiş ideolojiler arasında sanki bir denge oluşmakta ve belirleyicilik rolü uzun dönemde yine «iç dinamik» ögelerine kalmaktadır. En azından bu ideolojiler arası etkileşimden yararlanıp iç dinamik açısından sınırlı değişikliklere gitmek, sonra bunu, dış dünyadaki ilişkileri yeniden düzenlemekte kullanmak imkânı ortaya çıkmaktadır.

4. İdeoloji ve Devlet. Devleti ele geçirenler, bunu ister bir ulus, bir sınıf ya da grup adına yapmış, isterlerse doğrudan kendileri iktidara oturmuş olsunlar, toplumsal ve ekonomik yapıyı kendi ideolojilerine uygun olarak biçimlendirmeye başlarlar. Bu aslında son derece önemli bir süreçtir. Çünkü, toplumsal-ekonomik yapı, artık belli bir ideolojiye uygun olarak yönlendirilmeye ve güdümlenmeye başlanmıştır. Bir başka deyişle, insanoğlu, devlet yoluyla tarihin akışına müdahale etmekte, onu hızlandırmakta ya da geciktirmektedir. Hatta, elindeki aracı (devleti) kullanarak, tarihi bizzat yapmaktadır.

Öte yandan unutulmaması gereken nokta, her ideolojinin, kendi karşıtını da yarattığı ya da güçlendirdiğidir. Uzun dönemdeki teknolojik değişme ve gelişmeler de etkilerini duyurmaya başlayınca, devleti elinde tutanların ideolojik yönelimi de ister istemez toplumsal yapının sınıflaşma sürecine boyun eğer. Fakat buradaki önemli nokta, artık egemenliğini duyurmaya başlayan yapıyı, devleti ele geçirmiş olanların biçimlendirmiş ya da biçimlenmesine büyük katkılarda bulunmuş olmalarıdır. **Bir başka deyişle, üstyapı, uzun dönemde altyapıya boyun eğmekte, fakat boyun eğdiği bu altyapı, büyük ölçüde, kendisi tarafından yaratılmış ya da yönlendirilmiş bir altyapı olmaktadır.**

5. İdeoloji ve teknoloji. Bilindiği gibi, teknoloji uzun dönemde ve evrensel olarak ideolojinin belirleyicisidir. Yine evrensel olarak teknoloji ideolojiden hızlı değişir.[3] Buna karşılık, teknolojik bakımdan geri ülkeler, ileri ülkelerin yarattığı ideolojileri ithal ettiklerinden, teknoloji-ideoloji etkileşimi açısından, evrensel görünen modelden önemli sapmalar ortaya koyarlar.

Örneğin, teknolojik değişmeler, teknolojik bakımdan geri ülkelerde oldukça yavaş olur. Çünkü insanlık tarihini belirleyen ve başdöndürücü bir hızla gelişen teknoloji ancak uygun bir ortamda bu değişmeyi gerçekleştirebilir. Uygun ortam ise, gerekli altyapının ve

birikimin bulunduğu bir ortamdır. Bir başka deyişle, teknoloji ancak en ileri teknolojiye sahip olan ülkelerde başdöndürücü bir hızla gelişir. Aslında bu gelişme bile insanoğlunu etkilemekte, kimi zaman başarısız kalabilir. Çünkü teknolojik gelişmelerin sonuçları topluma bir sistem içinde aktarılamayabilir. Ya da varolan üretim ilişkileri yeni teknolojinin uygulamaya konulmasına izin vermeyebilir. Örneğin otobüs şoförlerinin ve biletçilerin varlığı, tek raylı tren sisteminin tümüyle ve birdenbire uygulanmasına karşı yeterli bir toplumsal engeldir.

Teknolojik olarak geri ülkelerde hem teknolojik ortam uygun olmadığı için, hem de toplumsal engeller nitelik ve nicelik bakımından çok ağırlık taşıdığından teknolojik değişme kaplumbağa hızı ile ve genellikle uyumsuz bir biçimde oluşur. Buna karşılık, etkileşimi son derece arttığı için küçülen dünyamızda, teknolojik bakımdan ileri ülkelerin ürettiği ideolojiler, hiçbir maddî temele ihtiyaç göstermeden, insan zihni yoluyla hemen teknolojik bakımdan geri olan ülkeler tarafından ithal edilebilirler.

Aslında teknoloji - ideoloji etkileşimi açısından ortalığı karıştıran ve bunalımı artıran olay, başka toplumlarda üretilmiş bulunan ideolojilerin, doğrudan zihinsel etkinlik yoluyla, hiçbir maddî temele ihtiyaç göstermeksizin ithal edilebilmesidir. Zihinsel etkinlik yolu ile ithal edilen ideolojiler, ithal edildikleri toplumda maddî temeller bulamadıkları zaman, zihinsel soyut modellerle, toplumsal somut koşullar çatışmakta ve hem bireyler, hem de toplum ağır bir bunalıma itilmektedir.[4]

İdeoloji kelimesini burada muhakkak katı anlamıyla kullanmadığımı belirtmeliyim. Örneğin, insanın hayattan beklediklerinin tümü de burada kullandığım anlamıyla bir «ideoloji»dir. Belki yumuşak anlamdadır, ama, bir insanın tüm beklentileri onun ideolojisini oluşturur. Beklentilerden oluşan böyle yumuşak bir ideoloji ile, belli bir eylem biçimini oluşturan örneğin Müslümanlık, Marksizm gibi sert bir ideoloji arasında ayrım yapmadan da teknoloji-ideoloji etkileşimi irdelenebilir kanısındayım.

İdeolojik ögelerden özellikle üç tanesi, maddî temele dayanmadığı zaman büyük bunalımlara yol açarlar. Bunlardan **birinci** öge beklentilerdir. İnsanoğlunun hayattan ve gelecekten bekledikleri onun ideolojisinin önemli bir bölümünü oluşturur. İşte bu bölüm maddî bir temele sahip değilse, insan toplumdan bütünüyle kopar, yabancılaşır. Çünkü insanlar tüm hayatlarını belli beklentiler üzerine kurmuşlardır. Bu beklentiler her zaman para sahibi olmak, konut sahibi olmak, iş edinmek ya da işinde ilerlemek gibi maddî de olmayabilir. Kimi zaman çocuğunun eğitimi ve iş güvenliği, kendisinin toplumsal güvenliği, sevdiği kişilerle birlikte yaşamak gibi manevî değerler de beklentiler arasında önemli yerler tutabilir.

İster maddî, isterse manevî olsun, insanın beklentilerinin gerçekleşmesi genellikle bir toplumda üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ve bunların çeşitli toplum kesimleri arasındaki dağılımı ile çok yakından ilgilidir. Bir toplumda üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ve bu mal ve hizmetlerin o toplumu oluşturan sınıflar ve gruplar arasındaki dağılımı, toplumun üyelerinin beklentilerini karşılayamıyorsa ,o toplumda hemen **anomie** egemen olur. Bir başka deyişle, bireyler topluma yabancılaşmakla kalmazlar, toplumun bireyle olan bağlantılarının tümü (tüm kurallar, örgütler, önderlik ilişkileri ve benzerleri) kopmaya başlar.

Küçülen dünyamızda teknolojik olarak geri ülkelerin en büyük dramı, hatta trajedisi, bu toplumlarda yaşayanların, ileri teknolojiye sahip ülkelerin ürettiği mal ve hizmetlerin tümüne sahip olmayı istemeleridir.[5] Bu durum yalnızca günümüz dünyasının artan etkileşimi sonucu değil, tüketim ekonomisi insanların (ve bu arada teknolojik bakımdan geri ülkelerdeki kişilerin) beyinlerini yıkadığı için de gittikçe hızlanan bir süreçtir.

Böylece maddî temelleri (mal ve hizmetler) başka ülkelerde olan bir beklentiler sistemi teknolojik bakımdan geri olan bir toplumda ideolojik açıdan etkin olmaktadır. Bu etkinlik, beklentilerin karşılanmasının imkânsızlığı sonucunu doğurur. Karşı karşıya kalınan sorun, hiçbir biçimde doyurulması sözkonusu olmayan bir açlıktır: Bir toplum ürettiğinden çok daha fazlasına sahip olmak istemektedir. Bu istemin yerine getirilmesine imkân yoktur. Çünkü yağma ve talan savaşları tarihe karıştığı gibi, sömürgecilik de, teknolojik bakımdan geri değil, ileri ülkelerin tekelindedir. Üstelik teknolojik bakımdan geri ülkeler, değil

ürettiklerinden fazlasını, ürettiklerini bile tüketememektedirler. Çünkü artık değerlerinin bir kısmı, teknolojik bakımdan ileri ülkeler tarafından dışarı aktarılır.

Maddî temele dayanmadığı zaman toplumsal gerçeğin hem kendisini hem de algılanış biçimini yozlaştıran **ikinci ideolojik öge eğitimdir.** Eğitim derken, hem toplumsal değer ve kuralların bireye aktarılması anlamında toplumsallaştırmayı hem de bilgi ve beceri aktarılması biçimindeki teknolojiye yönelik eğitimi kastediyorum. Varolan eğitim (yaygın eğitim, örgün eğitim, aile içindeki eğitim) toplumda maddî bir temele dayanmadığı zaman iki sonuçla karşı karşıya kalırız: Birinci sonuç bireylerin «olmayan bir topluma» göre yetiştirilmeleridir. İkinci sonuç ise, yetiştirilen bireylerin toplumda varolan teknolojiyi kullanamamalarıdır. «Olmayan topluma göre yetişme», Türkiye'de birtakım gençlerin milliyetçilik adına emperyalizmin savunuculuğunu yapmaları ya da İtalya'da bir grup eylemcinin, ölüm cezasını kaldırmış bir devletin faşist yüzünü ortaya çıkarmak için kaçırdığı adamı yargılayıp ölüme mahkum etmesi ve ölüm cezasını uygulaması gibi terslikler doğurur.

Öte yandan varolan teknolojiye göre olmayan eğitim, arkeoloji öğrenimi yapmış bir elemanın vergi memuru olması gibi terslikler yanında, otomobil direksiyonu başına geçer geçmez kendisini rakibine saldıran bir ortaçağ şövalyesi sanan kişiler üretir.

Böylece eğitim, bir yandan «olmayan bir topluma göre» yetiştirdiği kişilerle toplum arasında bir sağırlar diyaloğuna yol açarken, öte yandan da hem varolan teknolojinin en verimli biçimde kullanılmasını, hem de daha ileri bir düzeydeki teknolojiye geçişin koşullarının hazırlanmasını engeller.

Maddî temelden yoksun olduğunda toplumsal çelişkilerin bulanıklaşmasına yol açan **üçüncü ideolojik öge toplum modelleridir.** Bilindiği gibi her toplum modeli, somut ve karmaşık toplum gerçeğini daha iyi anlayabilmek için yapılmış olan soyutlamalara dayanır. Bu nedenle herhangi bir toplum modeli ile bir toplumun tüm ve karmaşık gerçeğinin bire bir, birbirine çakışması sözkonusu değildir. Durum böyle olunca gerek varolan toplumda nelerin olup bittiğini anlamak için seçilecek modellerin, gerekse gelecek için hedef alınan toplum modellerinin belirlenmesi son derece büyük bir önem kazanmaktadır.

Toplum modelleri iki açıdan teknoloji-ideoloji dengesizliğini artırabilirler. Birinci olarak, varolan toplum yapısının anlaşılması ve algılanması için kullanılan modellerin maddî temellere dayanması, yani doğru olması gerekir. Oysa, ideolojik modellerin uluslararası planda üretilen makro teorilerden etkilenmekte oluşu, teknolojik olarak azgelişmiş bir toplumun yapısının bu modeller tarafından doğru olarak yansıtılmasını büyük ölçüde önler. Çünkü bu makro teoriler, hele günümüzde, bütünüyle yabancı ülkelerin dış politika gereklerine göre üretilmekte, bırakın başka ülkeleri, kendi ülkelerinin toplumsal yapılarını bile tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Üstelik, teknolojik bakımdan geri ülkelerde gerek araştırma yöntemleri gerekse istatistikler geri olduğu için, ülkenin toplumsal yapısını yansıtabilecek bulgu ve veriler de eksiktir. Böylece, bütünüyle zihinsel etkinlik yoluyla kabul edilen bir model, maddî temellerden yoksun olarak bile, o toplumun yapısını yansıtıyor diye düşünülebilmektedir. Üstelik insanlar genellikle varolan toplum yapısını algılamalarına yardımcı modeller seçerken bunun gerçeğe en uygun model olmasına değil, kendi eylemlerine en büyük desteği verecek model olmasına daha çok dikkat etmektedirler. Böylece örneğin, kırlarda eyleme yönelik gruplar, kapitalist bir toplumda hızla çözülmekte ve yokolmakta bulunan feodal kalıntıların temel düşman ilan edilmesine yol açacak bir feodal toplum modelini bile, gerçeği açıklamakta kullanacak kadar, maddî temelden yoksul bir ideolojik ögeye bağımlı kalabilmektedirler.

İkinci olarak modeller gelecek için özlenen ve yaratılmaya çalışılan toplum açısından büyük önem taşırlar. Yaratılmak istenen toplum modeli, çok ileri bir gelecek için sözkonusu ise, ya da sosyolojik olarak varolan toplumun taban ve tavan değişme sınırlarını aşıyorsa, sonuç, tarihte ütopyacı sosyalistlerin ya da anarşistlerin yakalandığı kapana kısılmak olur. Öte yandan amaçlanan toplum modeli, tarihin genel akışına ters ise, bu kez de nazilerin ya da faşistlerin kaderi kaçınılmaz olur. Bu açıdan, yaratılmak istenen toplum yapısının özelliklerinin yalnız zihinlerde mi bulunduğu, yoksa maddî temellere mi dayan-

dığı büyük önem kazanmaktadır. **Maddî temellere dayanmayan ve sadece zihinlerde yaşayan toplum modelleri hiç şüphesiz zihinsel modeller olarak kalmaya mahkumdur.** Öte yandan unutulmaması gereken bir gerçek, maddî temellere dayanan toplum modellerinin de gerçeğe aktarılmaları için, zihinlerde yansıma bulması zorunluluğudur.

İdeoloji ve teknoloji etkileşimi bakımından yaptığımız irdelemelerde kullanılan üç öge aslında bir örnek nitelikler taşımaz. Yani beklentiler, eğitim ve toplum modelleri arasında, hepsinin bir «ideolojinin» tamamlayıcı parçaları olması dışında, bir benzerlik yoktur. Üstelik bunların hepsi aynı ideolojinin parçalarını da oluşturmayabilirler. Örneğin beklentiler, dışa bağımlı ve azgelişmiş bir kapitalizmin tüketim toplumuna doğru çarpıtılmış biçiminin bir parçası olarak ortaya çıkabilirler. Eğitim, çoğulcu ve kapitalizme dönük bir toplum içinde, hâlâ tekelci ve varolan teknolojinin çok gerisinde bir nitelik taşıyabilir. Öte yandan varolan toplumsal yapı çarpık da olsa, kapitalisit bir nitelik taşırken, onun analizi için feodal bir toplum modeli kullanılabilir. Gelecekte yaratılmak istenen toplum modeli ise, neo-kapitalist, neo-Marksist ya da ortodoks Marksist bir çerçeve içinde düşünülmüş olabilir.

Bir toplum içinde, beklentiler, eğitim ve modeller olarak uluslararası planda varolan bütün değişik tiplerin görülmesi olağandır. Bir başka deyişle, günümüzün küçülen ve son derece yoğun bir etkileşime konu olan dünyamızda, bütün ideolojik ögelerin bir toplumu sızmış ya da resmen ithal edilmiş olması çok doğaldır. İlginç olan nokta, tek tek bireylerin bile kimi zaman bu ideolojik ögeler açısından tutarsız bir bütün oluşturan eklektik görüşlere sahip bulunmalarıdır. Örneğin bir kişinin beklentileri tüketim toplumuna göre biçimlenirken, gördüğü eğitim varolan teknolojinin çok gerisinde kalmış olabilir ve aynı kişi varolan toplumu feodal ilişkiler içinde algılarken, gelecek için sosyalist bir yapı özleyebilir. Üstelik de bu kişinin içinde yaşadığı toplum yapısı kapitalist bir nitelik taşıyor olabilir.

İşte buraya kadar açıklanan bütün mekanizmalar, teknoloji ile ideoloji arasındaki etkileşimde, kısa dönemde, ideolojiye belirleyicilik niteliği kazandırır. Fakat bu belirleyicilik her zaman tekdüze ve sistematik bir özellik taşımaz. Tam tersine, çoğu zaman bireyi toplumdan **yabancılaştıran,** toplumda **anomi**'yi egemen kılan ve **bunalım** yaratan bir işlev yapar.[6]

6. Sonuç. Teknolojik bakımdan geri kalmış ülkelerde ideolojik ögeler, teknolojik ögelerden daha etkin bir biçimde belirleyicilik görevi yaparlar. Bu belirleyicilik aslında, asabiyyet ile, toplumun sınıfsal yapısı ile, dış dünya ile, iktidarda olup olmamak ile ve toplumda kullanılan teknoloji ile yakından ilgilidir.

Bir toplumda ideolojinin belirleyiciliği önce insan zihinlerindeki yeri ile, sonra da bu yerin asabiyyete dönüşmesi, sınıfsal temel bulması, dış dünyadan maddî ya da manevî destek alması, iktidarı ele geçirmesi ve varolan teknoloji ile bir ölçüde de olsa paralel nitelikler taşıması ile artar. Bu çerçeve içinde eğitim, beklentiler ve modeller ister maddî temellere dayansınlar, isterse maddî temellerden yoksun olsunlar, bir süre sonra ideolojiye kendi başına adeta bir maddî güç kazandırır.[7] ■

[1] Marx'ın mahkum ettiği ideoloji kavramı ile bir ideoloji olarak Marsizmin farkını Gramsci belirtmiştir. Bkz: Antonio Gramsci, *Felsefe ve Politika Sorunları,* Payel Yayınevi, İstanbul 1975, s. 85-88.

[2] Burada «maddî temel» terimini, bilimin de, sanatın da, ideolojinin de kaynaklandığı günlük hayat anlamında kullanıyorum. Günlük hayat ile bilim, sanat ve ideoloji arasındaki ilişkiler için bkz: Georgy Lukács, *Estetik I,* Payel Yayınevi, İstanbul 1978, s. 37-86.

[3] Brecht'in şu sözleri teknolojik değişmenin hızını ne güzel simgeler: «Ben bu satırları, doğduğum zaman bilinmeyen yazı makinasında yazıyorum. Yeni taşıtlarda, büyükbabamın düşlerinde bile geçiremeyeceği bir hızla gidiyorum; onun yaşadığı yıllarda hiçbir şey bunca hızla devinmezdi. Ve babamın yapamadığını yapıyor, havada uçabiliyorum. Babamla kıtalararası bir konuşma yapabildim; ama Hiroşima'daki patlamanın canlı resimlerini ancak oğlumla birlikte görebildim.» Bkz: Bertolt Brecht, *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum,* Günebakan Yayınları, İstanbul 1976, s. 121.

[4] «Bunalım» kelimesini, varolan çelişkilerin çözümünü zorlaştıran, toplumsal gerçeğin algılanmasını güçleştiren, yozlaştırılmış geçici dengeler ya da geçici dengesizlikler anlamında kullanıyorum.

[5] İnsanların kendilerini başkaları ile karşılaştırarak, durumlarından hoşnut olmamaları, köye dönmek istemeyen ama kentliye göre kendini yoksul sayan gecekondu halkında belirgindir. Aynı olayı kendisini gelişmiş ülke halkıyla karşılaştırıp, yoksulluğunu vurgulayan azgelişmiş ülke halkında izliyoruz. «Göreli Yoksulluk» adını verdiğimiz bu olay için bkz: W. G. Runciman, *Relative Deprivation and Social Justice*, Pelican Books 1972, s. 10-42.

[6] Yabancılaşma konusunda Marx'dan bu yana yapılmış olan pekçok çalışma için bkz: Eric and Mary Josephson, (der.) *Man Alone, Alienation in Modern Society*, Dell Publishing Co. İnc., New York 1966. Bu konuda Marx'ın düşünceleri ayrıntılı biçimde, gençlik yıllarında karanlık bıraktığı noktaları da açıklayarak *Grundrisse*'de belirtilmiştir: Karl Marx, *Grundrisse*, (İng. Çev.) Martin Nicolaus, Penguin Books 1977, Özellikle s. 453-456, 778-783, 831-833. Marksist yabancılaşma kavramının günümüz koşulları çerçevesinde irdelenmesi için bkz: E. Mandel, G. Novack, *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, Yücel Yayınları, İstanbul 1975.

[7] Bu yazı «Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği» adlı, ilerde çıkacak olan bir çalışmadan aktarılmıştır. E.K.

MURAT BELGE

Birikim 46-47/76

İdeoloji Üstüne

Derginin bu sayısında ideolojiyi konu alan iki yazı var. Yabancı yazı, Laclau'nunki, Marksist literatür içinde Althusser'in yankılar uyandırmış «İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları» çalışmasından sonra en önemli ve özgün inceleme. Esinlenme kaynağı Althusser olmakla birlikte, ona da eleştirel bir biçimde yaklaşıyor ve bence yer yer onu aşmayı başarıyor.

İdeoloji üstüne yerli yazı ise Emre Kongar'ın. Zaman zaman Marx'gil terminolojiye de başvuran bu yazı ile hiçbir şekilde hemfikir değilim. Onun için, kendi yazıma da Kongar'ın ideoloji açıklamasını eleştirerek başlayacağım. Bu, bir eleştiri olarak, yalnızca Kongar'ın dediklerine karşı çıkmak anlamında değil; sözkonusu eleştirel çerçeve içinde konuşurken ideoloji üstüne bazı «pozitif» şeyler de söyleyebileceğimi sanıyorum. Bu metin, bir yandan da, Laclau'nunkine paralel olarak okunmalıdır.

Kongar'ın yazısının belli başlı noktalarını özetleyerek başlayalım. Aslında, ideolojinin tam doyurucu bir tanımı yok Emre Kongar'ın yazısında. Son dönemde bu konuda yapılan tartışmalarda, ideolojinin bir **«yansıma»** olup olmadığı, en canalıcı noktalardan biri. Kongar, örneğin böyle bir konuda «belirtik» bir şey söylemiyor, ama «örtük» olarak, «yansıma» yorumuna yakın olduğunu çıkarsayabiliyoruz. Ne var ki, Kongar'ın bu yazısı, daha geniş bir çalışmanın parçası; dolayısıyla, burada bulunmayan ve eksikliği duyulan bazı tanımların çalışmanın başka bölümlerinde yapılmış olduğunu düşünebiliriz. Bu parçada Kongar'ın ilgilendiği sorun, ideolojinin akışkanlığı. Diyor ki, teknolojik bakımdan ileri ülkeler kendi maddî koşullarına uygun ideolojiler yaratır; geri ülkelerde ise, yerli ideoloji, geriliğin sorumlusu sayıldığı için zayıf düşer. Zor ithal edilen teknolojiye oranla, ideoloji zihinden zihine geçtiği için, ithali kolaydır. Böylece, ileri ülkelerin maddî koşullarına ve sınıf yapılarına doğal olarak tekabül eden ideolojiler aynı yapıya sahip olmayan geri ülkelere gelir ve burada, tersine bir süreçle, sınıfların sonradan kendilerini belirlemelerine yardımcı olurlar. Yabancı ideoloji, yabancı bir model getirir, toplumdaki belirli kesimler bu yabancı ideolojiyi bir başka yabancı ideoloji ithal ederek karşılarlar; bu yenisinin içerdiği model de aslında sözkonusu modele yabancıdır. Öte yandan, bu ideolojiler geri ülkelerde teknolojik ögelerden daha belirleyici rol oynayabilir ve belirli grupların iktidara gelmelerine bile yol açabilirler. Maddî temeli olmayan bir ideolojiyi kullanarak iktidara gelen grup olursa, iktidarda yapacağı değişikliklerle, başlangıçtaki ideoloji ile toplumun yapısını birbirlerine daha çok yaklaştırabilir; böylece ideolojiye «adeta bir maddî güç kazandırır.»

Yukarıda özetlediğim noktaların hiçbirine katılmadığımı belirteyim. Somut önermelerine ve bütünün altında yattığını sandığım modele karşıyım. Bunları sırasıyla açıklayacağım. Kongar'ın bu yazısında en çok yadırganacak özelliklerden biri, bilimin kendisinin değil ama, bilim **nosyonunun** uygulamaya konulma biçimi. Gerçi yazar öyle sık sık «bilim» sözü etmiyor. Ama ideolojiyi ve ona bağlı olarak sunduğu ikincil kavramları bir «toplumsal bilim» metodolojik çerçevesi içinde ele aldığı açık. Bu durumda, kullanılan teorik kavramların **teorik** bir açıklanma ve haklı gösterilmesini beklemek bizim de hakkımız oluyor. Oysa yazar, «bilimin tartışılmaz verileri» gibi oraya buraya serpiştirdiği birtakım kavramlar üstüne hiç de bu tür bir kanıtlamaya girişmiyor. Bunun en belirgin örneklerinden biri yazının başlarında ortaya çıkan «asabiyyet» kavramı: «Burada kullandığım anlamıyla asabiyyet, eyleme dönüşen birlik ruhudur.» Bu kavramı kendi deyimiyle «statik» ve «dinamik» yanlarıyla tanıtıyor; böylece, bir «asabiyyet» olduğunu öğrendiğimiz gibi, bunun statik ve dinamik yanları olduğunu da öğrenme fırsatını kazanıyoruz. Sonra, şöylece ye-

niden niteliyor kavramını: «Bir başka deyişle, asabiyyet, bir birlik ruhunun, iktidar mücadelesinde işlevsel olması demektir.» Sonra da bu «asabiyyet»in sınıf tabanına oturup oturmamasına göre kazanacağı etkililik derecelerini sayıyor.

Fakat bütün bunlar, «asabiyyet»in ne olduğunu, nereden kaynaklandığını bize açıklamaya yetmiyor. İbni Haldun'un «asabiyyet»i mi? Öyle olması da bilimin yerleşmiş bir kavramı olmasına yeter mi? Bana daha çok dogmatik bir biçimde konulmuş, **sui generis** bir nosyon gibi görünüyor. İlkin, bireysel bir olgu mu, yoksa ideolojinin kendinde yatan bir özellik mi? «Asabiyyete yol açan veya açmayan» ideolojiler olabildiğine göre, ideolojinin kendinde değil, onu benimseyen bireylerde varolan bir şey herhalde. Ama nasıl çıkıyor ortaya? «Sınıfsal tabana oturma» ölçüsü, sadece iktidar olmanın gerekli koşulu olarak getirilmiş. Öyleyse, «asabiyyete yol açan veya açmayan ideolojiler» olduğu gibi, sınıfsal tabana oturan ve oturmayan ideoloji oluşuna göre, «iktidara varan veya varmayan asabiyyetler» de var. Demek ki bunların bazıları temelde «mantıkî» asabiyyetler, kimisi de «keskin sirke küpüne zarar» misali.

Sonuç olarak, bütün bunlar, yazının gelişmesinde önemlice bir rol oynayan «asabiyyet» nosyonunun **teorik bir açıklamasını** getirmiyor. Ama teorik olarak **deus ex machina** («tepeden inme» diyelim isterseniz) görünümündeki bütün nosyonlar gibi, aslında **ampirizmden** geldiğini, ampirik bir gözlemin, yeterli geçiş mekanizmaları sağlanmadan «teorik kavram» kılığına sokulmuş biçimi olduğu şüphesini uyandırıyor. Örneğin, koşucuların yarışlarını izleyen bir kimse, yarıştan sonra bu insanların terlediğini, soluklarının sıklaştığını, yüzlerinin kızardığını gözlemleyebilir. Bu tür genel belirtilere, sözgelişi, «ekstaz» gibi soyut bir ad takabilir. Yarıştan sonra bütün koşucuların bu halleri gösterdiğine bakarak gözlemini genelleştirebilir ve «yarış koşmak için 'ekstaz' gerekir» yollu bir yargıya da varabilir. İşte size bir yarış teorisi. Ama bu, gerçek bir teori olarak, ne anlam taşır? Neyi açıklar? Aslında, bir düzeyde, sıradan bir olguya yapma bir «bilimsellik» havası vermekten öteye geçmez. Ama başka bir düzeyde, asıl bakılması gerekli şeylere —koşucu örneği üstüne konuşacaksak, kasların durumu, adım atma tekniği, solunumun düzenlenmesi ve ampirik göze gözüken kızışmayı gerçekte üretip belirleyen benzeri birçok **görünmeyen** öge— bakmayıp ilgiyi değişik ve teorik olarak verimsiz bir alana çekmesi bakımından hatta saptırıcıdır. Soyut Marksizmin (ajitatif ya da didaktik işlevlere uygun olarak) kullanageldiği «tez-antitez-sentez» klişelerinden daha açıklayıcı değil bu haliyle «asabiyyet» nosyonu. Bilimsel olamıyor, çünkü uygulandığında açıklanması gereken toplumsal eylem, kitle hareketi, bir yandan da bunların karşısındaki somut çelişki, çelişkiler konjonktürü gibi nesnel olgular karşısında, psikolojik kökenli bu terim kısa kalıyor. Kitle hareketinde psikolojiye yer yoktur, demek istemiyorum elbette. Ancak, bir yanda «toplumsal koşullar», «sınıflar», «ideoloji» gibi oldukça genel kategorilerle konuşmak zorundayken, buradan bireye ve psikolojiye gelmek istiyorsak, **ara kademeleri** çok somut bir biçimde kurmalı ve göstermeliyiz. İdeoloji nasıl oluşur, sınıflara nasıl yansır, nasıl temellenir, sınıflar ve genel olarak halk içinde bireylerin konumu nedir vb?. Bu soruları cevaplandırabilecek bilimsel bir söylem kurulması gerekirken, «asabiyyet» gibi psikolojiden aktarma soyut sözde-terimlerle bir yere varamayız. Daha doğrusu, **yanlış** bir yere varırız. Nitekim, ileride göstermeye çalışacağım gibi Kongar da böyle bir yere varıyor.

Emre Kongar, ideolojiyi bilimden kesinlikle ayırıyor. Bunu yapmak elbette gereklidir. Ama ayrım, ancak bir zihnî soyutlama ile yapılabilir. Yoksa biz insanların günlük hayatında, bilimsel söylemin ögeleriyle ideolojik söylemler yanyana, içiçe yaşar. En muazzam «bilim adamımız» bunun dışında kalamadığı gibi, bu durum **hayatın** bir zorunluğu olduğu için, kitleler de böyle yaşamak durumundadır. Ama Kongar, örneğin Marx'ı «katıksız bilim» dünyasına saygıyla havale edip, «Marksizm»i de Marx'a bir ihanet sayıyor. Marx kendisi ideolojiye karşı, «izm» istemiyor (tıpkı bizim Kemalist burjuvazi ve bürokrasi gibi Marx da). Bu «Marksizm» denen şeyi Lenin icat etmiş. Bir **bilim adamı** olan Marx, yeterince «ideolojik» olamadığı için «öne sürdüğü öneriler uygulamada bir türlü tam anlamıyla başarılı olamamışlardı.» Lenin kuşağı bu bilimi ideolojiye çevirebildiği için artık dünyayı değiştirebiliyor, ama Marx'ın bilimi de bu arada gü-

me gidiyor. «Burada sözü edilen hangi Marx?» diye bir soru geliyorsa aklınıza, Emre Kongar, dünyayı yorumlamanın (açıklamanın) yetersiz olduğunu, onu dönüştürmek gerektiğini söyleyen **Karl** Marx'ı anlatıyor.

Burada önemli olan, Emre Kongar'ın **modern** sosyolojisinin, «pür» bilimle katışık pratik arasındaki çok **klasik** ayrımı titizlikle sürdürmesi. Buna göre, bilim kitleye ancak «ideoloji» olarak yayılabilir; yani, bilimsel özelliğini kaybetme pahasına. Böylece demagogun eline geçtiği için, ideoloji olduğu anda, «asabiyyet»in egemenlik alanına girmiştir. Bu da zaten kendini bilim olarak sürdüremeyeceğinin kanıtıdır.

Gene, bu noktada da, ampirik bir gözlem mutlak bir kategori halıne geliyor. Şimdiye kadar gözlemlenmiş bir şeyin ebedileştirilmesi bu. Oysa şimdiye kadar böyle oiduysa, kendi dışındaki koşulların belirlemesiyle böyle oldu. Yaratılacak yeni koşullarda mekanizmanın başka türlü işleyeceğini en azından tahmin edebiliriz. Bilimsel bir sistemin kitleye ideoloji biçimini alarak yansıması demek, o sistemin kitle içinde yaşayan bir ilke haline gelmesi demektir. Örneğin bilim düzeyinde artık-değer gibi bir dizi kavramla açıklanan şeyler, kitlenin gündelik hayatında «ortaklaşacılık», «eşitlikçilik ahlâkı» ve benzeri biçimlerde yaşar. Ama bu ideolojikleşme, bilimin sunduklarını olumsuzlamaz; ondan ayrı, ama ona paraleldir. Sorun, pratiğin yürütülmesinde bilimsel ilkelerin ağırlığını artırabilmektir; bu da, sözkonusu kitlelerin bilinç düzeylerinin yükselmesi sorununa bağlıdır. «Bilimci»nin ideali olan «katıksız bilim» zaten hiçbir zaman bu biçimiyle tarihe egemen olamaz; olacağını iddia etmek, doğrunun bütününe tasarruf edebileceğimizi iddia etmektir ki, bu zaten ideolojinin ta kendisidir.

Emre Kongar'ın özellikle vurguladığı konulardan biri, **ideolojinin akışkanlığı.** Teknolojik bakımdan ileri ülkelerden daha geri ülkelere doğru bir rota izleyerek kolayca seyahat edebiliyor ideolojiler. İdeolojik etkileşmelerin böyle «ithalat / ihracat» terimleriyle açıklanması, kendi açıklanma düzeyindeki yanlışlığın yanısıra, sanırım Emre Kongar'ın, yukarıda, «altta yatan model» dediğim **politik** tavrının bir uzantısı. Bu ithalat işlemini Türkçe'ye, yani Türkiye'ye tercüme edersek, şöyle bir şema çıkmıyor mu? Bizde, Batı'daki gibi oluşmuş sınıflar yoktur, tarihimiz farklıdır. Varolan bu sınıfları, ancak Batı'dan ideoloji ithal ederek Batı'daki sınıflara benzetebiliriz. Aslında bu ideolojiler bize uymaz, yabancı ve yapaydır. Öyleyse, bunların yerine, bize uyan yerli (iyi) bir ideoloji yapmak gerekir. Bu misyonu kimin yerine getirebileceğini de ayrıca düşünebiliriz tabii.

Yazının başlarında, ideolojinin «yansıma» mı, yoksa «üretilmiş bir şey» mi olduğu tartışmasında, Emre Kongar'ın «yansıma» ekolünü tuttuğu izlenimini verdiğini söylemiştim. Şu sözü, bunun kanıtı gibi: İdeoloji «hiçbir maddî temele ihtiyaç göstermeden, insan zihni yoluyla» aktarılabilir. Gene ileri teknolojiye sahip ülkelerde maddî yapı ile ideoloji arasında bir homoloji bulduğuna göre, oralarda ideoloji maddî yapının yeterli bir **yansıması** olmalı. Ve gene aynı gerekçeyle, yani, maddî yapıyı **yansıtmadığı** için, geri ülkede yabancı ve yapmacık oluyor ideoloji.

«Gerçek hayatın (doğru veya yanlış) yansıması olarak ideoloji» sorunsalının bizi bir yere götürmeyeceği artık yeterince açıklanmış bir konu. İster Feuerbach tarzında idealist, ister Stalin tarzında mekanik maddeci olsun, kendi kendilerine çürümüştür yansımacı ideoloji teorileri. Bu konuda çok bir şey söylemek istemiyorum. Kısaca, somut pratik içinde, belirli somut kurumlar içinde **üretilen** bir şeydir ideoloji; kendine özgü, çok-belirleyenli, karmaşık bir gelişme süreci vardır. Bu yüzden de en azından teknoloji ithali kadar güçtür ithal edilmesi. Bir ülke, altyapısını kurmadığı bir teknolojiyi doğru dürüst ithal edemediği gibi, altyapısı kurulmamış bir ideolojiyi de ithal edemez. Bizim kendi Tanzimat edebiyatımızdan birkaç basit örnek verelim. Bilindiği gibi edebiyat tarihimizin bu döneminde çeşitli yazarlar Batı'nın çeşitli yazar veya akımlarından ve aynı zamanda edebiyat türlerinden etkilenmişlerdi. Kimi romantik, kimi gerçekçi, kimi de naturalist edebiyatı kopya etmeye çalıştı; kimi şiir, kimi roman, kimi de tiyatro yazdı. Gelgelelim, bu yazılanlar ne romantik ne de naturalist, ne tiyatro ne de roman olabildi. Hepsinin birleştiği ortak zemin, Doğu'nun geleneksel **ahlâkî öykü**'süydü. Çünkü toplumsal hayatın bütünü ve bunun parçası olarak çalışan ideoloji üreticisi aygıtlar, daha henüz geleneksel biçimde işliyordu. Bilinçli olarak, sözgelişi natu-

ralizmi kopya etme çabası, bilinçaltındaki yapı tarafından belirleniyor, ortaya çıkan şey naturalizm filan olmuyordu. Bilinçli bir ithalat çabası sözkonusu olduğu halde, ithalat yapılamadı. Bu örnek, fikirlerin zihinlerden zihinlere akmasının o kadar da kolay olmadığının sadece bir kanıtı. Aynı dönemde sınırlı da olsa teknoloji ithal etmek daha kolay olabilirdi, oldu da.

Bunları söylemekle ideolojinin hiçbir zaman ithal edilemeyeceğini mi söylemek istiyorum? Öyleyse, örneğin Fransız Devriminden sonra milliyetçilik ideolojisinin bütün dünyaya yayıldığı doğru değil mi? Hayır, ideolojinin ithal edilemeyeceğini söylemek istemiyorum. Sadece, bunun Emre Kongar'ın anlattığından çok daha karmaşık bir süreci olduğunu ve değişik kavramlarla açıklanması gerektiğini söylüyorum. Bunun için, ilk bakışta belki uyarsız görünen birkaç ilke sıralayacağım:

1) İdeolojik **ögeler** zaten büyük ölçüde evrenseldir;

2) Ideolojiler **sistem halinde** ithal edilemez;

3) Yabancı bir ideolojinin **ögelerinin** etkili olabilmesi için, uygun maddî koşulların oluşması gerekir.

Birinci önermeden başlayalım. Burada vurgulu olan kelime, **öge** kelimesi. İlk ağızda bunun açıklanması gerekiyor. Belli bir ideolojiden söz ettiğimizde, aslında, çeşitli ögelerden oluşan bir bütünden söz ederiz. Bütün, her bütün gibi, ögelerinin toplamına **indirgenemez.** Ama, bir mozayik gibi, ögelerden oluşmuştur. İşte bu **ögeler,** ne tek bir ideolojinin, ne de tek bir topluluksal bütünlüğün malıdır. Ögeler **evrenseldir.**

Bu önermenin örneklendirmesini mitoloji düzeyinde yapacağım. Çeşitli ulusal mitolojilerle uğraşmış uzmanların açıklamakta güçlük çektikleri bir sorun vardır: Her karşılaştırmalı mitoloji incelemesi, Kızılderili mitlerinden **Tevrat** metinlerine kadar çok çarpıcı benzerliklerle karşılaşır. İşte bu benzerliğin nedenini açıklamak, mitoloji araştırmacılarını uzun zaman hayli uğraştırmıştır. İlk insanın doğuşuna giden bir **ilk** kaynak mı sözkonusu? Böyle bir kaynaktan **yayılma** olayı mı var? Yoksa, nasıl oluyor da benzeşiyor, yalnız mitler değil, aynı zamanda modern insan bireylerinin psikologlara anlattığı rüyaların ögeleri vb. Jung gibi psikologlar bunu açıklamak için insanın «ortaklaşa bilinçdışı» kavramını icat etmişler, insan zihninde zaman ve mekândan bağımsız olarak, psişik mekanizma içinde oluşan evrensel **arketipler** olduğunu söylemişlerdir. Mitler, masallar, rüyalar ve hattâ edebiyat, işte bu arketiplerin somutlaşarak dışlaştırılmasından oluşur ve hepsi de insanın ebedî inanç, değer ve özlemlerinin yansımasıdır. Bir örnek (ortaklıklara ve bunun yorumlanma tarzına): «Kırmızı Şapkalı Kız» masalında önce kurt kızı yutar, sonra iyi insanlar gelip kurdun karnını yararlar ve kızı kurtarırlar. Dersini almış, ihtiyatı öğrenmiş, kısacası olgunlaşmış bir kırmızı şapkalı kızdır kurdun karnından çıkan. Bu, basit bir masal. Gelelim Yunus Peygambere.

> Ve Amittayın oğlu Yunus'a RABBİN şu sözü geldi: Kalk, Nineveye, o büyük şehre, git, ve ona karşı çağır; çünkü onların kötülüğü benim önüme kadar çıktı. Fakat Yunus RABBİN önünden Tarşişe kaçmaya kalktı; ve Yafaya indi, ve Tarşişe giden bir gemi buldu; navlununu verdi, ve RABBİN önünden uzağa, Tarşişe onlarla beraber gitmek için gemiye bindi.

Rab'den tabiî kaçılmaz. Yolda fırtına çıkar, gemiciler buna birinin uğursuzluğunun sebep olduğuna karar verip uğursuzu bulmak üzere kur'a çekerler, kabak Yunus'un başına patlar. Ama Yunus yiğitlik eder, «Beni kaldırıp denize atın; deniz de size karşı yatışır; çünkü benim yüzümden bu büyük fırtınanın üzerinize geldiğini biliyorum,» der. Kaldırıp atarlar «ve denizin kudurması yatıştı». Derken sahneye Leviathan (Yunus'u yutmak üzere Tanrı'nın hazırladığı büyük balık —balina) çıkıp Yunus'u yutar: «ve Yunus üç gün üç gece balığın karnında kaldı.» Yunus oradan Tanrı'ya yakarır:

> Sıkıntım içinden RABBİ çağırdım,
> Ve bana cevap verdi;
> Ölüler diyarının bağrından imdada
> çağırdım,
> Ve sen benim sesimi işittin...

Yani, Yunus ilk suçunu bağışlatacak bir şeyler yapmıştır artık, Tanrı'ya da teslim olur: «Ve RAB balığa söyledi, ve Yunus'u karaya kustu.»

Kırmızı Şapkalı Kız'dan çok daha dramatik bir olay, ama motifleri, ögeleri çok ben-

zer. Yutuluyor kahraman, orada olgunlaşıyor. Yunus'un yukarısında ilginç bir kayma var: Balığın karnında olduğu halde, «Ölüler diyarının bağrından imdada çağırdım» diyor. Mitolojilerin karmaşık simgesellikleri içinde, balığın karnının bir düzeyde de öbür dünyayı, cehennemi vb. temsil ettiği sonucunu çıkarıyoruz buradan. Öyleyse, şimdi bu açıdan başka mitlere bakalım. Örneğin, Oddysseus... Oddysseus, Troya savaşından sonra on yıl süren serüvenler geçirerek evine dönerken, büyücü Circe'nin öğüdü ve yardımıyla, ölüler diyarı olan Hades'e iner. Özellikle Teiresias'dan dönüşüyle ilgili değerli bilgiler alır; yani, o da bilgeleşerek çıkar yeraltına bu yolculuktan. Oddysseus'un ölüler diyarına inişi, Yunus'un, balinanın karnını «ölüler diyarının bağrı» diye nitelemesine paraleldir, ama ayrıca denizin dibine inişi de vardır Oddysseus'un. Bir kere, ünlü Charybdis girdabından güç kurtulur (bütün yol arkadaşları burada deniz dibine emilerek ölür); bundan başka, Calypso'nun adasında yaptığı salla evine dönerken, Poseidon'un intikamı yüzünden gene denize düşer:

> Kürek elinden uçtu ve kendisi saldan suya düştü... Uzun bir süre Oddysseus suların altında kaldı. Tanrıça Calypso'nun kendisine verdiği elbisenin ağırlığı altında, o muazzam dalganın aşağı doğru çekişine karşı koymakta güçlük çekti.

Bu anlatım, **Tevrat'ın Yunus'**una da çok yakın. O da denizi şöyle anlatır:

> Çünkü beni engine, denizlerin yüreğine attın,
> Ve beni seller sardı;
> Hep dalgaların ve mevcelerin üzerimden geçti...
> Beni sular kuşattı, ta cana kadar;
> Çevremi engin aldı;
> Başıma yosunlar sarıldı.
> Dağların köklerine kadar indim...

Burada ilginç olan, balığın karnında olduğundan Yunus'un hiç söz etmemesi. Hikâye **Tevrat**'ta hep olduğu gibi düzyazıyla anlatılırken bu yakarış koşuk biçiminde. Belki de, balık motifinin icadından önce, Yunus yalnız denize düşmüşken yazılmış dizeler, sonra balık motifiyle değişen hikâyeye monte edilmiş. Öte yandan **Odysseia**'da da, hikâyenin ilk çıkışında muhtemelen tek bir yeraltına iniş motifi varken, sonradan Homeros gibi sanatçılar hikâyeyi geliştirip süsledikçe, aynı öge iki motif halinde ayrılmış.

Kuzey Amerika Kızılderili mitolojisinden Hiawatha:

> Mishe-Nahma, balıklar kralı,
> Öfkeyle süzüldü yukarı,
> Işıldayarak sıçradı günışığına,
> Açtı koca çenelerini ve yuttu
> Kanosuyla Hiawatha'yı.

Bering boğazlarında yaşayan Eskimoların oyunbaz kahramanı Kuzgun, kendi isteğiyle, balinayı kandırarak karnına girer. Bir Zulu hikâyesinde filin biri iki çocuklu bir anneyi yutar: «orada büyük ormanlar ve ırmaklar gördü, birçok tepeler; bir yanda kayalıklar vardı ve birçok insan da orada köy kurmuştu. Bir sürü köpek, yığınla sığır; hepsi filin içindeydi.» Polinezyalı kahraman Maui'yi de kendi büyükannesi yutar. Daha yüzlerce örnek sayabiliriz.

Mitlerin, masalların ve rüyaların bu ortaklığını Jung'dan etkilenerek yorumlayan Joseph Campbell'a göre bu yutulma ve çıkma motifi, «yeniden-doğuş» simgesidir. Somutta, tapınan kişinin tapınağa girmesine tekabül eder. Tapınakların dış duvarlarındaki ejderhalı, aslanlı vb. süslemeler, kabartmalar da bu olayı temsil eder. Bu yorumu kabul etmek zorunda değiliz, ama benzerlikler çarpıcıdır. Theseus'un labirente girerek Minotaurus'u öldürmesinden Zeus'un babası Kronos'un bütün evlâtlarını yutmasına kadar tekrarlanır. Çağdaş bir hikâyede, Andreyev'in Lazarus'unda, hikâyenin bütün gücü, etkisi, bu ezelî ölüler diyarından dönüşün çarpıcılığına bağlıdır. Ölüler diyarını görmüş Lazarus'un gözüne kimse bakamaz.

Bu uzun gezintiden sonra, teorik noktamıza dönelim. Mitolojinin kaynağı olduğundan şüphe edemeyeceğimiz ideolojinin, bir belirli **ögesinin,** evrenselliğini kanıtlamış oluyoruz bu örneklerle. Bunu somut mekân ve zaman içinde bir belirli kaynaktan çıkmış bir hikâyenin dünyaya yayılması olarak yorumlama saflığını kimse göstermiyor artık. Ögenin **evrenselliği** tartışılmıyor da, evrenselliğin **nedeni** araştırılıyor.

Evrensellikle, bir **ortaklığı** vurguluyoruz. Yukarıda andığım bütün hikâyelerde bir yutulma çeşidi ögesi, **ortaktı.** Ama sorunu yalnız ortaklık çerçevesinde de görmeyelim. Ögelerin, motiflerin birbirlerine eklemlenişleri, birbirinden çok farklı etkililik biçimleri yaratır. «Kırmızı Şapkalı Kız» sıradan bir masaldır; dersi de sıradan bir ders. Yunus'la birlikte yoğun bir teoloji dünyasına, derin ve karmaşık bir ahlâkî dünyaya gireriz. Çeşitli ilkel toplum mitlerinde masalla mit arasında bir yerdeyizdir. Ama biliriz ki bu hikâyeler, bu topluluklara evreni açıklar. **Odysseia**'da ise Tevrat'ın ahlâkî dünyasından epey uzak bir artistik evren vardır. Ögeler, evet, ortaktır; ama aynı ögeleri eklemleyerek üretilmiş **bütünler,** çok farklıdır. Ben de bu nedenle, yukarıda, bütünün ögelerinin toplamından farklı bir şey olduğunu söyledim.

IBu son tesbit, başlangıçta sıraladığım üç ilkenin birincisinden ikincisine geçişi sağlayabilir. Yani, «ideolojiler **sistem halinde** ithal edilemez» ilkesine. Bunun nedeni en kestirme yoldan şöyle açıklanabilir. İdeoloji, somut mekân içinde verili bir topluluğun, hayatıyla olduğunu hayal ettiği ama aynı zamanda gündelik hayatında —bir anlamda— yaşadığı ilişkidir. Bu bakımdan, topluluk açısından, **içedönük** bir gerçekliktir ideoloji. Sürekli olarak somut hayattan beslendiği için, dışarıdan bir şeyler alma durumunda olsa bile, bunları içsel dinamiğe oturtmak zorunda kalacaktır. Tanzimat edebiyatından söz ederken söylediklerim bu doğrultudaydı. Bütün toplumsal ilişkileriyle «ahlâkî öykü» düzeyini yaşayan bir toplumda, Nabizade Nazım ne kadar naturalizm yapmaya çalışırsa çalışsın, ortaya çıkan ürün naturalizm olamaz. Burada anahtar kavram, **eklemlenmedir.**

Soyuta indirgendiğinde, örneğin bir yutulma motifi halinde çırılçıplak soyulduğunda, ideolojik bir ögenin zaman ve mekân kısıtlamalarının ötesinde evrenselleştiğini gördük. Ne var ki, ideolojik bir öge hiç bir zaman bu soyutluğu, bu çıplaklığı içinde var olmaz; her zaman, edebî, ahlâkî, dinî vb. **bir söylem içinde eklemlenmiştir:** halk masalının içinde, **Tevrat**'ın içinde, **Odysseia**'nın içinde vb. Eklemlenmiş bütün, zaman ve mekânca belirlenmiştir artık. Bir topluluğa içsel olan her ideolojik söylem, ögelerini o topluluğun ilişkilerine göre eklemleyecektir. «Yerlilik» sorunu, bu düzeyde ortaya çıkar. Ama bu «yerlilik», ögelerin evrenselliği nedeniyle, evrenselleşmeyle antitetik bir ilişki içinde değildir.

Bu konu, önemli, değerli bir edebiyat teorisyeni olan Wayne Booth'un birtakım tesbitlerini aklıma getiriyor. Booth'un roman sanatı üstüne, klasik değerde bir eseri vardır: **The Rhetoric of Fiction.** Kitabın bir bölümünde, politik anlamda «ideolojik» diyebileceğimiz görüşlerin edebiyattaki yerini araştırır. En iyi edebiyatın «katıksız» edebiyat, yani herhangi bir inanca bağlı olmayan edebiyat olduğu yolundaki iddiayı yanlış bulur. Bir sanat eserini seveceksek, inançlarını önemli ölçüde paylaşmamız gerektiğini söyler:

> Tek trajik yanılgısı burjuva demokratik ideallerle geçici ama ölümcül bir biçimde oynamak olan inanmış bir Nazi SS üyesini kahraman olarak alan çok güzel yazılmış bir tragedya tasavvur edin. Nesnelliğe ne kadar bağlı kalırsak kalalım, böyle bir eserde yazarın fikirlerini kabul etmemiz ya da etmememizin, sanatını benimsememiz veya yadsımamızla ilgisi olmadığını söyleyecek kimse çıkar mı?

Böylece Booth, propagandist (politik ideoloji niteliğinde) inancın bir sanat eserini bozacağı, buna karşılık, insanlığın en temel inançlarını yansıtmanın, edebiyat için onsuz edilmez olduğunu ileri sürüyor. Diyor ki, «Büyük sanat değişik inançtan insanları, sanki, değişik kelime hazineleriyle söylemek istedikleri şeyleri elle tutulur bir yaşantı halinde bütünleştirip tercüme ederek, bir araya getirebilir. Böylece felsefeler arasında bir dolayım sağlar: Platoncu veya Aristocu, Katolik veya Protestan, liberal veya tutucu, bu hayatların komik, öbürlerinin trajik, şu davranışın kötü, berikinin hayran olunası olduğuna... birlikte karar verebilir.» Buna somut bir örnek olarak da Shakespeare'in **Kral Lear**'ini gösteriyor: «Yüzeysel bir bakışla, Shakespeare'in «hiç inancı yok» gibidir, oyunlarından uyarlı bir felsefî, dinî veya politik formülasyon çıkarmak gerçekten imkânsızdır, ama belirli oyunlarını anlamak için kabul etmemiz gereken sayısız normları sıralamak da güç değildir... Shakespeare babalarımıza saygıyla davranmamızın doğru, Lear gibi yaşlıları öldürmenin veya Gloucester gibi yaşlıların

gözünü oymanın yanlış olduğuna inanmamızı ister... Herhalde sadece bir manyak, Lear'e karşı, Regan ile Goneril'den yana olabilirdi.»

Pek çok burjuva estetikçisi gibi Booth da politik inançları ideoloji sayarak sanata zararlı görüyor. Sanata yararlı inançlar ise, yukarıda saydığı türden, ezeli insan gerçekleriyle ilgili. Ama işte biz de diyoruz ki, bu ikinci inanç türü, **bizim ideoloji dediğimiz şeydir.** Yani, **bu** anlamda ideoloji sanata yararlı, Booth'a göre. Katoliği Protestanı birleştiren de bu. Yani, böylece gerçek sanat, «ideolojik» dünya görüşlerinin üzerine çıkabiliyor.

Ampirik düzeyde doğru, Booth'un söyledikleri. Bütün önemli sanat eserleri, onun dediği türden **konsensus** yaratabiliyor. **Kral Lear** yazıldığından beri İngiltere tarihi nice dönüm noktalarından geçti — dünya da öyle. Ama **Kral Lear** oyunu her zaman sevilerek seyredildi. Zamana dayandığı gibi, mekâna da direnebiliyor. Çok değişik biçimlerde örgütlenmiş olan toplumsal formasyonlarda yaşayan insanlar zevkle seyredebilir **Kral Lear'i.** İşte bunların da nedeni, öteki, bizim kullandığımız anlamda ideolojik olması. Oyun, Booth'un yaptığı düzeyde soyutlanmış ögeleriyle ele alındığında, «insan babasına saygılı olmalı» diye bir şeyle karşılaşıyoruz. Gerçekten de, Regan'la Goneril'i tutmak için bir çeşit manyak olmalı. Bu yapısıyla, onaltıncı yüzyılda olduğu gibi yirmibirinci yüzyılda, Londra'da olduğu gibi Katmandu'da benimsenebilir **Kral Lear.** Çünkü, sanatı bir yana, paylaşılacak ideolojik örgüsünü oluşturan ögeler evrenseldir. (Daha önce söylediğimi tekrarlayarak bu ögelerin **Kral Lear** oyunu metninde **eklemlenmesinin,** başka yerler ve zamanlarda eklemlenmesinin muhtemel biçimlerinden çok farklı olduğunu bir kere daha söyleyim.) Ama bir düzeyde evrensel olan bu temel ögeler, bir yandan da somut bir belirlenim içindedirler: bu özgüllük, somut ayrıntılarda teşhis edilebilir. Aile ve ideolojisinin Shakespeare çağı İngiliz toplumu yapısı içinde somutlaşmasına ilişkin özgüllükler tesbit edilebilir.

İdeolojinin **ögeleri** düzeyinde vurguladığım bu evrensel ortaklık özelliği, doğal olarak akla bazı sorular getirecektir; ideolojinin belirlenmesinde sınıfın veya ulusallığın payı yok mu? Ana soru bu. Laclau gibi ben de, ideolojik **öge'nin** sınıf temeline **indirgenemeyeceğini** savunuyorum. Öge, bir anlamda tarih-aşırı (trans-historical) olduğu için, dolaysızca sınıf temeline indirgenemez. Yutulma (ölüler diyarına gitme, yani bir anlamda ölme ve yeniden doğma) motifi gibi, **Kral Lear'deki** «baba sevgisi» ögesi de tarih-aşırı idi. Bir burjuva veya bir işçi, **Lear'deki** baba sevgisi ögesine karşı farklı tavır almaz — ta ki, yaşanan somut hayat aileyi bir başka ilke uyarınca örgütlesin, bu örgütlenmenin ideolojisi oluşsun ve varılan tarihî perspektifte, **Lear'ın** aile ilkesinin ideolojikliği gözle görünür hale gelsin.

Şu halde, sınıf konusu nereden girer ideolojiye? Küçük bir somut örnekle ilk cevabı vermeye çalışayım. Kemal Bilbaşar, **Memo'nun** ikinci cildinde, iki kısa halk hikâyesi anatır:

> Buralarda vaktınan pinti bir ağa varmış. Kulu, seyidi gözetmez, yoksuldan bir çanak südü esirgermiş. Monzur çoban, acından ölecek bir garibe acıyıp, parasız bir çanak süt verdi, deyi ağası kızmış, sopayı alıp dövmeğe, Monzur çobanı kovalamış. Çoban bu kayalara varanda süt dolu bakracı yere çalmış, sütler köpürüp kayalardan akmağa başlamış. Tanrının sevgili kulu Monzur çoban, ağanın eline düşmeye, deyi güvercin olup kayanın kovuğu içinde kaybolmuş. O gün bu gün, süt beyaz dökülürmüş sular kayalardan...
>
> Şu ayıyı görür müsün kurban? Zamanında seyidin bedduasına uğramış yoksul bir marabadır. Biçare adam, seyidin cer toplamağa geldiğini görende, kerevetin altına gizlenmiş. Avradına: «Seyide evde olmadığımı söyleyip, sav gitsin!» demiş. Seyit, kolay savılacak adam mı? Cer'ini, bağışını almadan gider mi? He vallaha da, ciğerini söker. «Erim evde yoktur.» diyen kancığın sözüne inanmayıp, Kom'un her köşesini araştırmış seyit. Biçare yoksul marabayı kerevetin altında bulanda, elindeki kutsal değneği dokandırıp: «Kalk ayı!» demiş. Adamcağız kerevetin altından böyle bir kara ayı olup çıkmış. Şimdilerde dağda gezen kara ayılar onun torunlarıymış. (**Memo II,** s. 76-7)

Bu iki küçük hikâyede **sınıf ideolojik söylemi,** oldukça **saydam** bir biçimde belli olu-

yor. Biri açıkça egemen sınıfın, öbürü açıkça başkasının kapısında çalışmak zorunda olan sınıfın. Dikkati çeken iki şey var: birincisi, **biçim** açısından bakıldığında, karşıt sınıfsal içeriklere sahip olan bu iki söylem arasında **hiç bir** fark yok. Aynı doğaüstü ögeler, doğaüstü güçlerin dağıttığı «adalet» vb. İkinci nokta, söylemlerin farklılığına rağmen dayandıkları **ögelerin** özdeşliği. Her iki hikâyede de, dönüm noktası, tamahın, hırsın kötülüğü. Feodal sınıf söyleminde, kutsal seyide cer borçlu olan köylü bu tamahı, borcunu ödememekle gösteriyor; ezilen sınıf söyleminde ise, ağanın aşırı tamahı vurgulanıyor. Bu **öge,** tek başına, soyut olarak söylendiğinde, ezen sınıfın üyesi de, ezilen sınıfın üyesi de, katılacaktır: «her insan kendi hakkı neyse ona razı olmalı, fazla mal düşkünü olmamalı» vb. Ancak, malın «fazla»sı ne, «kendi» hakkı ne, «başkasının» hakkı ne, «hak» ne? İşte bunları her sınıf kendi nesnel sınıfsal konumuna göre, **ayrı bir sistematik içinde eklemleyecektir.** Sınıf ideolojik söylemi, böylece, ortak olan ögelerin **belirli bir biçimde eklemlenmesiyle** oluşur.

Bu konuyu daha geliştirmeden önce bir başka kısa örnek üstünden duralım: Çağımızda, kapitalist toplumda, bir burjuva politikacısı düşünün. Devlete başkaldırmış birtakım **genç,** çok genç devrimcilerin idam edilmesi için oy kullanıyor mecliste. Biri çıkıp, «Bu kadar genç insanları nasıl idam ettirirsiniz?» diye sorsa, ne cevap vereceği belli: «Onlar devletimiz için büyük tehlike; bu yaptıkları iş karşısında gençlikleri düşünülür mü?» diyecek. Sonra, aynı politikacının genç bir akrabasının, kendi nüfuzundan yararlanarak yolsuzluk yaptığını, bunun ortaya çıktığını ve politik propaganda konusu olduğunu düşünün; burjuva politikacısı bu sefer de, «Yirmi yaşında çocukla uğraşıyorlar,» diyebilecektir. Gene farklı söylemler; gene ortak ögeler üstüne kurulu: «Gençliğin bağışlanırlığı» ögesi.

Bu örnekleri özellikle kısalıklarından ötürü seçtim; kısa, ama daha uzun ve karmaşık ideolojik sınıf söylemlerinin minyatürü niteliğinde. İdeolojik söylemin mantığını yeterince veriyor. Şimdi, bu eklemlenme biçimi üstüne söylenmesi gereken birkaç şey var.

İdeolojik söylemlerin yukarıda belirtilen mantığa göre eklemlendiğini söylemek, ne kadar doğru da olsa, ampirik bir gözlem, bir tesbittir; **niçin** mekanizmanın böyle işlediğinin **teorik** bir açıklaması gerekir.

Gramsci, **ideolojinin,** toplumun çeşitli düzeylerinin **sıvası** olduğunu söyler. Bunu Gramsci söylememiş olsa da, ideolojinin bu rolü gördüğü açıktır. Bir toplumda insanlar dil yoluyla anlaşırlar. Dil, ideolojinin de aracıdır zaten (ama yalnız ideolojinin değil). Dilin kelimeleri, **değerler** taşır. Dilin anlaşma aracı, semantik içeriğin paylaşılmasıyla mümkün oluyorsa, bu aynı zamanda, bu kelimelerde içerilen değerin de paylaşılmasını getiriyor. Dili ve dilin içerdiği ideolojiyi paylaşarak, toplumdaki çok farklı konumlarda var olan insanlar birbirleriyle birlikteliği sürdürebilirler (Bu aslında çok daha ayrıntılı anlatılması gereken bir konu. Burada yerimiz yok, ama ileride, başka ideoloji incelemeleri yayımlarken bu eksikliği gidereceğiz.) Bu anlatılan sürecin yanında, onunla eşanda, bir başka süreç de var olur. Az önce değindiğim, farklı konumlarda olmanın sonuçları oluşturur bu ikinci süreci. Nesnel hayat pratiği, nesnel çıkarlar açısından, birbirleriyle kutupsal ilişkiler içinde olan insanlardan, yani farklı sınıflardan oluşur bir toplum. Öyleyse hem bir paylaşma, bir ortaklık vardır (Gramsci'nin «sıva» dediği ideoloji yoluyla gerçekleşen), hem de son analizde farklı sınıflardan türeyen, kutuplaşmalar. İşte bu «sıva» işlevi için zorunlu olan sınıflar-arası geçişkenlik, ideolojik **ögelerin** ortaklığıyla sağlanır; kutupsallık ise, farklı sınıfların, bu ortak ögeleri, karşıt içerikler verecek şekilde eklemleyerek kendi ideolojik sınıf söylemlerini oluşturmaları sonucunu verir.

Başka bir konuya geçmeden önce, söylenmesi gereken bir şey daha var. İdeolojinin bilimden, teorik bilgiden farkını biliyoruz. Ama bu, ideoloji bütünüyle **yanlış bir bilgidir,** anlamına gelmez. İkincisi, farklı (ve karşıt) sınıfların ideolojik söylemlerinin bir görecelik anlayışına göre kıyaslanmadan kabul edilemeyeceği sorunudur. Yukarıda verdiğim iki örnekte de yeterince açıktır bu. Cer ödemeyen maraba konusundaki feodal ideolojik söylem belli bir ikiyüzlülüğü **zorunlu olarak** içerir. Aynı şey «burjuva politikacısı» örneğinde de geçerlidir. İdeolojik bilgi konusunda, epey yaygın olan, bir uzantısını da Emre Kongar'da gördüğümüz küçümseyici tavır ne-

deniyle bunu eklemek gereğini duyuyorum. Bilginin ve genel olarak düşüncenin (veya «bilincin»), **gerçekliğin yansıması** olduğunu kabul eden (ve maddî bir pratik içinde üretildiğini kabul etmeyen) bir anlayış için doğaldır bu: Gerçekliğin doğru yansıması bilim, yanlış yansıması da ideolojidir bu anlayışa göre. Oysa Marksizm ideoloji olduğunda «yanlış bilgi» haline gelmez. Ayrıca, burjuva ve küçük burjuva ideolojik söylemler karşısında **haklılığını** korur. Sorun, ideoloji haline gelmekle, sadece **«teorik bir söylem»** olmaktan çıkması, ahlâkileşmesi, pratiko-toplumsal bir işlev kazanmasıdır. Bilimin hayata karışması başka türlü gerçekleşemez.

Ama burada bir noktaya daha değinmemiz gerekiyor. Bir toplumda aynı anda var olan ve farklı sınıflara tekabül eden ideolojik söylemlerin görece doğruluğu, toplumda bulunan herkes tarafından nesnel bir biçimde tesbit edilemez. Çünkü bu farklı söylemler zaten sınıflar arasında var olan mücadelenin ideolojik düzeydeki tezahürüdür. Mücadelenin dozları, ideolojide bağnazlaşmaları da getirir. Gerginleşen mücadelede çıkarlarını tehdit altında gören sınıflar, en mantıksız ideolojik söylemleri bile kabul eder hale gelebilirler: Bir toplumda faşizmin ideolojik üstünlük kazanmasının ana nedeni de budur zaten. İdeolojik söylem, Laclau'nun da söylediği gibi, **mantıken** tutarlı olmak zorunda değildir ve çoğu zaman böyle olmaz. Ama bir başka çeşit tutarlılığı vardır: Bu da, beklentilerini ve tutumlarını dile getirdiği sınıfın —zaten kendileri de çelişik olan— uzun ve kısa vadeli çıkarlarını yansıtmasının getirdiği tutarlılıktır. Böylece, egemen sınıfların ideolojik söylemi, çok zaman, nesnel hayatta var olan tutarsızlık ve çelişkileri belirli bir sınıf öznelliği içinde tutarlılaştırma işlevini görür. Bunu yaparken, sınıfın üyelerini ve aynı zamanda sözkonusu sınıfın ittifak kurduğu başka sınıfların üyelerini genel bir politika çevresinde toparlar, perçinler.

Bu işleyiş, Laclau'nun anlattığı «adlandırma/çağırma» mekanizmasına bağlıdır. İktidar bloku içinde «hegemonik» olmaya çalışan sınıf, öbür sınıf bölümlerini yanına alabilmek için, ideolojik söyleminde toparlayıcı nosyonlara yer vermek zorundadır. Böyle genel nosyonlar, söylem içinde bulunan bütün öteki nosyonları da belirler ve kendi rengine boyar; onları, ana nosyonun egemenliği altında belli bir hiyerarşi içine sokarak örgütler. Bu anlamda, örneğin «millet» nosyonunu ana nosyon haline getirmiş bir ideoloji, «demokrasi» nosyonunu, «eşitlik» nosyonunu ve benzerlerini «millet»e verdiği içeriğe göre tanımlayacaktır. Bir ideolojik söylemin içinde geçen nosyonlar hiyerarşisinin tepesinde yer alan ana nosyon, o ideolojik söylemin belirli bir topluluk halinde birleştirdiği (sıvadığı) insanların **kimliğini** gösterir: «Türküz», «Müslümanız», «işçi sınıfıyız» vb.

Dolayısıyla ideoloji bir topluluğun ürünüdür ve aynı zamanda topluluğun içinde kimliğini bulduğu, tanımladığı, başka topluluklara karşı tavrını belirlediği vasattır. Bu konunun ayrıntılarını bir sonraki sayıda incelemeye çalışacağım.

Buraya kadar söylediklerimi toparlayınca, yazının başında sıraladığım üç maddenin ikincisini açıklamış olacağımı sanıyorum. «İdeolojiler **sistem halinde ithal edilemez**» demiştim. Bunun nedeni açıklandı: İdeoloji, verili bir topluluğun iç ilişkileri uyarınca üretilir. İthal edilen bir **sistem**, bir başka topluluğun iç ilişkilerine göre oluştuğuna göre, sözünü ettiğimiz verili topluluğa uymaz. Faşizm gibi bir örneğe bakalım. «Adlandırma/çağırma» işlevini gören, yani topluluğa belli bir **kimlik** veren ana belirleyici nosyonlar açısından baktığımızda, zaman ve mekân bakımından, ayrıca izlediği süreç bakımından birbirine çok yakın olan Alman ve İtalyan faşizmlerinin bir yandan da önemli farklılıklar taşıdığını görürüz. Alman faşizminde perçinleyici sıva rolünü oynayan nosyon **«ırk»**tır; İtalya'da ise İtalyan milliyetçiliği «ırk» nosyonundan fazla güç almaz. Orada, Roma İmparatorluğu ülküsü, daha kamçılayıcı, pekiştirici bir işlev görmüştür. Bunun uygulamada da sonuçları vardır. İtalyan faşizmi, bütün hunharlığına rağmen, töton olmayan herkesi imha etmeyi amaçlayan Alman faşizmi gibi genosid dürtüsüne uymamıştır. Bir başka söyleyişle, Alman faşizmi bir **sistem** olarak İtalya'ya, İtalyan faşizmi bir **sistem** olarak Almanya'ya ithal edilemezdi. Edilse, bunalımı farklı iç ilişkilerin koşullanmaları arasından yaşayan öteki topluluğun yürek tellerinde aynı titreşimleri yaratamazdı. Türkiye'deki faşist hareketi bu iki klasik örnekle karşılaştırdığımızda, dinî ögenin, her ikisinden de daha faz-

la ağırlık taşıdığını görüyoruz. Çünkü Türkiye'de faşizmi benimsemeye yatkın kesimlerin şimdiye kadar kendilerini tanıdıkları genel kimlik içinde din, Müslümanlık, «ırk» gibi bir nosyondan çok daha belirleyici olmuştur. Türkiye toplumsal formasyonunda «ırk» nosyonunun «çağırma» gücü azdır. İtalya'ya benzer bir şekilde (Roma İmparatorluğu'nun yerine) «Osmanlı İmparatorluğu»nun «çağırma» gücünün daha fazla olacağı düşünülebilirdi. Ama belirli somut koşullar ve gelişmeler yüzünden Türkiye'deki faşistler bunu da tam anlamıyla yapamamışlardır. Şöyle ki, tarihî olarak, yerli faşizmin atası olan Turancılık, «Türk» ögesine ağırlık vermiş ve «büyük topluluğu» «Türk» kimliği içinde tasarlamak zorunda kalmıştır. Şu anda da Türkiye faşizmi, Türkiye içindeki etnik azınlıklar karşısında aldığı politik tavır yüzünden, «Osmanlı İmparatorluğu» gibi kozmopolit bir yapıyı kendi «çağırmalar» sisteminin ana nosyonu yapamaz. Böylece Osmanlılık, bir başka geriye dönük ideolojinin belirleyici nosyonları arasına girmiştir: MSP'nin. Osmanlı «haşmetine» faşistler de sahip çıkmaya çalışıyor, ama bunu, genel Türklük içinde görece bağımlı bir yere koymak istiyorlar.

Görüldüğü gibi, ideoloji, bitmiş, «mamul» bir sistem halinde ithal edilemiyor, çünkü başka yerde imal edilen sistem, o başka yerin iç ilişkilerini eklemliyor. Fakat, buna dayanarak, ideolojilerin bir toplumdan öbürüne hiç bir şekilde geçemeyeceğini söyleyebilir miyiz? Bu soru, beni, üçüncü önermeme getiriyor: «Yabancı bir ideolojinin **ögelerinin** etkili olabilmesi için, uygun maddî koşulların oluşması gerekir.»

Bu önermede, şimdiye kadar üstünde çok fazla durmadığımız başka bir kavram var: «uygun maddî koşullar». Bu demektir ki, ideolojilerin toplumdan topluma atlamasında homojenliği ideolojinin kendisinde değil, **maddî** koşullarda aramalıyız. «Alman faşizmi» İtalya'da, «İtalyan faşizmi» Türkiye'de yeniden üretilemez; ama böyle de olsa, Almanya'da, İtalya'da, Türkiye'de, «faşizm» olarak tanımlayabileceğimiz, dolayısıyla ortak özellikler sergilediğini daha tanımlama düzeyinde kabul ettiğimiz genel bir «faşizm» var. Tıpkı sözkonusu ülkelerde, **farklı tarihî konjonktürler** içinde gelişmek ve oluşmakla birlikte, ana noktalarda özdeş olan bir **kapitalizmin** var olduğu gibi. Ayrıca, her ne kadar bir ulusal faşist ideolojik söylemi, kendi ulusal bağlarının tarihî olarak belirlenmiş algılayış, kavrayış tarzlarına hitap ediyorsa da, birinden ötekine bir esinlenme olduğu açıktır. Şu halde, bu tür ideolojiler sistem olarak ithal edilmiyor, ama özellikle belirleyici ana nosyonları başka ülkelerdeki benzer sınıfsal yapılaşmaların esinlenme kaynağı olabiliyor — maddî koşullar uyarınca.

Herhangi bir ideolojik söylem, belirli toplumsal sınıflara yöneltilmiş bir «çağırmalar sistemi»dir; bu anlamda, bir öneridir. «Bu çağırma/adlandırma yoluyla şu kimliği kabul ederseniz, ortak sorunlarımızı şu ve şu yollardan çözebiliriz» içeriğine sahiptir. Gelgelelim, hitap ettiği sınıf ve sınıfların **tek** söylemi değildir; sadece, böyle olmaya **adaylığını** koymuştur. Bu bakımdan Komintern'in ve Dimitrof'un faşist ideolojiyi kesinlikle bir sınıf temeline ve tekeline indirgemeleri, tekelci burjuvazinin ürünü gibi göstermeleri özellikle yanıltıcı olmuştur. Bunu kanıtlamak için tek bir örnek vermek yeter: İki savaş arasındaki yıllarda Almanya ve İtalya dışındaki ileri kapitalist ülkelerde de faşist ideolojiler, faşist önderler ve faşist örgütlenmeler vardı. Örneğin İngiltere'de Mosley epey gürültü koparan bir faşist önderdi, ama İngiltere'de faşizm tutmadı, çünkü asıl sözkonusu tekelci burjuvazi faşist alternatifin geçerliliğine inanmadı. Oysa «ırk» İngiltere toplumsal formasyonunda önemli bir tarihî güce ve etkililiğe sahiptir. Milliyetçilik orada da fazlasıyla vardır. Gene de, maddî koşullar, İngiltere'de faşizmin egemen ideoloji haline gelmesine izin vermedi. Bunu söylemek, farklı bileşenlerle kurulacak bir başka somut konjonktürün böyle bir gelişmeye yol açabileceğini de **zımnen** kabul etmektir. Önemli olan, bu tür gelişmeleri teleolojik **veya** mekanik nedensel ilkelerden beslenen bir **çizgisel zorunluluk** anlayışıyla görme alışkanlığından kurtulmaktır. Yukarıdakine ek olarak, «ırkçılık» nosyonunun da Alman faşizminin bir icadı olmadığını söyleyebiliriz. Bu nosyon vardı, belli ölçüde geliştirilmişti, ama Hitler hareketi içinde belirleyici önem kazanıncaya kadar bir kenarda bekliyordu. Şu halde, birdenbire koskoca bir ulusu kavrayıp sürükler hale gelmesi, aslında, o ulusun o anda karşı karşıya olduğu so-

runlarla, dolayısıyla **uygun maddî koşullarla** ilgiliydi.

Bir ideolojik nosyonun böyle birdenbire olağanüstü, neredeyse büyülü bir önem kazanması, ilkel toplulukların «Mana/tabu» inançlarını yakından andıran bir mekanizmayla işler. Ancak inancı içinden yaşayan topluluğun aşırı-öznelliği ile anlaşılabileceği için, olaya dışarıdan bakanlara kolektif bir çılgınlık gibi görünebilir. Mana gücü, eski antropologların sandığı gibi belirli kişi veya nesnelerde her zaman var olan bir nitelik değil, doğada var olan ve belli durumlarda kişilerle nesnelere (bir elektrik akımı gibi) geçen bir **potansiyel**'dir. Ormanda gezen bir insan, ansızın bir yılanla karşılaşırsa, bu gergin korku anında, elinin altında bir de sopa bulursa, o sopa o anda **mana**'dır. «Anlık bir tanrı»dır. İşte bu akışkan, değişken mana gücü, belirli nosyonların, belirli somut koşullarda birtakım ideolojilerin örgütleyici ilkesi haline gelmesine çok benzer, hatta benzemenin ötesinde, insan zihninin aynı temel ilkesinin sonucudur. Marx, **Alman İdeolojisi**'nde, «ideolojinin... tarihi yoktur» der. Bunu en geniş anlamda anlamak istiyorsak, ideolojinin tarihi yoktur, çünkü ideoloji son analizde, en genel soyutlama düzeyine indirgendiğinde, insan zihninin işleyiş biçimlerinden biridir. («Bilimsel» dediğimiz işleyiş biçimi, şüphesiz bundan çok farklı). Belirli, özgül ideolojilerin **içeriği** değişebilir; tarih boyunca, düşüncenin **içeriği** değişmiştir. Ama zihnin bu içerikleri üretme, **kurma biçimi** değişmemiştir. Böylece, belirli bir somut toplum ve belirli maddî koşullarda **mana** gücünü formüle eden zihin, bugünün dünyasında da «din», «millet», «ırk» gibi büyülü nosyonlar üretebilir. Bütün bu nosyonlar, kendi maddî temellerine inildiğinde, farklı derecelerde gerçeklik taşıyabilir; ama bir ideolojinin belirleyici-ana nosyonu haline geldiklerinde, artık anlamları değişmiştir, büyüselleşmiştir. Marksistlerin ideoloji sorunu karşısında özellikle anlamaları gereken şey de bu: İdeolojinin birtakım bilinçli, kurnaz ve kötü niyetli ajanların uydurdukları bir yalan olmadığı, gerçek, somut, maddî koşullarda bir bir ölçüde anonim olarak üretilen ve paylaşılan inanç sistemleri olduğu. Bu yüzden de, gerçek ve ciddî bir mücadele alanıdır ideoloji düzeyi. Bütün büyük devrimcilerin iktidar olduktan bir süre sonra bir kültür devrimi ihtiyacı duymaları ideolojinin şimdiye kadar bir hayli küçümsenmiş gücünün bir kanıtı olarak anlamlıdır.

Şu halde ideolojinin, insan zihninin işleyişinde temellenen ve dil yoluyla da dışlaşan tarih-aşırı bir gerçekliği var. Ama bu gerçeklik her zaman tarihî koşullarca belirleniyor ve içeriğini değiştirebiliyor. Öte yandan gene aynı dil, ideolojik olmayan düşünce biçimlerinin oluşmasına da nesnel bir imkân veriyor. İdeolojik-olmayan bu düşünce biçimleri (ideolojiyle komşuluk ilişkilerini sürdürmekle birlikte) genel olarak sanatsal söylem ve teorik (bilim ve felsefe) söylemdir. Fakat bu söylemlerin varlığını da yalnız dilin sunduğu değişik imkânlarla açıklayamayız. Bunların oluşabilmesi için de, dış dünyanın belirleyiciliği gereklidir. En basit bilimsel kavramların ve felsefe kategorilerinin ortaya çıkması da uzun düşünce birikimlerine bağlıdır.

İdeoloji bir topluluğun hayatla yaşanan (ve aynı zamanda zorunlu olarak hayalî) ilişkisinden türüyorsa, bilimsel düşünce biçimi, düşünen öznenin kendini de mümkün olduğunca topluluğundan ayırarak nesneler arası ilişkileri nesnel bir şekilde görmeye çalışmasının ürünüdür. İşte bu nedenle, ideolojiler gerçek anlamda ithal edilemez (veya başka bir söyleyişle, ideolojik biçim içindeki etkilenmeler belli kurallara uymak zorundadır), ama bilimsel sistemler ithal edilebilir. Çünkü bilimsel bir sistem, bir topluluğun içedönük yaşayışının, iç ilişkilerinin ürünü değildir. Bilim, bütün hayata uygulanabilecek genel kavramlarla işler. Böylece, nasıl bir Japon fiziğinden ve Amerikan fiziğinden söz etmek anlamsızsa, bir Türkiye toplum biliminden ve bir Çin toplum biliminden söz etmek de o kadar saçmadır; bilimde böyle bir ulusal kökeni öne sürmek, toplumsal düzeyde bilim değil, ancak ideolojinin geçerli olduğunu savunmakla eşanlamlıdır. Yalnız şu da var ki, bilimsel bir sistemin bilimsel bir sistem olarak ithali, alıcı kişilerin kendi düşünsel formasyonlarında buna hazır oluş derecelerine bağlıdır. Zihinlerinin işleyişini ideolojik tarzdan kurtaramayanlar, sözkonusu bilimsel sistemi de bir ideoloji biçiminde kavrayacaklar; bilimin ögelerini, ideolojik biçimlerle eklemleyeceklerdir. Topluluksal kimlik, toplumsal örgütlenme/ideoloji ilişkisi sorunlarını gelecek sayıda incelemeyi sürdüreceğim. ■

Birikim 46-47/'83

Faşizm ve İdeoloji

Çeviren MAHMUT MUTMAN

Nicos Poulantzas'ın **Faşizm ve Diktatörlük** kitabının[1] en çok göze çarpan yanı faşizm analizine getirdiği **teorik belirlemelerin** istisnaî zenginliğidir. Bununla kitabın kapsadığı ampirik bilgilerin özellikle bol olmasını kastetmiyorum. Faşist dönem üzerine, Poulantzas'ın çalışmasından daha tam, bir sürü genel çalışma var. Fakat bunların tümünde belirli temel eksiklikler buluruz: Ya ancak ampirik-betimleyici düzeyde kalırlar, ya da karmaşık olaylar yığınını düzenleyen tarihî-açıklayıcı (historico-explicative) mekanizmalara inildiği zaman, faşizmin görece basit çelişkilere indirgendiğini görürüz. Bu durum, faşizm hakkındaki literatür karşısında duyduğumuz belli bir huzursuzluğun nedeni olmuştur: Son otuz yılda bu literatür dikkate değer şekilde arttı —faşizmin tarihine ilişkin daha çok bilgi sahibiyiz— fakat faşizmi anlamak için teorik kavramlar geliştirme konusunda buna paralel bir ilerleme yapamadık. 1920'lerin sonuna doğru Ortega Y Gasset şöyle yazmıştı: «Faşizm şaşırtıcı bir görünüşe sahip, çünkü içinde en çelişik içerikleri barındırıyor. Otoriterliği öne sürüyor ve isyan örgütlüyor. Çağdaş demokrasiye karşı dövüşüyor, öte yandan herhangi bir geçmiş yönetimin restorasyonuna inanmıyor. Kendisini kuvvetli bir devletin yapıcısı olarak sunuyor, ama yıkıcı bir hizip ya da gizli bir cemiyetmiş gibi devletin çözülmesine neden olacak araçları kullanıyor. Faşizme hangi açıdan yaklaşırsak yaklaşalım, hem bir şey hem onun karşıtı, hem A hem A-değil olduğunu görürüz.»[2]

Her nasılsa, bilmecenin tamamen çözülmemiş olduğunu ve faşizmin asla devrimci bir hareket olmadığından kuşku duymamamıza karşın, başardığı kitle hareketi gibi olguların ve devrimci harekete ait ögelerin ideolojisi içindeki varlığının hiçbir zaman ikna edici bir şekilde açıklanmamış olduğunu hissediyoruz. Bunun en açık kanıtı olarak, faşizmin teorik kavranışı için 1945'den önce yazılmış birkaç büyük kitaba, hâlâ önemli ölçüde bağlı olduğumuzu hatırlamak yeter —Guerin[3], Neumann[4], Trocki[5] ve Togliatti'nin[6] çalışmaları. Onların analizlerinin çoğunu eskimiş hale getiren sonraki araştırmaların bolluğuna karşın.

Bu eksikliğin nedenini, 1930'lardan sonra Avrupa'da görülen hemen hemen bütün politik ve entelektüel akımların, faşizmi, kendisini ortaya çıkaran çelişkilerin karmaşık birikimi içinde anlamak yerine, onu görece basit çelişkilere indirgemeye yönelmeleri olgusunda aramalıyız. Bu, örneğin, burjuva liberal kesim için böyleydi. Onlara göre faşizm, nesnel tarihî sürecin sonucu değil, normal tarihî gelişmenin kesintiye uğramasıdır. Nitekim, Benedetto Croce'ye göre faşizm, bir sınıf çıkarının politik ifadesi değil, «savaşın ürettiği bir bilinç çöküntüsü, bir uygarlık bunalımı ve sarhoşluğun sonucu» idi.[7] Bu hastalığı paylaşan sadece İtalya ve Almanya değil, şu veya bu yolla I. Dünya Savaşı'na katılan bütün ülkelerdi. Faşizm özgürlük bilincinin azalmasıyla birlikte ortaya çıkan bir **parantez** idi. Bu üç özellik —ahlakî hastalık, evrensellik ve parantez— bir tek sonuca yol açtı: Faşizmi nesnel tarihî kategoriler yoluyla anlayabilmenin imkânsızlığı. Birinci özellik faşizmin sınıf analizi terimleri içinde kavranışını engeller. İkincisiyle faşizm evrenselleştirilir ve belirli bir ulusal bağlamdan koparılır. Üçüncüsü de faşizmi tarihî kategoriler içinde anlamanın imkânsızlığını getirir; çünkü faşizm normal tarihî gelişmede bir parantez açmıştır. (Croce'nin, Giolitti rejimine bir övgü olan «İtalya Tarihi»nde 1915'de son bulması boşuna değil.) Faşizm, Croce tarafından, savaş sonrası bunalımın ortaya çıkardığı neredeyse biyolojik eğilimlerin tarihî sahneye bir patlamayla gelişleri olarak açıklandı. Kurumların bir bütün olarak dağıldığı ve denetimlerinin kaydedildi-

ği bir dönemde toplumsal başkaldırmaların «insan»ın zaptedilemeyen işgüdülerinin ifadesi olduğunu söyleyen Romalı tarihçileri, Sallust veya Tacitus'u bir kez daha okur gibi oluyordu insan.

Liberal yorum, faşizmi bütün modern tarihin en üst noktası olarak anlatan görüşe kadar genişletilebilir. Örneğin Frederich Meinecke'ye göre[8] faşizm, kökeni, Aydınlanma dönemi ve modern sanayiciliğin ortaya çıkardığı kör ve maddî çıkarlar hırsında aranması gereken, rasyonel ve irrasyonel güçler arasındaki ruhî dengede bir bozulma yarattı. Bu düşünce Croce'ninkinden daha «tarihî»dir, ama yalnız görünüşte. Çünkü bir parantezden sözetmemesine karşın, tarihin karmaşıklığı «rasyonel» ve «irrasyonel» güçler arasındaki dengeyi bozan veya koruyan bir koşullar dizisi olarak araya girer ve tabii bu güçler tarihî ürünler değil, insan doğasının özellikleridir. Benzer şekilde katolik liberal yorumlarda, faşizmi, şeylerin doğal düzeninin bozulması ve liberalizmin başlattığı aşırılıkların bir sonucu olarak gösterdiler. Örneğin Maritain şöyle der: «İnsanî değil mekaniz bir refleks hareketiyle, komünizm faşist ve ırkçı tipte savunmacı tepkiler ortaya çıkardı ve besledi; tabii bunlar da karşılık olarak bütün komünist savunma tepkilerini yarattı ve besledi. Böylece bu iki güç kâh biri kâh öbürü üstün gelerek çarpıştılar ve birlikte büyüdüler. Her ikisi de birbirlerine karşı nefreti bir erdem haline getirdiler; her ikisi de kendilerini savaşa adadılar, uluslararasında savaş ya da sınıf savaşı; her ikisi de İsa aşkıyla sevilmesi gereken Tanrı krallığı yerine dünyevî bir toplum önerdiler ve her ikisi de insanoğluna insandışı bir hümanizm sundular: Proletarya diktatörlüğünün ateist hümanizmi veya Sezar'ın putperest hümanizmi, zoolojik kan ve ırk hümanizmi.»[9] Görüldüğü gibi faşizm olgusunu basit bir çelişkiye indirgeme eğiliminde olan bu analizler yoluyla da olgunun özgüllüğünü kavramak güçleşir. Aynı şey, faşizmin köklerini psikolojik terimler içinde açıklamaya çalışan eğilimler için de sözkonusudur. Örneğin W. Reich[10], insanın biyofiziksel yapısının üç değişik tabakası (ortalama bireyin «zaptolunmuş, kibar, şevkatli, vicdanlı» olduğu en üst tabaka, «kalabalık, sadizm, şehvet, yırtıcılık ve kıskançlık» güdülerini içeren bir orta tabaka ve insanın «namuslu, çalışkan, sevgiye ve rasyonel bir nefrete yetenekli kooperatif bir hayvan» olduğu «en derin biyolojik çekirdek.») olduğunu söyledikten sonra, bundan şu politik sonucu çıkarır: «En üst karakter tabakasını temsil eden liberalizmin ve en derin tabakayı temsil eden gerçek devrimin tam tersine faşizm ikinci karakter tabakasını, ikincil güdülerin tabakasını temsil eder.»[11] Bu temellerden hareket edersek, nesnel tarihî kategorilerin rolü bir karakter tipinin veya bir başkasının egemenlik koşullarının yaratılmasına indirgendiği için, şu sonuç çok şaşırtıcı olmayacaktır: «Bütün toplumsal tabakalar, ırklar, uluslar ve dinlerden bireylerle yaptığım tıbbî deneyler, bana, faşizmin şu veya bu ırk, ulus veya parti ile ilgili olmayıp, ama genel ve evrensel olan ortalama insan karakteri yapısının örgütlenmiş siyasal ifadesi olduğunu gösterdi. Bu karakterolojik anlamında faşizm, makina uygarlığı ve mekanik-mistik hayat görüşü ile otoriter toplumda, insanın temel duygusal tavrıdır.»[12] Aynı şekilde Erich Fromm'a[13] göre de, insan ilk önce doğadan farklılaşmış kişiliğiyle ortaya çıktı ve giderek bir birey haline gelince açık seçik bir alternatifle karşı karşıya kaldı: Ya sevgi ve üretici çabanın kendiliğinden akışı içinde dünya ile birleşecekti, ya da kendisinin dışında güçlere kör bir bağlılık içinde, özgürlüğünün ve bireysel bütünlüğünün yıkımına yol açacak bir sığınak arayacaktı. Tabii, Fromm'a göre faşizm bu ikinci alternatifin aşırı bir biçimini oluşturuyordu.

Bütün bu yorumlayıcı şemalarda, faşizmi soyutlanmış bir birey ve onun özel doğası terimleri içinde açıklama eğilimi buluyoruz.[14] Birey bütün toplumsal bağımlılık bağlarını koparmıştır ve demagogların etkisi karşısında farklılaşmamış bir kitle gibi gözükür.

Bir noktaya kadar analiz etmeye çalıştıkları tarihî olgunun çağdaşı olmakla açıklanabilen bu yorumlayıcı şemalar, faşist rejimler ile Sovyet rejimini aynı başlık altında toplayan savaş sonrası sistemleştirilmiş «totaliteryanizm»[15] teorilerine kadar uzanır. Bu eğilimin en «bilmiş» temsilcilerinden Hannah Arendt'e göre modern totaliteryanizm üç temel tarihî sürece bağlı olarak ortaya çıkar: Ulusal devletin aşılması ve emperyalizmin ortaya çıkması, sınıf sistemi ve değerlerinin bunalımı, ve modern kitle toplumunda bireyin soğuk savaşın bir yan-ürünü olarak atomlaşması. Bu

yöntemin ideolojik anlamı açıktır; Faşizm ile komünizm arasında özsel bir özdeşlik kurabilmek için her iki rejim tipine de **ortak** olan birtakım biçimsel özellikler soyutlamaya çalışır. Bizim açımızdan önemli olan ise bu yaklaşımın da, yeni bir yolla, faşizmi ortaya çıkaran çelişkilerin karmaşıklığını dışta bırakması ve onu görece basit bir tek çelişkiye indirgemesidir. Bu tip yaklaşımın sonuçlarından biri burjuva toplum bilimciler kesiminde faşizm analizlerinin teorik yetersizliği olmuştur. Tümüyle farklı rejimler arasındaki tamamen biçimsel özellikler çerçevesi içinde hareket ederek, tamamen betimleyici ve bütün teorik anlamdan yoksun bir sürü sınıflandırma ve altsınıflandırma biriktirmekten başka bir şey yapamamışlardır. Frederich ve Brenzeski'nin, Organski'nin ve Upset'in kitapları bu tip literatürün tanınmış örnekleridir.[16] Kornhauser ve Lederer[17] gibi «kitle toplumu» teorisyenleri de, bir başka açıdan, benzeri bir yaklaşımda ısrar etmişlerdir.

Bu öznelci sapma, faşizm analizlerinin «kitleler» ve soyutlanmış bireyin «bilincinin serüvenleri» terimleriyle gelişmediği Marksist tartışma içinde şüphesiz varolmamıştır. Fakat faşizm analizinin basitleştirilmesi, her ne kadar farklı yönde olsa da, Marksizm içinde de işlemiştir ve işlemeye devam etmektedir. 1920'lerde ve 1930'ların başında, faşizm üzerine, onu ortaya çıkaran çelişkilerin karmaşık çeşitliliğini vurgulayan zengin Marksist çalışmalar görüldü. Yukarda sözünü ettiğimiz Trocki ve Togliatti'nin çalışmalarına, başkaları arasında, Gramsci, Rosenberg, Thalheimer ve Otto Bauer'in çalışmalarını da ekleyebiliriz.[18] Fakat bunlar, daha olgun çalışmalar içinde geliştirilmesi ve sistemleştirilmesi gereken (ön) bilgiler, ilk taslaklardı. Gene de anti-faşist mücadele en yüksek derecesine ulaşınca, faşizm milyonlarca militanın politik pratiği içinde gittikçe daha çok güncel bir düşman haline gelince garip bir şey oldu: Faşizm üzerine Marksist teorik literatürün niteliği, bir tek istisna ile[19], öyle bir noktaya düştü ki, 1930'ların sonunda ve 1940'larda, önceki dönemin analizlerinin teorik zenginliği ile uzaktan yakından karşılaştırılabilecek hiçbir şey kalmadı. Bu şaşırtıcı olgunun nedeni şurada yatıyor sanırım: Komintern, doğru olarak faşizm ile tekelci sermaye arasındaki bağların önemini belirtirken, 1935'de başlayan Halk Cepheleri politikasının, burjuvazinin giderek daha geniş kesimlerini anti-faşist mücadele içine katması, faşizmin de gitgide daralan çıkar çevrelerinin politik ifadesi olarak sunulması sonucunu verdi. Bu şekilde Komintern analizinde faşizm, tekelci sermayenin toplumun geri kalan kesimi üzerinde dolaysız diktatörlüğünün saf ve basit bir ifadesi olarak kestirip atıldı. Faşist devletin göreli özerkliği ve faşizmin iktidara gelmesini sağlayan kitle hareketi gibi olgular açıkça hafife alındı. Faşizmin **otoriter** karakteri, onun bir **kitle rejimi** olmak karekterinin üzerine konuldu ve tabii ki faşizmin ancak birinci (otoriter) yanını değerlendirebilmiş olan Hitler işgali altındaki ülkelerin deneyimi ile bu anlayış uyuştu. Böylece faşizmin karmaşıklığı bir yana bırakıldı ve basit bir çelişkiye indirgendi: Tekelci sermaye ile toplumun geri kalan kısmı arasında varolan çelişki. Bu eğilim savaştan sonra da devam etti. Komünist partilerin yücelttiği geniş cepheler tekelci sermayenin potansiyel olarak otoriter politikalarını «faşist» diye adlandırdı. Bugün «faşist» terimi, Şili Cuntası, Yunanistan'daki Albaylar diktatörlüğü, İran'daki Şah rejimi gibi, Hitler ve Mussolini rejimleriyle, açıkça, uzaktan yakından benzerliği olmayan rejimlere uygulanmaktadır.[20]

Poulantzas'ın kitabının büyük erdemi, bu gelenekle bağlarını kırması ve 1930'ların başında askıya alınmış olan tartışmayı yeniden açmaya çalışmasıdır. Pounlatzas, faşizmi bir tek çelişkiye indirgememekte, tam tersine, onu çelişkilerin çok karmaşık üstbelirlenmesinin sonucu olarak sunmaktadır. Analizlerinin bir çoğunu kabul etmememe karşın, sanırım kitabın önemi ve yararı buradadır. Fakat böyle bir eleştiriye girişmeden önce Poulantzas'ın yorumunun temel özelliklerini gösterelim.

POULANTZAS'IN FAŞİZM YORUMU

Poulantzas'ın faşizm üzerine ana tezleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1) Faşizm, kapitalizmin emperyalist aşamasına aittir. Emperyalizm yalnız ekonomik bir olgu olarak değil, politika ve ideolojide de çok derin değişiklikler ortaya çıkaran, bir bütün olarak kapitalist sistemin yeni bir eklemlenmesi olarak anlaşılmalı. (Müdahaleci devletin ortaya çıkması-emperyalist ideolojinin

oluşmasıyla geçiş dönemlerinde devletin oynadığı rolü artıran bir müdahale.) Uluslararası düzeyde anahtar kavramlar **emperyalist zincir** ve halkaların eşitsiz gelişimidir. Sosyalist devrim zincirin en zayıf halkasında yapılmasına karşın (Rusya), faşizm sonraki iki halkada ortaya çıktı.

2) Emperyalist zincirdeki halkaların görece zayıflığı gerikalmışlık sürecine veya ekonomik gelişmenin ritmine değil, çelişkilerin birikimine bağlıdır. Almanya'da bu birikim, burjuva devriminin burjuvazinin değil, Prusya Yunkerlerinin egemenliği altında yapıldığı bir ülkede sermayenin hızla gelişmesi ve yoğunlaşmasına bağlıdır. Bu, ulusal birleşme sürecinin tamamlanamaması ve Yunkerlerin devlet aygıtı içindeki politik ağırlıklarının ekonomik etkinliklerine göre oransızlığı gibi çeşitli handikapların varlığını sürdürmesini mümkün kıldı. Sonuç olarak, tekelci sermaye kendi lehine yekpare bir devlet müdahalesine ihtiyaç duyduğu zaman, iktidar blokunun yapısı ve onun içindeki çeşitli tekelci-olmayan grupların göreli gücü, bir engel olarak açığa çıktı. Kuzeyli sanayicilerin ve Mezzogiorno'lu (Güneydeki) toprak sahiplerinin oluşturduğu iktidar blokunun Güneydeki tarımın feodal niteliğini koruyarak sanayicilerin hegemonyasını sağlamış olduğu İtalya'da, bu süreç daha da belirgindir. Bu olgu, Fransız tipi bir tarım reformu yapmayı imkânsız kılmıştır. Bu anakronik (çağa aykırı) ittifakın devamı tekelci kapitalizme geçiş dönemi boyunca aşılmaz bir engel olarak açığa çıkmıştır. Çelişkilerin bu birikimi her iki ülkeyi de faşizme götürdü. Aynı geçişin olduğu, ama çelişkilerin benzer birikiminin varolmadığı İngiltere, Birleşik Devletler ve Fransa'da faşizm kendisini kabul ettiremedi.

3) Faşizmin yükselmesi ve iktidara gelmesi, egemen sınıflar ve sınıf bölümleri arasındaki iç çelişkilerin derinleşmesi ve keskinleşmesine tekabül eder. Hiçbir sınıf veya sınıf bölümü, ne kendi politik örgütlenme yöntemleriyle ne de «parlamenter demokratik» rejim yoluyla iktidar blokunun öbür sınıf ve bölümleri üzerinde önderliğini kabul ettiremez. Faşizm, **yeni** bir sınıf bölümünün, büyük tekelci sermayenin egemenliğini kabul ettiren iktidar blokunun yeniden örgütlenmesine tekabül eder. Bu geçiş, sınıflar ve onları temsil eden politik partiler arasındaki temsilî bağların kopması demek olan bir politik kriz ve genelleşmiş bir ideolojik krize doğru gelişen egemen ideolojinin krizi ile gerçekleşir. Faşizmin büyümesi burjuvazinin hücum stratejisi ve işçi hareketinin geri bir adımına tekabül eder. Faşizmi, tekelci sermayenin saf diktatörlüğü veya güçler dengesine dayanan Bonapartist bir rejim ya da küçük burjuvazinin politik diktatörlüğü olarak tanımlayan çeşitli görüşlerin tam tersine, Poulantzas için faşist devlet, hem iktidar blokundan hem de hegemonyasını kurmuş olan büyük tekelci sermaye fraksiyonundan görece bir özerklik taşır. Bu görece özerklik, egemen ve ezilen sınıflar arasındaki çelişki kadar, iktidar bloku içindeki sınıflar ve fraksiyonların iç çelişkilerinden de ortaya çıkar.

4) Faşizmin yükselmesinin başlangıcı önemli sayıda işçi sınıfı yenilgilerini ön gerektirir. Bu süreç boyunca, işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesi her gün daha fazla ekonomik talepler alanına düşerken, burjuvazinin işçi sınıfına karşı mücadelesi artan bir şekilde politik nitelik gösterir. Faşizmin yükselmesi devrimci örgütlerin krizine ve işçi sınıfının ideolojik bir krizine tekabül eder. Devrimci örgütlerin krizi içsel bölünmelerin ortaya çıkmasında ve örgütlerle kitlelerin arasındaki bağların kopmasında kendini gösterir. İdeolojik kriz, burjuva ideolojisinin (Sendikalizm ve reformizm) ve küçük burjuva ideolojisinin (anarşizm, kendiliğindencilik ve «putschist laquerie») etkisinin artması biçimini alır. İşçi sınıfının her taktik ve stratejik yanlışının arkasında temel bir yanlış tekrarlanır: Ekonomizm. Faşizm iktidara gelir gelmez ikili bir rol oynar: Bir yandan işçi sınıfı üzerinde örgütlü maddî baskı, öte yandan, işçici ideoloji kullanarak ideolojik seferberlik.

5) Faşizmin iktidara gelmesinde küçük burjuvazi temel bir rol oynar. Küçük burjuvazinin niteliği; onun bir sınıf olarak birliğinin ekonomik ilişkiler düzeyinde değil, değişik bölümlerinin çeşitli ekonomik katılmalarının politik ve ideolojik düzeylerde aynı uygun etkileri üretme derecesinde ifade edilmesidir. Bu nedenle küçük burjuvazi bu iki düzeyde bir sınıf olarak birleşir. Küçük burjuva ideolojik söylem ancak kapitalist toplumdaki temel sınıflardan birisinin söylemi olabilir: Burjuvazi veya işçi sınıfı. Fakat küçük burjuvazinin, kendi ögeleri egemen ideolojinin içine dahil

olan özgül bir alt-birliği vardır. Bu ögeler «Statükocu anti-kapitalizm», «hiyerarşi mîti» ve «devlet fetişizmi»dir. Bu küçük burjuvazinin politik krizine ve faşist partiler yoluyla otantik bir toplumsal güç inşa etmesine yol açar. Faşizmin tarihi rolü büyük tekelci sermaye ile küçük burjuvazi arasında bir ittifak yaratmaktadır. Son olarak —olayın bu yanı belirleyicidir— faşizmin yükselmesi, küçük burjuvazinin, aşağıdaki özellikleri gösteren ağır bir ideolojik krizine tekabül eder: Küçük burjuva ögeler egemen burjuva söyleminden ayrışmaya başlar: Statükocu anti-kapitalizm ögesi, burjuva ideolojisine örtük bir muhalefet ile en üste çıkar ve işçi sınıfı ideolojisinden giderek daha fazla ideolojik ögeler alınır. Bu şekilde değiştirilen küçük burjuva ideolojik alt-birlik, sözkonusu toplumsal formasyonu yeniden biraraya getirerek egemen burjuva ideolojisinin «yerine geçer». Bu, faşizmin iktidara gelmesinde belirleyici bir öge ve onu Bonapartizm ve askerî diktatörlük gibi başka istisnaî devlet biçimlerinden ayırdeden şeydir.

6) Poulantzas, faşizmin temelini köylüler olarak gören eğilimlerin tam tersine onun temel olarak kentsel bir olgu olduğunu ileri sürer. Kırsal faşizmin rolü açıkça tâbi bir roldü ve geliştiği yerde büyük mülkiyetle dolaysız bağları olan ideolojik ve askerî bir hareketi kapsamıştır. İktidara gelen faşizm tekelci sermayenin kırsal alanlara yayılmasını desteklemiş, bundan da doğrudan doğruya büyük mülkiyetle zengin köylülük yararlanmıştır.

7) Son olarak, faşist devletin işlevinin tekelci sermayenin egemenliğini kurmak ve örgütlemek olduğunu kanıtlayan Poulantzas, istisnaî devletin özel bir örneği olarak kabul ettiği faşizmi karakterize eden devlet ve rejim tipini ayrıntılarıyla analiz eder.

Görüldüğü gibi, Poulantzas'ın analizleri iki nokta üzerinde odaklaşır: Faşizmin içinden çıktığı krizin tipi ve bu krizi çözen devlet biçimi. Kriz, küçük burjuvaziyi politik hayatın en üst düzeyine çıkartır ve tekelci sermayenin egemenliğini kuran devlet tipi aracılığıyla küçük burjuvazinin etkisizleştirilmesi ile çözülür. Küçük burjuvazi faşizmin ortaya çıkmasında merkezî **politik** rolü oynar. Fakat küçük burjuvazinin sınıf olarak belirlenmesinde ideoloji kesin rol oynar. (Küçük burjuvazi, tamamen, onu sıvayan ideoloji ile beslenir.) Sonuç olarak Poulantzas'ın bütün analizinin geçerliliği iki temel bileşkene dayanır: İdeoloji kavramı ve küçük burjuvazi kavramı. Şimdi her iki konuyla ilgili eleştirel gözlemlere geçeceğiz.

İDEOLOJİK «ÖGELER» VE SINIF TEMELLERİ

İdeolojiden başlayalım. Poulantzas'a göre faşizm, başka şeylerin yanısıra, bir ideolojik krizden ortaya çıkar. Bir krizde, tüm ana ögeler ve koşullar, bir bütün olarak, bir kopuşsal birlik içinde toplanır. (Althusser). **Yoğunlaşma**, bu toplanma (kaynaşma) sürecini tanımlamak için kullanılan terimdir. Bu ifade harfi harfine kabul ettiğimiz derecede doğrudur. Bu terimin türetildiği psikanalizde «yoğunlaşma» ile şu süreç anlaşılır: «Tek bir temsilî simge, kendi başına birçok çağrışımsal zinciri temsil eder. Ve zaten kendisi de bu zincirlerin keşişme noktasına yerleşmiştir. Ekonomik açıdan, bu değişik zincirlere iliştirilmiş oldukları için temsilî simgeye bir şeyler katan enerjilerle yüklenmiş olması gerekir...» Rüyaların yorumu sorununda, «Görünen (=Açık= belirtik) hikâyenin görünmeyen (=saklı= örtük) içerik ile karşılaştırıldığı zaman çok az şey söylemesi olgusuyla ifade edilir: Gizil içeriğinin kısaltılmış bir tercümesini oluşturur. Fakat yoğunlaşma bir özete benzetilemez: Eğer her görünen (açık) öge, çeşitli saklı (görünmeyen) anlamlar tarafından belirlendiyse, tersine, bu anlamların her biri de çeşitli ögeler içinde tekrar bulunabilir. Görünen öge, türediği anlamlardan her birini aynı ilişki içinde temsil etmez, bu yüzden onları bir kavramın kapsayacağı gibi kapsamaz»[21]

Bu, her türlü kriz analizinin ikili amacı olduğunu gösterir: 1) yoğunlaşma içindeki kurucu ögeleri analiz etmek, 2) yoğunlaşma sürecinin kendisini analiz etmek. Eğer kendimizi ilk görevle sınırlarsak, krizin ögelerini ve koşullarını açıklayabilirz, ama krizin kendisini açıklayamayız. Poulantzas'ın başına gelen de tamamen budur. Onun analizi, faşizmi ortaya çıkaran krizin bütün karmaşıklığını yakalamasına ve böylece faşizmi basit bir çelişkiye indirgeyen öncekilerin yanılgılarını aşmasına karşın, öte yandan, kopuşsal bir bir-

liğe nasıl dönüştüğü, yani yoğunlaşma süreci açıklanmaksızın, bu kurucu ögelerin basitçe birbirleriyle toplanmasıyla bu markaşıklık sadece betimleyici düzeyde sunulur. Sanırım bunun nedeni Poulantzas'ın analizinde açığa çıkan sınırlı ve bulanık ideoloji kavramında yatmaktadır.

Bu kavram nedir? İlk olarak, Poulantzas için bir ideolojiyi analiz etmek onun kurucu **ögelerini** sınıf temellerine göre parçalamaktır. Böylece egemen burjuva ideolojisi, içine karışmış küçük burjuva ögeleri ve işçi sınıfı ögelerini içerir. Küçük burjuva ideolojisi ve emperyalist ideolojinin bir araya gelmesi, her ikisinde de ortak ögelerin varlığıyla açıklanır. (Güçlü ulusal devlet, milliyetçilik, anti-semitik ırkçılık militarizm, kilisenin politik etkinliğine karşı olma veya elitizm gibi.) Aynı şekilde dönüşmüş feodal ideoloji ve emperyalist ideolojinin ortak ögeleri (yayılmacı milliyetçilik, militarizm, despotizme ve devlet otoritesine tapınma) Weimar Cumhuriyeti'nde liberalizmin zayıflığını açıklayan şeylerdir. Bazı durumlarda, bu ögeler henüz tam olgunlaşmamıştır —İtalyan liberalizmi içinde faşizmin «tohumları»na rastlanması gibi. Bu kavram onu tamamlayan bir başkası ile birleştirilir: Toplumsal sınıflar, «saf», «zorunlu» ya da «paradigmatik» ideolojilere sahiptirler. Bu konuda Poulantzas kesindir. Böylece Marksist-Leninist ideoloji işçi sınıfının ideolojisidir. Liberalizm rekabetçi kapitalizm aşamasında burjuva ideolojisidir ve Almanya'da işler başka türlü gittiyse bunun nedeni kapitalist üretim tarzının feodal üretim tarzıyla eklemlenmesi ve ulusal birliğin Prusyalı Yunkerlerin egemenliği altında gerçekleşmiş olmasıdır. (Poulantzas için kuvvetli bir Alman liberalizminin yokluğunun burjuva ideolojisinin tamamlanmamışlığının simgesi ve belirtisi olması, anlamlıdır.) Milliyetçilik, militarizm, ırkçılık vb.'nin karışımı emperyalist ideolojiyi oluşturur. Küçük burjuvaziye gelince, o, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlarda temel sınıflardan biri olmadığı için, ideolojisi, ancak, egemen sınıfın ideolojik söylemiyle bütünleşmiş ögeleri kapsar. «Ögelerin» sınıf aidiyetine göre ayırtedilmesinin ve saf ideolojiler soyut önermesinin, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı yönler olduğunu görebiliriz: Ancak bu saf ideolojilere açık ya da örtük olarak başvurmakla, somut tarihî ideolojilerin kurucu ögelerinin ayrımlanarak analiz edilmesi mümkündür.

Poulantzas'ın ideolojiler kavramının ikinci karakteristik yanı, bir noktaya kadar, birincisinin sonucudur: Somut tarihî ideolojiler heterojen ögelerin karışımıdır (Poulantzas için her ögenin bir sınıf aidiyeti sözkonusu olduğuna göre). Bu ölçüt sistematik şekilde faşizm olgusuna uygulanır. Poulantzas çeşitli kereler Togliatti'nin aşağıdaki iddialarından övgüyle söz eder: «Faşist ideoloji bir dizi heterojen ögeyi içerir... Bu durum, çalışan kitleler üzerinde bir diktatörlük kurma müdahalesinde çeşitli akımları biraraya getirebilmeye ve bu amaçla geniş bir kitle hareketi yaratmaya hizmet eder. Faşist ideoloji bu ögeleri bağlı tutabilmek için yaratılmış bir araçtır.»[22] Zaman zaman Poulantzas, (bu yaklaşımı) faşist ideolojik söylemin bileşik ögelerini çözmek için, onun birliğini basitçe yadsıyacak aşırılıklara vardırır: Faşizm neredeyse her toplumsal kesim için ayrı bir politik söyleme sahiptir. Bu anlayış yüzünden geçenlerde şöyle yazmıştır: «Halk kitleleri arasında faşist ideolojinin rolü, hiç de, özdeş bir söylemin, **propaganda teknikleri** yoluyla parçalanmış ve farklılaşmamış kitlelere basit tekrarı değildir. **Tersine** bu rol, bu ideolojilerin ve söylemlerin **kendilerini epeyce farklılaşmış biçimlerde sunmaları olgusuna bağlıdır: Öyle ki seslendikleri değişik sınıflara, sınıf bölümlerine ve toplumsal kategorilere göre değişik faşist politik-ideolojik aygıtlarda cisimleşirler; sınıflar ve sınıf bölümlerinin maddî varlık koşullarını sömürmelerini sağlayan tamamen bu durumdur.»**[23]

Son olarak, bizim sorunumuzla ilişkili üçüncü bir yöne işaret etmeliyiz: İdeolojilerin dönüşümü. Poulantzas'a göre ideolojiler bir dönüşüm süreci geçirirler. Bu nedenle, Prusya ideolojisinin, burjuvaziyi de içine alan iktidar blokunun ihtiyaçlarına uyum sağlamasına işaret ederek **«dönüşmüş»** feodal ideolojiden söz eder. İtalya konusunda da «liberal milliyetçi» ideolojinin «emperyalist faşist» ideolojiye doğru «sürekli» **değişmesinden** dem vurur. Bir başka yerde milliyetçiliğin **metamorfoz**undan sözeder. Bol miktarda dönüşüm, değişim, metamorfoz gibi imalı ifadelere karşın, bu dönüşümün neyi içerdiği hiçbir zaman açıkça formüle edilemez. Fakat yanlış yere gitmeyelim: Poulantzas için «değişim, asla

bir ideolojinin karakteristik ögelerinin sınıf temellerinin (aidiyetlerinin) değişmesi anlamına gelmez (örneğin «dönüşmüş» feodal ideolojinin burjuva ideolojisi haline gelmesi gibi). Dönüşüm, burjuva ögelerin, **temel ögeleri** feodal olmaya devam eden bir ideolojiyle birleşmesi ile oluşur (yoksa liberal geleneğin yokluğu, Poulantzas'a, Alman burjuvazisinin hegemonik zayıflığının göstergesi olarak görünmeyecekti). Dönüşümün, ideolojinin ana ögelerinin sınıf temellerini etkilemesi halinde —«dönüşmüş» feodal ideolojinin emperyalist ideolojinin yönetimi altına girmesi gibi— Poulantzas'ın cevabı hazır: Bu mümkündür, çünkü dönüşmüş ideolojinin temel ögeleri (otoriteryanizm ve militarizm) emperyalist ideolojinin temel ögeleriyle uyuşur. İdeolojik ögelerin sınıf temelleri teorisi bir parça olsun değişmeksizin, iki dönüşüm olmuştur: Burjuva ögelerin feodal ideolojiyle birleşmesi ve feodal ideolojinin özsel ögelerinin emperyalist ideolojinin yönetimi altına girmesi. Emperyalist sermayenin saldırısının tam tersi bir şekilde, yani Risorgimento'nun milliyetçi liberal geleneklerinin alınmasıyla yapıldığı, bu yüzden ideolojilerin temel ögelerinin uyuştuğunun söylenemeyeceği İtalya örneğinde, Poulantzas bunun bir demogojik hile olduğunu söyleyerek sorunu çözer: «Bu ideolojik saldırı, İtalyan orta sermayesinin liberal milliyetçi ideolojisinin belirli ögelerinin doğrudan tekelleşmesiyle maskelenen, üstü kapalı bir saldırıdır.»

Böylelikle değişik yollardan, ideolojik ögelerin sınıf temeli (aidiyeti) dokunulmamış olarak kalır. Sonradan Kominter'in politik stratejilerini tartışırken, Poulantzas'ın herhangi bir milliyetçi ajitasyonu düşmana teslimiyet olarak düşünmesi şaşırtıcı değildir. Schlageter çizgisini tartışırken —ki bununla Radek, Versailles antlaşmasına karşı Almanya'da milliyetçi ajitasyonun başlatılmasını önermişti— Poulantzas bunun bağışlanmaz bir oportunizm olduğunu düşünür. Şöyle demektedir: Ana etmen ..... şovenist dönüşün **Komintern Toplantısında hiçbir tepki yaratmamasıdır.** Hatta, antlaşmaya karşı ajitasyonun yeteri kadar işletilmediği bile söylendi. Elbette Lenin bu antlaşmayı tarihteki «en canavarca korsanlık eylemi» olarak tanımlamıştı, fakat asla sorunun sosyal şövenist kullanımına izin vermedi.[26] Eğer Versailles antlaşması «bir korsanlık eylemi» olmasına karşın, şovenist olacağı için ona karşı ajitasyon yapmak mümkün değilse, Poulantzas'a göre bunun nedeni, milliyetçiliğin burjuva ideolojisinin bir ögesi olması ve bu yüzden sosyalist bir yönde donüştürülmesinin mümkün olmamasıdır. Bu açıdan sosyalist milliyetçilik tamamen çelişkili bir ifade olacaktır.[27]

İdeolojik ögelerin sınıfsal belirlenmeleri, ögelerin bir karışımı olarak somut ideolojiler, ideolojik sınıf ögelerinin birleşme / eklemlenmeleri ile ideolojilerin dönüşümü —Bu yaklaşım hangi eleştirilere layıktır? İlk olarak, somut ideolojilerin ögelerinin sınıf temellerini açıklama süreci tamamen keyfîdir. Göreceğimiz gibi, nesnesini teorik olarak inşa edememesi bir yana, üstelik onun ampirik bilgisini **öngerektirir** ve ancak (doğal) sınıflandırma ile bu bilgi üzerinde çalışabilir. Aslında Poulantzas'ın herhangi bir sınıfın ideolojisinin özellikleri olarak düşündüğü ögeler ve görünümler, kendi başına düşünüldüklerinde, böyle değillerdir. Poulantzas'ın rekabetçi kapitalizm aşamasındaki burjuva ideolojik ögesi olarak düşündüğü liberalizm, Güney Amerika'da feodal toprak sahiplerinin karakteristik ideolojisidir. Militarizm mutlaka feodal ya da emperyalist bir ideoloji değildir: 19. yüzyıl İspanyasında askerî «tebliğler» yeni ortaya çıkmış olan burjuva kesimlerin tipik bir ifadesiydi ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra üçüncü dünyanın her yerinde militarizm anti-emperyalist ve anti-feodal hareketlerin temel bir ideolojik ögesiydi. Aynı şey, milliyetçilik, güçlü ulusal devlet, otoriteryanizm ve aslında Poulantzas'ın sınıf temellerine indirgediği **bütün** ideolojik ögeler için söylenebilir. Anti-semitizm (yahudi düşmanlığı) bile en farklı sınıfların özel ideolojik karakteristiği olabilir: 19. yüzyılda yahudi tefeci sermayesinin çokuluslu Çarlık, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarına verdiği borç desteği nedeniyle anti-semitizm Doğu Avrupa'da liberal burjuvazinin sürekli ideolojik bileşeni olmuştur.[28] Ve Ortaçağ boyunca (feodal toplumun çatlaklarında) yahudi tefeci sermayesinin oynadığı sömürücü rol nedeniyle anti-semitizm, arasıra halk kesimlerinin ideolojilerinin bir ögesi bile olmuştur.[29] Bu gözlemlerden hangi sonuçlar çıkarılabilir? «Paradigmatik» ideolojilerden uzaklaşması çelişkilerin üstbelirlenmesi ile açıklanan ve yorumlarının ideolojilerin bilim-

sel analizini kurduğu olgularla karşı karşıya değil miyiz? Belirli ideolojik ögelerin metafizik olarak sınıf temellerine indirgenmesinden esinlenen bu yöntem, ancak sonsuza kadar çoğalan biçimsel ayrımlara götürür. Doğru yöntemin tam tersi olduğunu düşünüyorum: **Kendi başlarına ele alınan ideolojik ögelerin hiçbir zorunlu sınıf ifadesi olmadığını ya da bu ifadenin, somut bir ideolojik söylemde ögelerin eklemlenmesinin sonucu oluştuğunu kabul etmek. Bu da, bir ideolojinin sınıf içeriğini analiz etmenin önkoşulunun, teorik söyleminin özgül birliğini kurarak soruşturmayı yönlendirmek olması anlamına gelir.**

Fakat Poulantzas, bu birliğin bütün analizinin temeli olduğunu hissettiren bir yol izliyor. İdeolojik ögelerin tam bir sınıf ifadeleri olduğunun gerçek kanıtı nedir? Militarizm, otoriterlik vb.'den söz ederken Poulantzas bu kavramları teorik olarak inşa etmiyor; onları, bu ögelerin bir parçasını oluşturduğu ideolojik söylemi ampirik olarak görebildiği için, ögeleri bu söylemin sınıf içeriğine indirgemeye eğilimli olan okurun zihninde canlandırıyor. Üstelik, okur, soyutlanmış ögeleri, sözkonusu ideolojilerin ve sınıf ideolojilerinin simgeleri olarak düşünecektir. Sonuç olarak, somut olan —sözkonusu ideolojinin birliği— teorik olarak inşa edilmemekle kalmıyor, bilgi hammaddesi düzeyinde bu birliği «bileştirici» bezgisi kendi başına ögelerin sınıf ifadelerini değerlendirmenin tek temelini oluşturuyor. Bu faşizm incelemesinin daha önce sözünü ettiğimiz temel yetersizliği buradan çıkmaktadır: Ögeler bütün karmaşıklıkları içinde sunulmuştur ve Poulantzas'ın faşizm olgusunu çelişmelerden birine indirgemediği söylenmelidir; ama bu çelişmelerin içinde çözüldüğü birlik önceden varsayılmış ve açıklanmamıştır. Bu da, **krizi meydana getiren çelişkilerin yoğunlaşmasının tam olarak anlaşılamaması demektir.** Faşizmi meydana çıkaran çelişmelerin özgül kaynaşmasının nasıl oluştuğunu tamamıyla bilmeksizin sınıflandırılmış ögelerin labirentinde kayboluyoruz.

Bu çıkmazdan kurtulmak istiyorsak iki temel soru üzerinde çalışmalı ve cevap bulmalıyız: Bir ideolojik söylemin birliği nelerden oluşur, ve ideolojilerin dönüşüm süreci nedir. Bu soruların cevabı bizi, Marksist faşizm teorisinin hakkından gelmesi gerektiği sorunların merkezine getirir.

SINIF ADLANDIRMALARI (INTERPELLETİONS) VE POPÜLER-DEMOKRATİK ADLANDIRMALAR

Althusser sorunsalının genel çerçevesi içinde çalışan Poulantzas'ın ideoloji sorununa Althusser'in en önemli ve özgül katkısından yararlanmamış oluşu gariptir: Her ideolojinin temel işlevinin bireyleri ögeler olarak adlandırması / kurması olduğu düşüncesi. Althusser Lacan'ın «ben»in oluşması ve şekilenmesinde ayna fazının kesin bir rol oynadığı düşüncesinden kuvvetle etkilenmiştir. Ona göre, «Özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisidir. Fakat aynı zamanda ve hemen şunu ekliyorum: Özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisiyse, bu, her ideolojinin (her ideolojiyi tanımlayan) işlevinin somut bireyleri özneler haline getirmek olmasındandır.»[30] Yapıların basit taşıyıcıları olan **bireyler** ideoloji tarafından **öznelere** dönüştürülürler, yani gerçek varoluş koşullarıyla ilişkilerini, sanki bu ilişkinin belirleniminin **özerk ilkesi** kendileriymiş gibi yaşarlar. Bu karakteristik ters dönmenin mekanizması adlandırma (çağırma) dır.

Althusser şöyle yazar: «İdeoloji öyle bir şekilde 'hareket eder' ya da 'işler' ki, adlandırma veya çağırma adını verdiğim çok kesin bir işlemle, bireyleri özneler olarak 'kaydeder' (tüm bireyleri kaydeder) veya bireyleri özneler haline 'dönüştürür' (tüm bireyleri dönüştürür). Bunu, bir polisin (ya da herhangi birisinin) hergün tekrarlanan bize seslenmesinde tasavvur edebiliriz: Hey sen, oradaki!»[31] Bu yüzden, her ideolojinin işlevi bireyleri özneler olarak kurmaksa, ve adlandırma yoluyla bireyler varoluş koşullarını, bu koşulların özerk ilkesi kendileriymiş gibi yaşıyorlarsa, —onlar, belirlenenler, belirleyeni kurmuş (inşa etmiş) gibi— açıktır ki, bir ideolojik sistemin farklı ögelerinin (yanlarının) birliği, her ideolojinin eksenini ve örgütleyici ilkesini oluşturan özgül adlandırma tarafından verilmiştir. Adlandırılan özne kimdir? Bu bir ideolojiler analizinin anahtar sorusudur. Şimdi ilk sorumuzu cevaplayabiliriz: **Bir ideolojik söylemin birleştirici ilkesini oluşturan şey, adlandırılan ve böylelikle bu söylem aracılığıyla kurulan «özne»dir.**[32] Bir söylemin ayrı ayrı ögelerinin kendi başlarına hiçbir anlamı yoktur. Somut bir toplumsal formasyonun ideolo-

jik düzeyini analiz etme çabasında ilk görevimiz, bu düzeyi kuran **adlandırıcı yapıları** yeniden inşa etmek olmalıdır. Bu anlamda, faşizmin içinden çıktığı ideolojik krize büyük dikkat veren Poulantzas'ın, faşist ideolojilerin karakteristik adlandırmaları sorununa bir tek satır bile ayırmaması şaşırtıcıdır. Göreli bir birlik halindeki bir ideolojik söylemin içinde, eklemlenmiş olarak birlikte varolan değişik tipte adlandırmalar (dinî, politik, ailevî) vardır. Tam olarak söylersek, Poulantzas'ın tartıştığı «ögeler» ya da «yanlar»dan her biri adlandırmalar anlamına gelir. Bir adlandırma bir başka adlandırmayla nasıl eklemlenmiştir, yani her ikisini de göreli olarak birleşmiş bir ideolojik söylemin parçaları yapan şey nedir? Birlik kavramıyla mutlaka mantıkî tutarlığı değil —çünkü tam tersine bir söylemin ideolojik birliği geniş bir mantıkî tutarsızlık marjına sahiptir— fakat her adlandırıcı ögenin ötekilere göre yoğunlaşma rolü yeteneğini anlamalıyız. Örneğin ailevî bir adlandırma politik bir adlandırmayı çağrıştırabilir, ve bu tek tek adlandırmaların her biri öbürlerinin simgesi olarak işleyince, birleşmiş bir ideolojik söylem ortaya çıkar. Bu birliği açık bir şekilde rasyonalize etmek için çeşitli çabalar yapılabilir, ama bunlar her zaman bir ideolojik söylemin **örtük** birliğinin ilk temeli üzerinde çalışan aposteriori (sonsal) çabalardır. Bu açıdan iki tip durum arasında temel bir ayrıma işaret edebiliriz. Durağan dönemlerde toplumsal formasyon ilişkilerini geleneksel kanallar yoluyla yeniden-üretir ve çelişkileri **yerinden çıkma**larla nötralize etmeyi başarır. Bu dönemde egemen blok çelişkilerin çoğunu emebilir ve egemen blokun ideolojik söylemi daha çok kendi birliğinin tamamen örtük mekanizmalarına dayanır. Bu durumda da genel olarak söylemin ögelerinin mantıkî tutarlılığı ile söylemin ideolojik birliği arasındaki karşılıklı ilişki en alt düzeye düşer (örneğin münzevî tipte dinî adlandırmalar —toplumsal ajanlar onların uyumsuzluğunu yaşamaksızın— dünya nimetlerine artan ilgiyle bir arada bulunabilir).

Poulantzas'ın faşizmin başlangıcına yerleştirdiği bir ideolojik kriz döneminde ise tam tersi olur: Sistemin doğal ve otomatik yeniden-üretimine duyulan güvenin sarsılması (bunalımı) bütün ideolojik çelişkilerin şiddetlenmesine ve egemen ideolojik söylemin birliğinin çözülmesine dönüşür. Her ideolojinin işlevi bireyleri özneler olarak kurmak olduğu için, bu ideolojik kriz kaçınılmaz olarak toplumsal ajanların kimlik bulma (kişilik) krizine dönüşür. Mücadele eden kesimlerin her biri, karşıt güçlerin ideolojik söylemlerinin eklemlenmesini çözen bir araç olan bir «anlatı sistemi» kullanarak, yeni bir ideolojik birlik inşa etmeye çalışırlar. Bu meselede önemli olan, yeni hegemonik sınıf ya da sınıf bölümü için krizi çözebilmenin mümkün yollarından birinin, bütün adlandırmaları yadsımak, fakat bir tanesini kabul etmek ve bu bir tek adlandırmanın bütün mantikî çıkarımlarını, onu varolan sistemin bir eleştirisine ve aynı zamanda bütün bir ideolojik alanın yeniden-kurucu ilkesi haline dönüştürmektir. Yukarıdaki örneğimizde, dinî sofuluk ile maddî dünya zevkleri arasındaki, önceki egemen ideolojik söylemle maskelenmiş olan uyumsuzluk, bir kriz dönemi sırasında bütün keskinliğiyle patlar. Bu koşullar bütün fesatlıkları (kötülükleri) ve tam bir münzevi düşüncesinin terk edilmesini lânetleyen ve bu adlandırma yoluyla takipçilerine yeni bir kişilik (öznellik) veren bir dinî reformist ortaya çıkar. Böylece bu dinî adlandırma (çağırma) bütün ailevî, politik, ekonomik ve öbür yanların başlıca yeniden-örgütleyicisi haline gelir. Bir ideolojik söylemde değişik görece tutarlı adlandırmaların bir arada bulunması, bir adlandırmanın ötekilerin ana örgütleyicisi olduğu bir ideolojik yapıya dönüşür. Örneğimizde dinî adlandırma bu merkezî rolü oynamaktadır; fakat farklı tarihî bağlamlarda bu rolü politik ideoloji de oynayabilir. Krizin bu şekilde çözümü birçok tarihî koşullara bağımlı olsa da, bu tip çözümü tercih edecek en azından iki koşul gösterebiliriz: 1) Egemen üretim ilişkilerinden en fazla ayrılmış toplumsal kesim «nesnel çıkarları» en yaygın ve bu yüzden «sınıf işgüdüsü» en az gelişmiş olandır —Krizin evrimi ve çözümü bu durumda ideolojik düzeyde yer alacaktır; 2) Sözkonusu toplumsal formasyonda bu tip kesimin rolü ne kadar merkezî olursa, bir bütün olarak toplumsal formasyon tarafından krizin nihaî çözülüşünde de en merkezî rolü ideolojik düzey oynayacaktır. Faşizmin analizi için bu gözlemlerin önemini göreceğiz.

Baştaki tartışmamızda merkezî bir konuyu atlamıştık: İdeolojiler ve sınıf mücadelesi

arasındaki ilişki. Bu, ikinci sorumuzu cevaplamak istiyorsak, temel bir sorundur. İdeolojiler nasıl dönüşür? Bu konuyla ilgili olarak Marksist gelenekte **sınıf mücadelesi** kavramının kullanımı üzerine temel bir belirsizlik olduğuna işaret etmeliyiz. Bir anlamda sınıf mücadelesi üretim tarzı düzeyinde konulmuştur: İki kutbunu sınıflar olarak kuran üretim ilişkisi antagonistik bir ilişkidir. Örneğin artık-değer, aynı zamanda, kapitalistler ve işçiler arasındaki ilişkiyi ve aralarındaki antagonizmayı kurar, ya da bu ilişkiyi antagonistik bir ilişki olarak kurar. Bundan iki sonuç çıkar: 1) Bir mücadele ilişkisi dışında sınıflar yoktur; 2) Bu antagonizmayı anlaşılır kılan analiz düzeyi üretim tarzı düzeyidir. Fakat sınıf mücadelesi kavramı bir başka tip antagonizmaya da uygulanagelmiştir: Sınıflararası mücadele, ancak, somut bir toplumsal formasyonu karakterize eden bütün egemen politik ve ideolojik ilişkiler dikkate alındığı zaman anlaşılır hale gelir. Örneğin kapitalist ve feodal üretim tarzlarının eklemlendiği ve egemen iktidar bloku içinde feodal toprak sahipleri sınıfının hegemonik sınıf olduğu bir durumu ele alalım: Bu durumda, sömürülen salt köylüler değil, (hegemonik bölümün üretim tarzı düzeyinde doğrudan sömürdükleri) aynı zamanda bir bütün olarak egemenlik altında olan kesimlerdir: Küçük burjuvazi, kent işçileri, hatta belki burjuvazinin bir kesimi. Bu durumda da sınıflar mücadele içindedirler, ama tam anlamıyla bir sınıf mücadelesinden söz edebilir miyiz? Bu tip antagonizma, iki temel anlamda, öbüründen farklıdır: 1) Birincisinin tam tersine, bu tip antagonizma sınıfları kendileri olarak (sınıflar olarak) inşa etmez. (İşçi kavramını ona karşılık gelen kapitalist kavramı olmaksızın düşünemeyiz, ama kapitalist kavramını, küçük burjuva kavramını düşünmeksizin düşünebiliriz.) 2) Birinci antagonizma soyut üretim tarzı düzeyinde anlaşılırken, ikinci antagonizma ancak, somut toplumsal formasyon düzeyinde anlaşılabilir. Ortaya çıkan sorun şu: Bu iki antagonizma arasındaki ilişki nedir? İlk sorumuza yakından bağlı olan bir başka soru da şu: Bu iki antagonizma türünün içinde ifade edildikleri ideolojiler arasındaki ilişki nedir?

Bu, geleneksel Marksist düşünce için sorun değildir Her ideolojik içerik açık bir sınıf anlamına sahiptir ve herhangi bir çelişki —az veya çok karmaşık bir dolayımlar sistemiyle— bir sınıf çelişkisine indirgenebilir. İki tür antagonizma eklemlenmemiştir; aslında ikinci birinciye indirgenebilir. Paradigmatik durumda, burjuvazi üretim tarzı düzeyinde işçi sınıfını sömürür ve toplumsal formasyon düzeyinde egemen sınıfı oluşturur. Burada iki tür mücadele uyuşur ve geçerli tek ayrım **ekonomik mücadele** ile **politik mücadele** arasındaki geleneksel ayrımdır. Fakat, eğer tam tersine, yukarıdaki örneğimizde olduğu gibi iktidar blokunun küçük burjuvazi, köylülük, işçi sınıfı ve burjuvazinin belirli kesimlerine karşı olduğu bir durumla karşı karşıya isek, tablo daha karmaşık hale gelir, ama özünde değişmez. Sömürülen kesimlerin, ortak düşmana karşı mücadelede, her birinin kendi ideolojisi, kendi sınıf çıkarları ve mümkünse kendi partisine bağlandığı (-nde birleştiği) bir sınıflar ittifakı kurmaları gerektiği sonucu çıkarılır. Eğer bu mücadele bir dizi ideolojik içerikler yaratmışsa —değerler, simgeler vb., kısacası ittifakı oluşturan farklı güçlerin ideolojilerinin ötesine giden özgül popüler-demokratik adlandırmalar (çağırmalar)— bu bir retorik, propaganda vb. ögesi olarak reddedilecek ve bu yanın özerkliği üzerinde ısrar eden kişi «idealist» olarak dışlanacaktır. Bu perspektif içinde, eğer belirli «demokratik» görevlerin önceliği ortaya konulmuşsa, bunun nedeni, yerine getirilmesi gereken birtakım burjuva görevlerin varolmasıdır. İşte burada, bütün çelişkilerin sınıf çelişkisine indirgenmesi sorununu yalancı çıkaran «birleşik ve eşitsiz gelişme» kavramı, daha karmaşık bileşim ve ittifakları açıklamak için yardıma çağrılır.

Bu indirgemeci yaklaşıma karşı aşağıdaki tezleri öneriyoruz:

1) Sınıf mücadelesi, sadece, sınıfları kendileri olarak (sınıflar olarak) kuran mücadeledir;

2) Demek ki (sonuç olarak) her çelişki bir sınıf çelişkisi değildir, fakat her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenir.

İkinci tezden başlayalım. Bu tezin açık vargısı, tam anlamıyla söylersek, ikinci tip antagonizmanın sınıf mücadelesi olarak kabul edilemeyeceğidir. Yukarıdaki örneğimizde küçük burjuvazi, feodal toprak sahipleri bir sınıf, demek ki aralarındaki çelişki sınıf mü-

cadelesidir, diyerek sorundan kaçmanın mümkün olmadığına dikkat etmeli. Bu, sınıf mücadelesinin burjuva toplumsal tarih literatüründeki tipik sunuluş tarzıdır: İlk olarak sınıflar önceden kurulmuştur ve karşı karşıya durmaları, (karşılaşmaları, yüzleşmeleri) doğalarına görece dışsaldır. Sınıfların, kendilerini mücadelenin kendi içinde kurdukları (sınıfların mücadele içinde kurulduğu) Marksist sınıf kavramıyla bunun hiç bir ilgisi yoktur. İkinci olarak, biribiriyle karşı karşıya iki sınıf varsa bile, sözkonusu çelişki içinde, **sınıflar olarak** karşı karşıya durmadıkları, sınıf doğalarının —üretim içindeki yerlerinin— karşılaşmanın kendisine görece dışsal olduğu açıktır. Sınıf mücadelesi değil, mücadele içinde sınıflar sözkonusudur.

Demek ki eğer bu antagonizma bir sınıf antagonizması değilse, onu ifade eden ideolojiler de sınıf ideolojileri olamaz. Bu antagonizma aracılığıyla, yönetilen kesimler kendilerini bir sınıf olarak değil, «öteki» iktidar blokuna «karşı olan», «hakkı yenen» (underdog) olarak niteleyeceklerdir. Eğer —üretim tarzı düzeyindeki— birinci çelişki ajanların bile **sınıf** olarak çağırılmaları (adlandırılmaları) içinde ifade edilirse, bu ikinci çelişki de ajanların **halk** olarak çağırılmalarıyla (adlandırılmalarıyla) ifade edilir.

Birinci çelişki **sınıf mücadelesi** alanındadır, ikincisi ise **popüler-demokratik mücadele**[36]. «Halk» veya «halk kesimleri», bazı görüşlerin ima ettiği gibi, retorik soyutlamalar ya da Marksist politik söyleme sızmış liberal veya idealist bir düşünce değildir. «Halk», sınıf belirleniminden ayrı olarak, sistemin nesnel belirlenimini oluşturur. Halk, bir toplumsal formasyondaki egemen çelişkinin, yani anlaşılırlığı sadece üretim ilişkilerine değil, politik ve ideolojik egemenlik ilişkilerinin toplamına dayanan bir çelişkinin kutuplarından biridir. Eğer sınıf çelişkisi üretim tarzı soyut düzeyinde egemen çelişki ise, halk/iktidar bloku çelişkisi de toplumsal formasyon düzeyinde egemen çelişkidir. Şimdi, bu iki çelişki arasındaki ilişkinin ne olduğunu ve aynı sorunun bir parçası olarak, sınıf adlandırması (= ideoloji) ve popüler-demokratik adlandırma (= ideoloji) arasındaki ilişkinin ne olduğunu kendimize sormalıyız.

Bu da ikinci tezimize dönmemizi sağlar: Eğer her çelişki bir sınıf çelişkisine indirgenemezse, her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenir. Temel Marksist teoriye göre, bir toplumsal formasyonda üretim ilişkileri düzeyi her zaman son kertede belirleyici rolü oynar. Bu tez, sınıf mücadelesinin popüler-demokratik mücadeleye önceliğini kurar, çünkü popüler-demokratik ideolojilerin, kendilerini, sınıf ideolojik söylemlerinden (asla) ayrılmış değil, her zaman onlarla eklemlenmiş olarak sunmaları olgusunda açığa çıkar. İdeolojik düzeyde sınıf mücadelesi, büyük ölçüde, antagonistik sınıfların ideolojik söylemleri içindeki popüler-demokratik adlandırmaları eklemleme uğraşından ibarettir. **Popüler-demokratik adlandırma hiç bir kesin sınıf içeriğine sahip olmadığı gibi, aynı zamanda en belli başlı ideolojik sınıf mücadelesi alanıdır.** İdeolojik düzeyde her sınıf, **aynı anda** hem bir sınıf hem de halk olarak mücadele eder; daha doğrusu, kendi sınıf çıkarlarını nesnel halkın çıkarlarının tamamı gibi sunarak ideolojik söylemine uyarlılık vermeye çalışır

Sınıf adlandırması olmayan adlandırmaların sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenmesi, bu adlandırmaların bir sınıf ideolojik söylemine bütünlenmesinden ibarettir. İdeoloji özneler üreten bir pratik olduğu için, bu bütünlenme kısmi adlandırmaların üzerinde yoğunlaştığı bir öznenin çağırılmasıdır. Fakat, sınıflar aynı adlandırmaları antagonistik ideolojik söylemlere birleştirmek için mücadele ederken, yoğunlaşma süreci asla tamam olmaz, her zaman bir belirsizlik olacaktır; sınıf mücadelesi düzeyine göre büyük veya küçük ölçüde bir açıklık ve kaynaştırma yolunda çeşitli antagonistik çabalar bir arada bulunacaktır. Şimdi ikinci sorumuzu cevaplandıracak konumdayım: İdeolojiler nasıl dönüşür? Cevap: **Öznelerin üretimi ve söylemlerin eklenmesi/yerinden çıkması aracılığıyla oluşan sınıf mücadelesi ile.**

Sanırım şimdi, Poulantzas'ın Marksist-Leninist ideoloji işçi sınıfının ideolojisidir düşüncesinin bana niçin yetersiz göründüğü açık. Marksizm-Leninizm işçi sınıfı ideolojisi içinde bir ögedir. Oysa, özellikleri sözkonusu toplumsal formasyona dayanan işçi sınıfı «halk»ın bir parçasıdır ve dolayısıyla popüler-demokratik çağırmaya karşılık verecektir. İşçi sınıfının ideolojik söylemi her ikisinin yeni bir özne içinde yoğunlaşması olacaktır. «Al-

man işçi sınıfı» (veya «İtalyan», «İngiliz» vb.) ideolojik öznesi indirgenemez bir özgüllüğe sahiptir, çünkü soyut olarak Marksizm-Leninizme indirgenemeyecek çoklu adlandırmaların yoğunlaşmasıdır. Poulantzas'ın analizinin yetersizliği buradadır. Popüler-demokratik mücadelenin özerk alanını görememiş olması ve her ideolojik ögeye bir sınıf temeli bulmaya çalışması.[37] Poulantzas, bu kadarıyla, ancak, somut ideolojilerin ögelerin karışımı olduğu sonucunu çıkarabilmiştir. Önerdiğimiz perspektif içinde ise, tam tersine **sınıf belirlenimi alanı daraltılmış olmasına karşın, sınıf mücadelesi alanı büyük ölçüde genişletilmiştir; çünkü bu, şimdiye kadar burjuva ideolojik söylemin kurucu ögesi gibi gözüken birçok öge ve adlandırmanın, devrimci ve sosyalist bir ideolojik söylemle birleştirilmesi imkânını açmaktadır.** İdeolojik egemenliğini kurmada burjuvazinin başarıları büyük ölçüde —birçok devrimcinin paylaştığı— kazanmış olduğu konsensustan, yani, demokratik ve popüler kültürün kurucu ögelerini değiştirilemez bir şekilde kendi sınıf ideolojisine bağlamasından ötürüdür. Bunun böyle olmadığını, popüler-demokratik ögelerin hiç bir sınıf anlamı olmaması ve oldukça farklı politik söylemlere birleştirilebilir olmasının en açık kanıtını faşizm göstermiştir. Önermek istediğimiz tez şudur: Faşizm, egemen sınıfların en gerici ve tutucu kesimlerinin tipik ideolojik ifadesi olmaktan çok, tam tersine popüler-demokratik adlandırmaların politik söyleme eklemlenmesinin muhtemel yollarından biriydi. Fakat bu noktayı düşünmeden önce son bir teorik sorunla uğraşmak zorundayız: Poulantzas'ın küçük burjuvazi kavramı.

(Devam Edecek)

[1] Nicos Poulantzas, *Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism*, Londra, NLB, 1974, yenibasım 1977.

[2] Jose Ortega Y Gasset, «Sobre el Fascismo», 1927, *Obras Completas*, cilt II, Madrit, 1954.

[3] Daniel Guérin, *Fascisme et Grand Capital*, Paris, 1936.

[4] F. Neumann, Behemot: *The Structure and Practice of National Socialism*, New York, 1942.

[5] Troçki'nin Faşizm üzerine yazıları geçenlerde, E. Mandel'in önsözüyle *Almanya'da Faşizme Karşı Mücadele* kitabında toplandı, Londra, 1975.

[6] Palmiro Togliatti, *Lezioni sul Fascismo*, Roma, 1970. Önsöz, Ernesto Regioneri.

[7] Benedetto Croce, *Scritti e Discorsi Politici*, (1943-7), Bari, 1963.

[8] Friedrich Meinecke, *The German Catastrophe*, 1950. Faşizmin farklı yorumlarının ayrıntılı bir tartışması olarak Croce ve Meinecke'nin görüşlerinin benzer bir yüzleştirmesi Renzo de Felice, *La İnterpratizioni del Fascismo*, Bari, 1969'da bulunabilir.

[9] Jacques Maritain, *Humanisme Integral*, Paris, 1936.

[10] Wilhelm Reich, *The Mass Psychology of Fascism*, Londra, 1970.

[11] A. g. e., s. XIII.

[12] Aynı yerde.

[13] Erich Fromm, *Pear of Freedom*, Londra, 1942.

[14] Fromm ve Reich'a, Faşizm olgusunu bireysel psikolojinin mekanizmalarına indirgeme eğilimini yakıştırmamız garip görünebilir. Çünkü her iki yazarın da, karakter yapısının baştan sona biyolojik terimlerle sınırlar olmadığı, toplumsal ve ekonomik güçler tarafından da karmaşık bir belirlenmenin sonucu olduğunda ısrar ettikleri bilinir. Fakat bu bizim konumuzu değiştirmez. Fromm olayında, tarihî süreç tek ve dönüşsüz bir yönde hareket eder: Birey ve bireyin topluma geleneksel katılma biçimleri arasındaki bağların gittikçe kopması ve bu süreçten ortaya çıkan bireysel özgürlüğün belirsiz içeriği. Bütün modern tarihî karakterize eden bu teleolojik yapı içinde faşizm, ancak bir moment olarak anlaşılabilir. Ayrıca, Fromm, bu birey kavramına nasıl ulaştı? İşlem üç aşamadan geçer: 1) Bugünkü insanların toplumsal aidiyet (bağımlılık?) gruplarına geçmişteki insanlardan daha az bağlı olduğu gözleminden yola çıkarak, bu potansiyel gelişme çizgisinin basit bir *ad quem* uzatmasıyla «birey» kavramına ulaşılır: Toplumsal aidiyet (bağımlık) grupları ile bütün bağlarını koparmış bir insan; 2) Bir kavram / sınırdan, tamamen hayalî bir yaratıktan başka bir şey olmayan bu «birey» mutlaklaştırılır ve tarihin *öznesine* dönüştürülür. Ortaçağdan bugüne «insan» tarihi —bu süreçten çıkan bütün belirsizlik ve çelişkilerle— bireyin ve onun toplumsal bağlardan giderek kurtuluşunun tarihidir; 3) Tarihin başlangıcı —feodal toplum— sonu kadar hayalî bir yapıya sahiptir. Üstelik ikincisinin antitezi olarak ele alınır: Bireyin bütünüyle toplumsal aidiyet gruplarının içine alınması. Bu yüzden, Fromm'un anlattığı tarih, sonu, başlangıcı ve bir aşamadan öbürüne geçen özne açısından tam bir mitolojidir. Bu teorik yapı içinde, elbette, birevin karakterinin toplumsal ve kültürel olarak biçimlendiği konusunda ısrar edilebilir. Fakat yüzeyi biraz kazırsak, bu toplumsal ve tarihî güçlerin, bütün modern tarihi karakterize eden birey ile toplum arasındaki temel bir çelişkiye indirgendiğini görürüz. Yine basit bir çelişkiyle ilgileniyoruz. Fromm'un psikolojik gözlemleri doğru ve anlamlı olsa bile, bu efsanevî özneye başvurmakla ideolojik olarak bozulmuş gözüküyor. Wilhelm Reich, farklı bir en-

telektüel çaptadır. Onun çalışmasında böyle basitleştirilmiş bir teleolojinin izlerini bulamayız. Reich'a göre de karakter biyolojik bir veri değildir, toplumsal ve kültürel güçler tarafından biçimlendirilmiştir. Fakat ilk olarak, bu güçler, biyolojik ihtiyaç ve dürtülerin uzun dönemli bastırılmasından başka bir şey değildir. İkinci olarak faşizm, varılan karakter yapısının *dolaysız* ifadesi olarak düşünülür. Bu şekilde faşizm somut bir konjonktürden uzaklaştırılır ve insanların dürtülerini dizginlerinden boşaltacak özel bir toplumsal ve politik kriz tarafından hızlandırılan uzun dönemli baskılanmaların yoğunlaşma ifadesi gibi bir şey olur. Ancak bu şekilde, Reich'ın, faşizm ortalama insan karakterinin tüm irrasyonel tepkilerinin toplamı olduğu gibi önermelerini en katıksız biçimiyle açıklayabiliriz. Şu sözünü de: «Bir Alman, İtalyan, Anglo-Sakson, İspanyol, Yahudi ve Arap faşizmi vardır. Irk ideolojisi orgastik olarak aciz insanın karakter yapısının tam bir psopatik ifadesidir.» (İbid..)

[15] Bkz. özellikle Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 1951; C. J. Friedrich, *Totalitarianism*, 1945; M. Mucheim, *Totalitarian Rule: its Nature and Character*, Middletown, 1968; 3, L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, 1952.

[16] C. J. Friedrich ve Z.K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge (Mass) 1965; A.F.K. Organski, *The Stages of Political Development;* S.M. Lipset, *Political Man: The Social* Bases of Politics.

[17] W. Kornhauser, The *Politics of Mass Society*, Londra, 1960, E. Lederer, *The State of the Masses*, New York, 1940.

[18] Gramsci'nin faşizm üzerine çalışmaları geçenlerde bir kitapta toplandı: A. Gramsci, *Sul Fascismo a cura di Enzo Santarelli*, Roma, 1974; Historicos (A. Rosenberg'in takma adı.) *Der Faschismus als Massenbewegung*, Carlsbad, 1934; A. Thalhaimer, «Über den Faschismus», *Gegen den Strom*, sayı 2-4 1930; Otto Bauer, *Der Faschismus*, Bratislava, 1936. Avrupa faşizmi üzerinde yoğunlaşan bu çalışmalara, Japon ve Batı Avrupa faşizmlerinin özelliklerini karşılaştırmaya çalışan değerli bir çaba olan Sovyet oryantalistleri O. Tamin ve E. Yohan'ın çalışmaları da eklenmeli: *Militarism and Fascism in Japan*, Londra, 1934.

[19] Neumann'ın önceden sözünü ettiğimiz kitabı.

[20] Bu eğilim, faşizm sözkonusu oldukça sık sık yorum belirsizliğine yol açmıştır. Faşizme gelişigüzel şekilde en çelişik anlamlar verilmiştir. Bir örnek olarak Ernesto Ragioneri'nin Togliatti'nin *Faşizm Üzerine Dersler*'ine yazdığı önsöz gösterilebilir. Burada Ragioneri, Togliatti'nin yazılarında gerici kitle rejimi olarak tanımlanan karmaşık ve titiz faşizm kavrayışını ayrıntılarıyla analiz eder ve Roma üzerine yürüyüşten sonra Lenin'in faşizmi Kara Yüzlerle özdeşlediği bir sözünü onaylayarak anar!

[21] Jean Laplanche ve J.B. Pontalis, *Vocabularie de la Psychanalyse*, Paris, 1967.

[22] Palmiro Togliatti, *Lezioni sul Fascismo*, Roma, 1970, s. 15.

[23] Nicos Poulantzas «A Propos de la Impact Popularie du Fascisme», M. A. Macciochi, *Elements pour une analyse du Fascisme*, Paris, 1976'da.

[24] Alman burjuvazisinin kendine özgü zayıflığını değil, liberalizmin yetersiz gelişmesinin bu zayıflığın zorunlu göstergesi olarak kabul edilmesini reddediyorum.

[25] N. Poulantzas, *Fascisme and Dictatorship*, s. 128.

[26] *Aynı yerde* s. 170.

[27] Son bir kitapta Poulantzas, bu konuda daha gelişmiş bir tutum getiriyor gibi: «Milliyetçiliğin belirsizlikleri ve metamorfozları (dönüşümleri) yakından biliniyor: Emperyalist çağda milliyetçilik sömürülen ülkelerde 'ulusal kurtuluş' talepleri yoluyla ilerici bir görünüm almışken, sömüren ülkelerde giderek daha büyük ölçüde gerici bir görünüm almaya başladı. Burada özellikle ilgilendiğimiz emperyalizmin bugünkü evresindeki milliyetçiliktir, çünkü bu genel olarak Avrupa ülkelerini ve özel olarak burada uğraştığımız ülkeleri etkilemektedir. Daha özel halinde söylersek, Avrupa ülkelerinin egemen Birleşik Devletler emperyalizmi karşısındaki yeni bağımlılığı, bu ülkeler geleneksel Üçüncü Dünya bölgesine veya «azgelişmiş ülkelere» dahil olmasalar da ve gerçekte egemen alanın bir parçasını oluştursalar bile, milliyetçiliğin buralarda ilerici bir niteliğe sahip olabileceği anlamına gelir. Fransa'da Gaullist milliyetçiliğin belli ilerici yanları meseleleri budur.» *(The Crisis of the Dictatorships*, Londra, NLB, 1976, s. 114) Yine de bu paragraf Poulantzas'ın tutumunu değiştirmiş olduğu sonucunu çıkarmamız için çok belirsiz. Milliyetçiliğin bir burjuva ideolojik ögesi olmasından vazgeçildiği anlamında yorumlanabileceği gibi, onun burjuvazinin göreli olarak ilerici kesimlerinin ideolojik ögesi olduğu anlamında da yorumlanabilir.

[28] Bu desteğin temeli tefeci sermaye ile feodal toplum arasındaki çözülmez bağdır. Abraham Leon'a göre: «Yahudilerin elinde para birikmesi özel bir üretim şeklinin, kapitalist üretimin sonucu değildi. Artık-değer (veya artık-ürün) feodal sömürüden ortaya çıktı ve feodal Lordlar bu artık-değerin bir kısmını yahudilere bırakmaya zorunluydu. Yahudiler ve feodalizm arasındaki antagonizma buradan ortaya çıkar, ama aralarındaki çözülmez bağ da buradan ortaya çıkar.» *(La Conception Materialiste de la Question Juive*, Paris, 1968, s. 25). Bu yüzden kapitalizmin gelişmesi tefeci sermaye ile derhal çatışmaya girmek zorundaydı. 15. yüzyıl Polonya'sından söz ederken Leon'un dediği gibi, «Ülkenin geri durumu Doğu Avrupa ülkelerinde gözlemlediğimiz evrimi de durdurmuştu: Yahudilerin ticarî işlerden çıkarılması ve tefeciliğe mahkum edilmeleri. Bu dönemde burjuva sınıfı ve kentler gelişmeye başlıyordu. Burjuvazinin yahudilere karşı mücadelesi doğum halindeydi ve henüz kesin sonuçlara ulaşmamıştı. Yahudi tefeciliğinden zarar gören artizanlar tüccarlarla birleşti. Bu yüzden, bir vilayet gelişir gelişmez yahudilerle çatışmalar ortaya çıktı. 1403'de Krakovi'de ve 1445'de Boehnie'-

de artizanlar yahudi kıyımlarını kışkırttılar...»

[29] Leon'dan bir alıntı daha yapıyoruz: «Tefecilik Yahudilerin ana işi haline gelince halk kitleleri ile daha fazla ilişkiye geçmeye başladılar ve bu ilişkiler sürekli olarak daha kötüye gitti. Köylü ve artizanı tefeciden borç almaya iten neden lüks ihtiyacı değil, borcuna karşılık malının elinden alınması tehlikesiydi. Sık sık hayatlarını sağlamak için gerekli olan iş araçlarını rehine verdiler. Ortalama insanın, tümü Yahudiye bolca teşekkür borçlu olan imparator, prens veya zengin burjuvayı farketmeksizin, yıkımının dolaysız nedeni olarak gördüğü Yahudiye duyduğu nefret anlaşılabilir. En çok Almanya'da ve genellikle 14. ve 15. yüzyıllarda Yahudilere karşı nefret, sonucu Yahudi kıyımları ve Yahudilerin yakılmasına varan nefret en popüler biçimini aldı.

[30] Louis Althusser, *Lenin and Phylosophy and Other Essays*, Londra, NLB, 1971, s. 160.

[31] *Aynı yerde*, s. 162.

[32] Kısaca Althusser'in ideoloji kavramının yine de ciddî güçlükler getirdiğine değinmeliyiz. Bir kere, adlandırma mekanizması, Althusser'e göre, sadece bir bireyi hayalî (imajiner) bir yolla bir özne haline dönüştürmek işlevine değil, aynı zamanda bireyin egemen sisteme kendini tabi kılma (self-subjection) ve böylece bir bütün olarak toplumsal yeniden-üretimi sağlama işlevine de sahiptir. Bir ideolojinin egemen ideoloji olması gerektiği ve yönetilen kesimlerin bir ideolojisi olmasının mümkün olmadığına bu anlamda değinilmişti. İkinci olarak, Althusser'e göre ideoloji *hem bir* toplumsal formasyonun düzeyi *hem de* bilimin karşıtıdır, ki bu da ciddî teorik güçlükler yaratır. Bu sorunlar hakkında son zamanlarda ayrıntılarıyla yapılmış olan teorik tartışmaya burada giremeyiz. (Bkz. Jacques Ranciere, *La Leçon d'Althusser*, Paris, 1974 ve Emilio de Ipola, «Critica a la teoria de Althusser Sobre la Ideologia», *Uno en dos*, Medellin, Kolombiya, Temmuz, 1975, s. 7-39) Bu makalenin amaçları açısından aşağıdaki noktaları belirtmek yeterlidir: 1) Sınıf mücadelesi ideoloji arenasına öyle bir şekilde girer ki, sistemin yeniden-üretimine yönelen egemen sınıfların ideolojileriyle, kendilerinin devrimci dönüşümüne doğru yönelen ezilen sınıf ideolojilerini bir arada buluruz. 2) Bireyin kendini-tâbi kılma mekanizması, egemen sınıfların ideolojilerinde varolan egemenlik sistemini garantilemek işlevini görüyorsa, aynı mekanizma ezilen sınıfların ideolojilerinde de bireyleri bu sisteme muhalefet görevlerine bağlama işlevini görür. Bu nedenle ahlâkî zorlama (compulsion) en değişik nesnel çıkarlara cevap verebilen soyut bir mekanizmadır. 3) İdeolojinin kurucusu olan adlandırma mekanizması egemen sınıf ideolojilerinde ve devrimci ideolojilerde aynı şekilde işler. De Ipola'nın işaret ettiği gibi: «Kanunî (ve retorik) bir figür, adlandırma, hem Hıristiyan dinî söyleminde, hem hümanist bir söylemde ve hattâ, *Komünist Manifesto*'nunki gibi (Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!) komünist bir söylemde bile bulunabilir. Bazı durumlarda «öznelerin» adlandırılması (çağırılması) etkin bir tâbiyet sağlamanın gizli biçimi olur; bazılarındaysa, tam tersine, *Komünist Manifesto*'da olduğu gibi, sömürülenin kurtuluş koşullarının yaratılmasını isteyen bir politik slogan biçimini alır.

[33] «Denge dönemlerinde, bir toplumsal formasyonun temel çelişkileri yerinden çıkma ile nötralize olurlar; fakat devrimci bir durumda, devrimci bir kopuşa doğru yoğunlaşır veya kaynaşırlar. «Ben Brewster, Althusser Sözlüğü, For Marx, L. Althusser, Londra, NLB, 1977.

[34] Jean-Pierre Faye'in mükemmel kitabı *Laugages Totalitaries*'de (Paris, 1972) kullandığı anlamda. «Böylece her halk sınıfının kendi anlatı *sistemi* vardı... Anlatı tarzı kendi içinde, yapılması istenenin dehşetli ağırlığını taşır —ya da onu gösterir. Eylemi anlatmak, Thucydides'in söylediği gibi, sadece «birlikte yazmak» *(Csyn-graphien)* değildir; aynı zamanda eyleyici de olan (veya eyleyen) değişik tanıklar, anlatılan farklılıklara göre eylemlerini değiştirirler. *Anlatılan olay* ve *anlatı önermeleri*'nin ikili sürecinin insanı alıp genelleştirilmiş ekonomiye sokması ve burada yalnız «ekonomik tarihin değil, bütün tarihin yakalanışı ve kuşatılışı, asıl gösterilmesi gereken şeydir... Marx'ın üzerine yazdığı tarih bilimini... onun bütün bilimleri kucakladığını düşünürsek.» J.P. Faye *Théorie du recit*, Paris, 1972, s. 16, 39.

[35] 1935'den sonra Komintern'in Cephe stratejilerini büyük ölçüde tanımlayan bu yaklaşım tarzı, Komintern politikasının Poulantzas'ın dikkatimizi çektiği bir özelliğini açıklar. Komintern, komünistlerin küçük burjuvazi ve köylülük içindeki kitle çalışmalarına çok az önem verdi. Bu kesimler, *«öncelikle ve esas olarak*, varolmasa bile varedilmesi gereken kendi partileri yoluyla çekilmeliydi.» (Poulantzas, *Fascism and Diktatorship*, s. 165).

[36] Herhangi bir yanlışı önlemek için iki noktayı açıklığa kavuşturalım: Birincisi, her sınıfsal olmayan adlandırma popüler-demokratik bir adlandırma değildir. (Yoksa ikincisi tamamen kalıntısal bir kategori olacaktı). Popüler-demokratik adlandırmadan söz edebilmek için «halk» olarak seslenilen (çağırılan) özne, egemen blok ile antagonistik bir ilişki içinde olmalıdır. İkinci olarak, demokrasi ile, liberal parlementer kurumlarla zorunlu ilişkisi olan bir şeyi kastetmiyoruz. (Üçüncü dünya ülkelerinde popüler-demokratik ideolojiler çoğu zaman milliyetçi ve anti-emperyalist biçimlerde ifade edilmiş ve sömürgelikten kurtulma süreci bir kez tamamlandıktan sonra bu biçimler askerî rejimlere yol açmıştır.) Bu yüzden, demokrasi kavramı ile, halk kitleleri için sivil özgürlük, eşitlik ve özyönetimi kuran düz ölçülerden daha fazla bir şey anlıyoruz. Liberal felsefeden çıkan bu tamamen negatif demokrasi kavramı, toplumsal ajanları yurttaş kanunî boşluğuna indirgeyerek, kanunî sistemin her bireye garanti ettiği belirli soyut katılma biçimlerinden daha ileri yaşamayı engeller. Bu düşünce —sürekli değilse bile— Marksizme ve devrimci sinizm biçiminde eşlik etmiştir: İşçi sınıfının, proletarya diktatörlüğünü kabul

ettirecek yeterli güce sahip oluncaya kadar varolan demokratik çerçeveden «yararlanması» gerektiği fikri. Bu metinde verilen anlamıyla demokrasiden, halkın iktidar bloku ile karşılaşmak suretiyle kişiliğinin bilincine vardığı bir simgeler, değerler vb. —kısacası adlandırmalar— setini anlıyoruz. Bu adlandırmalar, zorunlu olarak demokrasinin içinde maddileştiği kurumlarla birleşmiştir, ama iki yan birbirinden ayrılmaz. Demokratik hakların genişletilmesi, onları uygulamaya yetenekli öznelerin üretimine paralel olmaksızın düşünülemez. Demokrasi anlayışımız, bu anlamda, hem liberalizm hem de devrimci sinizmden ayırdedilmelidir. Liberalizm soyut bir koşul önerir: Yurttaşlık; ve bunu, karar alma sürecine katılmak için basit bir biçimsel haklar sistemi olarak gördüğü demokrasinin öznesine dönüştürür. Sık sık sözü edilen biçimsel kanunî eşitlik ve gerçek sömürü arasındaki buluşma burada ortaya çıkar. Öte yandan devrimci sinizm, işçi sınıfı öznesini, demokratik kurumlara katılımdan önce oluşmuş gibi ve onlardan pragmatik olarak yararlanma ilişkisi içinde ele alır. Bizim görüşümüzde ise tam tersine, demokrasi uygulamasının gerçek genişlemesi ve egemenliği giderek artan popüler özneler (halk özneleri) üretimi aynı sürecin iki yanını oluşturur. Gerçek demokrasiye doğru ilerleme, ancak sınıf sömürüsünün ortadan kalkmasıyla tamamlanabilecek uzun bir yürüyüştür. Fakat sömürünün ortadan kalkması halkın büyük çoğunluğunun bu sömürüyü reddetmesiyle paralel gitmelidir, yani sosyalizm ve Demokrasinin kendisinde yoğunlaştığı tarihî öznenin yaratılmasıyla. Bu sürecin alternatifi sadece Doğu Avrupa'nın bürokratik «sosyalist» rejimlerinde bulunabilir.

[37] Şu aşağıdaki itirazlarla sık sık karşılaştım: 1) Marksist-Leninist ideoloji proletaryanın ideolojisidir denildiğinde, bütün proleterlerin Marksist-Leninist olduğu söylenmez, Marksist-Leninist ideolojinin proletaryanın sınıf çıkarına en yeterli şekilde tekabül ettiği anlatılır; 2) proletarya arasında başka birçok ideoloji yaygın olabilir, ama yaygın oldukları zaman nesnel sınıf çıkarının gerçekleşmesi karşısında bir engel oluştururlar. Birinci önerme ampirik olarak varolan ideolojilerle nesnel sınıf çıkarlarına tekabül eden ideolojiler arasında bir karşıtlık kurma amacındadır; ikinci önerme ise, yabancı ögelerin dahil edilmesiyle bozulan Marksist-Leninist ideoloji açısından, bu «ampirik» çeşitliliğin bir artılık kaybı yarattığı inancını dile getirir. Bu durumda «İngiliz işçi sınıfı», «Alman işçi sınıfı» vb. öznelerin çeşitliliği ulusal ve kültürel gecikmelerin devamından meydana gelecek ve bunu aşmak için proleler «sınıf bilinci»nin geliştirilmesi gerekecektir. Bu da işçi sınıfının bu birleştirmelerden *kazanacağı hiçbir şey olmadığı* anlamına gelir. Ama böyle bir itiraz, ileri sürdüğümüz görüşün özünü kaçırıyor; çünkü *sınıf çıkarları açısından*, proletaryanın ideolojisi sadece Marksist-Leninist ideolojinin özgül bir toplumsal formasyona özgü popüler-demokratik adlandırmalarla (çağırmalarla) eklemlenmesinden ortaya çıkabilir. Ancak bu tip bir eklemlenmeyle bir sınıfın ideolojisi *hegemonik* bir ideoloji olabilir. Bundan, *her* türlü eklemlenmenin zorunlu olarak doğru olduğu sonucu çıkmaz. Eklemlenmenin birçok imkânı vardır ve şüphesiz her birinin oluşturacağı özneler de farklı olacaktır. Ama ezilen bir sınıfın çıkarları açısından yetersiz ya da yanlış bir eklemlenmenin ne olduğu özel olarak belirtilmelidir: Bunun bir örneği, demokratik adlandırma / çağırmalarla egemen sınıf ideolojisi arasındaki kaynaşmayı ve bir egemen sınıf ideolojisini kendi ezilen sınıf adlandırmalarının birleştirici bir ideolojisinden ibaret sayıp onun yanında yer almayı doğal görmektir. Az ilerde göreceğimiz gibi, bu, sosyal-demokrasiye ilişkin bir örnektir.

Bu nedenle Marksist Leninist ideoloji işçi sınıfı ideolojisi değildir. Bunu daha açık söyleyelim: Marksizm-Leninizm işçi sınıfının sınıf adlandırmalarına cevap veren ideoloji değildir, sadece onun soyut ve zorunlu koşullarından biridir. Tersine Marksizm-Leninizm'i önceden bütünüyle kurulmuş işçi sınıfı ideolojisinin *nihai biçimi* olarak düşünmek, sonuç olarak, somutun, kendisinin soyut koşullarından biriyle yer değiştirmesi ultra-solculuğun ideolojik köküdür. Aşırı-sol anlayışa göre işçi sınıfının bir hegemonya işlevi yoktur —burjuva ideolojisinin eklemlenmesini bozmak ve onun demokratik ögelerini işçi sınıfı ideolojisine eklemlemek gibi.

Çünkü bu perspektif içinde her sınıfsal olmayan adlandırma tanım gereği yabancı ve düşman bir ögedir. Demokratik ögeler olsa olsa kullanılabilir, ama kendi söylemine karıştırılmaz. Bu yüzden işçi sınıfı burjuva toplumunu *dönüştürmemeli* onu *yıkmalı* ve, yerine, Jüpiter'in kafasından çıkan Minerva gibi devrimcilerin kafasından çıkmış olan tam teşekküllü bir başka toplumu geçirmelidir. Ultra Sol için somut mücadeleler, «doğru» ideolojiler yaratmazlar; sadece, bilinç «belirsizlikten ve kirlilikten» arınmış, mücadelenin kendisinden önce varolan bir doğruyu kabul edene kadar, onun olgunlaşmasına yardım ederler. Sartre'ın *Les Mains Sales*'inde (Kirli Eller) Hoederer'in dediği gibi: «Sen. Seni iyi tanıyorum oğlum, sen bir yıkıcısın. İnsanlıktan nefret ediyorsun, çünkü kendinden nefret ediyorsun. Saflığın ölüm gibi ve düşlediğin devrim bizim değil. Dünyayı değiştirmek değil, havaya uçurmak istiyorsun sen.» Burada Marksizm-Leninizmin bir ideoloji olarak düşünülüp düşünülemeyeceğini —bizi bilim ve ideoloji arasındaki ayrımın merkezine götüren bir konu— tartışmayacağız. Sadece şunu belirtelim ki bu tartışmada alınan tavır ne olursa olsun, Marksizm-Leninizm, özel bir militan tipine (Komünist militan) yönelen özgül bir adlandırmalar sistemi kurduğu sürece, her zaman bir ideoloji olarak *da* işlemiştir. Marksizm-Leninizm ve Marksist-Leninist ideoloji arasında bu anlamda bir ayrım yapıyoruz. Üstelik sanırım, Marksist-Leninist ideolojinin, burjuva ve küçük burjuva etkilerin sonucu olarak geçirdiği deformasyondan söz ederken Poulantzas'ın zihninde de aynı ayrım var.

Polis Sorunu ve Pol-Der Olayı

«Polis, Sınıf ve Siyasa» adlı yazı, Avrupa Komünizmi akımının «devletin demokratikleştirilmesi» genel tezinin bir uyarlaması. Kanımızca yazarın bu konuda ileri sürdüğü görüşler, «devletin demokratikleştirilmesi» genel tezinin oldukça radikal bir yorumunun ürünüdür. Bu, yazarın üyesi olduğu İngiltere Komünist Partisinin, Avrupa Komünizmi akımının sol bir yorumunu benimsemiş olmasından çok, sanırız, İngiltere polisinin mesleki-sendikal hareketlerinin başka Avrupa ülkelerindekilerden daha gelişmiş bir noktada oluşundan dolayıdır. Yazıda, yüzyılımızın başından bu yana İngiltere polisinin mesleki-sendikal hareketi hakkında verilen bilgiler, başka ülkelerdeki polis hareketlerinin tarihçesi hakkında çok fazla bir şey bilmesek bile böyle bir yargıya hak verdirebilmektedir.

Polis hareketi konusu ve sorunu Türkiye toplumunun son yıllarda yaşadığı geniş politikleşme olayının en ilgiye değer olgularından biri olan POL-DER olgusundan dolayı, Türkiye Sosyalist hareketi için özellikle güncel ve önemli bir sorundur. Ancak şu var ki, Türkiye Sosyalist hareketinde POL-DER olgusu, gereğince incelenmiş olmaktan çok uzaktır. Şu anda, «gelişkin» diye nitelediğimiz İngiltere polis hareketi ile kıyaslanmayacak derecede güçlü ve yüksek bir politikleşme düzeyinde olan POL-DER konusunda aydınlatıcı bir politik perspektif sunulabilmiş değildir ve bunun sonucu olarak eylem düzeyinde büyük bir belirsizlik ve kendini olayların seyrine bırakmışlık egemendir.

Bunun önemli bir nedeni, Türkiye Sosyalist hareketinde Marksist devlet teorisinin gerçek derinliği, kapsamı içinde kavranılamamış oluşudur. Yalnızca «devlet egemen sınıfın baskı aracıdır» tezinin düz yorumundan hareket eden ve teoriyi bu sığlığa indirgeyen birçok eğilim, POL-DER gibi bir olgunun varlığında, çoğu kez, «teoriye aykırı» bir durumla karşılaşıldığı duygusuna kapılmaktadır. Gerçekten de bünyesinde polislerin 15.000'e yaklaşan önemli bir bölümünü toplayan ve kongrelerinde sosyalist eğilimlerin yönetim mücadelesi yapabildikleri, yayın organında herhangi bir sosyalist eğilimli derneğin yayınını aratmayacak yazıların sürekli yayınlandığı bir polis derneğinin varlığı ile, «devlet egemen sınıfın baskı aracıdır» tezini birlikte düşünmek ilk bakışta hayli güçlük yaratır gibidir.

Böyle bir «güçlük»ten kurtulmanın hemen akla gelebilen bir yolu, «devlet aygıtı» ve onun önemli bir parçası olan «polis örgütü» ile ücretli —maaşlı— bireyler olan memurları, özel olarak polisleri birbirinden ayırmaktır. Memurlar, polisler, ekonomik ve meslekî sorunlarının çözümlenmesi için ileri sürdükleri taleplerin karşılanmaması halinde benzer girişimlerde bulunabilir, mesleki-ekonomik örgütlenmelere gidebilirler. Bu sözkonusu teori ile çelişmez.

Şüphesiz doğrudur bu. Ancak bu açıklama Robert Reiner'in az sonra okuyacağımız yazısında anlattığı İngiltere'deki polis hareketi için yeterli sayılsa bile, Türkiye'deki POL-DER olgusu için yetersizdir.. Yukarda belirtilen siyasal eğilimiyle POL-DER, Marksist devlet teorisinin sığ yorumcuları için hâlâ açıklanamayacak bir olgudur ve asıl

önemlisi, bundan dolayı POL-DER olgusu karşısında sosyalist tutumun belirlenmesi konusu, bu güncel görev, karanlıkta kalmaktadır.

Sınıflı toplum ve özelde kapitalist toplum yapısı içinde **yerine getirdiği işlevi veri alan** her sınıf ve zümre hareketi, mesleki ve ekonomik düzeyde en yüksek hak taleplerinde bulunuyor ve en sert mücadele yöntemlerine başvuruyor olsa bile, henüz sosyalist nitelikte bir hareket sayılamaz. Hareketin ideolojisi, genel burjuva ideolojisinin çerçevesi içindedir. Reiner'in yazısından hayli geniş ve köklü bir örgütlenmesi olduğu anlaşılan İngiltere polis hareketinin, İçişleri bakanına «yapmayın, beynelmilel Marksistler karşısındayım kanısına kaptırmayın beni» dedirtecek ölçüde radikal tepkiler gösterdiğini öğreniyoruz. Ancak İngiltere polislerinin henüz polislik işlevinin kendisini eleştirmek noktasında olmadığı da görülmekte. Oysa hatırlanmalıdır ki POL-DER, «halkın polisi olmak istiyoruz» sloganında dile gelen anlayışı bile aşan bir bilinçlenmenin güçlü belirtilerini, kanıtlarını göstermektedir. POL-DER yayınlarında sosyalist siyasal-toplumsal hedefin temel bir ögesi olan «devletin ortadan kalkması»na uyarlı bir yaklaşımla polis sorununa eğilen yazılar çıkmaktadır. Polislik diye özel bir işlevin ve buna ilişkin kurumun da ortadan kalkacağını vurgulayan, üyelerinin kendi işlevlerini, ayrıcalıklı toplumsal konumlarını veri almayan bir anlayışa yönelmelerini sağlayıcı yazılardır bunlar.

POL-DER'in özgül yanı buradadır. Belirtmeliyiz ki yukardaki yaklaşım henüz bu örgüt içinde güçlü bir eğilim olarak temsil edilmemektedir. Ancak, kuruluşu POL-DER'den daha eskilere dayanan ve uzun süredir sosyalist eğilimlerin yönetiminde olduğu birçok sendika ve meslek örgütünün yayınlarında, yukardaki gibi o örgüt üyelerinin kendi mesleklerinin, bununla belirlenen kendi toplumsal işlev ve konumlarının eleştirisinden yola çıkan —sosyalist— bir yaklaşıma özgü yazılara ender olarak raslanıyor oluşu hatırlanırsa, POL-DER'deki bu, şu anda güçsüz ama belirgin eğilimin önemi anlaşılır.

Burada mutlaka belirtilmesi gereken bir nokta da şudur. Belli bir sınıf veya zümrenin veya bunlar içindeki belirli bir meslek grubunun yerine getirdiği işlev ve buna bağlı olan toplumsal konumunun eleştirisi, diğer sınıf, zümre ve mesleklerin bu içerikte eleştirisini kaçınılmaz olarak gündeme getirir; sözkonusu eleştiri ancak bu çerçevede yapılabilir. Bu ise kapitalist toplumun genel işbölümünün eleştirisi demektir.

Ekonomik-mesleki hareketlerin içindeki sosyalistlerin görevi burada tüm açıklığıyla görülebilmektedir. Bu hareketler içinde yer alanların çoğunluğunda kendi mesleki konumlarının ve genelde tüm toplumsal işbölümünün değişmezliği düşüncesi egemendir. Sosyalistler varolan toplumsal işbölümünün tarih içinde oluşumunu ve bu süreç içinde görülen değişimlerin kaynağını gösteren bilgilendirme ve bilinçlendirme çabasıyla, aynı zamanda bu işbölümünü değiştirecek «mekanizma»nın da kavranmasını sağlamış olurlar.

Bu yaklaşım, mesleklerini devlet aygıtı içinde yerine getiren yani bir «devlet görevi» yapanlar —polis gibi— için, bunların mesleki örgütleri için özellikle ışık tutucudur.

Çünkü; eşya veya çeşitli hizmet üreten sektörlerde işbölümünün gelişmesi ve böylece yeni mesleklerin ortaya çıkışı olayında **belirleyici etken** bilimsel-teknolojik süreçlerdir. Dolayısıyla, sosyalizmin hedefi

olan «işbölümünün aşılması» asıl olarak bu bilimsel-teknolojik düzeydeki niteliksel gelişmelere bağlıdır.

Şu andaki devlet aygıtlarının içinde de bilimsel- teknolojik gelişmelere mümkün olduğu kadar uyarlı işbölümü düzenlemeleri yapılmaktadır şüphesiz. Ancak burada asıl önemli olan nokta, adına «devlet görevleri» dediğimiz görevlerin nasıl olup da devlet görevi haline gelmiş olduklarıdır. Yani bugün «devlet aygıtı» sayesinde yapılan, bu aygıtın işi sayılan bazı görevler, daha önceleri «devlet görevi» değildi. Bunların «devlet görevi» haline gelmesi, örneğin bilimsel- teknolojik gelişmelerin zorunlu kıldığı bir gelişme değildir. Çok daha karmaşık bir sürecin, sınıf mücadelesinin ürünüdürler. Dolayısıyla da bu mücadele içinde devlete devredildikleri gibi, devletten geri alınıp topluma maledilebilirler.

R. Reiner'in yazısında polislik görevinin nasıl olup da «devlet görevi» haline geldiğine ilişkin bir bölüm var.

«Bu yüzyılın başına gelinceye dek, polislik **ilkece herkesin katılması boynuna borç olan bir toplumsal görev sayılırdı.**» (abç)

Gerçekten de, polislik görevinin özel bir devlet kurumu tarafından yapılır oluşu, ancak kapitalist toplumla birliktedir. Daha önceleri, bugün «polisin görevi» sayılan görevlerin pek çoğu toplumun tüm bireyleri tarafından doğal görev, bir toplum üyesi olmanın doğal gereği olarak yapılırdı. Devletin silahlı güçleri ancak cürüm ve toplu suçların takip ve önlenmesi işini yapardı. Ordudan ayrı özel bir polis gücüne raslanmazdı.

Demek oluyor ki devletin polislik kurumu vasıtasıyla en ufak «yasa dışı» olaya, kabahat türünden olaylara bile müdahale etmek, bunları önlemek ve takip etmek «görevi»ni üstlenmesi; **toplumdan devlete bir görev**, bir işlev devridir. Bu «devir» sonucunda devlet aygıtı hayli güçlenmiş, genişlemiş ve baskı, zor uygulama imkân ve kapasitesi artmıştır.

Burada hatırlatılmalıdır ki tarih içinde devletin toplum aleyhine güçlenmesi —ki bu son analizde egemen sınıfın toplumun kalanı, özellikle geniş ezilen sınıflar aleyhine güçlenmesi demektir— olayı hep bu biçimde, bu yolla olmuştur. Başlangıçta özel bir kurum olarak varolmayan devlet, bir takım toplumsal görev ve işlevlerin toplumun tüm ergin bireylerine ait bir görev —bir yerde hak— olmaktan çıkarılıp, özel bir takım kişilere özgü bir görev haline getirilmesi, bu «özel görevliler aygıtı»na devredilmesi ile ortaya çıkmıştır. Ve zaman içinde, sınıflı toplum biçimlerinin gelişmesine paralel olarak devlet de «gelişmiş», ve sınıflı toplumların en üst, en gelişkin biçimi olan kapitalizmde «en gelişmiş» haline varmıştır. Yeniden belirtelim ki bu gelişmenin bir nedeni çağımızdaki bilimsel- teknolojik gelişmelerin devlet güçlerine sağladığı geniş imkânlardır şüphesiz, ama öteki ve asıl nedeni devlet'in üstlendiği görevlerin artışı, bu «görev gelişmesi»dir. Bunun sonucu devlet tüm toplumsal ilişkilere özel olarak etki eder hale gelmiştir.

R.Reiner'in yazısında ilgiye değer bulduğumuz bir bölüm bu konuyla ilgili. R. Reiner bu bölümde, «devletin demokratikleştirilmesi» perspektifi içinde «sosyalist toplumda polisin görevi»ne ilişkin açıklamalarda bulunuyor ve bazı öneriler getiriyor. Bunlardan biri; ve yukarıdan beri anlatılanlar ışığında bakılırsa en önemlisi; birtakım «polislik görevleri»nin topluma devredilmesi, daha doğru bir deyişle bazı

polislik görevlerine «sivillerin de katılması» yolundaki öneridir. R. Reiner bu katılmanın örneğin «önleyici devriye» hizmetinde olabileceğini söylüyor ve bunun «yararlarını» anlatıyor.

Burada yazarın kapitalist toplum düzenini veri alan, en azından bunu gündeme getirmeyen bir bakış açısı içinde olduğunu belirtmek gerekir. Fakat buna karşılık R.Reiner, «devletin demokratikleştirilmesi» genel tezinin savunucusu pek çok sosyal demokrat ve Avrupa Komünist'ten farklı olarak **«demokrasi» sorununun özünde kişilerin, sınıfların, kurumların işlevleri sorunu olduğunu kavramış gözükmektedir.** «Devletin demokratikleştirilmesi»ni, devletin halen üstlendiği işlev ve görevlere ve buna uyarlı olarak kurulan aygıta dokunmaksızın düşünen ve önerilerini yalnızca bu veri alınan aygıtın «demokratik denetim» biçimleri üzerine yoğunlaştırmış olan sosyal demokrat ve Avrupa Komünist anlayıştan farklı olarak R.Reiner —hiç değilse polislik konusunda— «demokratikleştirme» sorununun devletin işlevsel içeriğinin, kapsamının değiştirilmesi —toplum lehine— daraltılması sorunu olduğundan hareket ediyor diyebiliriz. Demokrasinin gelişmesi, en genelde devlet karşısında toplumun işlevsel olarak zenginleşmesi, özellikle ezilen, sömürülen geniş yığınlara mensup kişilerin ve onların örgütlerinin yönetici, yönlendirici, denetleyici işlevlere ilişkin görevleri fiilen yapar hale gelişine bağlıdır ve ancak bu düzeyde izlenebilecek bir süreçtir. Demokrasiyi «seçme hakkı» olarak gören burjuva anlayışa karşılık, sosyalist anlayış demokrasiyi «katılma» olayı çerçevesinde görür. İnsanların katıldıkları her faaliyete gerçekten etkin biçimde, o faaliyetin gerektirdiği dolaylı ve dolaysız bilgi ve deneyin mümkün olan en geniş miktarını özümlemiş olarak girmelerine asıl önemi verir. Bu içerikte bir «katılma» ise, burjuva toplumunun işlevleri belirlenmiş kurumsal yapısı içinde mümkün değildir. R. Reiner, özel olarak, «polis sorunu» ile ilgili olarak şimdiki devlet polis örgütünün işlevsel çerçevesinin değiştirilmesini; görevlerinden bir kısmının topluma devredilmesi veya toplumla paylaştırılmasını önererek bir «reform» planı sunuyor.

R.Reiner ve onun sözcülüğünü yaptığı İngiltere Komünist Partisinin bu planın gerçekleştirilmesi için nasıl bir yol önerdiği yazıda belirtilmiyor. Şüphesiz tekil olarak ele alındığında bu konuda yürütülecek bir mücadele anlamsız olur. İngiltere Komünist Partisinin içinde bu polis sorununun da yer aldığı genel devlet konusunda kapsamlı bir programı belki vardır, veya oluşturulmaktadır. Ancak şunu peşinen söyleyebiliriz ki, böyle bir programı olsa bile, İngiltere Komünist partisi, varolan «demokratik düzen»e saygılı bir parti olarak, bu programını iktidara geldiğinde uygulayacağı genel programın bir parçası olarak sunacak; bu önerilerinin hayata geçirilmesi için şimdiden bir kampanya yürütmek, örneklik değeri de olacak girişimleri örgütlemek yoluna gitmeyecektir.

«Yapılması gereken»in, iktidar tarafından iktidara gelindiğinde yapılacağını kabul etmek, özellikle devleti ilgilendiren konularda bu kurala uymak; burjuva siyasal anlayışın temel ilkesidir. Bu yüzden, sözkonusu ilkeyi kabul etmiş bir İngiltere Komünist Partisinin, iktidar kendinde değilken, bu, devleti ilgilendiren konuda eylemli bir kampanya yürütmesi beklenemez.

Sosyalist siyasal mücadele anlayışının yukardakinden farklı, «aykırı» bir tutumu gerektirdiğini belirtmeliyiz. Sosyalistler bu konuda

olduğu gibi devlete ilişkin konularda da gerekliliğine inandıkları değişmelerin —en azından— başlangıç koşullarını oluşturmak imkânlarını somut biçimde göstermek için «iktidar öncesi»nde de eylemde bulunurlar.

Yazımızın başında Türkiye Sosyalist Hareketinin özgün bir olgu olan POL-DER ve onun varlığında da gündeme gelen genel devlet ve özel olarak polis-toplum ilişkisi sorununda ciddi bir analizinin ve dolayısıyla bir eylem programının olmayışından sözettik.

Hernekadar genel sorunu sunuş biçimine ve önerilerinin diğer bölümlerine katılmıyorsak da, R. Reiner'in olumlu içeriğinden epeyce sözettiğimiz önerisinin bu eylem programı için en azından şimdilik bir çıkış noktası olması gerektiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz bu öneri geliştirilmeli, Türkiye toplumunun ve bunun içinde polis örgütünün özgül yanları dikkate alınarak somutlaştırılmalıdır. Ayrıca Türkiye toplumunun halen içinde bulunduğu derin siyasal-toplumsal hareketlilik ortamında ne bu öneriyle, ne de yalnızca polis kurumu-toplum ilişkisinin çerçevesi ile yetinilebilir. Türkiye toplumunun içinde bulunduğu tarihsel durum, genel devlet sorunu çerçevesinde oluşturulmuş somut eylem programlarını gerekli kılmaktadır. Faşist hareketin Türkiye toplumunu iç savaşa sürüklemek için soğukkanlı girişimlerde bulunduğu günler yaşanmaktadır. Kendi militanlarıyla tezgâhladığı ilk ciddi girişim bu yılın ilkbahar aylarında istenen sonucu vermedi. Bu kez faşist hareket varolan koşullarda yine bir iç savaşa yol açması kaçınılmaz olan bir yolu denemekte, askerî darbeyi kışkırtmaktadır. **Birikim**'in gerek son sayılarında, gerekse özel olarak bu yeni gündeme getirilen iç savaş yolunu askeri darbeyle açma taktiği kousunda bu sayısında yazılanları burada ayrıca yinelemeyeceğiz. Ama şu gözden kaçırılmamalıdır ki bugün pek çok şehir ve kasabasında ikiye bölünmüş bir hayat yaşanan ve birçok şehrinde, şehrin neredeyse bir dama tahtası gibi «bölge»lere bölündüğü bir Türkiye vardır. Bu derin siyasal- toplumsal bulanıklık ve gerilim ortamında Türkiye Sosyalist hareketi; kaçınılmaz olarak «bölünme»nin üzerine yüklediği siyasal görevleri sosyalist siyasal anlayış doğrultusunda çözümlemek durumundadır. Ve POL-DER bu içerikte bir çözümün imkânlarının varolduğunu gösteren olgulardan biridir. ■

ROBERT REINER*

Birikim 46-47/101

Polis, Sınıf ve Siyasa

Çeviren CAN YÜCEL

I. GİRİŞ: POLİS KONUSUNDA SOSYALİST BİR ANALİZ İHTİYACI

Muhafazakâr Partinin geçen yılki Kongresinde, Mr. William Whitelaw, «cürümü önlemeyi tartışmanın bile, sol-kanat esatiri içinde, aşağılık, adeta ahlâksızca bir davranış» bellendiğini öne sürdüydü. «Sosyalist önderlerimiz,» dediydi kendisi, «toplantılarında cürüm sorununu tartışmayı bile zül sayıyorlar.» Ardından da, «yasa çerçevesi içinde özgürlük» sorununa gösterilen bu (kendi deyimiyle) «sallapati ve ipe-sapa-gelmez» tutuma veryansın ettiydi.

CÜRÜM KONUSUNDAKİ KAMUSAL KAYGI

James Callaghan ile bakanlarını «sosyalist önderlerimiz» saymakta ne kadar güçlük çekiyor olsak da, Mr. Whitelaw'un söyledikleri hepten yabana atılır şeyler değil, ne de sıradan halkın cürüm sorunlarıyla ilgili ve kaygılı olduğunu ve hükümetten kendilerini korumasını beklediğini belirtmesi boşuna... Eğer sosyalistler bu sorunlara kayıtsız ya da umursamaz kaldıkları izlenimini yaratıyorlarsa, siyasal vebali var bu işin; yurttaşların derinden duyduğu kaygıları küçümseme, onlara burun kıvırma öyle kolay bağışlanır şey değil çünkü. Ama bu, «dirlik-düzenliğin korunması» konusundaki korkuları olduğu gibi benimseyelim diyoruz demek de değil. Halkın cürüm sorununu anlayış ve tanımlayışında düştüğü yanılgılar da var elbet, bunları düzeltmek de sosyalistlerin boynuna borç. Ama halkın getirdiği öncelikleri kulak ardı etmek sosyalistlere yakışmaz doğrusu, ne de böyle önemli bir dâvayı Muhafazakârların tekeline tepe tepe kullansınlar diye bırakabiliriz.

SOSYALİSTÇE BİR ANALİZİN İSTERLERİ

Polis konusunda, bir komünizm çağına erişilmediği sürece, halkın canını, malını ve güvenli, düzenli ve üretici hayatını koruma bakımından duyduğu ve duyacağı ihtiyacı gözönüne alan bir analiz oluşturmaya gerek var. Sosyalist bir toplumun ceza hukuku sistemi bugünkü sistemi yansıtmakla yetinecek demek değil elbet bu. Ama bunun için geliştirilmesi gereken kuruluşları şimdiden tasarlamaya başlamamız da zorunlu. Daha açık söyleyim, ceza hukuk sistemi personeli öbür ilerici güçlerle kaynaştırılmalı her şeyden önce. Toplumda daha geniş değişiklikler yer almadıkça, polis ve öbür ceza hukuku kurumlarının temelli dönüşümlere sokulamayacağını biz de biliyoruz, ama bir yandan da sosyalist bir toplumda ihtiyaç duyulan kuruluşlarla onların oluşmasına kapı açacak çareleri şimdiden düşünmeye başlamamız gereği de ortada. Şimdiye kadar polis konusunun sosyalist açıdan ciddî bir tartışmasına girişilmiş değil, oysa konunun siyasal stratejimiz bakımından ölüm-kalım önemi taşıdığını görmezlikten gelemeyiz.

İngiltere'de de, öbür gelişmiş kapitalist ülkelerde de sosyalizmin geleceği bakımından polis, dediğimiz gibi, en canalıcı sorunlardan biri. Bu tür toplumlarda, toplumsal güçler dengesine ve hazırdaki zor araçlarının etkinliğine bakarak, ayaklanma stratejilerinin pek sökmeyeceği komünistlerce istediği kadar kabul edilmiş olsun, bu böyle. Polisin önemi şu üç nedenden. Bir kez, sosyalist bir hükümet, çoğunluğun desteğini kazanmış bile olsa, polisle ordunun karşı-devrimci bir darbe girişimine koşulması tehlikesiyle her an yüzyüze. Carillo'nun Şili faciası denemine yaslanarak belirttiği üzere:

«Devlet aygıtı değişimden geçirilmedikçe, sosyalist değişimler hep pamuk ip-

* Bristol Üniversitesinde sosyolog.

liğine bağlı ve sallantıda. Mantıki ve doğal olarak kabulleneceğimiz seçim sonuçları ve cilvelerinden ötürü değil bu sade. Sosyalist değişim, bizzat yasallığı savunmaktan sorumlu sayılan kimselerce yürütülecek silâhlı bir darbeye uğrama tehlikesiyle her an karşı karşıya da ondan.

(S. Carillo, **Eurokomünizm ve Devlet**)

Bunu önlemek için de devletin baskı aygıtlarının hiç değilse alaylı saflarının desteğini kazanmak gerek.

Sonra da, polis, sosyalizm için çoğunluk desteğinin oluşturulmasını önlemede de etkin. Tony Bunyan'ın geçende çıkan **Britanya'da Siyasî Polis** adlı kitabında belgelendiği üzere, polis kısımları, ordu ve haberalma servisleriyle birlikte, siyasal eylemcileri ve sendikacıları gözetlemek ve yıpratmakla meşgul. Son yıllarda bu kuruluşlar bir ayaklanma ihtimaline karşı edimli bir hazırlığın içine gömülmekteler ve IRA ile öbür yıldırıcı örgütlerin artan etkinliği bahane edilerek, eğitim ve planlama bakımından polis-asker işbirliğinde göze-batar bir yükseliş var. Tarafsız yasa-uygulaması ve dirlik-düzenliği koruma kisvesi altında, polis, üstelik, bazı mücadeleleri baltalamaktan da geri durmaz oldu. Sözgelimi, geçenlerde Grunwick tesislerinde grev gözcülerine saldırdılar, 9 Ekim 1977'de de, biliyorsunuz, 6000 polis Manchester'de Milli Cephe örgütçüsü Martin Webster'in (demokratik!) gösteri ve yürüyüş hakkını korumak üzere, yarım milyon İngiliz lirasına patlayan görkemli bir operasyonda görevlendirilmişlerdi.

Üçüncü olarak da, polis, kapitalist toplumsal ilişkileri yasallaştıran hukuk sisteminin yürütme aracı. Böylece kapitalist bir toplumda hukuk ilkelerinin özünde ve uygulamasındaki sınıf özelliğini soyutlayan «kanun ve nizam» mugalâtasının «uygar hayatın perçini» niyetine yutturulmasına da katkıda bulunuyor.

POLİSİN DEMOKRATLAŞTIRILMASI

Sosyalist stratejinin ve sosyalist toplumu kuruşun bir bamteli de polis kuvvetinin demokratlaştırılmasıdır ve yasaların topluluk çıkarlarını temsil ettiği yolundaki aldatmacaya, sınıflı bir toplumda olmayacak duaya amin demeye gelen o kof teze gerçeklik kazandırılmasıdır. Bu demokratlaşmanın iki biçimsel yanı var: Polis bünyesindeki iç ilişkileri değiştirerek, onlara da öbür işçilerin sahip olduğu hakları tanımak; bir de polis kuvvetini demokratik halk kuruluşlarının sıkı denetimi altına sokmak. Ama bu iki önlem de polis mekanizmasında sadece biçimsel ve kurumsal değişmeleri sağlayabilir. Ekonomik ve siyasal iktidarın eşitleştirilmesi yolunda geniş değişikliklere gidilmedikçe, polis aygıtı içindeki bütün dönüşümler biçimsel kalmaya mahkûm. Üstelik, kurumsal değişiklikler, demokratik bir toplumda polisin yeri ile polis eylemlerinin toplumsal uzantıları ve «kanun ve nizam» kavramı üzerinde polise de kamuya da açık tartışmalarla birlikte yürütülmelidir. Sözgelimi, Fransız polisi arasında, Sol'un siyasal başarısına ve sosyalist düşünlerin ağırlık kazanmasına paralel olarak, bu gibi tartışmalar günden güne kızışmaktadır.

POLİS KUVVETLERİ HOMOJEN DEĞİL

Bu tür gelişmelerin temeli, polis kuvvetlerinin «devlet mekanizması», «devlet aygıtı» gibi terimlerin esindireceği üzere homojen ve mekanik birimler olmayışı. Bütün demokratik toplumlarda polis sendikalarının gelişmesinden de anlaşılacağı üzere, polis görevlileri öbür işçilerle ortak çıkarlar güden birtakım hizmetliler. Son yıllarda bu örgütler, Britanya'da, Amerika'da, Avrupa'da arttıkça artan siyasal bir önem kazandılar. Bunun sonuçlarını yazının bir sonraki bölümünde ele alacağız. Üçüncü bölümde de polisin toplum içindeki yerini incelemek üzere tartışmayı daha da açacağız. Polisle işçi hareketi arasında ittifak imkânları ve sınırlarını araştırıp belirlemek için, sınıf ilişkileri içinde polisin yeri analize vurulacak. Son olarak, polisin yasa-uygulayıcıları olarak toplum içinde oynadığı rol üzerine kendi geliştirdiği görüşleri ve bunlar arasındaki çelişkileri inceleyeceğiz. Ordan da demokratik yoldan sosyalizme geçiş dönemindeki bir toplumda polisin nasıl bir yeri olacağı sorununa geçeceğiz.

II. POLİS SENDİKALARI: SORUNLARI VE GELECEĞİ

POLİS SENDİKALARI TUTUCU MU, İLERİCİ Mİ?

Polis kuvvetinin demokratlaştırılmasında ilk adım, ordu dışındaki öbür uğraşlara tanı-

nan sendika temsilciliği haklarının polis olaylılarına da kazandırılmasıdır. Yine de sendikacılık ille de ilerici ya da sosyalist düşün ve eylemlere denk düşüyor değil elbet. Bu, polis sendikaları için büsbütün geçerli bir yargı.

POLİSİN SİYASACA GERİCİ MÜDAHALELERİ

Amerikan polis dernekleri son on beş yıl içinde endüstri eylemi alanında kolları sıvamış görünüyorlarsa da, amaçları ekmek-peynir çizgisinin ötesine taştığında, siyasal pazılarını gerici erekler için şişirmekten geri kalmıyorlar. Birçok kentte, polis sendikaları, ırkçılık ve cürümün yaygınlaşması korkusuna dayanarak yürüttükleri etkin kampanyalar sonucunda, sivil danışma kurullarını altetmeyi başardılar; örneğin, New York Devriyeler Derneğinin 1966 referandumundaki başarısı.

Britanya'da, Polis Federasyonu, ceza hukuku uygulamasında sözümona gördükleri liberalleşme eğilimini durdurmak için siyasal ve kamusal oyu etkilemek amacıyla, 1975'de, bir «Kanun ve Nizam» kampanyasına girişmişti. Federasyon, bundan başka, çıkarlarına aykırı bellediği girişimlere, örneğin ölüm cezasının kaldırılmasına karşı, üye çoğunluğunun görüşlerini dile getiren bir baskı gurubu olarak ağırlığını duyuragelmiştir.

İLERİCİ POLİS ÖRGÜTLERİ

Ama Britanya ile Amerika'da polis temsilci örgütlerinin, sorun ekonomizmin ötesine geçtiğinde, sağ-kanat isteklerini öne sürmesine karşılık, Avrupa polis sendikaları sık sık liberal politikaları desteklemekte ve devletin işçi hareketini ve muhalif çıkışları bastırmak için kendilerini kullanma girişimlerine direnmektedir. Sözgelimi, en büyük Fransız polis sendikası 1968 Mayıs'ında öğrencilere karşı zor kullanılmasında sorumluluktan kendini arındırmış ve bu yolda buyruklar veren hükümeti kınamıştır. Sözcü, polisin haklı bir gösteriye karşı asla kullanılmaması gerektiğini ileri sürmüştü.

Britanya'da da, 1913 ile 19 yılları arasında, bağımsız polis sendikacılığının tutunabildiği o tek dönemde, yasa-dışı Polis ve Gardiyanlar Sendikası işçi hareketiyle giderek bağlantı kurmuş, önderleri de kuvvetin demokratlaştırılması çağrısına sarılmışlardı. Üyelerin Sendika'yı ve 1918-19 grevlerini desteklemesi çıkar hesabına dayanmakla birlikte, örgütlü işçi hareketiyle işbirliği edişi, hükümetle muhafazakâr basının şamatasına ve Sendika'yı kapatma kararına payanda sayılmıştı. Sendika, okkalı bir ücret zammı, ardından da Polis Federasyonunun yumuşak-başlı bir yedekleme olarak kurulmasıyla yenilgiye uğratıldıydı.

POLİS SENDİKALAŞMASINA İHTİYAÇ

Polis sendikacılığının siyasal niteliği zamana, döneme göre değişiyor. Yakın geçmişte İngiliz ve Amerikan polis sendikacılığının sağkanat baskı grupları olarak kendilerini göstermelerine karşılık, I. Dünya Savaşı sonrası döneminde o zamanın bütün kapitalist ülkelerinde işçi hareketlerinin genel yönlenmesine paralel olarak, polis sendikalarında da radikalleşme eğilimleri belirdiydi. Aynı biçimde, Sol'un güçlenmesi sürecine uygun olarak, birçok Avrupa ülkesinde, özellikle Fransa'da polis sendikaları son yıllarda işçi hareketiyle kaynaşmaya başladılar. Polis sendikacılığının siyasal niteliği toplumdaki genel siyasal güçler ve sınıf dengesini yansıtıyor, bu yüzden de ille homojen bir tutuculukla damgalanması yanlış. Bugün Britanya ile Amerika'da sıradan üyelerin güçlenmiş oluşu gerici politikaları destekleme sonucunu doğuruyorsa da, uzun erimli bir bakışla, polisin işçi hareketiyle daha kolayca dayanışma, hattâ birlik kurması ihtimali böylece artıyor da denilebilir. Böyle bir işbirliği birçok polis görevlisinin azgın karşı-sendikacı görüşlerini törpüleyecek, grev gözcülerinin üstüne saldırma hevesini kıracaktır.

Polisin sendika haklarını kazanması, polis kuvvetinin demokratlaşma amacının sadece bir yanı olmakla birlikte ve başlangıçta sağkanat niteliklerine yol açmasına karşın, yine de ileri bir adım sayılmalıdır. Böylece polis kuvvetinin otomatik bir hükümet aracı olarak güvenilirliği azalacak, değişik görüşlere açık kılınacak ve belki de şu anda örgüte yanaştırılmayan türden kişilerin gözünde çekiciliği artacak, giderek karşı-sendikacı eğilimlerin hızla budanması imkânı belirecektir.

POLİS SENDİKACILIĞININ GELECEĞİ

1976'dan beri, İngiliz polisi içinde ücret hoşnutsuzluklarından doğan, epey de gürül-

tüsü koparılan bir sertleşme var. Grev hakkı isteklerinde ve şu andaki toplu sözleşme mekanizmasının eleştirisinde kendini gösteriyor bu ve polis temsilciliğinin yasal konumundaki kısıtlamalara bundan önceki başeğiş haline tümünden aykırı düşüyor. Yine de, 1977'nin sonuna doğru, ücret zamları ile temsilcilik mekanizması üzerine bir soruşturma açılmış olması yüzünden olacak, hareket yavaşlar gibi oldu.

Polis sendikacılığının geleceğini belirlemek için son yıllarda polisin değişip duran davranışlarının bir dökümünü çıkarmak gerek.

1960'DAN ÖNCEKİ POLİS FEDERASYONU

1919'da kuruluşundan beri Polis Federasyonuna karşı içten içe bir hoşnutsuzluk sürüp gitmiştir, ama 1976'ya kadar bu örgüt güvenlik sübabı olarak işlevini de yerine getirmiştir. II. Dünya Savaşı sona ermeden önce, Federasyon bugünkünden de beter bir kıskaç içinde, bağımsızlıktan da, doğru-dürüst bir toplu sözleşme mekanizmasından da yoksundu. Ama keskinler 1919 grevinden sonra temizlenmiş olduğu gibi, iki savaş-arası yılları polis için ücret ve koşullar bakımından bir altın-çağ sayılsa yeriydi. Öbür kamu kesimi ücretlerinin yanısıra, polis ödentilerinde de kesme-biçme olmuşsa da, bu, belli bir oranı aşmamış, öte yandan iş güvenliği ve emeklilik koşulları polisliği özenilir bir uğraş haline getirmişti.

Savaş-sonrası enflasyonu polislik uğraşının çekiciliğini sildi süpürdü, örgüt kademelerindeki boşlukları doldurmak için yeni adam devşirmede güçlükler belirdi, hâlâ da böyle ya. Bu gelişme Federasyon için, 1950'lerin ilk yıllarından başlamak üzere, bağımsızlık kazanma yolunda yeni bir dönemin başlangıcı oldu; toplu sözleşme mekanizmasının tezgâhlanışı, Whitley Kurulları'nın buyrultusu üzerine Polis Kurulu'nun ortaya çıkışı hep bundan sonradır. Yine de Federasyon tam özgür bir birlik statüsü kazanmayı başaramadı, eylemleri üzerinde sıkı yasal kayıtlamalar sürdü gitti, endüstriyel eyleme (grev vb.) girişmesi yasağı olduğu gibi kaldı; dış örgütlerle birleşme, bireysel disiplin vak'alarında resmen fikir beyan etme, fonlarını dilediği gibi kullanma iznini bir türlü koparamadı.

1960'LARDA FEDERASYON

Yine de, insan-gücü sorununun sürgitinden sağladığı kaldıraçla ücret ve benzeri toplu sözleşmelerinde bazı kazançlar sağlamayı başardı. Bunların en önemlisi, polisin anayasal konumuna gölge düşüren birtakım **fiyaskolar** üzerine 1960'da kurulan Kıraliyet Komisyonunu ücret sorununa öncelik tanımaya ikna edişiydi. Komisyon Ara-raporunda Federasyonun isteklerini de aşan bir ücret zammına karar vermekle kalmadı, aynı zamanda da polis ücretleri için geçim endekslerine göre belirli bir düzey saptadı. Bu, daha sonraki bütün sözleşmelere temel sayıldı.

1960'ların ortalarından beri Federasyon, bir toplu sözleşme odağı ve baskı gurubu olarak, gitgide varlığını göstermekte, etkinliğini artırmakta. Ceza Hukuku üzerine kurulan Kıraliyet komisyon ve komitelerine katılarak yasama sürecinde sözünü geçirmekte, görüşlerini kabul ettirmek için geniş çapta kulis yapabilmekte.

Federasyon, ayrıca, ücret isteklerinin kovalanmasında da daha dobra dobra konuşmaya başladı. 1966'da, Polis Kurulu'nun resmî kesimiyle de sözbirliği ederek, Temmuz'daki ücret dondurmasının tam toplu sözleşme tarihinden önceye raslatılmasını protesto etti. Yürüttüğü baskı öyle etkin oldu ki, hükümet bu konuda polislere ayrıcalık tanıma zorunda kaldı.

1970'de sürüncemeye düşen bir ücret anlaşmazlığı Federasyonca şimdiye kadar görülmedik sertlikte bazı taktiklerle karşılandı, yıllık Kongrede greve gidilmesinden bile söz edildi.

Ama bu harbî cephe birikimi, yeni Muhafazakâr hükümetin polislere 1971 Şubat'ında yüklü bir zam sepeti sunmasıyla eridi gitti.

HEATH HÜKÜMETİ SIRASINDA POLİSİN UYSALLIĞI

Bu, dört yıl sürecek olan ve Heath hükümetinin sendikalar hareketiyle mücadelesi çerçevesi içinde polise ayrıcalıklar tanıdığı dönemin başlangıcı oldu. Federasyon Sekretaryasından bir görevlinin 1973'de bana dediği gibi:

> **Çoğu polisler, özellikle şu ara, Muhafazakârlığa yatkın. Boşuna da değil. Tory'ler ücret ve çalışma koşulları konula-**

rında polislere daha eli açık davranıyorlar. Polisin gözü ne koparabilirimde, hemen hepsi «Bu işte benim çıkarım ne?» havasında. Hem Tory'lerin neden böyle tuzu kuru, işi tıkırında bir polis kuvveti denkleştirmeye çalıştıkları da malum. Önümüzdeki aylarda grevler yüzünden patırtı çıkacağını biliyorlar elbet.

POLİS İÇİNDE YAPISAL FARKLILAŞMALAR

Polis kuvveti, yine de öyle homojen bir bünye değil, içinde hem yapısal çekişmeler, hem de bireyleri arasında çelişkiler ve gerilimler var; bütün bunlar değişik koşullar altında bir değişme potansiyelinin varlığına ışık tutan haller. Üniformalı polis görevlileri, nezaretçilerle uzmanlara kıyasla sendika haklarına çok daha yatkınlar. Federasyon da öyle bir kurulmuş ki (en alt kademeden başmüfettişlere kadar), her rütbeye, her özel kısıma bütün ortak kurullarda eşit oy hakkı tanınıyor, oysa daha keskin davranan polis görevlilerinin sayıca üstünlüğü söz götürür gibi değil.

Kuşaksal ayrılıklar da önemli. Savaş içinde ya da hemen ertesinde örgüte katılanlar görece geçkin yaşta devşirilmişlerdi, türlü çarktan geçmiş ve sendikacılığın ne demek olduğunu öğrenmiş kişilerdi, polise katılışları da sağladığı güvenlik ve avantalar dolayısıylaydı. Özellikle, bir gurup yaşlı polis görevlisiyle komser muavini vardı ki, bunlar daha başka sendika eylemlerinde pişmiş kişilerdi, yerel düzeyde keskin üye çekirdeğini oluşturuyorlardı, birçok Kongrede de sendika hakları için, başarı kazanmamış olsalar da, mücadele verenler hep bunlardı. 1950'lerle 60'larda ise daha önce iş denemi bulunmayan gençler devşirildiler. Bunları polisliğe çeken, çıkar ve avanta değil, polisliğe hevesleriydi. Federasyon pek umurlarında değildi, sendikacılığa da karşıydılar. Hemen belirtelim ki, son yıllarda işsizliğin yeniden artması yüzünden çıkar kaygısıyla polise katılanların sayısı çoğalmış olsa gerektir; bu yeni devşirmeler toplu sözleşme haklarının kısıtlanmasına hiç de seyirci kalacak takımından değildir.

KESKİNLİĞİN ARTIVERİŞİ

1975'den beri polis arasında keskinlik birden aldı yürüdü. Bunun nedeni, polisin pazarlık gücündeki gerileyişti. «Toplumsal Anlaşma»nın ardından endüstriyel çekişmede görülen nabız düşüşü polise «isteği ve ihtiyacı» azaltmıştı. Üstelik 1974-76 yıllarındaki artan işsizlik polisliği çekici bir uğraş haline getirdiği için yeni adam bulmakta da pek güçlük çekilmez olmuştu.

1975 Mayıs'ındaki Yıllık Kongrede delegelerle gözlemciler İçişleri Bakanını öyle bir yuhaladılar ki, Bakan: «Yapmayın, Beynelmilel Marksistler karşısındayım kanısına kaptırmayın beni!» dedi, çıktı işin içinden. Ama grev hakkı istekleri bir kez daha geri çevrildi. 4 Temmuz zammı polis umutlarının gerisine düştüyse de, önderlik, üyeleri bundan fazlasını koparamayacaklarına ikna etti.

1976 toplu sözleşme görüşmelerinde, polisler 1975 zammının 1974 enflasyonu gözönünde tutularak yapılmış bir ayarlama olduğunu ve Birinci Dönem Zammını henüz almadıklarını ileri sürdülerse de, işveren 1976 zammının İkinci Dönem Zammının daha kısıtlı ölçülerine göre hesaplanması gerektiğinde ayak diredi. Bunun üzerine Federasyon 1976 Temmuzunda Polis Kurulu'ndan çekildi ve doğrudan İçişleri Bakanı ile pazarlığa oturmak istedi.

1977'de alev bacayı sarıverdi. Toplu sözleşme mekanizmasının geleceği kuşkuya bindi. Federasyon Parlamentoda lobi oluşturmaya sıvandı, polislerin eşleri ellerinde üstüne «lobby for my bobby» (Polisim için lobi) yazılı levhalarla gösteriler yaptılar. Kavgalı açıkhava toplantıları düzenlendi. Mayıs Kongresi için grev girişimiyle sendika statüsüne ilişkin Karar taslakları hazırlandı. Mayıs'da İngiltere ile Galya'daki 43 kuruluştan 31'i grev hakkı üzerinde düzenledikleri referandumlarda yüzde altmışla seksen arasında oynayan çoğunluklar sağladılar. İki oylamada Konfederasyon'la birleşme sorunu ele alındıysa da, bu yoldaki öneriler geri çevrildi.

Kongrede sinirler alabildiğine gergindi. İçişleri Bakanının birkaç gün önce dayattığı İkinci Dönem Zam çözümü havayı ferahlatmak şöyle dursun, büsbütün ağırlaştırmıştı. Korkunç bir coşku içinde grev hakkı ve bağımsız statü önerileri büyük çoğunlukla onaylandı. Yine de Konfederasyon (TUC)'la birleşme taslağı geri çevrildi. Merkez Komitesinin onayına karşın, delegelerin üçte ikisi kar-

şı oy kullandılar. İçişleri Bakanının söylevi bir suskunluk duvarına tosladı.

Bu olaylar polis sendikacılığı davasını, 1919'dan beri görülmedik bir canlılıkla gündem-içi kıldı. O keskin çıkışlar ve grev hakkını destekleme kararlılığı eski yumuşakbaşlı tutumdan ve yasaya bağlı kısıtlamalar karşısındaki boyun eğiş halinden kesinkes bir ayrılışı belirlemekteydi. Ama polisin endüstriyel eylem ya da tam sendikalaşma konularında kısa bir süre içinde sonuç alıp almayacağı hâlâ askıda kalmış bir soru.

KESKİNLİĞİN ESNEMESİ

Kongredeki dayanışma ve birliğe karşın, çeşitli kademeler arasındaki ayrılıklar sürüp gidiyor. Müfettişler grev hakkından çok Federasyon'un da benimsediği bir başka amaca sarılmışlar, polis ödentilerini ayarlamak üzere bağımsız bir kurul oluşturulmasını istiyorlar. Bir greve gidildiğinde ise, müfettişlerin Federasyon'dan ayrılma kararında oldukları biliniyor. Ufak çapta, yasadışı, yaban grevler patlak verse de, endüstriyel eylem için birleşik bir cephe oluşturulması ihtimali zayıf.

III. TOPLUM İÇİNDE POLİS

A) SINIF İLİŞKİLERİNDE POLİSİN YERİ

Polis sendikalaşmasının imkânları ve siyasal sonuçları, polisin sınıf ilişkileri içindeki yerini, yani genel toplumsal işbölümü içindeki yerleşimini nasıl analiz ediyoruz, ona bağlı. Bu, özgül dönemlerde siyasal ve ideolojik uygulamalar bakımından ne gibi durumlar alacaklarını önceden kestirmemize elvermeyebilir, siyasal sonuç ekonomik nedene kestirmeden bağlanamayacağına göre... Ama böyle bir analiz, polisle işçi sınıfı arasında ne kerteye kadar temelli bir çıkar özdeşleşmesi olduğunu, ya da girişebilecekleri ortak bir eylemin siyasal manevralarla kuruldu derken yıkılır entipüften bir ittifak olup olmayacağını gösterecektir. Polisin sınıfsal yerleşimini belirlemeye çalışıyorsak, sorunu yaftalayıp rafa kaldırmak için değil, siyasal genlemlerini araştırmak için.

İŞÇİ SINIFI DEYİNCE, DARI MI GENİŞİ Mİ?

Alan Hunt[1], geçenlerde, işçi sınıfının sınırları bakımından yapılacak «geniş» ve «dar» tanımlamalar arasındaki ayrıma parmak bastı. «Geniş» tanımda işçi sınıfı «emek-gücünü (gündelik ve aylık karşılığında) satan ve üretim araçlarına sahip olmayanların (ya da onları denetleyemeyen) tümü» olarak belirleniyor. «Dar» tanım ise işçi sınıfını «artık-değer üretenler ya da (elle çalışır) sanayi işçileri» diye sınırlıyor. Poulantzas'ın tanımına gelince, o[2], işçi sınıfını «maddî metalar imal eden üretici işçiler» diye belirleyerek, her iki sınırlamayı da içine almış oluyor. **«Çelişik** sınıf yerleşimleri» olabileceği yolundaki üçüncü bir tanım, Hunt tarafından alelacele reddediliyorsa da, bu, polisin anlaşılmasında hayli yararlı olabilir bizce[3].

Bu tartışmaların siyasal uzantıları belli. İşçi sınıfı o «geniş» tanımla eşleştirilecek olursa, polis de o tanımın içine alınacak. İşçi sınıfı birliğinin gerçekleştirilmesi siyasal bir sorun olmasına öyle; ama bu, polisler için olduğu kadar, kısımsal çıkarlarını kovalamacadan ve egemen sınıf düşünlerinin sultasından ötürü bölünmüş olan öbür işçiler için de geçerli.

Öte yandan, işçi sınıfı böyle darlatmacasına tanımlandığında, istediği kadar öbür sınıfların kendine doğru kutuplaşan katmanlarıyla az ya da çok çıtkırıldım ittifaklar kurmayı becersin, ufak bir azınlık olup çıkacaktır. Hunt'ın dediği gibi de «böyle bir konum, kaçınılmaz olarak, ayaklanmacı bir stratejinin benimsenmesine yol açacaktır». Ama devletin baskı aygıtlarındaki ögeler ona bağlı kaldıkları, ya da işçi sınıfıyla olsun olsun pamuk ipliğine bağlı ilişkiler kurdukları sürece, devletin buyruğundaki silahlığın zenginliği malûm olduğuna göre, böyle bir strateji, **Manifesto**'da belirtildiği üzere, «toplumu bütünüyle yeni baştan inşaya» değil, «çatışan sınıfların toptan mahvı» sonucuna yol açarsa, hiç şaşmamak gerek.

Ama polis temelde işçi sınıfının bir parçası bellendiğinde de, onunla birlik kurmaya öbür kesimlerden çok daha ısrarla ve kararlılıkla karşı duruşuna ne demeli? Hem de (onu denetlediklerinin temsilcisiymiş gibi gösterme amacıyla bile bile uygulanan bir stratejinin sonucu olarak) polisin her yerde ve her dönemde genellikle işçi sınıfı **kökenli** oluşu da tüy dikiyor buna... Buna karşılık, polisle işçi sınıfı arasındaki ayrılığın **nesnel** temelleri olduğu varsayılırsa, polis siyasası tarihçesi daha

bir aydınlığa kavuşmuş olacak. Bununla birlikte, yukarda da belirttiğimiz gibi, polisin siyasal ve ideolojik tutumları ille de gerici nitelikte olmuştur da denemez.

POLİSİN ÇELİŞİK SINIF YERLEŞİMİ

Polisin birbiriyle çelişen tavırlar alışının nedeni, bence, **çelişik** sınıf yerleşiminde yatıyor. Acaba bu görüş, Hunt ile Poulantzas'ın[4] ileri sürdüğü kadar sakat mı? Onlara bakarsanız, çelişik sınıf yerleşimi kavramı, «bazı grupların sınıflar arasında gidip geldiği ya da bir ayağı işçi sınıfında, öbür ayağı kapitalist sınıfta olmak üzere ortada beynamaz kalabilecekleri» sanısını uyandırıyor. Ama ben de diyeyim ki, sınıf yapısındaki **yer** ile sınıf mücadelesinin özgül dönemlerinde alınan durumlar arasında Poulantzas'ın kendisinin güttüğü ayrımı biz de benimseyecek olursak, görünürdeki bu saçmalıktan kaçınılır. Bir grubun somut bir dönemde aldığı durum ya bu, ya o yanda olacaktır çaresiz (şizofren değilseler tabii), ya da bu grup kimi bu yanı, kimi o yanı seçen katmanlara bölünecek en azından. Ama bu, birbiriyle çelişebilir değişik ögelerden oluşan sınıf ilişkileri yapısı içindeki yerleri için sözkonusu değil. Bir grubun sınıf yapısı içindeki yeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik ögelere bağlı; bunlar ise nesnel ve somut koşullarda kendini gösteren birtakım çelişik baskılar yapabiliyor.

Bunun en iyi örneği polis. Polisin siyasal ve ideolojik ilişkiler içindeki yeri, kapitalist sınıfın egemenliğini sürdürmeye yönelik. **Ne biçimde olursa olsun,** üretimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli toplumsal hayat koşullarını görece bir düzenlilik içinde tutmaya yardımcı oluyor, aynı zamanda da artık-değerin gerçekleştirilip belirli bir sınıfa mal edilmesine yarayan bir mülkiyet ilişkileri sistemini koruyor. Kimi konumlarda da, grevlerin kırılmasına yardımcı olarak, belirli bir sömürü oranını sağlama bağlıyor. Ayrıca siyasal muhalefeti denetim altında tutuyor. Öte yandan da eşitsizliğe gömülmüş bir toplum içinde biçimsel eşitlik ilkelerine dayalı bir yasa ve ceza hukuku sisteminin bir parçası olarak, sınıf egemenliğini gizleyen bir yasallık ve dürüstlük ideolojisini ayakta tutuyor.

Ama koruduğu sermayeden edinilen kârdaki payı devede kulak. O hiyerarşik örgütün sıkısı içinde siyasaca göz açamıyorlar, iş hayatlarına ilişkin kararlarda seslerini yükseltme hakkını onlara tanımayan bir ideolojiyi benimsemişler ve sorunlarının derininde yatan etmenleri kavrama imkânlarından da geniş ölçüde yoksun kılınmışlar. Kısacası, ekonomik, siyasal ve ideolojik bakımlardan eziliyorlar.

Yine de ekonomik bakımdan **sömürülüyor** değiller. Tüm ücretli-emeği kapsayan o «geniş» işçi sınıfı tanımına göre, öyle sayılması gerekirdi oslında. Ama Eisler ile Selfert'in[5] Hunt'u eleştirirken belirttikleri üzere, polisler gibi doğrudan artık-değer üretmeyen ve ödentilerini gene gelir üzerinden alan işçiler, istedikleri kadar yoksul olsunlar, **«sömürülüyor»** denemezler. Sermayenin yeniden-üretiminde ve gerçekleşmesinde dolaylı katkıları da olsa, ki polis için bu haydi haydi sözkonusu, sermaye tarafından kâr beklentisi içinde çalıştırılıyor değiller.

Dikbaşlılık etmesinler diye, devletçe satın ve teslim alınan polis gibi birtakım grupların imkânlarını ve sınırlanmalarını kavrayabilmek için önemi var bu söylediğimizin. Ödemeleri genel gelir üzerinden yapıldığına göre, ücretleri artık-değerin sürekli üretimini ve gerçekleştirilmesini güven altına almak için gerekli düzeye bakarak ayarlanabilmekte. Bunun sınırları da ekonomik değil, görüyorsunuz.

Polis gelirindeki sınırlar siyasal ve ideolojik etmenlere bağlı. Bunlardan biri, polis örgütünün kendisi, bir bakıma da, polislerin bilinç yönelimi. Öbür etmen ise, hükümet stratejisi karşısında işçi sınıfının bilinci ve örgütü. İşçi hareketi, «toplumsal anlaşma» sırasında olduğu gibi, hükümet politikasına razı geldiği zamanlarda, polisin pazarlık gücünün sınırları daralıyor. Polise verilecek ödünler hükümet stratejisini zedeler, sonra da işçiler zaten kendi kendilerine polislik ettiklerine göre, polisin önemi azalmış oluyor. Ama hükümet, Heath yönetiminde olduğu gibi, ücret kısıtlamasını zorla dayattığında, polise ödün, kamuoyunu bulandırmak şöyle dursun, işçi sınıfının keskinliğini önlemedeki ölüm-kalım görevini polisin gereğince yerine getirebilmesi için zorunlu.

Öte yandan, polis, öbür üretici olmayan işçiler ve kapitalist sınıfla genel gelir içindeki payı için çekişmekte. Dediğimiz öbür grup-

ların elindeki siyasal ve ideolojik kaynaklara kıyasla örgütlenme ve keskinlikteki sınırlılığı yüzünden, polis o ölçüde bir ekonomik ezintiye uğruyor, demek ki.

Demek ki, polisin koşulları ekonomik, siyasal ve ideolojik bakımlardan, işçi sınıfınınkine benzer bir ezinti içinde. Sendika eyleminde benzeşen taktiklere başvuruşunun, bazı dönemlerde de işçi hareketiyle kaynaşmasının nedeni bu. Ne var ki, bu baskılar, sermayenin emek üzerindeki egemenliğini sürdürmede oynadıkları rolden ileri gelen baskılarla karşıtlanıyor. Bu da polisin işçi sınıfından ayrı düşmesine ve gerici ideoloji ve politikalara kucak açmasına yol açıyor. Bu yüzden öyle durumlarda kalıyorlar ki, ta karşılarındaki düşman, öbür ezilen gruplar; bu sefer ne sıkıntısı, ne güçlüğü varsa uğraşlarının, günahını hep o grupların üstüne yıkıyorlar. Bir de elbet genel gelir üzerinden satın alınmaları ihtimali var, o zaman işte güncel ekonomik çıkarları da öbür işçilerin çıkarlarına ters düşer oluyor.

Yine de, ekonomik, siyasal ve ideolojik bakımdan ezintili koşulları, benimsedikleri savunma stratejilerinin işçi hareketiyle bağlantı kurması ihtimalini doğuruyor. Buna başlıca engel, görev başındaki denemlerinin öbür işçileri çektikleri sıkıntıların sorumlusu bellemelerine yol açışı; o gerici baskı yöntemlerini benimsemeleri de bundan ötürü. Para dışında, bütün öbür sorunları, öznel olarak, «kanun ve nizam» ve cürümün ve muhalefetin önlenmesi terimleri içinde tanımlanıyor. Şimdi de polisin toplumdaki rolünü kendisinin nasıl tanımladığını ele alacağım.

B) POLİSİN ROLÜ: BASKI AYGITI MI, TOPLUMSAL HİZMET Mİ? POLİSİN KENDİ ROLÜNÜ ANLAYIŞI İLE GERÇEK ARASINDAKİ ÇELİŞKİ

Hanidir yapılan deneysel araştırmalar, polis çalışmalarında başı sıkışmış kimselere çeşit çeşit hizmetlerin yasa-uygulamaları uğraşılarından çok daha büyük yer tuttuğunu göstermektedir. Ama yine aynı araştırmalar bu toplumsal hizmetlerin polislerce pek önemsenmediğini ortaya koyuyor. Onlar kendilerini, her şeyden önce, cürmü önleme ve meydana çıkarma ile görevli sayıyorlar; pek derinlere daldıkları anlarda da uygarlığı mahşerden ayıran «o ipince mavi çizginin» apoletlerinin kenarındaki dikiş yeri olduğunu sanıyorlar. Cürüm oranlarındaki artışlar, çoğu zaman, polis kaynaklarının artırılması istemlerine dayanak sayılır ve, herdaim, polis ücretlerinin yükseltilmesi gereğine kanıt olarak gösterilir. Ama bu polis kuvvetini artırma stratejisinin ille de başarılı olacağını kim ileri sürebilir ki? Cürmün kaynakları çok derinde, polisin eli ermeyeceği, gözü yetmeyeceği yerlerde ve böyle de kaldıkça, polis kaynaklarını artırmakla toplumun süprüntüsünü az öteye itelemiş oluruz, başka ne!

Son yıllarda, daha açıkkafalı polis çevrelerinde bu gerçeğin artık anlaşılmaya başlandığını gösteren belirtiler var. Sözgelimi, Boston Polis Müdürü, Robert J. Di Grazia diyor ki:

> **Polisin cürme karşı yapacağı pek az şey var. Halka çağımızın şu pis sırrını açıklayamıyoruz bir türlü: Yurttaşları en çok kaygılandıran cürmü, yani sokak-üstü saldırganlıklarını işleyenler, çoğunlukla, yoksulluğun, işsizliğin, yıkılmış yuvaların, kötü eğitimin, esrarkeşliğin, ayyaşlığın ve polisin güç geçiremeyeceği öbür ekonomik ve toplumsal illetlerin ürünü kişiler. Açık açık konuşacağımıza, dilimizi yutup oturuyoruz ve böylece politikacıların kanun-nizam mugalâtasına alanı boş bırakarak, polisin sayısı artar, avadanlığı zenginleşirse, tek başına cürümü durdurabileceği yolundaki sakat inancın sürüp gitmesine el veriyoruz.**

İçişleri Bakanlığı bile polis sayısını ve etkinliğini artırmakla cürümün denetlenebileceği görüşünün doğruluğundan kuşkuya düşmüş halde.

CÜRÜM SORUNU ARŞINA VURULDUKTA

Halk cürümden korkmakta, ondan korunmak istemekte yerden göğe haklı. Geleneksel çözümler derde deva olamadığına göre, ne yapmalı? İlk iş, sorunu yerine oturtmak. Cürüm oranlarının hızla yükseldiğini gösteren o şamatalı istatistiklere bakmayın, resmen kayıt düşülen cürümlerin çoğu, halkın yüreğini titreten türden cürümler değil. 1976'da polisce kayda geçirilmiş 2,135 bin cezayı gerektiren suçun yüzde 95'i mala-mülke karşı iş-

lenmiş. Kişiye saldırganlık toplam içinde yüzde 3-6'lık bir yer tutuyor, öbür yüzde bir de cinsel suçlar. Demek ki cezayı gerektiren suçların büyük bölümü kişiye değil, **mala** karşı işlenmiş. Ama buna karşılık, son birkaç yıldır kişiye karşı saldırganlık suçlarında hızlı bir artış görüldüğü söylenebilir. Öte yandan, hırsızlık ve ev soyma gibi mülke karşı işlenen suçlardan bazıları kişiye karşı doğrudan saldırganlığı içermese bile, kurbanında kişisel korku yaratan suçlar, dolayısıyla uğranan kayıp sade madde değeriyle ölçülür gibi değil. Onu da unutmayalım, mala mülke karşı suçların en büyükleri sayılan hırsızlıkların, ev soymaların, soygunculukların çoğunda sözkonusu olan tutarlar oranca pek ufak-tefek. Bunların yüzde 38'inde uğranan kayıp 5 İngiliz'in altında, yüzde 85'inde ise 100 İngiliz'in üstüne çıkmıyor.

Saldırgan cürümlerde artış elbet kaygı verici olmakla birlikte, bunların pek azı, o uykuları kaçıran malûm türden; sokak ortasında hiç tanımadığınız biri, hiç yoktan üstünüze saldırmıyor yani. Sözgelimi, 1976'da işlenen cinayetlerin yüzde 73'ünde sanıklar kurbanlarının tanışıydı, yüzde 51'inde de maktul, sanığın ya akrabası, ya sevgilisi, ya da kapı komşusuydu.

Yukardaki rakamların vurguladığı bir şey varsa, o da işlenen cürümlerin çoğu ile toplumumuzdaki ilişkilerin niteliği arasındaki bağlantı. Cezayı gerektiren cürümlerin büyük bölümü görece ufak suçlar. Acaba daha çok eşitlikçi, daha az rekabetçi bir toplumda, yani insan gibi yaşama düzeyi ve doğru dürüst eğitim ve üretici iş imkânları herkes için güvence altına alındıkta, bu gibi suçların sayısı **birdenbire** düşmez mi dersiniz?

SOSYALİST BİR TOPLUMDA POLİSİN GÖREVİ

Bana sorarsanız, kaynakların dağılımında değişim yaratmış ve toplumsal ilişkilere (cinsel olanlar da tabii) daha az rekabetçi bir çeşni getirmiş olan sosyalist bir toplumda, polisin görevi, şimdiki gibi olmadık duaya amin dercesine, bir tümen yozluğu, rezaleti, sefaleti, vahşeti denetim altına almak için yırtınmak olmayacak elbet. Mala karşı işlenen ufak-tefek cürümler ortadan kalkacak, bazı cürümler cürüm olmaktan çıkacak; ucu belli, kişisel sorunlara dayanan bazı cürümlere de «cürümü denetleme modeli»ne göre değil, «ailesel» bir açıdan el konacak. Polise yapacak iş bırakmadın demeyin bana. Tersine, polis günümüzde çaresiz boşladığı birtakım önemli ve çetin görevlere koşulacak ve onca propagandaya karşın geçmişte bir türlü kavuşamadığı beceri sahibi «profesyoneller» mertebesine erecektir.

ÖNLEYİCİ DEVRİYE VE SİVİLLERİN PAYDAŞLIĞI

Bir merkez, ufak-tefek cürümün azalışıyla yükü hafifleyecek olan kaynaklar, halka dehşet salan o sokak-üstü saldırganlık vak'alarına karşı seferber edilebilecektir. Önleyici devriye konusundaki araştırmalardan da anlaşılacağı üzere, bu, göz önü devriye uygulamasının üzerinde en etkin olabileceği cürüm türü; bugünkü kaynakların sıkışıklığı buna elvermiyor, başka. Ama öbür görevlerin hafiflemesiyle boş kalacak imkânlar bu alanda yoğunlaştırılabilir. Yaya ya da taşıtla, devriyeler kentin dörtbir yanına önleyici bir ağ gereceklerdir. Bu, sade cürümü önleme bakımından değil, başı sıkışmış yurttaşlara hizmet yetiştirmek açısından da yararlı olacaktır.

Ne var ki, bu tür işi sade uzmanlaşmış polis görevlileri mi görmeli acaba diye de sormak gerek. Bu yüzyılın başına gelinceye kadar, polislik ilkece herkesin katılması boynuna borç olan bir toplumsal görev sayılırdı; bu ilke pek uygulanmazdı, o ayrı mesele. Ama bunun artık hayata sokulması birçok nedenlerden gerekli. İlkin, yurttaşlar toplumun «mundar işini» bir avuç insanın sırtına vurabalı yıkmamalı. Hayatın baskısıyla polisin tekbaşına sıkısını çektiği çetin sorunları öğrenip, bunların çözümüne katkıda bulunmalılar. Öte yandan, polisin şu anda yüklendiği bu «pislik temizleyicisi» rolü, onda bir köpeksilik, bir acılık, bir acımasızlık yaratmakta bu tutum kimi hallerde, toplumsal bilim incelemelerinde «tipik polis görünümü» diye belirlendiği üzere, evham hastalığına kadar varabilmektedir. Yasa uygulamasında yurttaşların paydaşlığı, ayrıca, demokratik denetleme aracı olarak da işe yarayabilir.

Ama devriye hizmetine sivillerin katılması özlenir bir şey olmakla birlikte, bu, eğitilmiş,

denemli, meslekten görevlilere ihtiyacı ortadan kaldırmayacaktır. Bu görevliler, hem yurttaşlara kılavuzluk etme bakımından hem de özel bilgi ve denem isteyen daha güç ve ağır işlerin altından kalkılması için gerekli. Bunun en iyi çaresi meslekten görevlilerle birlikte vardiya vardiya çalışacak yurttaş grupları oluşturmak. O zaman, bu meslekten görevliler hem devriye hizmetini görecekler, hem de yandaş sivillere eğitici ve denetçi olarak, yardım edecekler. Polis bakımından bunun yararı, hem daha üst bir statüye kavuşmak, hem de halkla arasındaki bugünkü soğukluğu, hattâ düşmanlığı gidermek.

HAFİYELİK İŞİ VE LÜKS DAİRELERDEKİ CÜRÜMLER

Devriye işinden gayrı bir de, kuytularda işlenen ciddî cürümleri kovalamak üzere çok iyi yetiştirilmiş ve eğitilmiş bir görevli takımına ihtiyaç olacaktır. Sosyalist bir toplumda ve geçiş toplumunda da elbet, dedektiflere, hafiyelere çok ince işler düşecektir. Uygulamadaki öncelikler değişmiştir çünkü. Polis ufak-tefek mal-mülk suçlarıyla boyuna uğraşacak yerde, artık dikkat, ihtilâs gibi çok daha geniş capta mal-mülk suçlarına çevrilecektir. Şu anda, olmadık bir dolandırıcılık vak'asını aydınlatmak için öyle çok zaman ve para harcanmaktadır ki, bu dediğimiz cürümlerin ardına düşmeye fırsat kalmamaktadır. Yoksa bu gibi vak'alarda sözkonusu paranın tutarı yoksulların işlediği mal-mülk suçlarının topunu haydi haydi gölgede bırakır. Polis kaynaklarının günümüzde zengin yerine yoksul üzerinde yoğunlaşması süreci tersine çevrilmelidir. Sokaklardaki cürüm yerine lüks dairelerdeki cürüme karşı açılacak bir kampanya polise halkın gözünde toplumsal bir saygınlık da kazandıracaktır.

SİYASAL POLİS

Siyasal polisin rolü de genel yönlenmeye göre değişecektir. Sendikalarla sol-kanat eylemleri üzerinde yoğunlaşacak yerde, siyasal polis karşı devrimci eylemleri ve yabancı tertiplerini önlemeye ağırlık verecektir. Ama siyasal polisin seçimle gelmiş yasama organının sıkı denetimi altına sokulması şart, oysa bugünkü günde bu örgüt, kamu denetiminin dışında, kimseye hesap vermeden, bildiği gibi işlemekte.

IV. SONUÇ

Bu yazıda, Sol'un cürüm ve polisle ilgili kaygıları görmezlikten gelmesinin tehlikeli bir davranış olduğunu ortaya koymaya çalıştım. Ayrıca bu alandaki hayat olgularının Torylerin ilgi tekelinde bırakılamayacağını dilim döndüğünce anlattım. Cürüm konusunda hanidir yürürlükte olan geleneksel «kanun ve nizam» strateiisinin sökmeyeceğini, ama daha çok eşitlikçi ve daha az rekabetçi bir toplumda da cürüm sorununa bambaşka bir açıdan yaklaşılacağını öne sürdüm. Böyle bir toplumda polisin işlevi ve yeri çok daha önem kazanacak ve polis topluma gerçekten yararlı olmaya başlayacaktır. Öte yandan şunu da bir kez daha belirteyim ki, geniş toplumsal reformlara girişilmedikçe, polis örgütünde yapılacak değişikliklerin zerre değeri yoktur. Sosyalizme doğru yönelmiş geniş bir demokratik hareketle birlik içinde ele alınmalıdır bu konu.

(Marxism Today, Mart 1978)

[1] A. Hunt, «Class Structure and Political Strategy», *Marxism Today,* Temmuz 1977.

[2] N. Poulantzas, *Clases in Contemporary Capitalism,* New Left Books, 1975.

[3] Bu yaklaşım; G. Garchedi («On the Economic I dentification of the New Middle Class», Economy and Society, 1975) ile E.O. Wright'e ait («Class Boundaier in Aduanced Capitalist Societies», New Left Review 98, 1976).

[4] N. Poulantzas, «The New Petty Bourgeosie». (A. Hunt tarafından yayımlanan *Class and Class Structure* adlı kitabın 118-8 sayılı sayfalarında.

[5] E. Eisler and M. Scifert, «Definitions of the Working Class», *Marxism Today,* Kasım 1977.

BERNA MORAN

Birikim 46-47/111

Bir Huzursuzluğun Romanı: Huzur

«...şiir de roman da hikâye de ancak tekniğiyle beraber doğan eserde mevcuttur». Böyle diyor A. H. Tanpınar «Edebiyatımızda Durakla mı Var?» adlı söyleşide[1]. Kendisi, gerçekten de, yazdığı her romanın gerektirdiği biçim ve tekniği aramış ve eserlerinin yapısıyla, yazarlarımız arasında az bulunur bir titizlikle uğraşmıştı. Yazarken sanki okuru unutmuş, romanının çözüm bekleyen teknik sorunlarıyla cebelleşen, her şeyden önce kendini tatmin edecek bir sanat eseri yaratmak isteyen bir hali vardır. Tanpınar yalnızca estetik yapı peşindedir demek istemiyorum, çünkü, «tezli» roman yazmak istemese de «meseleleri» olan bir romancıdır ve aradığı teknik, romanda güdülen amacın, «meselesinin» gerektirdiği tekniktir.

Huzur'da da romanın «meselesi»ne en uygun tekniği ve yapıyı arar Tanpınar. Bundan ötürü, **Huzur**'u doğru değerlendirebilmek için eserin ana fikrini ve bu fikri aktarabilmek için geliştirilen tekniği ve yapıyı araştırmak da eleştiriciye düşen bir görev. **Huzur**'daki ana fikri kısaca ortaya koymak istersek, birtakım değerler arasındaki çatışmayı sergilemek ve bu çatışmanın yarattığı bunalımı Mümtaz'ın kişiliğinde dile getirmektir diyebiliriz. Yani, estetik değerlerle sosyo-politik değerlerin, ya da romandaki somutlaşmış şekliyle, Mümtaz'ın kişisel mutluluğu ile toplumsal sorumluluğunun çatışması. Bu değerler çatışmasını sahnelemek isteği romanın anlatım tekniğini de belirler, yapısını da.

Anlatım tekniği ile başlayalım. Tanpınar, hem dünyaya estetik bir tutumla bakmanın ne demek olduğunu, gerçeklerden kopmuş, rüyayı andıran bu duygusal yaklaşımın nasıl yoğun ve değerli bir yaşantı kazandırdığını okura duyurabilmek hem de bu tutumun, insanın topluma olan sorumluluğu ile çatışarak nasıl bir bunalıma yol açtığını gösterebilmek için Mümtaz'ın iç dünyasını bütün zenginlikleri ve çelişkileriyle seyrettirir bize. Mümtaz'ın gözleriyle dünyaya bakmanın yaşantısını okura aktarabilmek ise bir anlatım tekniği sorunu. **Huzur**'un otobiyografik olduğunu, yazarın romanda daha çok kendi yaşantılarını, kendi aşk tecrübesini, kendi sorunlarını anlattığını biliyoruz. Bu durumda akla ilk gelen yöntem birinci kişi ağzından yazmaktır romanı. Ama Tanpınar herhalde romanı kendinden uzaklaştırmak, nesnelleştirmek istemiş ve bu nedenden ötürü üçüncü kişi tekniğini seçmiş. Ne var ki bu yöntem, Mümtaz'ın açısından dünyaya bakmanın yaşantısını okura aktarmada ister istemez romanın anlatıcısı yazarı araya sokar ve dolaylı bir şekilde, naklen verilmesini zorunlu kılar. Gerçi iç monologlar yolu ile bu sakıncayı bir dereceye kadar gidermek mümkünse de birinci kişi ağzından anlatıldığı zamanki yakınlığı, canlılığı ve gerçekçiliği sağlamak imkânı yoktur. Tanpınar iç monolog tekniğinden başka yer yer bu yollardan da yararlanıyor, ama okuru dış dünyaya, olaylara Mümtaz'ın gözleriyle baktırmak, bunları onun algılayışları, duyuşları, izlenimleri, duyguları ve düşünceleri arasından gösterebilmek için ilginç bir teknik incelik bulmuş. Bir romanı anlatan yazarın kişiliği ile roman kahramanının kişiliği arasındaki mesafe romandan romana değişir. Örneğin Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın **Şık**'ındaki züppe ve hırsız Şöhret, ya da diyelim Kemal Tahir'in **Rahmet Yolları Kesti** romanındaki eşkıya Uzun İskender'in kişilikleri ile anlatıcının kişiliği karşı kutuplar kadar birbirinden uzaktır. **Huzur**'da ise anlatıcı-yazarın kişiliği ile Mümtaz'ın kişiliği hemen hemen özdeş. Maksadım bilinen bir şeyi tekrarlamak, yani Mümtaz'ın Tanpınar'a benzediğini söylemek değil. **Huzur**'u Tanpınar'ın yazdığını bilmeseydik de anlatıcı ile Mümtaz'ın özdeşleştiğini söyleyebilirdik, çünkü sorun anlatım tekniği ile ilgili. Şöyle söyleyelim: Romanda, bazan, üçüncü

kişi ağzından anlatılanlar aynı zamanda Mümtaz'ın bilincinden geçen şeyler oluyor. Aşağıdaki betimlemeye bakalım örneğin. Yazar, Mümtaz ile Nuran'ın gece Boğaz'da kayıkla gezintilerini anlatıyor:

> Dışarıya çıktıkları zaman mehtap epeyce yükselmişti. Fakat ayın etrafında gene kuzahî renklerle perde perde açılan çok hafif bir duman tabakası vardı.
>
> Bu ancak musikide eşi aranabilecek gecelerdendir. Yalnız orada, onun nizamiyle elde edilebilirdi. (...) Sanki kâinat, Shelley'in dediği gibi akıcı bir ihtişam olmuştu. Yahut zihnin eşiğinde, çok cömert ve böyle olduğu için henüz son kıvamını bulamamış bir düşünce gibi, her hususiliğini daha cazip yapan bir müphemlik içinde bekliyordu.
>
> Bu ayın peşrevi idi. Sayısız dudaklar onu maddesiz neylerden üflüyorlardı. (...)
>
> (...) Sırçadan, ince ve şeffaf dünya, kendi musikisine, asıl sazları belki çok derinde çalan o acayip dinleyişe kapandı.
>
> Mümtaz ceketini Nuran'ın omuzlarına atarken:
>
> — Ayın Ferahfeza Peşrevi, dedi.
>
> Hakikaten Dede'nin Ferahfeza Peşrevi'nde olduğu gibi, fakat görünmeyen neylerden yaprak yaprak dökülen bir dünyada idiler. Etraflarında her şey ney nağmesi gibi yumuşak, derinden ve erişilmez sırların aynası idi. Sanki çok rahmanî bir düşüncenin, her zaafını yenmiş bir aşkın üst üste kavislerinde dolaşıyorlar, öz halinde bir yığın baharın arasından geçiyorlardı.
>
> — Hatta neredeyse Neşatî'nin beytinin dünyasına gireceğiz.
>
> Ettik o kadar ref-i-taayyün ki Neşatî
> Âyîne-i-pür tâb-ü-mücellâda nihânız!
>
> (s. 174-175)[2]

Yukarıdaki parçada yazar, Mümtaz ile Nuran'ın kayıkla dolaştıkları geceyi betimliyor; bir ara musiki ile arada benzerlik bulduğu gece için «ayın peşrevi» diyor ve imgeler birbirini kovalıyor. Derken şu cümleleri okuyoruz: «Mümtaz ceketini Nuran'ın omuzlarına atarken, 'Ayın Ferahfeza Peşrevi, dedi.'» O zaman anlıyoruz ki gecenin anlatılan izlenimleri, peşreve benzetilmesi aynı zamanda Mümtaz'a aittir. Sonra yazar yine kendisi betimlemeyi sürdürüyor, ama birden Mümtaz, «Hatta neredeyse Neşatî'nin beytinin dünyasına gireceğiz» diyerek beyti okuyor ve biz de farkediyoruz ki denizi, ay ışığını erişilmez sırların aynası olarak gören, rahmanî bir düşünceyle birleştiren gerçekte Mümtaz'dır. «Hatta» diye söze başlaması için bunları Nuran'a da söylemiş olması gerek. Kısacası Mümtaz'ın bilincinden bakıyoruz geceye.

Bu tekniğin ilginç başka bir örneğini daha vermek istiyorum, çünkü Türk romanına yeni bir şey getiriyor Tanpınar. Mümtaz ile Nuran Boğaz'a giden vapurdadırlar; yazar bize vapur halkını ve çevreye yayılan sessizliği anlatıyor:

> Vapur hınhahınçtı. Şehirdeki işlerinden dönen küçük memurlar, gezmelerden, uzak plajlardan gelenler, genç mektepliler, zabitler, ihtiyar hanımlar (...) kendilerini bu akşam saatine teslim etmişe benziyorlardı. (...) Bazan bir kalabalıktan biraz fazla gürültülü bir kahkaha yükseliyor, uzakta, tâ başta, yalı çocukları ağız çalgıları çalıyorlar, tecrübesiz seslerle şarkı söylüyorlar, beraber yolculuk yapmaya alışmış olanlar birbirlerini çağırıyorlardı. Fakat bunlar pek az sürüyordu. Bir nevi bekleyişe benzeyen sessizlik yeniden sonsuz yapraklı ağaciyle büyüyor, hepsini örtüyordu.
>
> Bu ağacın kökü, orada, ufukta ince bir Hirat cildinin tezhipleri arasında kıpkırmızı kavsi, bu altın oyunlarını gittikçe daha derin şekilde aydınlatan, her ân eritip yeniden kendi fantezisine göre döken güneşteydi. Oradan dal dal etrafa yayılıyordu. Nuran bu aydınlıkta sertleşmiş yüzü, dolmaya hazır gibi duran küçük ve toplu çenesi, kısık gözleri, çantası üzerine kilitlenen elleriyle, bu sükût ağacının bir meyvası olmuştu.
>
> — O kadar ki akşamın bahçesinden sarkmış gibisiniz... O söner sönmez, yere düşeceksiniz, sanıyorum.
>
> (s. 110-111)

Bu parçada vapur halkını anlatan, çevreyi kaplayan sessizliği de bir ağaca ve Nuran'ı

«bu sükût ağacının bir meyvası»na benzeten yazarın kendisi. Bildiğimiz çeşitten bir betimleme. Fakat arkasından Mümtaz'ın Nuran'a damdan düşer gibi «O kadar ki akşamın bahçesinden sarkmış gibisiniz» diyebilmesi için, onu sessizlik ağacının meyvasına benzetenin Mümtaz olması gerekiyor. Hem de yalnızca aklından geçirmiş değil Nuran'a da söylemiş. Böylece yukardaki parçaları hem yazarın betimlemesi gibi okuyoruz, hem Mümtaz'ın bilincinden geçenler olarak, hem de kısmen, Mümtaz'ın Nuran'a söyledikleri olarak. Biri nerde başlıyor öteki nerde bitiyor belli değil. Böylece Tanpınar romanını birinci kişi ağzından anlatmadığı halde, Mümtaz'ın duygularını, mizacını, kişiliğini, büyük ölçüde, sanki birinci kişi ağzındanmış gibi, bize, dolaysız bir şekilde, canlı olarak sunmayı başarıyor.

Huzur'un yapısı da, anlatım tekniği gibi, romanın ana fikrini verebilmek düşüncesiyle kurulmuş bir yapı. Roman, «İhsan», «Nuran», «Suat» ve «Mümtaz» başlıklarını taşıyan dört bölümden oluşuyor. Ama bölümlere bu kişilerin adlarının verilmesinin nedeni, bu bölümlerde bu kişiler anlatıldığı için değil, eserin kahramanı Mümtaz'ın hayatında oynadıkları rolden ötürü. Daha önemlisi, bu dört bölümün bir müzik eserindeki (özellikle belki bir senfonideki) bölümlerin işlevini yüklenmesi. Hiç şüphesiz Tanpınar **Huzur**'u bir müzik formuna göre düzenlemeye çalışmış. Bölümlerin her biri belli bir duygunun, bir ruh halinin egemen olduğu «movement»lar gibi kullanılmış. Ukalâca bir kesinlik iddiası gütmeden diyebiliriz ki birinci bölüm sıkıntılı, ikincisi neşeli, üçüncüsü melankolik, dördüncüsü çok sıkıntılı. Bununla da yetinmiyor Tanpınar; göstermeye çalışacağım gibi, büyük bir titizlikle her bir bölümü belli temalar çevresinde kuruyor ve birtakım motiflerle destekliyor. Dikkat edilirse birinci bölümde savaş teması ile temsil edilen toplumsal sorun ile, ikinci ve üçüncü bölümlerde işlenen estetizm, dördüncü bölümde bir değerler çatışması halinde karşılaştırılıyor. Başka şekilde söylersek, romanın sonunda Mümtaz'ın bunalımına yol açan değerler çatışması romanın yapısına da yansıyor. **Huzur**'a bütünlük kazandıran biraz da bu temaların ve motiflerin ele alınış biçiminin, yapıyı bir müzik formuna yaklaştırması.

Bu söyledıklerimin zorlama bir yorum olduğu, Tanpınar'ın aklından geçirmediği şeyleri, yapmadığı hesapları ona yakıştırdığım düşünülebilir. Bu kuşkuyu ben de beslemedim değil, ama sanat anlayışına şöyle bir baktığım zaman bu sorunlara ne kadar bilinçli olarak eğildiğini gördüm. Tanpınar'a göre 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana şiirde, edebiyatta, resim ve heykelde etkili olan müziktir. «Bütün sanatlar musikinin peşinde»dir[3] ve bir sanatçı olarak Tanpınar'ın kendi de, Yaşar Nabi'ye yazdığı bir mektupta bu konuya değinerek kendi yazış yöntemi hakkında şu önemli açıklamayı yapar: «Fakat hayatımda asıl çalışma devresi, garp musikîsini tatmaya başladığım zaman açıldı (...) Kompozisyon için de örneğim musikî olmuştur».[4]

*

Huzur bir Ağustos sabahı, II. Dünya Savaşı'nın ilânından hemen hemen yirmi dört saat önce başlar ve dördüncü bölümde, yirmi dört saat kadar sonra savaş ilân edilirken biter. İkinci ve üçüncü bölümler bir geriye gidişle son bir yılı anlatır. Bu arada, birinci ve dördüncü bölümlerde de geriye gidişler vardır.

Birinci bölümde olay denecek bir şey yok gibi. Babası ve anası öldükten sonra Mümtaz'ı yanına alarak büyüten İhsan (amcasının oğlu) zatürriyeden ağır hastadır. Evin içi kedere ve korkuya boğulmuştur. Mümtaz sabahleyin bir hastabakıcı bulmak için evden çıkar, birkaç adrese uğrar, döner, öğleden sonra da bir dükkânın kirasını almak için Eminönü tarafına gider. Yazar bu arada bir geriye gidişle bize Mümtaz'ın çocukluğunu, yetişişini anlatırken onun üzerinde derin etkiler bırakan olayları ele almak fırsatını bulur; İhsan, karısı ve çocukları hakkında bilgi verir; İhsan'ın Mümtaz'ın hayatında oynadığı önemli ve olumlu rolü belirtir. (Biliyoruz ki İhsan birçok yönleriyle Yahya Kemal'dir). Bu geriye gidişleri bir yana bırakırsak, birinci bölümde Tanpınar'ın amacı bizi Mümtaz'ın iç dünyasına sokmak, içinde bulunduğu ruh halini analiz etmek ve bütün bölümü kaplayan sıkıntılı, kasvetli bir duygu atmosferi yaratmak.

Mümtaz üç nedenden ötürü üzüntü ve sıkıntı içindedir: İhsan'ın hastalığı, Nuran'dan ayrılmış olması ve savaş tehlikesi. Bu üç ne-

den, üç tema halinde Mümtaz'ın sabah ve öğleden sonraki dolaşmaları arasına örülerek istenen duygu atmosferini sağlamak için kullanılır. Sabahleyin Mümtaz evden çıkmadan önce İhsan'ın yanına girmiştir:

> Hasta elile müphem bir işaret yaptı. Mümtaz yatağa eğilerek:
>
> — Daha gazeteleri okumadım. Zannetmem ki korkulacak bir şey olsun.. dedi.
>
> Hakikatte harbin patlamak üzere olduğuna emindi.
>
> (s. 12-13)

Böylece savaş tehlikesine ve beslenen endişeye kısaca değinilmiş olur. Daha sonra Mümtaz'ın hastabakıcı bulmak için gittiği adresteki kız, öğreniriz ki henüz hastabakıcılık kursuna devam etmektedir çünkü savaşa girmemiz ihtimali var «Harp olursa bir işe yarıyayım diye (...) Ağbeyim askerde ... onu düşünerek» (s. 14). Yine aynı temanın bir yankısı. Öğleden sonra Mümtaz'ın, Beyazıt'ta bir askerî kıt'anın geçişi nedeniyle tramvaydan inip yoluna yaya devam ettiğini görürüz. Sahaflardaki kitapçıyla konuşması sırasında yine yaklaşan savaştan, halkın bankalara hücumundan söz edilir. Kirayı almak için gittiği dükkânda tanık olduğu bir telefon konuşması dükkâncının piyasadan kalay topladığını anlatır Mümtaz'a. Böylece savaş teması, gazete haberleri, konuşmalar, sokaklardaki askerî sevkiyat, artan şimendifer düdükleri, karaborsa için işleyen telefonlar halinde yer yer görünür ve kaybolur; arkasında kaygılı bir hava bırakarak.

Mümtaz'ın içinde bulunduğu ruh halini belirleyen İhsan'ın hastalığı ve Nuran sorunları da yine müzik temaları gibi birinci bölümün içinde dolaşırlar. Ve iki yerde yazar bu üçlü anahtarı kendi verir elimize. «Fakat İhsan hasta idi, Nuran, onunla dargındı ve gördüğü gazete manşetleri gergin vaziyetten bahsediyorlardı. Sabahtanberi düşünmemeye, zihninin bir tarafına atmaya çalıştığı şeylerin hücumu altında idi» (s. 17). Yirmi beş sayfa kadar sonra, yine, Mümtaz'ın kafasının üçe bölündüğünü, bir tarafıyla İhsan'ı, bir tarafıyla Nuran'ı, bir tarafıyla da savaşı düşündüğünü söyler. Hele bunlar birleşmeye görsün, «En korkuncu üçünün birden birleşmesi, içinde acayip, mustarip, muzlim terkiplerini kurmasıydı (s. 42). Neşesiz ve kaygılı olan yalnız Mümtaz değil, «Herkes neşesizdi. Herkes yarını, büyük kıyameti düşünüyordu» (s. 17).

Bu üzüntülü, sıkıntılı havayı Tanpınar, perişan mahalleler, fakir eski evler, yoksul ezilmiş insanlar, dilenciler gibi ikinci derece motiflerle besler. Mümtaz'ın o gün hastabakıcı ararken ve dükkâna giderken geçtiği yollar ve çevre bu çeşit ögelerle dokunmuştur. Hasta olan yalnız İhsan mı? Mümtaz'ın çevresinde «hasta yüzlü» bir yığın insan vardır ve yalnız insanlar değil yollar bile hastadır.

> Yol, güneşin altında harap evleri, açık kapıları dışarıya sarkmış cumbaları, çamaşır serili balkonlarıyla harap ve bitmeyecek korkusunu verecek kadar uzun, bembeyaz aydınlıkta âdeta derisi soyulmuş gibi uzanıyordu (...)
>
> «Hasta bir yol...» diye düşündü; bu manasız bir düşünce idi. Fakat işte zihnine ekilmişti. «Hasta bir yol...», bir nevi cüzama yakalanmış, onun tarafından iki yana sıralanmış evlerin duvarına kadar yer yer oyulan bir yol...
>
> (s. 59)

Birinci bölümde sadece Mümtaz'ın karanlık ruh halini anlatmak ve bir sıkıntı ve endişe atmosferi yaratmak için kullanılan bu temalar ve motifler, romanın dördüncü bölümünde tekrar ele alındıklarında, göreceğimiz gibi, değerler çatışmasıyla ilgili olarak yeni bir anlam ve işlev yükleneceklerdir. Birinci bölüm, Mümtaz'ın, Eminönü'nde, Nuran'ın arkadaşı iki genç kızdan Nuran ile eski kocasının barıştıkları haberini alarak son darbeyi yemesiyle kapanır.

*

«Nuran» başlığını taşıyan ikinci bölümde, bir yıl kadar geriye gidişle, Mümtaz ile Nuran'ın aşkı anlatılıyor. Bu bölüm, son sayfalar dışında, birincinin tersine neşe ve mutluluk duygusu ile dolu. Birincideki gibi, burda da, Mümtaz'ın ruh halliyle ilgili üç tema var: Aşk, doğa ve sanat. Bu üçü birbirine sıkıca örülmüştür, çünkü aşk, Mümtaz için, doğa ve sanat karşısındaki yaşantılarla birleşen, daha doğrusu onları kat kat artıran bir şeydir.

Hayatın anlamı, amacı nedir? Sanat ve aşkın hayatta yeri nedir? gibi sorular hakkında Mümtaz'ın ne düşündüğü bu sayfalarda çıkar ortaya. Mümtaz için amaç sanatkârca yaşamaktır. Herkes dahî değildir, bir Fatih ya da Descartes olamaz, ama büyük işler yapmadan, büyük eserler vermeden de insan iç dünyasında yoğun yaşıyabilir. «Kesif yaşasınlar yeter» der Nuran'a. «Herkes bir şey yapmaya mecbur. Herkesin bir talihi var. Ne bileyim, ben, bu talihi kendinden, iç dünyasından bir şeyler katarak yaşamayı seviyorum. Yani sanatı seviyorum» (s. 119). İşte Mümtaz'ın o günlerdeki felsefesi: İnsan çeşitli alanlardaki güzeli kavrayarak yoğun bir duygu hayatı yaşamalı.

Güzel ve çekici bir kadın olan Nuran, aynı zamanda, çocukluğundan beri eski musîkimizle büyümüş, halk müziğini ve oyunlarını da bilen, Boğaz'da sadece oturmamış, onu yaşamış, güzel şeyleri bilerek tadan bir kadındır. Mümtaz ile Nuran'ı birbirlerine bağlayan, aşklarının bedensel yönünden çok Boğaz, müzik, sanat gibi konularda aynı duyguları paylaşmaları. Onun için Mümtaz'ın, ara sıra, «birbirimizi mi yoksa Boğazı mı seviyoruz?» diye düşündüğü olur. İkisi o yaz Boğaz'da gezer, ay ışığında kayıkla dolaşırlar; İstanbul semtlerini, eski camileri gezerler, müzik dinler şarkı söylerler. Doğanın, sanatın, aşkın güzelliklerini tadarak geçirilmiş bir yazdır bu.

Birinci bölümdeki perişan mahallelerin, eski harap evlerin, «hasta yol»ların yerini şimdi Boğaz'daki güzel bahçeler, köşkler, denizde ay ışığı ve çeşitli estetik nesneler alır. Her şey başkadır bu aşk dünyasında. Birinci bölümde Mümtaz Kocamustafapaşa'dan geçerken «etrafında bir yığın perişan ve hasta yüzlü insan» görüyordu. Oysa bu bölümde, yani bir yıl önce Nuran ile aynı sokaklardan geçerken içinde bulundukları ruh hali bambaşkadır. Güzel görünür her şey: «Önlerinde yürüyen o tek ayaklı adam, yanığın veya hastalığın yüzünü baştan aşağı sildiği, yalnız tek ve ıstıraplı bir gözü dışarıda bıraktığı çocuk bile güzeldi» (s. 188).

Nuran ile olan aşk, sanatkârca yoğun yaşamayı kat kat artırdığı içindir ki ayrı bir anlam taşır ve hatta denebilir ki aşk, tüm güzellikleri bir bütün olarak kavramada bir araç rolü oynar. Tanpınar «Aşk ve Ölüm» adlı yazısında, gerçek aşkın, içimizdeki bir ışık gibi her şeyi aydınlattığını, birbirine bağladığını söyler.

> Nasıl dış âlemin doğması için güneşin yaratıcı teması lâzımsa, bu âlemin kendimize, sathî bir temasın dışına çıkan bir zenginlikle ilâve edilmesi, bizimle kaynaşması, bizim olması için de bu derunî aydınlığa ihtiyacımız vardır. Onun sayesindedir ki, büyük hakikatleri kavrarız, mevsimler bize güler, eşyada uyuyan gurbetzede ve sâkit ruh bizimle konuşur, zaman sırrını açar ve derin bir anlaşmada bütün uzaklıklar silinir; bütünün terkibi kendiliğinden kurulur.[5]

Nuran işte bunu sağlar Mümtaz'a. Romandan aşağıya aldığım parçalar, yalnızca Nuran aşkının olumlu etkisini anlatması bakımından değil, hayata estetik açıdan bakmanın Mümtaz için ne kadar büyük bir değer taşıdığını dile getirmesi bakımından da önemli. Çünkü dediğim gibi, bu değer, son bölümdeki değerler çatışmasında terazinin bir kefesine konan kişisel mutluluğun anlamını açıklar bize.

> Sanki Nuran kafasında ve etrafındaki şeylerin arasında bir ışık külçesi imiş gibi terkip haline gelmişti (s. 161).
>
> Fakat halita onun zannettiği kadar sathî olmadığı, Nuran, hayatına birdenbire gelişiyle kendisinde ötedenberi mevcud olan, ruhunun büyük bir tarafını yapan şeyleri aydınlattığı (...) için artık ne İstanbul'u, ne Boğaz'ı, ne eski musikiyi, ne de sevdiği kadını birbirinden ayırmaya imkân bulamazdı (s. 199).
>
> ...ayrı ayrı nizamlarda üç güzelliğin, sanatın, sevilen tabiatın ve hiç bir cazibesi kaybedilmeyen kadının birbiriyle kendi ruhunda nasıl karıştığını, ne acayip, büyüye ve rüyaya yakın bir kıyaslar âlemini bir tek realite gibi yaşadığını kendi de farkederdi (s. 199).

Nuran ile olan aşkı sayesinde Mümtaz'ın özellikle sanatı, doğayı ve kadını bir «terkip» halinde görebilmesi, bunların hepsinin bir bütün oluşturduğunu kavraması onu bir çeşit sanatçı panteizmine ulaştırır. Yoğun yaşamak isteyen Mümtaz için bu coşkulu bütünlük yaşantısı, hayatın amacı olacak en

büyük değer ve şüphesiz kendisinin erişebileceği en büyük mutluluk. Nasıl birinci bölümde neşesiz, sıkıntılı hali çevresine de yayılmışsa, bu bölümdeki neşe ve mutluluğu da genelleşir. «Bütün ömrü boyunca etrafı bu kadar mesut» görmediğini söyler.

Mümtaz'ın ruhunda doğa, kadın ve sanatın, aşk sayesinde bir tek gerçeklikmiş gibi yaşanması, bölümdeki imgeleri de etkiler. Kafası bu üç güzellik düzeyi arasında mekik dokur, benzeyişler bulur, bağlar kurar. Nuran'ı anlatırken «yüzünün mahmur İstanbul sabahlarını hatırlatan örtülüşler»inden söz eder. Nuran'ın gözlerinde ışık «Boğaz sabahları gibi perde perde» değişir. Başka bir yerde Nuran, Renoir'ın bir tablosundaki kadını anımsatır; başka bir anında «Girlandajlo'nun Mabede Takdim»indeki Floransalı kadını. «Onun vücudunda eski Venedik ressamlarının ten cümbüşü ile akrabalık» da bulur Mümtaz. Resimle benzeyişler müzik için de sözkonusu. Ferahfeza, Mümtaz'ı, Fra Flippo Lipi'nin «Güller İçinde Çocuk İsa» tablosunu andıran bir evren içine sokar. Aynı zamanda Boğaz'daki ay ışığı Ferahfeza bestesine benzer. Mümtaz'a sorarsanız Nuran ile yaşadıkları ev de Acemaşiran bestenin son beytindeki cennettir. Tevfik beyin sesinde, eski Selçuk camilerindeki «kandilleri, eski rahlelerin zamanla aşınmış tahtalarını andıran» bir tad bulur. Nuran ile birlikte Boğaz'ın bazı köşelerine yakıştırdıkları bestelerin adlarını verirler.

Bu aşk bölümünün gücü, büyük ölçüde, Tanpınar'ın, eski bir şarabı yudum yudum tattırır gibi, bize İstanbul'un türlü güzelliklerini, tarihiyle karışan şiirselliğini duyurabilmesinden geliyor. Ne var ki bu bölümün zayıf yönü de aynı nedenden kaynaklanır; Mümtaz'ın estetizmi romanın estetiğini zedeler. Çünkü Tanpınar yaşamış olduğu bu az bulunur aşkın ayrı ayrı anlarındaki duygularını, yaşantısının ince ayrıntılarını, eriştiği bu «ruh saltanatını» anlatırken öylesine coşuyor ki bir romancı olarak malzemesinin içinden gerekli ayıklamayı yapacak yerde kendisini yaşantılarının anısına kaptırıp gidiyor. Boğaz geceleri, klasik Türk müziği gibi konuları tekrar tekrar işlemesi dengeyi bozan bir ölçüsüzlüğe varıyor kanımca. Bir de üslûp sorunu var. Tanpınar sözünü ettiğimiz yaşantıları anlatırken, üzerinde çok uğraşılmış duygusunu uyandıran, imgelerle süslü ve bundan ötürü gereğinden fazla yüklü, fazla şairane bir dil kullanıyor. Bundan ötürü Selâhattin Hilâv da, Fethi Naci de Tanpınar'ı eleştirirler.[6] Ne var ki «Nuran» bölümündeki, yer yer rahatsız edici bu aşırı uslûba ne Tanpınar'ın başka romanlarında raslarız ne de hattâ **Huzur**'un öteki kısımlarında. Fethi Naci, romanda Suat'ın bu uslûpla alay etmesine dikkati çekerek, Tanpınar'ın kendi kusurunun farkında olduğunu söyler. Ben daha ileri giderek, Tanpınar'ın bu şairane anlatımı biraz da kasten abarttığını söyleyeceğim. Yazımın başındaki ay ışığı alıntısını örnek olarak göstermeye çalıştığım gibi anlatımdaki buluşlar, şairane benzetmeler Mümtaz'ın izlenimlerinin, duyuşlarının sonucu kafasından geçen şeylerdir. Bundan ötürü «Nuran» bölümünün abartılmış şairane anlatımını, olduğu gibi Tanpınar'a mal etmek yerine, Mümtaz'ın yetersizliğini daha sonra kendisinin de itiraf edeceği estetizminin, uslûba yansıyışı olarak görmek daha doğru olur kanısındayım. Romanın sonunda yalnız bu uslûbun değil estetizmin de eleştirildiğini unutmayalım. Mümtaz'ın üç güzellik düzeyini bir arada yaşamasının, yukarıda örneklerini verdiğimiz benzetmelere yol açması da aynı sorun'un başka bir yönü.

Bununla birlikte Tanpınar böyle bir üslûpçuluğu, o dönemdeki Mümtaz'ın tutumunu, yaşantılarını ve yöneldiği değerleri daha iyi belirtmek amacı ile yapmış da olsa, romancı olarak ölçüyü kaçırdığını, kendinin de düşkün olduğu güzellikler karşısında kendi coşkunluğunun kurbanı olduğunu söyleyebiliriz.

■

İkinci bölümün sonuna doğru, yaz biterken, Mümtaz ile Nuran'ın aşk dünyası da bulutlanmaya başlar. Nuran'ın çocuğu, ailesi, çevresi ve Suat bu güzel ilişkiyi zehirleyen ve evlilikle sonuçlanabileceğini şüpheye düşüren etkenler olarak belirir. Üçüncü bölümün melankolik diye nitelendirebileceğimiz duygu atmosferini, Mümtaz'ın üzüntüleri, kuşkuları, korkuları, kıskançlıkları oluşturur. Mümtaz ile Nuran'ın ilişkilerine son darbeyi indiren Suat, bir zamanlar Nuran'a aşık olmuş, ama yıllardır başkası ile evli, birçok bakımlardan Mümtaz'ın tam tersi bir adamdır. Yepyeni bir insanın yaratılması için her şeyin yıkılıp atılmasını isteyen, çok okumuş, zeki fakat ay-

nı zamanda sinik, hem ruhen hem bedenen hasta bir adam. Nuran'ın Mümtaz'la evlenmek üzere olduğunu bildiği halde kadına bir aşk mektubu yazar, İstanbul'a gelir ve bir gün Mümtaz'ın evinde kendini asar. Mümtaz ile Nuran eve gelip onu asılı bulunca, Nuran, aralarında bu ölüm varken mutlu olamayacaklarını düşünerek terkeder Mümtaz'ı.

Suat karakterinin ve onunla ilgili bahsin, romanın genel havasına ve bağlamına yabancı düştüğüne ve Suat'ın Dostoyevski'den gelme bir karakter olduğuna Mehmet Kaplan da Fethi Naci de işaret etmişlerdi.[7] Fethi Naci Suat'ın intiharı için «çeviri intihar» diyor ki, belki tahmininden de daha doğrudur bu yargı. Çünkü gerçekte Suat'ın intiharı A. Huxley'in **Point Counter Point (Ses Sese Karşı)** romanındaki Spandrel'in intiharından esinlenme. Spandrel ölürken Beethoven'in La Mineur Dörtlüsünü çalmaktadır; Suat da Beethoven'in keman konçertosunu dinlerken asar kendini. Bu benzeyişin bir raslantı olmadığı besbelli, çünkü Tanpınar **Huzur**'da **Ses Sese Karşı**'nın bu son sahnesine değinir ve Huxley'in, Mümtaz'ın çok sevdiği bir romancı olduğunu da söyler (s. 269). Suat'ın dinlediği konçertoya, Tanpınar bazı anlamlar da yüklemek istiyor gibi. Daha sonra bu konçertoyu Mümtaz rüyasında dinlediği duygusuna kapılır ve İhsan'a getireceği doktorun evine gittiğinde doktoru aynı konçertoyu dinlerken bulur. Ama zaman zaman simgeleşen ve roman boyunca bağlayıcı bir motif gibi kullanılan müzik eserlerinin **Huzur**'daki işlevi ayrı bir inceleme konusu.

Nuran ile Mümtaz ilişkisinin nasıl sonuçlandığını öğrendiğimiz bu bölümde aşk ve sanat temalarının yanısıra, dördüncü bölümdeki çatışmayı da hazırlayan, ülke sorunları, ya da kısaca, Batı-Doğu sorunu ele alınır. Tanpınar gerek öteki romanlarında, gerekse makalelerinde çözüm aradığı bu sorunu **Huzur**'da İhsan, Mümtaz ve arkadaşlarına tartıştırırken kendi görüşlerini daha çok romanın en olgun kişisi İhsan'ın ağzından dile getirir ve genç asistan Mümtaz'ın bu konudaki bilgi ve düşüncelerini İhsan'dan öğrendiğini söyler bize. Yazarımızın Batı-Doğu sorunu üzerindeki görüşlerini, öteki eserlerinden de yararlanarak[8] şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesini durdurmak için bir çare olarak görülen Batılılaşma hareketi, özellikle Tanzimat'ın programsızlığı, bilgisizliği yanısıra gittikçe hızlanan iktisadî çöküntü yüzünden, bir kültür ve uygarlık buhranıyla sonuçlandı. Hayatımız ikiye bölündü. Batı'nın sanatı, ev eşyası, eğlence tarzları, muaşereti bizimkilerin yanıbaşında yer aldı. Yönetici sınıfın aldığı kararlarla girişilen bu Batılılaşma hareketi 1923'den sonra daha da hızlandı ve «eski» ile bağlarımızı kestik; kendimize özgü yaşayış biçimlerimizi, (Tanpınar'ın deyişi ile hayat şekillerimizi) yitirdik; yönetici sınıfın uygun gördüğü yabancı şekiller aldık, ama tam anlamıyla Batı uygarlığına da geçemedik. Oysa «tabiî şekilde ihtilâl, halkın veya hayatın, devleti geride bırakması ile olur. Bizde ise hayat ve halk, yani asıl kütle, devlete erişmek mecburiyetinde. Hatta çok defa münevver ve devlet adamı bile... Düşüncenin hazırlanmış yolunda yürümek! En aşağı 1839'dan beri bu böyle» (s. 312).

Ne yapmalı bu durumda? Hayatımıza yeniden şekil vereceğiz. Batı da, Doğu da bizim gerçekliğimizin bir parçası olduğuna göre bunların ikisi de yeni sentezin içine girecek. Ancak, bize ait olan yeni hayat şekillerinin yaratılabilmesi için toplumun yaratıcılığını yeniden kazanması gerek. İşte müdahale asıl bu amaçla yapılacak, çünkü toplumun yaratıcı kılınabilmesi bazı engellerin ortadan kaldırılmalarına yani ekonomiye bağlıdır. «Hayat (...) o bolluk, yaratıcılık içinde değil ki bize kendiliğinden şekiller ve kıymetler teklif etsin» (s 238). Hâlâ çiftçi Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik koşulları içinde bocalıyoruz. O halde ekonomik kalkınmaya ihtiyacımız var. Yurdumuzdaki kaynakları değerlendirebilir, «yarı zirai, yarı sınaî bir iş hayatı temin edebiliriz». Az buçuk bir refah sağlandıktan sonradır ki ancak, toplum kendi değerlerini, kendi koşullarına uygun hayat şekillerini yaratacak hale gelir.

Anlaşılan Tanpınar'a göre toplumun yaratacağı yeni hayat, kültür ve uygarlık, kendi köklerimize bağlı kalacak, kendi damgamızı taşıyacak, eskiyle bir süreklilik gösterecek. Görüldüğü gibi ve daha önce Selâhattin Hilav'ın da gösterdiği gibi,[9] Tanpınar üstyapıya ait kültür sorunlarının altyapıyla ilgili olduğunu sezmişti. Bununla birlikte, üretim tarzı yerine genel bir üretimden, ve sınıf kavramı yerine soyut bir toplumdan söz ettiği için, res-

mî ideolojiden ayrılmasına karşın kendisine sosyalist diyemeyeceğimiz de ortaya konmuştu. Ne var ki onun Batı-Doğu sorununa cevap arayan öbür romancılarımızdan ayrıldığı noktayı saptamazsak Tanpınar'ı doğru anladığımızı söyleyemeyiz. Tanpınar'ı sosyalist yaklaşımdan da, H.E. Adıvar ve Peyami Safa gibi Doğu'ya ve kendi değerlerimize bağlı romancılarımızın tutumundan da uzaklaştıran, bu sorunlara estetik kaygılarla eğilmesidir diyeceğim.

«Hayat şekilleri» derken ne düşünüyor Tanpınar? Bu deyimin anlamı Tanpınar'da bütün bir kültür ve uygarlığı içine alacak kadar geniş. Kültürümüzü, sanatımızı, geleneklerimizi, muaşeretimizi, eğlence anlayışımızı, törenlerimizi, oyunlarımızı, tümünü kapsar; ve bütün bunlar Tanpınar için bir estetik, daha doğrusu bir beğeni sorunudur. Eskiye bağlılığı da hem eski sanatımızda (özellikle müzikte) bulduğu değerlere, hem de eski hayat şekillerinde bulduğu (ve temelde birinciden pek ayrılmayan) aynı estetik değere bağlılıktır. Tanpınar hayat şekillerine estetik açıdan bakar, çünkü belli bir uygarlığın içinde, halkın bilmeden yarattığı bu biçimler bir sanat eserine benzer; onlar da başka bir yerden alınmamış, kendimizin olan «authentique» biçimlerdir, ve Tanpınar'a göre özentisiz, içtenlikle yaratılıp yaşanan şeyler bir sanat eseri gibi güzeldir. **Huzur**'da Mümtaz, niçin «vaktiyle yaşanmış hayatların peşinde» olduğunu açıklarken, «Şurası muhakkak ki, bir insanın hayatı bazan **bir sanat eseri kadar güzel** olabiliyor» (siyahlar benim) dedikten sonra örnek olarak Şeyh Galip'i ve Dede'yi verir: «Hayatına bakıyoruz herhangi bir hayat. Fakat sade kendisinin» (s. 119). Taklit bir sanat eseri nasıl değersiz ise, güzel olamazsa, taklit yaşayış biçimleri de öyledir. Tanpınar'ın «halis», «kendimize has», «bize mahsus», «authentique» gibi kelimelerle dile getirdiği kavram, denebilir ki düşüncesinin anahtar kavramlarından biridir. Bir uygarlığın önemli yanı olarak bunu görür: «Dedelerimizin büyük meziyetlerini, hayatlarının kendilerine has ve gerçek oluşu yapıyordu. Garp medeniyetinin büyük meziyeti de bir realitenin mahsulü olmasında ve inkişafını onunla beraber yapmasındadır».[10] Bazı düşünürlerimiz gibi bazı romancılarımız da Batılılaşma ile ahlâkî yozlaşmayı hemen hemen eşanlamlı sayarlar ve, bir yerde, Batı-Doğu karşıtlığını, maddî değerler ile manevî değerler karşıtlığına indirgerler. Tanpınar ise, dünyaya estetik açıdan baktığı için, böyle bir karşıtlık görmez. Her ikisinde de karşıtlık, gerçek (halis) olanla sahte (taklit) olan arasındadır. Örneğin 19. yüzyıl sonlarında parlayan Beyoğlu'nun Batı tarzı eğlence hayatı edebiyatımızda ahlâk açısından eleştirilmiştir. Tanpınar ise, onu, özgün bulmadığı bir sanat eserini eleştirir gibi kınar. «İstanbul semtlerinde karşımıza çıkan her şey daha iyisi başka yerde olmayan şeylerdir. Halbuki Beyoğlu'nda bulunan her şeyin daha yenisi, güzeli ve hakikisi dışardadır. Beyoğlu küçük ve orjinalite damgası çoktan kaybolmuş, hatta bu damgayı üstünde bir defa duymamış en ucuz cinsinden bir 19. asır Avrupa'sıdır. Orada ucuz eşya mağazalarının döşediği bir apartmanda oturulur gibi yaşanır; yani, ilk fırsatta taklidin, çürüğün yerine hakikîyi ve sağlamı koymak hülyasiyle».[11]

Huzur'da da Mümtaz, sadece sanata değil tüm hayata bir beğeni sorunu olarak baktığını kendisi söyler: «İki şeyi birbirinden ayırmamız lâzım Bir tarafta sosyal kalkınma ihtiyacımız var (...) İkincisi bizim zevk dünyamızdır. Hatta kısaca dünyamız» (s. 165). Demek ki ekonomik sorunların dışındaki tüm hayatımız, hayat şekillerimiz bir beğeni sorunu oluyor.

Belki denecektir ki, Tanpınar birçok yerde dinden, «bütün hayata istikamet veren» müslümanlıktan, onun uygarlığımıza bastığı damgadan, sanatımıza, yaşayışımıza yaptığı derin etkiden söz ettiğine göre «zevk dünyamız»ın üstünde en azından dinin bir yeri vardır. Fakat Tanpınar müslümanlığın kendisine de bir hayat biçimi, bir sanat işi, kısaca ince bir zevkin doğurduğu gelenekler, âdetler, eserler toplamı olarak bakar. Bu görüş, en güzel ifadesini **Mahur Beste**'de, Tanpınar'ın fikirlerini, 19. yüzyıl sonunda konuşan aydın bir Türk'ün ağzından dile getiren İsmail Molla'nın müslümanlık anlayışını açıkladığı nefis parçada bulur. İsmail Molla dostu Sabri Hoca ile tartışırken «Ben şarka bağlı değilim, eskiye de bağlı değilim; bu memleketin hayatına bağlıyım. Bu müslümanlık mıdır, şarklılık mıdır, Türklük müdür? bilmiyorum» dedikten sonra, Mısır'da, Şam'da, Mekke'de, Medine'de gördüğü müslümanlığın başka başka ol-

duğunu söyler ve şöyle sürdürür konuşmasını:

— (...) Daima aynı olması lâzım gelen bir ülûhiyetin çehresi benim için değişti. Yavaş yavaş o hale geldim ki bir kandil çöreği, bir ramazan manisi, iyi yakılmış bir mahye (...) benim için müslümanlığın ta kendisidir. Gene anladım ki bizim şark, müslümanlık, şu bu diye tepçil ettiğimiz şeyler, bu toprakta kendi hayatımızla yarattığımız şekillerdir. Bize ülûhiyetin çehresini veren Hamdullah'ın yazısı, Itrî'nin tekbiri, kim olduğunu bilmediğimiz bir işçinin yaptığı mihraptır.

— Dikkat et, halis müslüman gibi düşünmüyorsun Molla bey.

— Bilâkis, tam bir müslüman gibi düşünüyorum, fakat mücerret bir müslüman gibi değil de bu şehrin etrafında, hülâsa bu memleketin içinde yaşayan bir müslüman gibi... İkiyüz yıl bu memleketin hayatına karışmış yaşayan dedelerimden bana miras kalmış bir müslümanlık. Bu müslümanlıkta Tekirdağ karpuzunun, Manisa kavununun, Amasya kayısısının, Hacıbekir lokumunun, Itrî bestesinin, Kandilli yazmasının, Bursa dokumasının hisseleri vardır. Bu müslümanlığın çehresi otuz kırk senede bütün etrafıyla beraber değişir: ramazan sofrası, cami sebili, Fatih kahveleri, Küçükpazar çarşısı, Divanyolu... Bu müslümanlığın benim de herkes gibi inandığım akideleri vardır. Fakat onların arkasında kendilerini aydınlatan, manalarını yapan hayat vardır. Asıl sihrini o yapar. O ne medreseden, ne tekkeden, ne şeyhülislâm kapısından, ne kazasker konağından gelir; halkın hayatından doğmuştur. Onun içindir ki o hayatın emrindedir, ruhaniyeti onunla beraber yürür. İçine Firenk icadı bile girer, fakat manzarası bizim kalır.

(...) İşte benim sevdiğim inandığım bu hayattır. Din, akîde, hepsi bu hayatta şekil alıyor, değişiyor.[12]

Demek ki İsmail Molla müslümanlığı sanat eserlerinde, ince bir üslûp ve zerafette, kendimizin olan hayat şekillerinde buluyor. Dediğim gibi Tanpınar için müslümanlık temelde estetik bir sorun. Onu ilgilendiren, bütün müslüman uluslar için akîdeleri ortak olan bir soyut bir müslümanlık değil, sanat eserleri, hayat şekilleri haline gelmiş, bize özgü, taklit olmayan somut bir müslümanlık.

Batı-Doğu konusunda o da, öteki romancılarımız gibi bir sentezden söz eder, ama Batı'yı anlayışı ve ona karşı sanatçı tutumuyla yine başka bir şey söylemektedir. Batı, Tanpınar için, H.E. Adıvar ya da Peyami Safa için olduğu gibi manevî değerler açısından Doğu'dan geri kalmış, özellikle maddî alanda ilerlemiş bir toplum değildir. Batı uygarlığı Orta Çağ'dan geçmiş, Rönesansını yaşamış, sanayi devrimini yapmış, devamlılık gösteren, ve bu sayede kendine özgü hayat şekillerini, kendi maddî ve manevî değerlerini yaratmış olan bir bütündür.[13] Özendiğimiz Batı hayat biçimleri onların kendileri için «hakikî»dir ama bizim için özentidir. Tanpınar, Batı gibi bizim de, sürekliliği olan bir uygarlık oluşturmamızı ister. Bunu yaparken «eski» ister istemez değişecek, aşılacaktır. Ancak yeni'yi yaratırken hem eski'den yararlanacağız, hem de içine girmiş olduğumuz Batı uygarlığından. «Hele mazi ile bağlarımızı kesmek. Garba kendimizi kapatmak Aslâ!» (s. 87). Öyleyse Tanpınar'ın istediği, eskiye dönmek değil, yeni'yi temellendirmede eski'den yararlanmak. Mümtaz **Huzur**'da «Ben bir çöküşün esteti değilim. Belki bu çöküşte yaşayan şeyler arıyorum. Onları değerlendiriyorum» (s. 165) diyerek kendisi için eski'nin bu anlamını açıklar. Benim anladığım kadarı, Tanpınar çağdaşlaşmaya değil köksüzlüğe ve dolayısıyla zevksizliğe karşı. Belki bazılarının kendisini gerici saymalarının gerçek nedeni, toplumsal sorunlara böyle estetik kaygılarla bakmasının yarattığı koşullardır. O noktada da aldandı aslında. Sanayileşmiş bir ülkede doğacak hayat şekillerine, orada egemen olan ekonomik düzenin yaratacağı ideolojinin yön vereceğini görmeyerek, bunların, otomatik olarak kendi damgamızı taşıyan, ince bir zevkin ürünü hayat biçimleri olacağına inanmakla aldandı.

Tanpınar'ın toplumsal sorunlarla ilgili düşünceleri üzerinde uzunca durdum, çünkü bunlara estetik endişelerle yaklaşışının ortaya konması, hem **Huzur**'da Mümtaz'ın içine düştüğü bunalımı, hem de Tanpınar'ın bu konulardaki kendine özgü tutumunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır sanıyorum.

Dördüncü bölüm birincinin bittiği yerden, yani Mümtaz'ın, Nuran'ın kocası ile barıştığını ve İzmir'e gideceğini öğrendiği noktadan başlar, ve bir senfoni gibi birinci bölümün formunu ve temalarını ele alır. Birinci bölümün eylemini Mümtaz'ın iki kez evden çıkarak dolaşması oluşturur demiştim. İlk çıkışı hastabakıcı bulmak içindi, ikinci çıkışı dükkânın kirasını almak için. Dördüncü bölümde kirayı alıp eve dönen Mümtaz yine iki kez sokağa çıkar. İlki doktor aramak içindir, ikincisi ilaç almak için. Başka paralellikler de var. Örneğin birinci bölümün sonlarında Mümtaz sokakta yürürken fenalık geçirir ve ölümün bir kurtuluş olacağını düşünür. Dördüncü bölümün sonunda yine sokakta giderken bir ruhsal kriz geçirir ve yine ölüm çekici bir kurtuluş yolu olarak belirir.

Aynı üç tema (Nuran'dan ayrılmış olmak, İhsan'ın hastalığı, savaş tehlikesi) bu bölümde de çıkar karşımıza ve Tanpınar yine Mümtaz'ın bunların etkisi altında ezildiğini de açıkça söyler (bkz. s. 345, 369, 376). Birinci bölümde sıkıntılı atmosferi besleyen fakir, ezilmiş insanlar motifini de buluruz: Yükünün altında ezilen hammal (s. 327); yatacak yeri olmadığı için geceyi Suat ile geçirmiş olan genç kız (s. 330); cami avlusundaki fakir kadın (s. 333); gece çalışan tramvay işçileri (s. 350); eczanenin kapısında bekleyen fakir kadın (s. 371). Birinci bölümde atmosferi sağlamak için kullanılan bu motifler ve temalar, dördüncü bölümde, karşılarında belli bir tavır alınması gereken konulara dönüşürler. Tanpınar çok ustaca yapar bunu bazan. Örneğin birinci bölümde bit pazarındaki bir dükkânın vitrininde gördüğü ucuz gelinlik elbiseyi üç yüz sayfa kadar sonra, Mümtaz kafasında, kocası askere giden kadınlara giydirir. Yazar böylece hem motifi tekrarlar, hem de ona yeni bir anlam kazandırır (bkz. s. 53, 332, 337).

Yoğun yaşama felsefesini savunan Mümtaz gerçi ülke sorunlarıyla da ilgileniyordu, ama bu ilgi teorik düzeyde kalıyor, davranışlarına yansımıyordu. Toplumsal konulardaki düşünceleri ne olursa olsun, Mümtaz kendi kişisel mutluluğunun peşindeydi. Dördüncü bölümde durum değişir ve Mümtaz'ın kendisiyle hesaplaşmasına tanık oluruz. Çünkü Tanpınar, Mümtaz'ın felsefesinin bir çeşit kaçış olduğunu, bazı sorumlulukları yüklenmekten kaçınmak anlamına geldiğini bilir. Nitekim daha ikinci bölümde Nuran, içinden Mümtaz'ın tutumunu eleştirir ve savunduğu değerlerden başka değerler de bulunduğunu, oysa Mümtaz'ın bunlara gözünü kapadığını, Üsküdar'ı sevdiği halde oranın fakir halkı için, ülkesindeki mahzun insanlar, hastalar, işsizler için bir şeyler yapmayı aklına getirmeden. Acemaşiran, Sultaniyegâh diyerek rahatça yaşadığını düşünür (s. 164). Mümtaz ile Nuran'ın araları açıldıktan sonra İhsan da, «Mesuliyetini taşıyacağın fikrin adamı ol!» diyerek suçlar onu. Üçüncü bölümün sonu ile dördüncü bölümde bu «mesuliyet» fikri Mümtaz'ın kafasından çıkmaz hiç. «Hayat benden fikir ve belki de mücadele istiyor? Hissî duruşlar değil!» diyerek hak verir İhsan'a.

Mümtaz'ın bunalımı, içinde bulunduğu koşulların baskısıyla arttıkça artarken, kafasında bir saplantı haline gelen Suat'ı hesap vermesi gereken bir kişi olarak kabul etmeye başlar, ve kendini eleştirirken bu eleştiriyi yapan yönü Suat ile özdeşleşir. Bunun nedeni belki Suat'ın hiçbir zaman Mümtaz'ı beğenmemiş, onun görüşlerini, hayata yaklaşımını gülünç bularak onunla sürekli alay etmiş olmasıdır. Ayrıca, intihar eden Suat ile, Mümtaz'ın kafasının ölümü isteyen bir yanı arasında yakınlık da var. Yani Suat onun davranışlarını yargılayan, ve kurtuluşu ölümde arayan «öteki ben»ini, ya da bir çeşit bilinçaltını temsil etmektedir.

Kitabın son sayfalarında Mümtaz eczaneden aldığı ilaçlarla sabaha karşı eve dönerken ruhsal bir krize girerek ölü Suat'ın yanıbaşında yürüdüğünü görür ve konuşurken ona karşı kendini savunmaya çalışır. Mümtaz birkaç saat önce rastladığı hammal dolayısıyla (bu hammal bütün cahil ve zavallı halkın simgesidir) savaş karşısındaki sorumluluğu üzerinde düşünmüş ve Hitler ile dövüşmesi gerektiğine inandığı için, ne uğurda öleceğini bilmeyen hammalı da malzeme gibi kullanarak ölüme yollamaya kendinde hak görmüş (s. 328-334) ve «fikirlerimin mesuliyetini üzerime alıyorum» demişti. Fakat Suat, yani «öteki ben»i ile bu son hesaplaşmasında, yukarıdaki tutumunun içtenliğinden, ikiyüzlülük edip etmediğinden kendi bilinçaltında bir kuşku yattığını görürüz. Mümtaz yanındaki Suat hayaline dokunmaktan çekinince Suat acımasızca yüklenir Mümtaz'a:

— Korkacağını biliyordum... dedi. Bari hammala söyle de o gelsin yoklasın! Yahut Mehmede, Boyacıköyündeki kahveci çırağına! Bugün ölüme gönderdiklerine.

Mümtaz tâ içinden sarsıldı:

— Onların ne işi var aramızda?

— Onlar senin yerine bana dokunurlar.

— Ben onları yalnız göndermiyorum, kendim de gidiyorum.

— Fakat öleceğini hesaba katmadan. Onların ölümüne muhakkak gibi bakıyordun ve ölmeye kandırıyordun!

— Hayır! Hayır...

— Evet öyle... Suat, çok zalim bir tebessümle üstüne eğilmiş gülüyor, onu hırpalıyordu. —Yahut hammalın karısı. O senin yerine dokunsun.

— Hayır, diyorum sana. Ben de gidecektim? Gideceğim, onları kendimden ayırmıyorum.

— Ayırıyorsun, küçük bey ayırıyorsun. Ölsünler diye pazarlık ediyordun. Kandırmaya çalışıyordun.

(s. 376)

Suat ile konuşmasının geriye kalan kısmından, Mümtaz'daki Suat saplantısının bir ölüm saplantısı olduğu daha açık anlaşılıyor. Suat'ı son derece güzeleşmiş bulmasını, onu sevmesini, Nuran'dan çok onu düşünmesini ancak böyle açıklayabiliriz. Şimdi Suat'ın içinden bir şey ona doğru akar, onu çeker. (s. 374) ve Suat, gerçekte ne küçük hesaplar peşinde olduğunu Mümtaz'ın yüzüne vurduktan sonra, onu bütün sorunlarından kurtararak alıp birlikte götürmek ister:

— Gel... Hem onu çağırıyor, hem de kan dondurucu bir gülüşle gülüyordu. Mümtaz:

— Bari gülme! nolur, gülmekten vazgeç! diye yalvardı.

— Nasıl gülmeyeyim? Her şeyi o kadar kendi hadlerine indirmiş, o kadar kendine benzetmişsin ki... O kadar küçücük varlığında, onun hesaplarına bağlısın ki. Sonra o yaşama iptilâ, ölçülü merhametin, küçük ıstıropların, ümitlerin, o kaçışlar, tapınmalar...

Mümtaz kollarını sarkıttı.

— Zalim olma Suat, dedi çok ıstırap çektim

Suat tekrar o geniş kahkahayla gülmeye başladı.

— Peki, öyle ise haydi gel, seni kurtarayım.

— Gelemem, yapacağım işler var.

— Hiç bir şey yapamazsın! benimle gel. Hepsinden kurtulursun. Bunlar senin taşıyamayacağın yükler...

Mümtaz yolun ortasında bir daha durdu ve Suat'a baktı:

— Hayır, dedi. Ben yükümün derecesine yükselebilirim. Yükselemezsem altında ezilmeye razıyım. Fakat seninle gelmem.

— Geleceksin!

— Hayır, alçaklık olur.

— Öyle ise kal mezbelende...

Suat kollarını açtı ve onun yüzüne şiddetle vurdu. Genç adam sendeleyerek yere düştü.

Kalktığı zaman yüzü, gözü kan içindeydi. İlaç şişeleri avucunda kırılmıştı. Bununla beraber yüzünde garip, çok ince bir tebessüm vardı. Yan pencerelerden birinde bir radyo Hitler'in o gece verdiği hücum emrini tekrarlıyordu. Bütün maceray unutmuştu.

(s. 377-378)

Gerçi Mümtaz sorunlarını çözememiştir, ama intihar fikrinden kurtulmuş olarak hayat macerasını, yüklerinin altında ezilmek pahasına da olsa sürdüreceğini anlıyoruz.

M. Kaplan, Mümtaz'ın romanın sonunda öldüğünü söyler,[14] ama bu yorumu neye dayandırdığını anlayamadım. Fethi Naci ise Mümtaz'ın çıldırdığına inanmaktadır. Gerçi Suat'ın hayali ile konuşması ve romanın son satırları böyle bir yoruma yol açabilirse de öyle sanıyorum ki Suat'ın intiharından sonra bir de Mümtaz'ın çıldırması hem Tanpınar'dan bekleyemeyeceğimiz fazla melodramatik bir bitiş, hem de eserin anlamı bakımından gereksiz olurdu. Anladığım kadarıyla **Huzur**, Mümtaz'ın bir masal dünyasına benzeyen, güzelliklerle dolu cennet hayatı ile, ezilmiş insanlarla dolu, acılı gerçek dünya arasındaki huzursuzluğunu, yani bir küçük burjuva aydınının estetizmde bulduğu kişisel mutluluğu ile topluma olan sorumluluğu arasındaki bocalayı-

şını dile getiriyor. Tanpınar, Mümtaz'ı, toplumsal ve politik yükümlülüklerini üstlenen olumlu bir kahramana dönüştürerek kolay bir çözüm yoluna gitmez. Bu huzursuzluk Mümtaz'ın kaderidir, çünkü zayıf bir adamdır o ve içinde bulunduğu ikilemden kurtulamayacağını bilir:

> Birinden birini seçmek lâzımdı. Fakat Mümtaz ikisinin ortasında sonuna kadar sallanacağını biliyordu. Ne ferdî saadetinden vazgeçebilecek, ne de etrafındaki hayatın korkunç icabını (...) unutacaktı.
>
> (s. 324-325)

Bununla birlikte şunu da eklemek gerek: Romandaki çatışma güçlü bir anlatımla somutlaştırılmış sayılmaz. Mümtaz'ın gerçekten bir seçim karşısında kaldığını okur yeterince hissetmediği için Mümtaz'ın ikilemi gereken ağırlığı kazanmıyor. Herhalde bugün **Huzur**'u okutan, romandaki bu çatışma değil, Tanpınar'ın dünyaya ve hayata belli bir kültür düzeyinden, ince bir zevk ve duyarlıkla bakışıdır. Nitekim yazarın, bir roman olmayan **Beş Şehir** kitabı da aynı türden bir ilgi ve zevkle okutur kendini. Son bölümdeki değerler çatışmasının romana bir katkıda bulunmadığını söylemek istemiyorum. Gerçi Mümtaz'ın ikilemi olarak yeterince güçlü değil, ama Mümtaz'ı güzellikler içinde yoğun yaşamaktan başka bir şey düşünmeyen bir estet olmaktan kurtararak ona çok yönlü bir kişilik kazandırması bakımından önemli. Çünkü bu, Tanpınar'ın, dünyaya estetik açıdan bakmanın yetersiz ve gerçekliğin daha karmaşık olduğunu kendisinin de farkettiğini gösterir ve dolayısıyla **Huzur**'u da sınırlı ve basit bir felsefeyi yansıtan bir roman olmaktan çıkararak, daha zengin ve olgun bir anlayışın dile getirildiği bir eser yapar. ■

[1] *Yaşadığım Gibi* (Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları) 1970, s. 322.

[2] Alıntılar, *Huzur*'un Remzi Kitabevi tarafından 1949'da yayınlanan ilk baskısındandır.

[3] *Edebiyat Üzerine Makaleler* (Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları) 1969, s. 550, 557.

[4] *Aynı eser*, s. 549.

[5] *Yaşadığım Gibi*, s. 105.

[6] Bkz. Selâhattin Hilav, «Tanpınar Üzerine Notlar» *Yeni Dergi* Temmuz 1973, s. 36-37; Fethi Naci, «*Huzur*», *Edebiyat Yazıları* s. 87-88.

[7] Fethi Naci, *a.g.e.*, s. 86-87. M. Kaplan, «Bir Şairin Romanı: *Huzur*» *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31 Aralık 1962, s. 37-38.

[8] Bu konuda özellikle bkz. *Huzur* s. 85-90, 183-185, 233-247; *Yaşadığım Gibi*, s. 16-35; *Mahur Beste* s. 115-131.

[9] *a.g.e.*, s. 27-30.

[10] *Yaşadığım Gibi*, s. 34-35

[11] *Beş Şehir*, (Ankara, 1946), s. 170.

[12] *Mahur Beste* (Yol, 1975), s. 123-127.

[13] *Yaşadığım Gibi*, s. 34-35.

[14] M. Kaplan, *a.g.e.*, s. 57-58.

YENİ ÜNİVERSİTELER YASA TASLAĞI ÜZERİNE

Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversite Rektörlerinin ortaklaşa hazırladıkları Üniversiteler Yasa Taslağı'nı, nihayet, zorlu mücadelelerden sonra, elime geçirebildim. Üniversitelerde çalışan bizlerin tüm yaşamını etkileyecek nitelikteki bu taslağın hazırlanış sürecinde çalışmalara katılmamızın önlenmesi, hazırlandıktan sonra da taslağın bir türlü bulunamaması, yasanın birçok maddesinde yansımasını bulan sakat mantığın zorunlu bir sonucudur

Burada yasanın her maddesini tek tek eleştirip alternatif öneriler getirmek yerine (ki bunu demokratik kitle örgütleri, üniversite akademi ve yüksek okul çalışanları yapmaktalar) birkaç saptama ile yetinmek istiyorum. Birinci saptama şu: Halen işlerlikte olan 1750 sayılı yasa, toplumun gelişme dinamiğine ayak uyduramıyan gerici, anti-demokratik bir yasadır. Bu muhakkak değiştirilmelidir. Bu nedenle yeni bir yasanın uygulamaya konulması ilke olarak savunulmalıdır. Fakat, ikinci saptamamız ise şu: Doğru ilkelerden hareket edilerek hazırlanmaya başlanılan bu taslak, hazırlanış sürecinde, çıkarları yüzünden demokratikleşmeye karşı olan kişilerin elinden öyle bir geçmiştir ki, sonunda, uygulamada 1750'nin gerisine düşecek bir taslak ortaya çıkmıştır. Yasanın bir yerinde demokratikleşmeye yol açabilecek gibi görülen öneriler, diğer bir yerinde getirilen bir madde ile yok ediliyor. Örneğin öğretim yardımcıları ve öğrencilerin Üniversite Kurullarında temsil edilmeleri ilke olarak kabul edilirken diğer yanda Üniversiteler Arası Kurul «Üniversite Kurullarında öğretim yardımcıları ve öğrencilerin temsil oran ve biçimini yönetmelikle düzenlemekle (madde 8) görevlendiriliyorlar. Fakat Üniversiteler Arası Kurul'da (buna Üniversiteler Arası Kurul yerine Üniversiteler 'Üstü' Kurul demek daha yerinde olacak) öğretim yardımcıları ve öğrenciler temsil edilmiyorlar. Yani kendi yaşamlarını etkileyecek konularda öğretim yardımcıları ve öğrencilerin karar alma süreçlerine katılmaları daha başlangıçta önlenmiş oluyor. Diğer küçük bir örnekte taslak'taki madde 38. Bu, uygulamada asistanların üzerinde demoklesin kılıcı gibi duracaktır. Bu madde' de yeni giren asistanların bir yıl için 'aday asistan' olarak atanmaları, bu bir yıl sonunda 'asistan olarak kalmaları bölüm yönetim kurulunca uygun görülenler'in asistanlığa devam edebilecekleri söyleniyor. Ne demek uygun görme? Ne gibi kriterler kullanılacak uygun mu, değil mi kararı verilirken? Bölümündeki karar verme mekanizmasının politik düşüncelerivle uyuşmayan bir asistana 'uygun görüleceğine' dair bir güvence vermek mümkün mü? 'Uygun görüldükten' sonra bölümün hoşuna gitmeyen asistanlara ne yapılacak? Buna ise careyl 'rotasyon' ilkesi ile bulmuşlar. Yine ilke olarak katıldığımız 'rotasyon' (gelişmekte olan üniversitelere yardım açısından) uygulamada politik sürgünlere yol açacak şekilde formule edilmiş.

Başta da belirttiğim gibi, yasanın tüm maddeleri üzerinde burada durmak imkansız. Saptamalarımla şunu göstermek istedim: 1750'ye alternatif yeni bir yasaya ihtiyaç var ve CHP ağırlıklı hükümet yeni bir yasayı mutlaka çıkaracak. Demokratik güçler açısından önemli olan sonunda nasıl bir yasanın ortaya çıkacağıdır. Demokratik güçler, sendikalar, tüm üniversite, akademi ve yüksek okul çalışanları bu taslağın her maddesi üzerinde mücadele vererek, demokratikleşme ilkesini kapitalist sistemin sınırları içinde mümkün olduğunca gerçekleştirebilecek bir taslağın ortaya çıkmasını sağlamalıdırlar.

SERDAR TURGUT
A.Ü. Hukuk Fakültesi,
Asistan

«AMERICA, AMERICA» VE «THE ARRANGEMENT» (KADER DEĞİŞMEZ) ÜSTÜNE BİRKAÇ SÖZ...

İDGSA'ne bağlı Sinema-TV Enstitüsü, Elia Kazan'ın ziyaretini izleyen günlerde, «Kazan Filmleri Toplu Gösterisi» düzenledi. Programda «Viva Zapata», «On The Waterfront» (Rıhtımlar Üzerinde), «America, America» ve «The Arrangement» (Kader Değişmez) adlı filmlere yer verilmişti. («America, America»nın ülkemizde gösterilme hakkı Başbakanlığın 9.4.1974 ve İçişleri Bakanlığının 3.4.1978 tarihli özel izinleriyle DGSA Sinema-TV Enstitüsü'ne verilmiş.) Kamuoyunda geniş tartışmalara neden olduğu için, ünlü yönetmenin otobiyografik nitelikli bu iki filmi üstüne birkaç görüş dile getirmek yararlı olabilir.

«America, America» II. Abdülhamit yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda 1896 yılında geçiyor. Elia Kazan aile büyüklerinden çocukluk yıllarında dinlediği «Amerika'ya göç» hikayelerini derleyerek önce bir roman yazmış, sonra da bunu filme çekmiş. Büyük ölçüde zamanın büyük devletleri (İngiltere, Çarlık Rusya v.b.) tarafından kışkırtılan etnik azınlıkların için için kaynadığı bir dönemde, azınlıklara özellikle de Ermenilere karşı baskı önlemleri uygulayan II.

Abdülhamit, bir gün eyaletlere bir telgraf göndertir. Bu telgrafta, fanatik Ermenilerin İstanbul'da giriştikleri birkaç eylemden söz edilerek, eyaletlerde Ermeni halkın ayaklanma ihtimaline dikkat çekilmekte ve her eyalet valisinin Ermenilere karşı uygun gördüğü önlemleri alması istenmektedir.

Anadolu'nun yoksul bir köyünde yaşayan Topuzoğlu ailesi bu karışık ortamda huzurlu bir hayat sürdüremeyeceklerini anlarlar. Baba Topuzoğlu Ermenilerin eylemlerine karışan oğlunu kurtarmak için, gider kaymakamın elini öper. Bir yandan da «ailenin son umudu olan» oğlunu, İstanbul'daki amcaoğlunun yanına göndermeye karar vermiştir. Filmin buraya kadarki bölümleri, Ermenilere karşı girişilen kıyımı, o dönemin, etnik kökeni ne olursa olsun, yoksul Anadolu halkının çetin hayat koşullarını, Osmanlı bürokrasisinin lâçkalığını, Osmanlı devlet görevlilerinin büyüklük kompleksini, ve bununla birlikte sorumluluktan kaçan tavrını ortaya koyuyor. TV'de «On The Waterfront»un gösterilmesinden önce kendisiyle yapılan bir söyleşide Elia Kazan'ın da belirttiği gibi, dağılmak üzere olan bir imparatorluğun azınlıklarla olan ilişkisini sergileyen bu film, salt bu yönüyle bile evrensel sayılmalıdır. Kaymakam, baba Topuzoğlu ile konuşurken bir ara, bir ölçüde politika gereği de olsa, «Ülkemizde, bütün etnik grupların, Ermenilerin bile, huzur içinde birarada yaşayacakları gün gelecektir» der. Çeşitli ulusların geniş bir çatı altında toplanması demek olan «imparatorluk» fikrini, bundan daha iyi dile getiren bir başka ifade bulunamazdı sanırım. Baba Topuzoğlu'nun inanmaz bir tavırla bu sözlere verdiği cevap da ilginç: «Bütün insanlığın umudu bu!» Günümüzde bu umut ne ölçüde gerçekleşebildi?

(II. Abdülhamit'in tahttan indirildikten sonra 1911-1912 yıllarında Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet ederken tuttuğu günlükte, İngilizlerin sırf Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıf düşürmek için Ermenileri kışkırttığını kaydediyor. Uluslararası politika sahnesinde oynanan oyunların içyüzünü bilmesi, «devletin bekası»nı her şeyden üstün tutan bir padişahı Ermenilere karşı sert önlemler almaktan alıkoyamamıştır.)

Arada sırada köyün içinden dörtnala geçen Osmanlı askeri ve onları temkinli hattâ korkulu bir tavırla seyreden halk, oğullarından gelen mektubu okurken anne Topuzoğlu'nun sık sık «Yavaş olun!» diyen ihtarı halkın yaşadığı baskıyı duyuruyor. Ancak, filmde, Ermeni köylü ile askerlik tanışı çıkan Osmanlı subayının sarmaş dolaş oluşları gibi pek çok insancıl sahne de var. Osmanlı İmparatorluğu ile aynı dönemde, benzer azınlık sorunları yaşayan Çarlık Rusya ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tarihinden bir kesit alınmış olsaydı da, yine aynı yönetici-halk, ya da halkın çeşitli kesimleri arasındaki karmaşık ilişkiler bütünü yansıtılmış olacaktı. Franz-Joseph'in hükümdarlığı sırasında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Macarlar kan kusarken, İmparator Elizabeth bir baloya, saçlarını Macar usulü süsleyerek gelmeye kalkışınca, anlıdan hanedan içinde ciddî ve de ailevî bir bunalım çıkmamış mıydı?

Filmde Elia Kazan'ın amcasını canlandıran ve Topuzoğlu ailesinin en büyük çocuğu (yedi çocuk var) Stavros'un köyden ayrılmasına kadarki bölümleri folklorik öğelerle de bezeli... Topuzoğlu ailesinde karı-koca ve çocuklar arasındaki ilişkilerden tutun da giyim kuşamlarına (özellikle erkeklerin «mintan» tabir edilen gömlekleri pek güzeldi) kadar her şey, çağdaş kent hayatının bizim gibi orta halli insanlardan giderek alıp götürdüğü pek çok geleneksel öğeyi, canlı bir biçimde, bize yeniden yaşatıyor.

Hikayenin geri kalan kısmını kısaca özetleyelim. Stavros, ailesinin para edebilecek bütün malını yanına alarak yola çıkar. Yolda başına gelmedik kalmaz, yanındaki eşyaları yitirir, beş parasız İstanbul'a varır. Hali tüccarı amcaoğlu önce akrabasını pek iyi karşılamaz. Stavros gündüzleri hammallık, geceleri bulaşıkçılık yaparak, Amerika için bilet parası biriktirmeye çabalar. Ancak, bilet parası hayli yüklücedir. Bu nedenle Stavros amcasının öğüdüne uyarak zengin bir Rum halı tüccarına damat olmaya karar verir.

Stavros'un damatlık serüvenlerini izlerken, seyirci o dönemde ticaretle palazlanmış bir Rum tüccarın aile ve iş hayatını yakından tanıma imkânını buluyor: Müşteri tavlamak için, tek ayak üstünde yetmiş türlü numara çeviren, alaturka tavırlı tüccar tipi. Tüccar Aleko Sınıkoğlu, geniş bir akrabalar grubuyla birlikte ailesinin mutlak hakimi, bağırıp çağıran ama sevgi ve şefkat dolu, hayatın tadını çıkarmaya çalışan ve sevdikleri için de benzer bir hayat tarzı kurmaya çabalayan, tipik geleneksel bir «baba» aynı zamanda. Ancak bütün bu olumlu hava, gelin adayı Toma'nın gösterdiği şefkat ve anlayış, Stavros'un içindeki Amerika özlemini silemeyecektir. Bilet parası bulduğu gün, Stavros her şeyi terk eder ve «Yeni Dünya»ya doğru yola çıkar.

Filmin gemide geçen bölümleri de bir başka evrensel olguyu, ABD'nin kuruluşundan itibaren ,dünyanın çeşitli ülkelerinden, çoğu kez benzer nedenlerle, bu kıt'aya ulaşmaya çabalayan insanların umutsuz çırpınışlarını sergiliyor. İrlanda'dan ya da bir başka ülkeden, kendileri ve aileleri için yeni bir umut yaratabilmek için Amerika'ya koşan insanların dramı Stavros'un kişiliğinde yeniden canlandırılıyor. Filmin siyah-beyaz oluşu, Anadolu köyündeki yoksul hayatın yanısıra, gemide açık güvertede yolculuk eden, ama yine de umut dolu, bahtsız insanların çektiği zorlukların çarpıcı bir biçimde verilmesine yardımcı olmuş... (Kazan, Türkiye gezisi sırasında, bir ara, renkli filmle bir sefalet sahnesi çekmenin zorluklarından söz etmişti.)

Elia Kazan'ın «Ben doğuştan Türk, asilen Yunanlı ve Ameri-

kan vatandaşıyım» sözleriyle başlayan film, Stavros'un Amerika'daki hayatını [ama yeni bir kimlik, (Joe Arness) ve tüm ailesini bu yeni ülkeye getirme azmiyle başlayan yeni hayatını] yansıtan sahnelerle bitiyor. Filmin sonunda Anadolu'nun başı dumanlı dağlarını, tepelerini seyrederken, geri planda yine Kazan'ın şu sözleri duyuluyor: «Gerçekten de hepsini getirtti. Yalnız babası, o güne ulaşamadan doğduğu topraklarda öldü.»

Elia Kazan filmini Türkiye'de çekmeye başladıktan sonra pek çok güçlüklerle karşılaşmış ve sonunda, kendi deyişiyle engellemelerden bıkıp filmini Yunanistan'da tamamlamış... Bence, film tamamıyla ülkemizde çekilebilseydi, bazı çarpıtılmış gibi görünen öğeler daha yerine oturabilirdi. Türk ve Yunan insanının, fizyolojik özellikleri itibariyle birbirine çok benzediği bir gerçek. Bu nedenle, filmde rol alanları (özellikle gemide üçüncü mevkide yolculuk edenlerin, çarpıcı yüz çekimlerini) insan kolaylıkla benimsiyor. Yalnız, arada kullanılan Çingene müziği ya da namaz diye bazı kişilerin paldır küldür yere kapanmalarını yadırgadım. Filmdeki bütün ögelerin bizim ülkemizden alınıp kullanılması, hikaye Türkiye'de geçtiğine göre, filmi bazı açılardan daha gerçeğe yakın kılabilirdi, sanırım.

«The Arrangement» sinemalarda gösterildi ve geniş bir seyirci kitlesi tarafından ilgiyle izlendi. Bu nedenle, bu filme ilişkin açıklama vermek gereksiz. Kazan «The Arrangement» da, amcası gibi binbir güçlükle Amerika'ya ulaşıp zengin olan Rum göçmenlerin çocuklarını, ikinci kuşağın bu yeni kültür ortamındaki sorunlarını dile getiriyor. Halı tüccarı Arness'in okuyup adam olan, iyi bir iş ve herkesin «mükemmel» diye nitelediği bir eşe sahip olan oğlu Evangelos Arness, ne ölçüde Kazan'ın kendisi bilemiyorum. Ancak, Kazan'ın iki farklı kültür arasında gidiş gelişleri sürekli yaşayan, bu iki farklı kişiliğin fiyatını ödemiş bir insan olduğu ve bu karakteri Evangelos Topuzoğlu'nda (Amerikan adıyla Eddie Arness) canlandırdığı anlaşılıyor. 1970'lerin başlarında çekilen film, ünlü yönetmenin olgunluk dönemi eseri. Nefis renkli bir film, fantezi öğeleri bol bol kullanılmış. Sürekli flash-back'ler, Türk ve Rum müziğinden çeşitli ezgilerle ailenin geçmişi ön plana getiriliyor. Filmin dramatik yerlerine «America, America»dan alınmış sahneler ve sözler serpiştirilmiş... Büyük sıkıntılar çeken bir ailenin yetişmiş oğlu, 43 yaşında, aniden hayatının bomboşluğunun kazanılmış gibi görünen pek çok şeyin, gerçekte, yitirilmiş olduğunun farkına varırsa, ne yapar? Ölüm döşeğinde «Bana çekirdeksiz üzüm ve kavun getir» diyen bir babanın oğlu, daha sonra çevresi ile başa çıkamayınca, çocukluk yıllarını geçirdiği o güzelim evi neden yakar? Kişi geçmişini silebilir mi?

Kazan'ın filmlerinin teknik ve sanat yönü, uzmanlık ister, dolayısıyla sinema otoritelerine daha çok söz düşer. Filmlerinin ancak, «America, America» ve «The Arrangement»ı seyrederken bir Finli ya da Japon seyircinin, bu filmlerden bizim seyircimizin duyduğu keyfi duyup duymayacağını düşündüm. Elia Kazan ile aynı geçmişi paylaşmayan bir seyircinin, bu filmlerdeki bin bir çeşit, ama gerçekten «bizim» olan öğeleri değerlendirmesi çok güç. Dolayısıyla, Türk seyircinin Kazan'ın bu iki filmi için soğukkanlı bir yargıya varması da güç. Çünkü, her iki filmi de seyrederken, insan, kültürel öğelerin ne ölçüde gerçeğe yakın kullanıldığını düşünmekten, ve kendine çok yakın bulduğu öğelerin keyfine kendini kapıp koyuvermekten kaçamıyor. En ufak bir ezgi bile heyecan veriyor. Heyecan vermemesi de düşünülemez sanırım. Hele hele, gün geçtikçe, çağdaşlık uğruna, çoğu sıcak ve sevimli özelliklerimizi yitirdiğimizi biliyorsak...

JÜLİDE ERGÜDER

TÜRKİYE'DEN ELIA KAZAN GEÇTİ...

Geçtiğimiz Kurban Bayramı'na öngelen günlerde İstanbul doğumlu ünlü film yönetmeni Elia Kazan'ı ülkemizde konuk ettik. Başbakan Ecevit'in ABD gezisi sırasında, New York'da görüştüğü zaman ülkemize davet ettiği Kazan, İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül'de, ama ondan tam 13 yıl önce doğmuş... Annesinin adı Athena Şişmanoğlu, babası ise Yorgo Kazancıoğlis! Karı-koca halıcılıkla geçinen orta halli insanlarmış. Elia 2 yaşında iken aile önce Berlin'e göçerek orada bir iş kurmaya çabalamış ama başarılı olamamış bu girişim. Kazancıoğlis ailesinin yaşamındaki ikinci göç, Elia 4 yaşında iken gerçekleşmiş ve ABD'ye gitmişler. Önceleri bir akrabalarının yanına sığınan aile, daha sonra New York'da halı ticareti üzerine bir iş kurarak, kalıcı bir düzen kurmayı başarmış...

Elia Kazan ülkemizde kaldığı süre içinde hakkında çıkan yazılarda, özellikle de Rum ya da Ermeni kökenli oluşuna ilişkin olarak değişik yorumlar geliştirildi. Ben kendisiyle, İzmir'de kaldığı sırada görüşme ve çevrede yaptığı incelemelere katılma imkânı bulabildim. Elia Kazan, yaşamı boyunca sürekli olarak gazetecilerin çeşitli eleştiri ve saldırılarına hedef olmanın getirdiği bir tedirginlik içindeydi. Türkiye ziyaretinin de kendince olumlu sayılmadığı amaçlarla kullanılmasını istemediği belliydi. Ülkemizi daha önce de ziyaret imkânını bulmuş ama sanırım, bu son gezisi, ona, aile kültürü ile büyük ölçüde bağlı kaldığı Türkiye'yi çeşitli yönleriyle ve daha yakından tanımak imkânı verdiği için hoşnuttu. Dünyaca ünlü bir sanat adamı olmasına karşın, Elia Kazan bende, ununu elemiş eleğini duvara asmış, biraz yorgun, ama hayatından hoşnut, doğduğu ülkeyi olabildiğince yakından tanımak, insanlarıyla ahbaplık etmek isteyen, sürekli gülümseyen bir kişi izlenimi bıraktı. Çok keskin bir gözlem yeteneği ile çevresindeki en ufak ayrıntıları

bile cabucak kavrayışı, çerçeveyi hemen kuruverişi ve ufak ayrıntıların keyfini çıkarışı pek az kişide rastlanılır nitelikler olsa gerek.

Bu arada şunu hemen belirtmeliyim ki, Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı program uyarınca, gündüzleri yoğun incelemelerden sonra, Elia Kazan geceleri sürekli çalışıyordu. Bütün gezi boyunca, geceleri ortalama 5 saat uyuduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır. Gün boyu edindiği izlenimleri sürekli kaydediyordu, ama bu notları ne ölçüde ve nerede kullanacağını açıklamadı. Anadolulu bir Rum ailesi (kendi ailesi gibi) üzerine otoblografik nitelikte bir kitap yazmayı tasarladığını söylemekle yetindi. Zaten, çoğu yazarlar bildikleri şeyleri yazmayı yeğinlemezler mi? Elia Kazan'ın şimdiye kadar yazdıklarında ve bazı filmlerinde aşağı yukarı aynı temayı işlediğini hep biliyoruz.

Gezi izlenimlerini sürdürmeden önce, Elia Kazan'ın hayat hikayesine bir göz atalım. New York'da yetişen Elia, okumaya meraklı bir gençmiş. Okulda hep iyi notlar almış, özellikle matematik ve fen dallarında başarı gösterdiği kaydediliyor. 1926 yılında Williams College'a girmiş, öğrenim giderlerini karşılayabilmek için bir süre bulaşıkçılık yapmış... Hakkında yazılanlarda az arkadaş edindiği, zaman buldukça okuduğu belirtiliyor. Williams College'dan çok yüksek bir dereceyle mezun olmuş. Bir süre New York'daki tiyatrolarda, ufak tefek işlerde çalışmış. Daha sonra, babasının itiraz etmesine karşın, Yale Üniversitesi'nin Drama Okulu'na girmiş. Bu okulda tanıştığı Molly Day Thacher ile 1936'da evlenen Elia'nın ilk evliliği, Molly'nin 1963'de ölümüyle sona ermiştir. Elia Kazan'ın 1967'den bu yana Barbara Loden ile evli ve dört çocuk babası olduğunu da kaydedelim.

Elia Kazan'ın sanat hayatı 1934'de başlıyor, ama Yale'deki oyunlarının pek başarılı olmadığı belirtiliyor. Acemi oyuncu olarak katıldığı Group Theatre'ın yöneticileri, bir ay sonra Elia'ya çıkıp gitmesini söylüyorlar. Ama Elia diretiyor, grubun ufak tefek işlerini görerek, tiyatro ortamından ayrılmamayı yeğliyor. Bu arada Clifford Odets ile tanışan Kazan, onun oyunlarında rol aldıktan sonra, iyi bir aktör olduğunu kanıtlamıştır. Örneğin, 1938'de Ingrid Bergman ile «Lilion» adlı oyunda başrolleri paylaşmış, aktörlük hayatını 7-8 yıl kadar sürdürmüştür. Elia Kazan'ın tiyatro tutkusu, daha sonraları Actors Studio'daki çalışmalarında kendisini her zaman hissettirecek, birlikte çalıştığı oyuncuları yoğun bir tiyatro atmosferi içinde yetiştirmeye çabaladığı görülecektir.

Kazan'ın ilk yönetmenlik denemesi, geçenlerde televizyonda gösterilen «Jacobowsky and the Colonel» (Albay ve Ben) (1941) adlı filmdir. Savaşla tatlı tatlı alay eden bu komedi, Curd Jürgens Danny Kaye ve Akim Tamiroff'un başarılı oyunları ile iyi bir film olmuştur. Elia Kazan ilk yaygın ünününe ise, Marlon Brando ve Vivien Leigh'in başrolleri paylaştığı «İhtiras Tramvayı» (1951) filmi ile kazanmıştır.

Bir film eleştirmeni ile yaptığı söyleşide de belirttiği gibi, Kazan «Viva Zapata»ya (1952) kadar, daha çok özgün senaryolardan hareket ederek, Amerika'nın güncel sorunlarına değinen filmler yapmıştır. Kazan «geleneksel» ya da «klâsik» diye nitelendirdiği bu filmlerle pek öğünmediğini söylüyor. «Viva Zapata»dan sonra, filmin tümüyle yaratıcısı olmak isteyen Kazan, filme uyarlayacağı kitabı, hikayesi, yazarı kendisinin saptadığını açıklıyor. Elia Kazan 1947'de New York'da kurulan dramatik sanat okulu Actors Studio'daki çalışmaları ile, sinema sanatına yeni bir soluk getirmiştir. Bu stüdyodan yetişen Marlon Brando, James Dean, Montgomery Cliff, Paul Newman, Rod Steiger, ve Carrol Baker gibi oyuncuların rol aldığı pek çok film, hâlâ sinemaseverlerin beklelerinden silinmemiştir. Her film çekiminden önce, oyuncularla birlikte, senaryoyu günlerce didik didik eden Kazan, onların canlandırdıkları kişiyi ve hikayeyi kendi benliklerinde duymalarını sağlamaya çabalamıştır. Böylece güçlü ve yalın bir oyun yaratan Kazan için bazı eleştirmenler «filmleri burcu burcu tiyatro kokuyor» diyorlar.

Ünlü yönetmenin filmlerinde işlediği konuları yorumlayış tarzına karşı çıkan bir başka eleştirmenler grubu ise Kazan'ın «formalist» olduğunu öne sürüyorlar. «Biçime önem veren» diye çevrilebilecek olan bu niteleme, bir başka deyişle «iyi bir tezgâhtar» demeye geliyor. Kazan'ın olayı seyirciye olabildiğince etkileyici bir biçimde aktarabilmek için, kendi dönemine kadar kullanılmamış yöntemleri benimsediği öne sürülüyor. Örneğin, yine geçtiğimiz aylarda televizyonda gösterilen, 1950 yapımı «Panic in the Street» (Caniler Sokağı)nda, baş aktör Richard Widmark'ın koşuşunu saptamak için Elia Kazan'ın o güne kadar görülmemiş bir biçimde, kamerayı omuzuna alıp peşinden koştuğu kaydediliyor.

Kazan'ın sanat hayatı üzerine, sinemada uzman olmayan bir kişinin uzun boylu söz etmesi caiz olmasa gerek... Yalnız, bu kısa özetin sonunda Actor's Studio çalışmalarının, artık çağımız sineması için «klâsik» sayıldığını vurgulamak isterim. Kazan 15 yıldır burada ders vermiyor ve kendi devrini tamamlamış bir yönetmen olduğunun da farkında! Bütün gezi boyunca sinemadan hemen hemen hiç söz etmeyişi, ilgisinin roman yazmaya kaydığını açıkça ortaya koyuyor. Daha söyleyecek sözü var demek ki...

Elia Kazan'ın, Başbakan Ecevit ile Ankara'da görüştüğü öteki bakanlık yetkililerine de söyleyecek sözleri vardı. Anadolu turnesine başlamadan önce, kurulması için hazırlıklar yapılan sinema akademisi için düşüncelerini aktardı. Yeri düşmüşken, hükümetimizin Kazan'ı davet ederken herhangi bir ön düşünce ile hareket etmediğini belirtmek gerek... Olsa olsa, bizim kültürümüzle yetişmiş bir yönetmene çalışmalarında biraz kolaylık göstermek arzusu rol oynamıştır. Gerçekten, yol boyunca nerede

duraklandıysa, Kazan'ın hemen halkın arasına daldığını, ister dükkân sahibi, ister kahvede oturanlar olsun, Anadolu insanı ile hemen sohbete giriştiğini gördüm. Çok az rumca ve türkçe konuşmasına karşın, karşındaki ile sıradan bir konuşmayı başlatmaya yetecek cümlecikleri hemen kuruveriyordu. Ufak tefek ve güler yüzlü oluşu Kazan'ı yadırganmaz kılıyordu. Yanılmıyorsam, Çeşme'nin arka sokaklarından birinde, eski tip evleri inceliyorduk. Evlerden birinin önüne çıkan yaşlı bir teyze, Kazan'ın kim olduğunu sordu. Elia Kazan yaşlı teyzenin fotoğrafını çekmek için izin istemişti. Bizleri hayli kuşkulu karşılayan kadıncağıza durumu izah etmeye uğraşıyorduk ki, Kazan hemen sokuldu, gülümseyerek hatır sordu. Korkulacak bir durum olmadığını kavrayan kadıncağız hepimizi evinin bahçesine davet etti, sarı kasımpatları armağan etti. Bu arada yaşlı hanımın 70 yaşında olduğunu öğrendik, Kazan da kendi yaşını söyleyince, hemen «Yaş 70, iş bitmiş.» deyişi aklımıza geldi, karşılıklı gülüşüldü. Evden ayrılırken, Kazan bizlere dönerek, «Görüyor musunuz önce nasıl kuşkulu bakıyordu? Ama sonra ona dost olduğumuzu anlayınca nasıl içten davrandı!» dedi. Ayaküstü, bizim insanımızı bizlere anlatıvermişti...

Biz yine Anadolu turuna dönelim:

Elia Kazan Ankara'da Anıt-Kabir'de incelemeler yaptıktan sonra, Kayseri'de annesinin doğduğu köyü ziyaret etti. (Büyük bir hızla gelişen Kayseri'yi gezerken bol bol yediği pastırmaların acısı birkaç gün sonra çıktı!) Anadolu'da her gittiği ilde valilerin resmî konuğu olarak ağırlanan Kazan, ülkemizin dinamik bir gelişme süreci içinde olduğuna dikkati çekti. Batı'da egemen olan «uyuşuk Türkler» imajının, son gözlemlerinden sonra bir hayli değiştiğini ifade etti. Ama, Kazan'ın yalnızca orta ve batı Anadolu illerini kapsayan bir inceleme gezisi yaptığını, Doğu Anadolu'yu görmediğini hatırlatmalıyız.

Babasının halı tüccarı oluşu, Kazan'ın Isparta ve İzmir'de halıcılarla ilgilenmesine neden oldu. Isparta'da halı dokuma tezgâhlarını gezdi, daha sonra İzmir'de dış ülkelere halı satan bir tüccarla, ülkemizde halıcılığın geçmişi ve geleceği üzerine tartışmalar yaptı. Bu tartışmalar sırasında Kazan, bana çok ilginç gelen bir noktaya değindi. Kazan'ın çocukluk yıllarından anımsadığına göre New York'a 1922'den sonra birkaç yıl Atina çevresinden «Sparta» adı verilen ve desenleri Türk desenlerini çok andıran halılar gelmiş... İzmir'deki halıcıya, bunların mübadele nedeniyle Türkiye'den ayrılmak zorunda kalıp Yunanistan'a yerleşen ve başka bir iş bilmedikleri için halı dokuyan Anadolulu Rumların imalatı olup olamayacağını sordu. Hepimizin tahmin edeceği gibi, cevap olumluydu. Kazan, bir süre sonra bu halıların arkasının kesildiğini anımsıyor. Halı dokuması gibi son derece zahmetli bir uğraşı yeni hayat koşullarında sürdüremeyen Rumların, sonraları başka uğraşlar edinerek halıcılıktan vazgeçtiklerini ve böylece «Sparta» (yani bizim Isparta) halılarının adının sanının duyulmaz olduğunu kolayca tahmin edebildik.

Kazan günümüzde dünyanın en iyi halılarının Türk halıları olduğunu belirtmekle halıcı dostlarının gönlünü fethetti. Dahası, halıcılıktaki son gelişmelerden haberdar olduğunu da gösterdi. İran halıcılığını çok iyi biliyor. Halı işçilerinin örgütlenmesinden sonra, 10-20 yıllık bir dönem içinde, dokuma halının yerini makina halılara bırakacağını, dolayısıyla Türkiye'de halıcılığın son altın günlerini yaşamakta olduğunun da farkındaydı.

Afyon ve çevresinde, özellikle Dumlupınar savaş alanında yaptığı incelemeler Kazan için çok ilginç olmuştur, sanırım. Mihmandarı A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mete Tunçay'ın Kurtuluş Savaşı'mız hakkındaki ayrıntılı açıklamalarını dinleyen Elia Kazan, ayrıca savaşla ilgili pek çok belge, harita ve benzeri gereçleri görme imkânını bulmuştur. Savaşa karşı belirgin bir nefret duyan Kazan'ın Kurtuluş Savaşı ile o dönemin tarihini kavrayabilmek açısından ilgilendiği açık.

Şimdiye kadar aktardıklarımdan, Elia Kazan'ın ülkemize turistik bir ziyaret yapmadığı kolaylıkla anlaşılıyor, sanırım. Alışılmadık yanlarından biri, doğa güzellikleri ile fazla ilgilenmeyişi, daha çok folklorik-kültürel ögelere eğilmesiydi. Hiç sigara içmiyor, az yemek yiyordu. Amiyane deyişle, havasına girerse biraz rakı içiyor, ama daha çok bir kadeh şarabı tercih ediyordu. Kahve kıtlığına rast gelmesine karşın, her bulunduğunda Türk kahvesi içmeyi ihmal etmiyordu. Bizim pek çok adetimize alışıktı. Ve bunu kendi ailesinin ABD'ye göçmesine karşın Anadolu'dan getirdiği geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmış olmasıyla açıklıyordu.

İzmir havalisindeki geziler sırasında bir gün, asistanı Canan Gerede ile benden, orta halli bir Anadolu ailesinde, kız isteme olayının nasıl cereyan edeceğini anlatmamızı istedi. Yine orta halli bir Anadolu Rum ailesinin bu konudaki gelenekleri de aşağı yukarı aynı olacağı için, olabildiğince ayrıntılı bilgi vermeye çabaladık. Ana-babası yerine doğrudan kendisi kız istemeye gelen damat adayının ailece nasıl karşılanıp nereye oturtulacağından, kız annesinin bu olaydaki işlevine, kızın ne tür giysiler giyeceğine, hangi pozla (ellerini nasıl tutacağı v.b.) ve odanın neresinde oturacağına kadar bizi bir hayli şaşırtan pek çok ayrıntı ile ilgilendi. Ayrıca, genel olarak toplumumuzun çeşitli kesimlerinde kadın-erkek ilişkilerinin ne yönde geliştiğini öğrenmek istedi, kendisi bazı tahminler yaptı. Eski şarkılardan söylememizi istedi. İster folklor, ister sanat müziği olsun, şarkılardan bazı dizeleri Türkçe ve İngilizce olarak yazdırdı. Hattâ Türkçe bazı deyişlerden notlar aldı, deyişlerden kullanılan benzetmeler üzerinde durarak dilimizin mantığını kavramağa çabaladı.

İzmir'in içinde eskiden kalmış binaları bulabilmek için bir hay-

li dolaştık. Ama, Kurtuluş Savaşı sonundaki büyük yangından kurtulabilenlerin de apartman furyasında ortadan kalktığını acı bir biçimde öğrendik. Kazan kentin yanan ve yanmayan bölümlerini görmek istedi. Bu arada kentin eski haritaları ve fotoğraflarını gösteren Güzel Sanatlar Fakültesi dekanı Prof. Dr. Rauf Beyru çok yardımcı oldu. O günden bu yana, körfezdeki denizin suyu dahil her şey değişmiş sanki... İzmir'i gezerken Atatürk müzesini de ziyaret ettik. Kazan, Mustafa Kemal'i askeri üniformasıyla İzmir'e girişinde gösteren fotoğrafı çok yakışıklı ve genç bulduğunu söyledi. O anda, savaşı sevmeyen bir kişinin bile çakı gibi bir generalden etkilenebileceğini düşündüm.

İzmir'in eski rum halkından pek bir iz bulamadık. «America, America» ve «The Arrangement» gibi kendi ailesinden kişilerin hikayelerini yansıtan filmlerinde, birinci ve ikinci kuşak Rum göçmeni Amerikalıların çeşitli sorunlarını işleyen bir yönetmenin, İzmir'in eski hayatına ilişkin bazı kalıntılar görmek istemesi çok doğaldı. Nitekim, Türk ve Rum mimari tarzlarını çabucak ayırdedişi dikkatimi çekmedi değil. Kemeraltı'nı gezerken, çarşının aynen İstanbul'un Mahmutpaşa'sını andırdığını söyledi. Birbiri üstüne yığılmış gibi duran dükkânların arasında bile Rum etkili binaları seçebilmesi çok ilginçti. Herhalde bugünün İzmir'inde eskinin atmosferine en yakın olan yer Kemeraltı olsa gerek...

Kazan İzmir'den sonra Foça'ya uğrayıp Bergama'ya gitti. Buralarda da eski tarihî kalıntılarla ilgilenmeyerek, hep insanlara, özellikle yüz yıl öncenin hayat biçimini sürdüren insanlara, onların yapıp ettiklerine baktı. Bergama'ya kadar gidip, harabelerin olduğu tepeye çıkmayışı, kasabanın hayvan pazarında kurban sürüleri getiren çobanlarla uzun uzun konuşmayı yeğleyişi, ne kadar Amerikalıya benzemese de, Kazan'ın Amerikalılaşmış bir yanı sayılmalı. Dikkatini ne doğa güzellikleriyle ne eski tarihle dağıtıyor, yalnız kafasındaki sorunlar üstünde odaklaştırıyor.

Ayvalığı gezdikten sonra, Kazan Bursa kaplıcalarında pek keyiflendi ve yorgunluk çıkardı. İstanbul'daki iki gün ise, daha çok görüşmelerle geçti. Ancak bu arada Boğaz'da bir yemek yemeği ihmal etmedi. Toptaşı cezaevinde, bayramın ilk günü Yılmaz Güney'i ziyaret edişi, onunla birlikte buruk bir bayram yemeği yiyişi, sanırım, Kazan'ın hayatındaki en ilginç anılardan biri olacaktır. Cezaevine giderken yanına hiç gazeteci almamakta ısrar edişi ve içeride beş saat geçirmesi de bunu gösteriyor. «Gece Yarısı Ekspresi»nin yarattığı şamatadan sonra, ünlü bir yönetmenin cezaevlerimizden birini görmesi, basında olumlu yorumlara yol açtı.

Bayramın üçüncü günü sabah erkenden İstanbul'dan ayrılan Elia Kazan, sanırım, ülkemiz hakkında gerçekçi bir imaj edinmiştir. Gezisi sırasında hemen her şey onun isteğine göre hazırlanmıştı. Yazmayı tasarladığı kitabı için bir ölçüde malzeme bulabilmiş olmasının yanısıra, ailesinin geçmişini biraz daha yakından tanımış olması zenginleştirici bir deneyim... Benim aktarabildiğim kadarı ise, bölük pörçük ama öyle olmak zorunda! Çok sınırlı bir zamanda tanıdığım bir insana ilişkin olarak bütünsel bir izlenim yazmak hem dürüstçe olmazdı, hem de maddeten imkânsızdı. Kazan'ın lâf arasında bir yerde dediği gibi, «bir insanı tanımak yıllar alır.»

JÜLİDE ERGÜDER

Çevre sözcüğünün kapsamına insan yapısı çevre, toplumsal çevre ve bunların doğal çevreyle uyumu giriyor.

Bu çerçevenin içinde toplum bilimlerden ve kent planlamadan mimarlığa, iç mimarlığa, endüstri tasarımına, grafik ve görsel sanatların tümüne uzanan mesleklerin verimleri yeralıyor.

"ÇEVRE" bu konulardaki iletişimi, bilgi ve görgü aktarımını güçlendirmek için çıkıyor.

Çevrenin oluşumuyla doğrudan ilgili meslek adamları ve yaşadığımız **çevre**den sorumluluk duyan her aydın için çıkıyor.

ÇEVRE

MİMARLIK VE GÖRSEL SANATLAR DERGİSİ
Nerlibahçe Sok. 17, Sirkeci, İstanbul 22 78 08

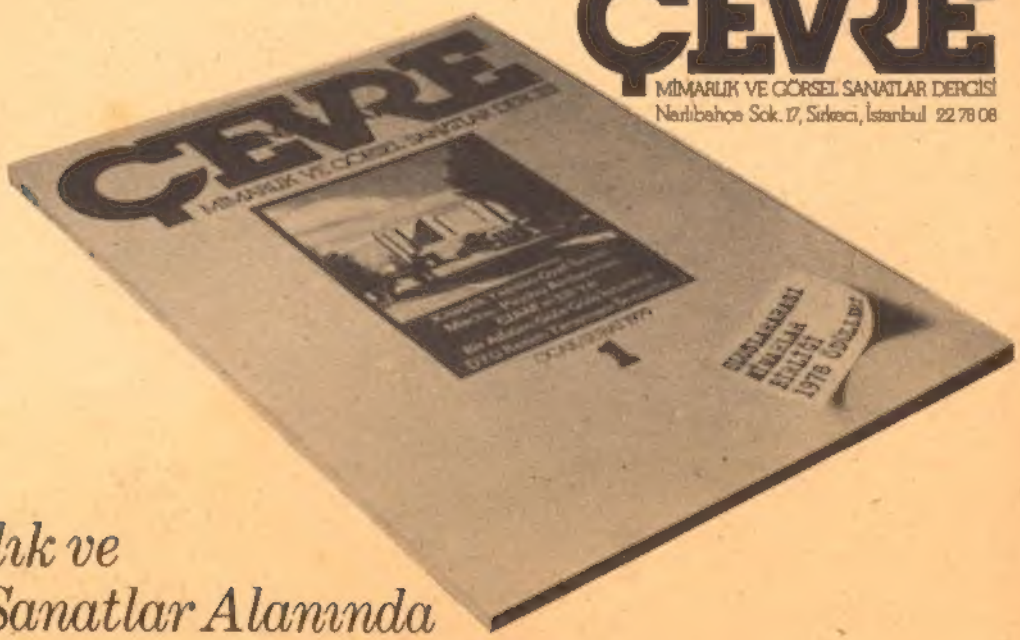

Mimarlık ve
Görsel Sanatlar Alanında
Uluslararası Düzeyde İlk Dergi

reyo